ДР ДУШАН Ј МАРТИНОВИЋ

ПОРТРЕТИ VIII

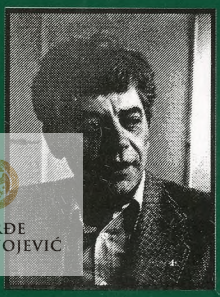
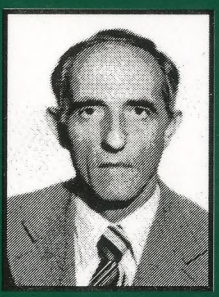

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ЦЕТИЊЕ, 2003.

БИЉЕШКА О ПИСЦУ
Curriculum vitae

ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ је рођен 1. марта 1933. у Бајицама (Цетиње). Дипломирао је 1956. на Природно-математичком факултету у Београду (на географској групи предмета); магистрирао је 1971, а докторирао 1974. године. Добитник је највиших стручних и научних звања "библиотекар савјетник" и "научни савјетник" и друштвених признања: Ордена рада са златним вијенцем (1971), 13-то новембарске награде Цетиња (1992) и Националне 13-то јулске награде (1994). Члан је Црногорске академије наука и умјетности. Радио је као професор и директор Гимназије на Цетињу (1963-1973), члан у Извршном одбору СО Цетиње и као директор у Централној народној библиотеци Црне Горе "Ђурђе Црнојевић" од 1. јуна 1976. до 27. јула 1991. године. Сада обавља професионално дужност главног и одговорног уредника "Црногорске библиографије 1494-1994. године." Научно-истраживачка дјелатност као и стручни рад др Д. Ј. Мартиновића су разноврсни и обимни. Осим географијом, веома успјешно се бави проучавањем културне историје, историје просвјете и образовања, библиологијом, проблемима библиотекарске струке, библиографијом и информатиком. Осим педесетак монографских публикација посебних књига (оригиналних и приређених), објавио је и преко 800 чланака, студија, прилога, приказа и публицистичких радова. Био је главни уредник на десетине посебних свезака периодичних наслова, зборника и сл., приређивач око 40 фототипских и посебних издања. Године 1995. ушао је у енциклопедијску едицију **Who's Who in World** (стр.891), међу 5.000 личности у свијету, затим у **Энциклопедия книги** (Москва, 1999) и у **Outstanding people of the 20th century** (Cambridge, England, 2.000). Године 2001. изабран је за почасног и консултативног члана American biographical institute.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ЦЕНТРАЛНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
"ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ"

Био-библиографије
Књиге XI

Уредник
Чедомир Драшковић

Рецензенти:
Др Новак Јовановић
Др Чедомир Марковић

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

016:929
930.85(497.16)

МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.
Портрети : [био-библиографски преглед] / Душан Ј. Мартиновић. - Цетиње : Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић", 1983-‹2003›. - Књ. ‹1-8› : фотогр. ; 24 cm. - (Био-библиографије / Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић" ; Књ. 11)

Досадашњи садржај:
8. - 2003 (Ужице : Графичар). - 329 стр. - Тираж 800. - Умјесто предговора / Новак Јовановић, Чедомир Марковић: стр. 5-6. - Регистри / саставила М. [Миленија] Врачар.

ISBN 86-7079-079-3 (8)

а) Књижевници - Црна Гора - Библиографија б) Научни радници - Црна Гора - Библиографија ц) Генерали - Црна Гора - Библиографије д) Црна Гора - Културна историја
COBISS.CG-ID 5247760

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ДР ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ

ПОРТРЕТИ
VIII

Цетиње, 2003.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ИЗВОД ИЗ РЕЦЕНЗИЈЕ

Рукопис „Портрети VIII" др Душана Ј. Мартиновића, опсега око 330 страница, садржи 14 био-библиографија истакнутих личности везаних за културну прошлост Црне Горе. Познато је и широј културној и научној јавности да едиција Био-библиографија Националне библиотеке Црне Горе, напосе већ публикованих седам књига ПОРТРЕТА др Мартиновића, представља драгоцјену „библиотеку" у којој је овај вриједни научник обрадио око 120 портрета личности из црногорске прошлости и отргао их од заборава. Ради се већином о значајним личностима о којима у литератури нема довољно биографских и библиографских података. Ревносни истраживач је, по уобичајеној научној методологији, као и у претходним књигама, дао у конкретном случају разрађене биографске скице, преглед и оцјену стваралаштва свих 14 личности, које су у културно-просвјетном дјеловању оставиле, нека – мање, нека – више, трајан траг и дубоку бразду у култури и просвјети Црне Горе. Стога их је ваљало научно валоризовати и представити научној и широј културној јавности. Аутор је, уз то, дао и свестран библиографски попис литературе о свакој личности понаособ. Ријеч је о сљедећим личностима:

1. Симеону ПИШЧЕВИЋУ, руском генералу и познатом мемоаристи XVIII вијека, поријеклом из Паштровића. Његови *Мемоари* су првобитно објављени на руском језику, па затим у нас на српском језику и то пет-шест пута (Нови Сад, Београд). Мартиновић ову код нас мало познату личност цјеловито представља.

2. И руски генерал Тодор МИРКОВИЋ је предмет опширне анализе аутора Мартиновића. Он га напросто једноставно открива за нашу јавност, јер у публицистици, лексикографији и енциклопедистици нема о њему ни помена, сем један опсежнији текст који је овај аутор недавно објавио у *Историјским записима,* откривајући нашој историографији још два генерала Мирковића у Руској војсци. Т. Мирковић је писао *Дневник* у вријеме Наполеонових ратова на Русију (1812). И та чињеница није позната код нас. Мислимо да би његов дневнички запис ваљало превести и објелоданити...

3. Никола ЂОНОВИЋ, великан југословенске адвокатуре, трећа је стваралачка личност коју Мартиновић исцрпно обрађује. Зачудо, у Црној Гори о овој толико знаменитој личности није ни писано, изузев што је Мартиновић 2000. године писао један фељтон о њему у дневнику *Побједа,* а прошле године *у Историјским записима* дао цјеловит био-библиографски портрет.

4. И Николин брат Јован ЂОНОВИЋ, је занимљива личност на коју је пао завичајни заборав, иако је врло заслужан као филозоф, публициста и дипломата. Сада се први пут, научно заснован портрет ове личности расвјетљава до појединости. Посљедњи број *Гласника за друштвене науке ЦАНУ* доноси у цјелости његов портрет, разумије се, из Мартиновићевог пера.

5. Проф. Предраг КОВАЧЕВИЋ, из Котора је својим радом и стваралаштвом привукао Мартиновићеву пажњу. Посљедњи број *Годишњака Поморског музеја у Котору* објавио је био-библиографски портрет которског просвјетника и аутора низа историјских и просвјетно-педагошких радова, јавног и културног посленика Боке.

6. И Марко КАЖИЋ је предмет свестране обраде Мартиновићеве. Кажић се иза Другог свјетског рата истакао као изузетно вриједни просвјетно-педагошки радник и писац, радећи у гимназијама Иванграда, Пљеваља и другдје, доприносећи васпитању и образовању младих нараштаја, али и унапређењу тамошње музејске службе, а задњих година радне каријере и у Титограду, гдје је дао видан допринос организацији завичајног Музеја.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

7. Међу личностима које свестрано обрађује Мартиновић, налази се и личност плодотворна Васка ИВАНОВИЋА, познатог журналисте, публицисте, романописца и драмског писца. Аутор је у стваралаштво овог чувеног новинског репортера и сјаног писца романа и драма, ушао са посебном љубављу, понирући у његова дјела, посебно она која се односе на Цетиње...

8. Душана ГВОЗДЕНОВИЋА, професора Универзитета Црне Горе, Мартиновић је обрадио са посебним симпатијама, дајући детаљан библиографски запис о њему и валоризујући његов просвјетно-педагошки рад у средњој школи и на факултету.

9. И недавно преминули проф. мр Димитрије Л. МАШАНОВИЋ, афирмисани средњошколски па високошколски наставник у Београду, врсни његошолог, дат је подробно у портретисању Мартиновићевом, тако да се мало што може додати о овом добром Цетињанину.

10. Бранко БРНОВИЋ, библиотекар-савјетник и руководилац у културним и просвјетним институцијама на Цетињу, иако је релативно мало писао – заслуживао је својом стаменошћу просвјетног и културног прегаоца да уђе у *Портрете*, тим прије што је био и вишегодишњи успјешни замјеник директора Националне библиотеке Црне Горе...

11. Момчило ЛУТОВАЦ, средњошколски професор из Берана, био је врсни професор географије и плодни писац – аутор више монографија, које је компетентна стручна и научна критика вредновала као врло успјела научна остварења. И о њему је аутор дао вриједан био-библиографски портрет, скидајући са њега вео заборава.

12. И Филипа МАРКОВИЋА, просвјетно-педагошког радника и писца изаратних уџбеника – буквара, и друге уџбеничке литературе, Мартиновић је отргао од неоправданог заборава.

13. Слиједи и комплетан био-библиографски портрет проф. др Филипа-Аца МАРТИНОВИЋА, професора универзитета у Новом Саду и Суботици, о којему се мало зна у Црној Гори, изузев у круговима уже струке - економиста и банкарских чиновника.

14. Никола РАЦКОВИЋ, лексикограф, библиограф, филозоф по вокацији и стваралаштву, пјесник, предмет је детаљне био-библиографске интрпретације др Душана Мартиновића.

Свих 14 портрета, био-библиографски анализираних, представљају допринос црногорској биографици и лексикографији. Без података о њима тешко би се могле писати одреднице о наведеним личностима за *Енциклопедију Црне Горе*, дакако, и за ма коју другу енциклопедију.

Узимајући у обзир и досадашње ПОРТРЕТЕ I-VII овог неуморног ствараоца, који су добили високе научне оцјене у стручној и научној литератури, **свесрдно препоручујемо објављивање рукописа ПОРТРЕТА VIII,** који ће, несумњиво, представљати још један ауторов и издавачев допринос биографици као научној дисциплини у Црној Гори и персоналним библиографијама, те бити од велике користи као незамјењиво штиво и фактографски материјал за писање разних натукница за енциклопедије и друга лексикографска издања на којима се ради у нашој Републици.

Цетиње, 3. јула 2002. године

Рецензенти:
Др Новак Јовановић, с.р. и
Др Чедомир Марковић, с.р.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

СИМЕОН СТЕФАНОВ ПИШЧЕВИЋ (Шид, 1731 – Скаљевати, Русија, 1797)

Међу тридесет адмирала и генерала са тла данашње Црне Горе у руској војсци, од 1714. до 1921. године, истакнуто мјесто заузима Симеон Стефанов Пишчевић. Симеон Пишчевић, генерал-мајор и писац, изузетно је занимљива личност XVIII вијека. Поријеклом је из Паштровића, са будванског приморја. О његовом животу и стваралаштву прилично је писано у новије вријеме. Додуше, помиње га у својој преписци црногорски митрополит Василије Петровић-Његош (Његуши, 1709 - Санкт-Петербург, 1766),[1] затим Герасим Зелић, архимандрит манастира Крупе, у својим мемоарима (Будим, 1823),[2] руски слависта и историчар Нил Попов,[3] српски књижевни историчари Бошко Петровић,[4] Милорад Павић[5] и др. Недавно је на Пишчевића подсјетио и др Мирослав Лукетић.[6] Зачуђује, међутим, да у јужнословенској лексикографији и енциклопедистици нема ни помена о С. Пишчевићу. Захваљујући објављеној литератури о Пишчевићу, а напосе благодарећи његовим *Мемоарима* аутобиографског карактера, које су, мање-више, сви наведени аутори о њему писали поглавито на основу њих. На основу Пишчевићевих *Мемоара* и донекле коришћењем његове "*Историје* ...", која је затечена у његовој оставини - налази се у рукопису, може се шире реконструисати његов животопис и поглед на свијет.

Живот генерал-мајора и каваљера Симеона, сина Стефана Пишчевића; како гласи шири наслов Пишчевићевих мемоара, писан је око четрдесет година (између 1744. и 1784). Завршна редакција те књиге није спроведена до краја, и, по свему судећи, Пишчевић је много више текста оставио у концептима него што је доспио да дефинитивно уобличи. Тако дио његових мемоара који је спремио за јавност обухвата период Пишчевићевог живота између 1731. и 1767. године, у три дијела. Потоње странице

---

[1] Д.Д. Вуксан: *Преписка митрополита Василија... (1752-1759).*- Споменик СКА, Београд, 1938, св. 69, стр. 78.

[2] Уп.: *Житије Герасима Зелића*, Београд, 1897, СКЗ, књ. 36, стр. 78.

[3] Нил Попов: *Известие о похождении Симеона Пищевича 1731-1785...*, Москва, 1884, IV, 561 стр.

[4] Б. Петровић: *Симеон Пишчевић и његови Мемоари.*-Летопис Матице српске 1971, св. 2, стр. 123-146.

[5] Види библиографске јединице 13-20. у Литератури о С. Пишчевићу.

[6] М. Лукетић: *Права оцаибина Симеона Пишчевића.*- Приморске новине, Будва, 1998, бр. 433, 28. децембра, стр. 17.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

издате су према концепту биљеженом на листићима на руско-словенском и припадају најраније споменутој 1767. години. Тај дефинитивни текст Симеонов унук дао је (као Пишчевићеву *"Историју..."*) Русу Нилу Попову који је рукопис мемоара објелоданио 1884. године у *Издању Императорског друштва за историју и старине руске при Московском универзитету под насловом: Извјештај о доживљајима Симеона Стефанова Пишчевића, генерал-мајора и каваљера ордена св. Ђорђа.*[7]

У првом дијелу својих *Мемоара* Пишчевић је подробно описао свој живот у Ћесарској (Аустро-Угарској Монархији) до емиграције у Русију; у другом дијелу углавном своје мисије у Аустрији, гдје је боравио у два маха као руски официр; трећи дио његових "*Мемоара*" односи се на његове службене задаће у Пољској. Само завршетак другог дијела посвећен је његовом животу у Русији и односима које је имао претежно са српским емигрантима у "Новој Сербији" и "Славеносербији". На жалост, дио Пишчевићевих мемоара који се односе на његову службу у Русији изгубљени су, па се, стога, десило да о његовој другој отаџбини Русији, има најмање спомена и, самим тим, недовољно биографских података...

Користећи се Пишчевићевим *Мемоарима* и другим његовим списима, као што су се обилато користили и моји претходници који су се занимали за ову веома занимљиву личност, даћемо био-библиографски портрет, са свим доступним нам интересантним појединостима.

Животна позорница Симеона Пишчевића се простире од Срема до Рајне и Москве, од Неве до Саве и Дунава. Рођен је у Шиду, а умро је негдје у Русији, иако није знано гдје?

Симеон Пишчевић је у неколико наврата с поносом истицао да води поријекло из Паштровића о којима је с пијететом писао у необјављеном дјелу "О историји српског народа", које је написао 1795. године и које се данас налази у Београду.[8]

Наводимо један лијеп и документован Пишчевићев запис:

> "Они су [Паштровићи – Д.М.] од старине имали своју аутономију, која им је дана привилегијама од римских и грчких царева и зато је та земља увијек била под својом управом – ни са ким помијешана са својим посебним обичајима. Становници те земље су природни Србо – Словени... Потребно је о тој паштровској земљи рећи још и то, да они за вријеме српског царства, иако су признавали српске краљеве као поглаваре исте националности, под њиховом потпуном влашћу нијесу били – остајали су, на основу својих привилегија, под својом управом ... Да би међу њима био трајно сачуван општи ред, успоставили су они Судски савјет којег они на свом српском језику зову Банкада (што значи основни суд). Сваког љета на збору општим гласањем бирају они између себе дванаест

[7] Нил Попов: *Известие о похождении Симеона Пищевича 1731-1785.* Издание Имп. Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете, Москва, 1884, IV, 561 стр.

[8] Архив САНУ, Београд, 9238, кут. CI.

ДРЖАВНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

одабраних људи, који су дужни општи ред у земљи својој штитити и текућим пословима управљати. Имају они свој архив у сједишту земље своје у тврђави Свети Стефан [...]".[9]

Пишчевић је с познавањем "убједљиво о тој паштровској земљи" писао "зато што је та земља моја првобитна и стара домовина", подсјећајући да су његови преци отуда у Славонију доселили. "Каже он, [...] има више од сто година како су се моји прађедови, у вријеме цара Леополда Првог [од 1658. – Д. М.], у државу његову преселили [у Хабсбуршку монархију - Д.М.]", што ће рећи, између 1640. и 1705. године, највјероватније за велике Сеобе народа под Арсенијем III Црнојевићем [Чарнојевићем]. Затим додаје:

"Дјед мој је под командом славнога у то вријеме фелдмаршала принца Евгенија Савојског служио и командовао лаком коњицом – о чему свједоче оригинална документа, а даље и отац мој је истој држави служио и био штабски официр [...]".[10]

Пишчевићеви, дакле, потичу из Паштровића.[11] Преци Симеонови су били активни у аустријској служби. Дјед му Гаврило Пишчевић, борио се против мађарских бунтовника, и против Турака, као официр командујући лаком коњицом. Један Пишчевић био је ађутант принца Александра Витембершког за вријеме његовог боравка у Београду. Отац Симеонов, Стефан био је капетан подунавске ландмилиције* и заповједник Шида (у то вријеме насеобина са преко 100 домова и 500 житеља). Почетком XVIII в. Пишчевићеви били су се већ одомаћили у овим крајевима и уживали углед старе војничке породице.

Послије рата за аустријско наслеђе у којем је учествовао 1744/45. и Стефан Пишчевић, слижио је у Петроварадину (Новом Саду) и Сремским Карловцима, а затим као старији капетан сремског хусарског пука у Крчедину (1748). Због честих сеоба у служби и несређених прилика у војсци, које су настале након распуштања српске ландмилиције и развојачења границе, Стефан Паштровић је поднио оставку на официрску службу. Неко вријеме је живио у Петроварадинском Шанцу (Новом Саду), а 1756. године, син му Симеон је издејствовао одобрење да може прећи код њега у Русију. Једно вријеме је био официр у новооснованом хусарском пуку у Белој Слободи. Имао је у првом браку четрнаесторо дјеце, која му се нијесу одржала у животу, осим синова – Симеона и Гаврила.[12]

---

[9] Цитат према др М. Лукетићу: *op. cit.*

[10] *Ibidem.*

[11] С. Пишчевић на једном мјесту у својим *Мемоарима* каже ду су његови преци из Албаније, из предјела Паштровића, под заштитом Млетачке Републике. (*Мемоари*, стр. 176). Уобичајено је било да се тада дјелови Црногорског приморја под млетачком влашћу називају Млетачка Албанија, па отуда срећемо у старијој литератури и тај термин.

* Ландмилиција - српска милиција у аустро-угарској служби.

[12] М. Павић: *Симеон Пишчевић*. - Књижевност, 1963, бр. 7/8, стр. 112.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Симеон Пишчевић је рођен 14. септембра 1731. године у Шиду, као четврто дијете по реду у породици Стефана Пишчевића. Симеон је стекао солидно породично васпитање. Од раног дјетињства формиран је код њега карактеристичан патријахално-сентиментални однос према породици. Родитеље је у свим приликама, вазда, ословљавао са "Ви"; редовно је чак и у трећем лицу употребљавао титулу "господин". Када му је било осам година одвео га је отац његовом ујаку Секули Витковићу, који је 1735. године био тамо постављен као оберкапетан за команданта пука подунавске ландмилиције. Ту је Симеон учио школу док му ујак није премјештен у Беч. Витковић је повео нећака са собом ради продужетка школовања. Тамо је "у престоном граду Бечу" млади Пишчевић три године наставио школовање (1740-1743). Живио је у предграђу, у неком пансиону, можда у близини Јозефштата. Његов досадашњи најпоузданији биограф академик Милорад Павић претпоставља да је добро познавао и предграђе Ландштрасе, преко којега је, вјероватно, одржавао везе са отаџбином и породицом преко трговаца "који су одседали у једној гостионици у улици Алтфлајшмарк." Павић наводи и занимљиву епизоду, како је првих дана боравка у Бечу присуствовао једном догађају који је узбудио аустријску престоницу: "учитељ га је одвео да види смотру чувених 'Тренкових пандура', Пишчевићевих земљака, који су били изведени у својој живописној ношњи пред младу владарку Марију Терезију. Деветогодишњи дјечак није ни сањао да ће кроз неколико година ратовати раме уз раме са овим необичним војницима", закључује Павић.[13]

Симеон је у Бечу био врло вриједан ученик и лијепо је савладао њемачки језик. Пишчевићево школовање у Бечу прекинуле су, међутим, несреће у његовој породици. У међувремену дванаесторо његове браће и сестара су помрли, а мајка му се разбољела, па је, на захтјев родитеља, морао прекинути редовно школовање "у престоном граду".

Послије четири мјесеца боравка код куће, отац га је повео у Сегедин с циљем да настави школовање у пијаристичкој гимназији. У тој школи га нијесу примили јер је био православац, а отац није дао сагласност да га преведу у католичанство. Стога је уписан код једног приватног њемачког учитеља, код кога је био и на пансиону. Годину доцније превео га је отац у Осијек, у тамошњу тврђаву, гдје је 1744. године боравио неко вријеме учећи судску и војну администрацију на њемачком језику у Канцеларији врховног заповједника.

С прољећа 1744. године под командом принца Карла Лотариншког у рату за аустријско насљеђе (1740-1748) узео је учешћа и један пук подунавске српске ландмилиције, у којему је као добровољац био и Стефан Пишчевић, па је собом повео и тринаестогодишњег Симеона, који је био постављен за писара.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[13] *Ibidem*, str. 113.

Поход на Француску с аустријском војском 1744. године био је један од најзначајнијих догађаја у животу будућег генерала и писца. Ускоро га је високи војни комесар Фон Клајн у Печују произвео за ађутанта у Славонско-подунавском пуку.

Ађутант Пишчевић је у Грацу, у Штајерској, почео да пише дневник. Код Мајнца је прешао Рајну и доживио прво ватрено крштење. Ту му је отац рањен, а убрзо, у Стразбургу и заробљен, али и одмах ослобођен. Симеон се није одвајао од оца који је у вријеме зимовања те године код града Шартинга, у Њемачкој, био ухапшен због интрига и пребачен у замак Сум, сједиште фелдмаршала грофа Бађани. Симеон се показао веома енергичним у доказивању очеве невиности у читавој интригантској афери. Пошло му је за руком да добије јемство о очевој исправности и ослободио га је.

Када се, по завршетку рата са Француском, Подунавски пук вратио у Славонију, с прољећа 1746. генерал-фелдмаршал-лајтнант барон Фон Енгелсхафен премјештен је у Славонију и настанио се у Петроварадинску тврђаву. Генералу се допао млади Пишчевић, па је предложио Марији Терезији да га унаприједи у чин поручника, што је она и учинила.

По повратку у Славонију, под притиском мајке, оженио се у 17. години, Дафином - кћерком пуковника Атанасија Рашковића, из Сремске Митровице. (А. Рашковић, "кнез од Новог Пазара", ожењен сестром патријарха Арсенија IV Јовановића, био је врло угледна личност.)

Оженио се против своје воље 1748. године. О томе је оставио занимљив запис. Свој дијалог са мајком записао је овако:

> "Један пут ми је у разговору открила да намерава да испроси за мене кћер пуковника, кнеза Атанасија Рашковића, Дафину, и тражила мој пристанак, говорећи: 'Девојку си, вели, видео. Она је из најбоље породице у нашем народу, а и отац јој је велик човек и велик господин и може нам увек бити од помоћи. "

Пишчевић каже да је на мајчине ријечи "оћутао", јер му женидба није била "ни на крај памети". Мајка је реаговала "па је подигла глас" и упитала га:

> "Зашто ћутиш, зашто на моје речи ништа не одговараш? Твоје ћутање говори да ти не пристајеш!".

Пишчевић је "оборених очију" и даље ћутао, а када је мајка заплакала, прекоравајући га и објашњавајући му "да је толико жалости поднела због деце" (за кратко вријеме, као што је наведено, умрло јој је дванаесторо дјеце!) и "да је због деце и здравље изгубила", те да је она са супругом много бринула о Симеоновом васпитању и школовању.

На прекорне ријечи и сузе своје мајке, Пишчевић је пристао да се ожени. С тим у вези, казује он:

> "Кад сам то чуо [мајчин прекор – Д.М.] и кад сам видео како ми плаче мати *коју сам волео више него ишта на свету*, застидео сам се и срце ми се стегло" *(Мемоари*, стр. 74-75).

Симеон је, потом, пришао мајци, пољубио јој руку и казао:

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DOBOJE CRNOJEVIĆ

"Не жалостите се, мамице, [...] само морам да вам нешто кажем; [...] Ја сам дужан да Вас у свему слушам и ни у чему да Вам се не противим, али ја сам тек из дечијих година изашао и женидба не одговара мојим годинама. Мене би било срамота да се назовем жењеним човеком." (*Мемоари,*стр. 75)

Ускоро, послије одржане свадбе, Симеонова мајка је умрла, што је наш писац с великим болом доживио и емотивно описао:

"Сећао сам се њене жалости због мене коју је са собом у гроб понела, сећао сам се како је тражила да једнако будем поред њене постеље, сећао сам се с каквом је жалошћу живот завршила, при свести до краја, и како за цело то време с мене није очију скидала, како је издишући рекла: Нека те бог чува, ја одлазим, и с тим речима завршила. У тој великој тузи мислио сам да ћу с њом заједно у гроб поћи, толико ме је жалост обузела. Пао сам на њено мртво хладно лице и обливао га сузама – и веруј ми, драги читаоче, да и данас, после више од тридесет година, кад се тога сетим, од суза једва видим то што пишем." (М., стр. 78)

Симеон је био веома наочит и културан човјек, са широким образовним видокругом. По природи био је умиљат и ведре нарави, досјетљив и пун хумора. И по свом физичком изгледу био је веома лијеп и допадљив. Сам је о себи записао:

"[...] раст ми је био виши од средњег, лице бијело, коса дуга густа и црна као угаљ."[14]

Млади поручник (лајтнант) Пишчевић био је врло омиљен и цијењен у Сремском хусарском пуку, гдје је био распоређен на војној дужности, дакако, и у другим формацијама оновремене ландмилиције.

Будући да је у то доба било већ актуелно распуштање јединица српске ландмилиције, отпочела је доста жива миграција Срба у Јужну Русију. И Симеон Пишчевић је, и поред свих успјеха и признања у аустријској војсци, зажелио да отпутује у "једноплемену" Русију, како се то онда и касније, све до Његоша, говорило. Такву намјеру, међутим, није било једноставно остварити. Више пута је тражио отпуст из свог пука, али су га у томе ометале надлежне старјешине. Иако је био врло упоран у својим намјерама да "окуша срећу" у војној организацији Русије, како је сам говорио, на том путу имао је много препрека и перипетија, које је врло убједљиво и сликовито приказао у својој аутобиографији. Записао је он, с тим у вези:

"Изјавио сам само да као млад човек хоћу да видим света, да хоћу да тражим срећу своју и да зато тражим отпуст". (*Мемоари,* стр. 87.)

И, доиста, његова је упорност побиједила. Успио је да пође у Русију и тамо је доживио сјајну војничку каријеру; постао је генерал Руске војске!

Благодарећи, дакле, властитој упорности, добио је напокон сагласност барона Фон Енгелсхофена у Темишвару, да може ићи у Русију, иако га је овај дуго одвраћао од такве намјере.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE BURĐE

[14] С. Пишчевић: *Мемоари*, Београд, 1863, стр. 20.

Ступивши у контакт с руским генералом Србином Иваном Шевићем, ради договора када ће се отиснути на далеко "путешествије", овај га је искрено, радујући се, примио и пошто је имао пуномоћје руског министра у Бечу, грофа Бестужева, да свим официрима који полазе у Русију "да по један чин као награду", Шевић је то своје право искористио и донио декрет о Пишчевићевом унапређењу за капетана. *(Мемоари*, стр. 90). И након остварених комбинација и унапређења, било је великих настојања да се Симеон Пишчевић задржи у аустријској војној служби. Да би га придобили за ову службу, рескриптом Дворског војног савјета, који је потврдила аустријска царица и угарска краљица, добио је чин капетана. И на тај начин је учињен задњи покушај да му се омете одлазак у Москву.

Упркос свему, Пишчевић се, без допуштења своје команде, крадомице упутио преко Пеште и Будима у Беч, па од Бечког двора добио је пасош а од Руског посланства визу за пут у Русију. Како претходно није добио све неопходне папире о сагласности надлежних и одобрење да га ослобађају дужности, добијање пасошке документације му је отежано ишло. Тада је Бечки двор био и забранио својим поданицима прелазак у другу државу!

Приликом првог контакта са секретаром Руског посланства (амбасаде) у Бечу, Черњевом, Пишчевић се разочарао, јер га је овај одбио да посредује у његовом случају. Изненађен због тога, што се овај званичник показао спрам њега "груб и суров", Пишчевић вели: "Умало нисам пао у несвест". На крају он у том моменту осјети жестоко кајање, па му је и то дошло у памет: зар ми није било доста што тако млад имам капетански чин и чету, кад од мојих вршњака нико тај чин нема? Па, како су ме у пуку сви волели! Није крио овај млади официр ни своје разочарење понашањем руске дипломатије, проклињући и себе и генерала Шевића и "онај час када ми је пало на памет да пођем у Русију", искрено размишља он (*М.*, стр. 120).

Усто, резигнирани Пишчевић, због укупне своје ситуације, коментарише и ово:

> "[...] какву љубав Срби спрам Русије показују кад без икакве невоље остављају и своју домовину и своју кућу упропашћавају, јер неки су при одласку једва продали своја имања испод пола цене, а неки их нису уопште могли продати, него су оставили све и тако отишли. С каквом су се само жељом журили да тамо оду. Савлађивали су све могуће тешкоће, излагали се немилости ћесарског двора и смело се одлучивали на тако тежак и далек пут трошећи свој последњи новац и подносећи у путу још нове губитке". (*М.*, стр. 120).

С. Пишчевић, ипак, је истрајао у својим захтјевима. Одлазио је још два пута код Черњајева, да би му се, на крају, срећа осмијехнула. На интервенцију руског министра-резидента, преко аустријског канцелара грофа Кауница, Марија Терезија је наредила да се Пишчевићу изда пасош за слободан одлазак у Русију (*М.*, стр.138). Пишчевић биљежи да се тада осјећао као да се "поново родио". Чиста ствар се срећно свршила. Пишчевић је избјегао све опасности, добио аустријско одобрење и руски пасош, и

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНОГОРЕ
BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

припремао се на далеки пут... Прије него је пошао на пут у Русију одлучио се да посјети оца и родбину. Четвртог дана је стигао у Петроварадин. Тамо је нашао "добре и поуздане слуге, који су хтјели да са њим пођу у Русију. Отац му је дао шест својих младих вранаца, а сам је имао пет коња за покривена кола и три за теретна, као и два јахача" (М., стр. 150). Нашао је кочијаша "какав се ретко налази", јер би у супротном "на онако тешком путу" имао с вранцима велике невоље...

Послије неопходних припрема отиснуо се Пишчевић са својом "посадом" из Петроварадина на далеки и тешки пут 24. октобра 1753. године. Испратио га је отац до Сентомаша. Симеон је са супругом, са двоје дјеце, двије служавке и седам слуга наставио пут. Путовање је било дуго и напорно. Послије петог преноћишта десила му се прва неприлика: у пространој Мађарској степи страдао му је кочијаш од ударца коњским копитом. Ускоро га је задесила и друга невоља – побјегне му јахач са предњег коња у кочијама, и однесе му собом нову униформу, а када су доспјели на Карпате, покривена кола су му се неколико пута превртала.

Пут преко Карпата му је био чемеран: уски путеви, чести прелази, рђави мостови и дубока јесен са великим хладноћама и кишовитим данима. Били су то сиромашни крајеви тако да "на многим мјестима, ни за какве новце није се могло добити ни хлеба за људе, ни фураж за коње [...]; пријетила је опасност од разбојника и лопова у тим брдима [...]".

Једне ноћи су их друмски разбојници напали. А онда, сњеговити зимски дани кроз пољске Карпате, угрожавали су им све више сигурност на путу. Путовање до пољско-руске границе, по хладноћи и снијегом завијаним путевима, трајало је равно шездесет дана. На руску границу су стигли 22. децембра 1753. године (*М.*, стр. 159).

Послије доласка у Русију, Симеон Пишчевић је одмах примљен у царску руску војску. Потврђен му је капетански чин, иако је имао све услове за напредовање. Својим образовањем и углађеним понашањем истицао се међу већ прилично бројним српским досељеницима. Официрску каријеру је започео у Москви у пуку генерала Ивана Шевића, гдје је почетком 1754. провео четири мјесеца. Представљен је и царици Јелисавети Петровној, која га је љубазно примила. У Москви је редовно одлазио на пријеме, балове, маскараде и ватромете. Ту се упознао и са митрополитом Василијем Петровићем-Његошем, који га је врбовао да се прихвати организовања сеобе Црногораца у Русију. Тада је владика Василије тек био стигао из Црне Горе, био предао Сенату предлог "у коме је изјавио да он може учинити користи Русији и извести из Црне Горе неколико хиљада људи, као војску" (*М.*, стр. 175). Овај пројекат био је прихваћен у Сенату и о њему је поднесен извјештај царици Јелисавети и она га је свесрдно одобрила. Владика Василије је упознао Пишчевића са тајним комбинацијама пресељења црногорских држављана и понудио му да се прихвати улоге "официра предводника". Иако је понуду у почетку Пишчевић одбијао, послије више при-

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЦЕТИЊЕ CRNOJEVIĆ

тисака и убјеђивања митрополита и његових сарадника (мајора Стевана Петровића и др.), касније ће попустити.

Како у то вријеме коинцидирају интензивне припреме за изградњу насеља у Славеносербији – одређено је гдје ће бити Шевићево, а гдје Прерадовићево насеље, дакле, на два дијела, и сваки дио подијељен на чете или шанчеве. Пишчевићеву је припао шанац поред ријеке Донца, у мјесту званом Рајевка. О томе је он у својим *Мемоарима* записао:

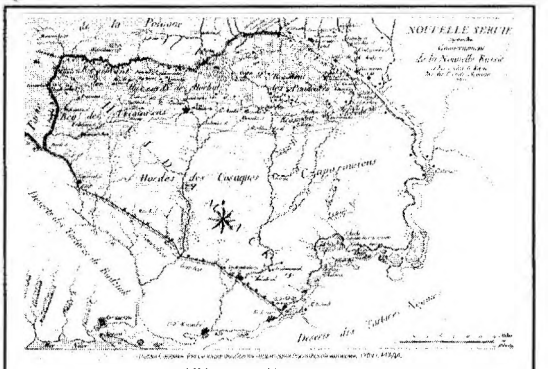

Нова Сербија

"Нити смо имали где главу да склонимо, нити смо знали одакле да почнемо. Све нам је требало, а нисмо имали ништа. Мени је нарочито било тешко. Никада се нисам бавио газдинством, а сад је требало кућу подизати и имање уређивати – а онако млад ништа од свега тога нисам умео.

Дуго сам живео као у логору, у малом шатору. Онда сам направио кућицу, оплео је грањем и покрио травом. Мајсторе нигде нисмо могли наћи. Иако је с друге стране Донца било насеље, нико нам оданде ни за какав новац није хтео доћи да ради – толико су нас се ти људи из почетка плашили [...]. Кад су нас у свом крају видели, бежали су од нас као прави дивљаци [...]. Изгледали смо им страшни и зато нам као радници нису хтели ништа да помогну". (*М.*,стр. 181.)

Тако је, заправо, Симеон Пишчевић судјеловао у оснивању српских насеобинских агломерација у Славјаносербији и Новој Сербији. Био је принуђен да са четири слуге обави све послове везане за подизање своје импровизоване кућице. У чети је имао само једанест хусара,[15] једног наредника и два каплара, али њих није могао употријебити јер су и сами подизали за себе куће и један другоме помагали (*М.*,стр. 181-182).

Пишчевићева кућица за становање имала је двије собице, мало предсобље и омању оставу. Није дуго, међутим, уживао своју нову "резиденцију", јер му је једне вечери ударила киша с јаким вјетром и кров му је попустио "и вода је потекла у кућу као поток" (*М.*,стр. 182). Олуја се тако разбијеснила, да се он једва са породицом, женом и дјецом посве покислом спасио ("били смо мокри као да смо из воде изашли" - биљежи он!). Једва су скапулали на начин што су изашли напоље и кућа се срушила!

И кућице његових слугу вјетар је пообарао.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

[15] Др Мита Костић: *Нова Србија и Славеносербија*, Београд 1923, стр. 132-133.

Иза ових елементарних непогода, Пишчевић и његови "сугрaђани" прихватили су се обнове својих кућа, сада, међутим, јаче конструкције ("... јаче direке, укопао их дубље, избушио их сврдлом и чврсто приковао пречаге за њих"). С овим у вези, Пишчевић биљежи:

> "Направио сам земуницу опет са две собе, кухињом и малом оставом".

Много га је та кућа намучила и много је дана око ње изгубио (*М.*,стр.183). Незадовољан оваквим рјешењем, купио је од једног сусједног сељака "нову једну кућу од добре липовине". Земуницу коју је почео раније градити, довршио је такође и она је послужила доцније његовим слугама и стражарима.

Пишчевићев живот прве године, и егзистенција његових људи – били су мукотрпни. Подсјећао је на живот бродоломника које су морски таласи избацили на пусто острво, попут Робинсона Круса. Какав је био његов живот у почетку, Пишчевић рељефно описује:

> "Тако смо пали и ми на ту голу степу, на земљиште на коме од створења света нико није живео и где се ни за какав новац ништа није могло набавити. Кад је неком нешто затребало, морао је ићи по неколико дана до места где би ту ствар по високој цени најзад нашао. – Поврћа и зеља из почетка нисмо имали, и док нисмо почели сејати и садити, морали смо јести дивљи бели и црни лук (неке биљке које на то личе) и друге траве које су се могле употребљавати за кување". (*М.*,стр.185.)

Ко није имао резервног новца, изузетно је тешко пролазио. Плата је одлазила на одијело и друге војничке потребе, док за домаће трошкове, такорећи, није остајало ништа – вели он. (*М.*,стр. 185).

Овакве невоље су трајале углавном прве године. Касније се стање поправило. Пишчевић се у то доба бавио ловом и риболовом, и тако се снабдијевао месом. Писао је да се извјештио у свакидашњем лову да му није могло ништа испред пушке промаћи "па летело или по земљи јурило".

И његови хусари су доста ловили и крзно дивљачи продавали.

Тако се, мало по мало, Пишчевић навикао да води своје газдинство. Прве тешкоће је заборавио убрзо, јер се земља показала добра и плодна.

Неколико година потом, генерал Шевић је предложио Пишчевића за виши чин. Отишао је у Санкт-Петербург са предлогом Војном колегијуму да му се додијели чин нижег мајора. Предложени чин је с муком добио, мада га је, како смо већ рекли, могао добити при ступању у руску службу...

По повратку из Петрограда, само осам недјеља доцније, Пишчевић је премјештен у Кијев "а оданде у другу једну државу, неким поверљивим послом". Распродао је све што је имао на газдинству: "[...] рогату марву, овце и ергелу коња, са ждребним кобилама" (*М.*,стр.210). Једино кућу није продао. Када је приспио у Кијев добио је задатак "да преко Пољске пређе у Ћесарску и да се у престоном граду Бечу" јави опуномоћеном руском посланику Кајзерлингу ради добијања даљих наредаба. На граници га је,

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ĐURĐE CRNOJEVIĆ

међутим, задржао погранични комесар и стрпао га у карантин, гдје је de facto у затвору остао пуних седам недјеља са својом пратњом. Тек након Кајзерлингове интервенције из Беча омогућен му је прелазак преко мађарске границе.

У Токају му је дато ново наређење да скрене у Петроварадин и потом настави пут за Трст, гдје ће се јавити руском пуковнику Пучкову и мајору С. Петровићу, под чију ће команду прећи, ради реализације пројекта Василија Петровића о пресељавању Црногораца у Русију. У Токају му се десила још једна невоља: малољетни син му је преломио бутну кост, због чега је у овом граду морао остати читав мјесец дана. По повратку у Митровицу гдје му је боравила тазбина, Пишчевић је провео цијелу зиму врбујући људе из Турске да преко Саве и кроз Ћесарску прелазе у Украјину у оквиру плана за исељавање људи митрополита Василија Петровића. Тада му се у Митровици разболио малољетни син и умро, па му је "срећа и радост у највећу тугу и жалост" претворена. С прољећа 1757. пошао је са прикупљеним људима натраг остављајући породицу у Митровици. У Кечкемету му се ставила под команду још једна партија исељеника из Трста. Укупно је тада превео у Русију 91 емигранта. Након доласка у Петроград, срео је оца коме је био раније издејствовао одобрење за долазак у Русију. Ту је, у граду на Неви, Пишчевић остао до октобра 1757. године: добио је службу на двору. Имао је екипаж и све остало потребно за удобан живот (стан у Мјешчанској улици). Пишчевић је тада накуповао доста књига и формирао богату приватну библиотеку. Много је читао и ширио образовне видике. Њемачке и руске књиге су му биле омиљена лектира.

Крајем октобра 1757. године Пишчевић је поново упућен службено у Беч, опуномоћеном министру Кајзерлингу по једном новом важном повјерљивом послу. У Бечу се задржао два мјесеца, до марта 1758, када је из Митровице жену, кћер и новорођеног сина пребацио у Токај, а сам отишао у Трансилванију да купи за царску ергелу коње. Након успјешне трговине "ждријебаца и кобила за дворску ергелу" у Књажевини Трансилванији, преузео је породицу из Токаја, и са пратњом упутио се преко мађарских Карпата за Русију. И на том путу је доживио страшну несрећу. Због провале облака настала је снажна бујица: вода се нагло свом силином сручила на земљу и створила прави потоп који му је носио кола и људе. У тим стравичним временским непогодама доживио је тешки удес: стихија му је однијела жену и јединца сина. Пропао му је екипаж са шест његових коња и сав иметак. Остали су му само одијело и кошуља на њему. Спашена му је једино кћеркица од неколико година. Остао је без игдје ичега. Једино му је остао државни новац, који је код себе у појасу држао, а властити новац (2.000 дуката) отишао му је у неповрат. Трагедија ова Пишчевићева збила се 18. јуна 1758. године. О њој је с наглашеном осјећајношћу и тугом Симеон записао:

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

"Дочекао сам на дворишту моје тужне госте – каже он, описујући трагични случај који га је лишио жене и јединца. Загрлио сам моју милу жену и мог сина који су лежали ледени и без даха, оборени страшном смрћу. Умивао сам им лице сузама својим, вио се над њима, али све је било узалуд. Једно време су ми се чинили као живи. Њихова лица нису нимало личила на мртвачка. Изгледали су ми као заспали [...]" (*М.*,стр.319).

Тако је долазило до великих промјена и огромних несрећа у Пишчевићевом животу. Све је то војник и писац Пишчевић стојички подносио...

Стигао је у Петроград 16. децембра 1758. године. Због успјешне трговине коњима, који су се веома свидјели дворјанима и свеколиком петроградском естаблишменту, остао је и даље при дворској Канцеларији, с тим што је из дворске коњушнице добио каруце, коње и два слуге. Уз то, добио је бесплатан стан, што су све заједно биле знатне привилегије.

Пишчевић је и у каријери имао великих ломова. Томе је посебно допринио и генерал Иван Хорват који га је врбовао за своје јединице у Новој Сербији. Након изванредно велике упорности овога, Симеон Пишчевић је пристао да напусти Петроград и све удобности које је уживао. Од Хорвата је добио обећања да ће га унаприједити у потпуковнички чин и поставити на мјесто команданта Бугарског хусарског пука, који је требало тек формирати. Тада је вођен рат с Пруском, па је Пишчевић "хтио да окуша ратну срећу". Био је задовољан Хорватовим обећањем да "иде у армију". Ова му се жеља није одмах испунила, јер је генерал Хорват у међувремену измијенио одлуку, припремио друге комбинације и осујетио Пишчевића да иде на фронт.

Хорват је попут старог лисца знао Пишчевићеве амбиције и способности, па је настојао пошто-пото да га придобије да иде под његову команду. Штавише, понудио му је и своју братаницу да је ожени. Тако је Симеон Пишчевић остварио другу брачну везу са Катарином Хорват и са њом имао два сина и кћер. Син Александар је пошао очевим стопама (постао официр и писао мемоаре!).

Године 1864. Пишчевић је неко вријеме био командант Бугарског хусарског пука формираног у мјесту Манжелед, у Бјелорусији (онда Малорусији). Тај пук су чинили 200 хусара "разних нација из читавог света", писао је Пишчевић и о овима забиљежио:

"Они су се одвајали у партије према народности и често се између себе свађали и тукли, па се чак и ножевима боли, а од свију су били најгори покрштени Турци и Татари" (*М.*,стр.401).

Пишчевић је, ипак, с великим трудом и вјештином војног зналца и стратега, разуларене војничке психологије у повјереној му јединици успио да нормализује и стање учини сношљивим у свом пуку, учећи их "војничком знању". Послије проведене прве године рада са Бугарском хусарским пуком, његов је састав износио преко 300 људи, а годину доцније – 400. Ускоро га је, међутим, генерал Хорват, да би му напакостио, премјестио за

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ ĐURĐE CRNOJEVIĆ

команданта Македонског хусарског пука, с тим да га води на ратиште са Пруском. Био је, затим, командант Српског хусарског пука са чином вишег мајора. Бивакао је на граници према Пољској – до граничног мјеста Леди, наспрам града Смоленске.

Зими те године (1765) добио је четворомјесечно одсуство и са супругом и новорођеним Александром пошао у посјету тазбини у Новој Србији. Када су пролазили преко залеђене рјечице Крјуков, на самом ушћу у Дњепар, лед се испод његових кола изненада провалио и кола су се стропоштала у рјечну провалију. Срећом задњи точкови његових кола су се задржали и пуким случајем се није поновила злосрећна судбина његове бивше жене и јединца, о чему је претходно било ријечи. И тада му се шест коња потопило испод ледене коре, у студеној ријеци.

По повратку из вишемјесечног одсуства, упркос томе што га је генерал Хорват стално обмањивао и ометао у напредовању у новоформираном Харковском хусарском пуку.Деветог марта 1767. Пишчевић је премјештен из Харковског у Ахтирски пук, којим је командовао генерал-мајор Иван Подгоричанин и упућен у тада пољску Украјину, у мјесто Житомир, да се тамо сједини с корпусом генерал-мајора Петра Кретњечикова, са задатком да пређе границу и у Пољској обави једну повјерљиву мисију. Пишчевић је добио повјерљиву наредбу са упутствима. Том приликом је био постављен за заповједника посебног одреда – ескадрона Ахтирског пука и 200 донских козака. Тајна акција је имала за циљ да са једним пољским генералом успостави конфедерацију са Брацлавским војводством, те да растура посебну прокламацију у том циљу ("Декларацију о гаранцијама њеног величанства царице Катарине II о заштити реда и закона пољских, као и о заштити некатолика настањених у Пољској"). Пишчевић је пошао форсираним маршом са својим јединицама до одредишта среског мјеста Виница, и указано му повјерење с успјехом завршио.

Да би се "уредила" Пољска, Руси су у почетку водили "рат" као велики, тежак и усиљен марш. Створен је затим конфедеративни савез 1767. године. Годину касније, 1768, непријатељски расположени Пољаци у Украјини повели су против Русије тзв. "Барски рат", под турском заштитом. Услиједио је, потом, жестоки рат између Руса, Турака и Пољака, који је трајао неколико година. Ратиште је проширено на Молдавију, Бесарабију, Влашку, на обије стране Дунава, на Крим, Кубан и Грузију. Простори тих земаља били су прекривени руском војском чије је оружје свуда побјеђивало. У великом руско-турском рату (1768-1774) командовао је Ахтирским пуком; учествовао је у операцијама у Румунији, посјетио Букурешт, а 1771. истакао се у бици код града Журже. У том рату, од почетка до краја, учествовао је Симеон Пишчевић. За храброст коју је показао произведен је за пуковника и одликован високим одличјем - Орденом великомученика и побједоносца Георгија (св. Ђорђа).

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Послије рата са Турском и повратка у Русију, Пишчевић је учествовао у уништењу Запорошке сјече 1775. године послије угушења Пугачовљеве сељачке буне. Тада је био поново под командом свог земљака генерала Петра Текелије, који је руководио уништењем Сјече и пацификацијом Козака.

Због вишегодишње официрске службе и заслуга на бојном попришту, Симеон Пишчевић је од руске императорице Катарине II добио даровницу којом му је поклоњено село и додијељен генералски чин.

Непуну годину дана касније послије добијања чина генерал-мајора повукао се Пишчевић у миран живот. 1. априла 1778. поднио је оставку ради пензионисања, коју му је усвојила Војна колегија и царица Катарина Друга. Потоње године живота боравио је усамљенички у Новом Миргороду, јер му је и друга жена у међувремену умрла, а дјеца - "свакоје на своју страну". Синови су му текли војничку каријеру као официри у руској служби. Александар је по угледу на оца и сам писао мемоарске списе који се односе на његову службу у руској војсци, а обухватају вријеме између 1764-1798. године (и његове *мемоаре* је објавио 1885. године Нил Попов).

Године 1782. спомиње га Герасим Зелић, који се на свом првом "путешествију" у Русију преко Беча и пољског краљевства обрео 30. јуна у Новом Миргороду, у Новој Сербији – дијаспори наших сународника, који су овдје миграцијом допрли у Пишчевићево вријеме, из разних разлога, како Зелић казује:

> "због различни у оно вријеме збивши се политически[х] узрока, неки из Србије, Босне и Ерцеговине од теготе ига турскога , неки из Далмације и Албаније због гоненија венецијанскога."[16]

Архимандрит Зелић истиче да је у Новој Србији "знатну" господу упознао, као "славнога Текелију генерала", генерале Чорбу и Хорвата, из Баната, грофа Ивана Подгоричанина из Црне Горе, генерала Пишчевића из Паштровића и књаза Анта Стратимировића, "генерала из Новог Ерцега, от Боке Которске".

Читавог живота праћен разним невољама и великим породичним несрећама, од тегобног живота уморни генерал довршавао је своје мемоарске и историјске списе које ће оставити у насљеђе потомству и нама.

Симеон Пишчевић је умро новембра 1797. године, у 66. години старости и сахрањен, највјероватније, у селу Скаљевати. "На самрти, у страшни час, како гласи канон, овај официр кога је црногорски владика Василије поздравио десетерачком титулом ′српски војвода′, понио се на начин својих предака, старинских главара, који су му били узором. Наредио је да га сахране на отвореном мјесту, како би се над њим, као задужбина, могла саградити црква. То је аманет који је оставио сину. ′Ја знам′ - рекао је ду-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[16] *Житије Герасима Зелића*, Београд, 1897, стр. 78.

ховнику', да ће мој син Александар ту подићи цркву. Кажите му нека је подигне на име архиђакона Стевана, патрона наше фамилије."[17]

Да ли је син му Александар, попут Вићенца Вуковића, испунио очев завјет, колико знамо, није утврђено...

Симеон Пишчевић је написао познате *Мемоаре* које није за живота успио да објави. Они су му, међутим, посмртно штампани неколико пута (Москва, 1883, 1884; Нови Сад, 1961-1963,1972,1988. и 1998; Београд, 1963). Иницијативом Младена Лесковца су се појавили први пут у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик*, у књизи VII-XI, Нови Сад, 1961/63. године. Године 1963. његови *Мемоари* су уврштени у антологијски избор "Сто дела српске књижевности". – Према мишљењу једног мјеродавног критичара *Мемоари* Симеона Пишчевића спадају "Међу најпривлачнија дјела мемоарске књижевности свих времена"; то је уствр дио 1913. године познати бечки слависта Ханс Иберсбергер, изражавајући жаљење "што је ово дјело ученом свијету Западне Европе скоро непознато..." Овај научник је истом приликом пледирао да се ово дјело мемоарске литературе XVIII вијека преведе на њемачки језик, али Иберсбергеров апел није остварен. Неколико година раније – 1904 – мађарски писац и преводилац Имре Хусар приредио је и објавио на мађарском језику мемоаре код познате издавачке куће Франклина у Будимпешти, под насловом (у преводу): "Сеобе и авантуре руског генерала Пишчевића. Сопствена приповијест. По словенском оригиналу преноси Имре Хусар". (Хусаров превод на мађарском језику претходно је излазио у наставцима као литерарни прилог у илустрованом будимпештанском недјељнику "Vašarnapi Ujšag", почев од броја 27/1902. до броја 47 те године).[18]

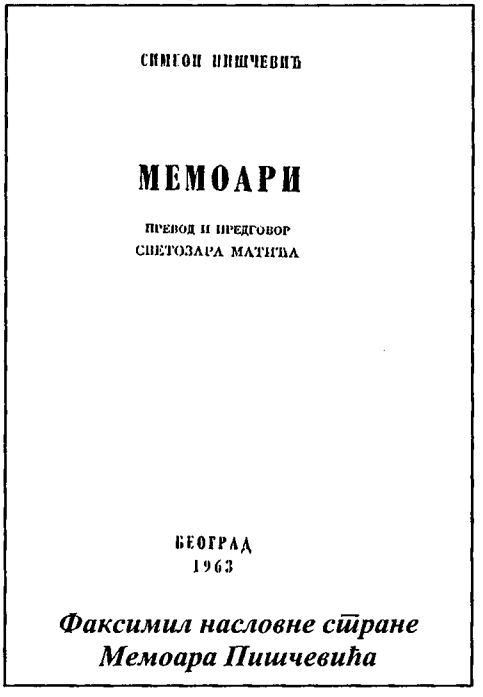
СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ

МЕМОАРИ

ПРЕВОД И ПРЕДГОВОР
СВЕТОЗАРА МАТИЋА

БЕОГРАД
1963

Факсимил насловне стране Мемоара Пишчевића

И поред тога што су се Пишчевићеви *Мемоари* на нашем језику појавили неколико пута, и код разних издавача, било је, по нашем мишљењу, довољно резона да се ово знаменито дјело појави и у ок-

[17] Бошко Петровић: *Симеон Пишчевић и његови Мемоари*.- У: Симеон Пишчевић, Мемоари, Нови Сад, 1972, стр. [34].

[18] Предраг Степановић: *О мађарским издањима Пишчевићевих "Мемоара."*- Књижевне новине, Београд,1981, бр. 630, стр. 2.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

виру едиције "Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека", која се појавила на свијет 1996. године у 22 тома. Био би то, несумњиво, још један бисер у овој драгоцјеној библиотеци, будући да је и његов аутор "наше горе лист", што је и сам с поносом истицао.

Пишчевић у предговорној ријечи својих *Мемоара* каже:

> "Написао сам једну књигу, прије ове, у којој се говори о српском народу, о српским владаоцима, царевима, краљевима, кнежевима и деспотима, као и другим догађајима из прошлости народа српског, и надам се да ће моји сународници тај мој рад примити као знак љубави".

Пуни наслов ове Пишчевићеве "Историје" гласи: *Извјештај сабран из различитих аутора и склопљен у историји преводом на словенски језик о народу словенском, Илирији, Сербији и свим те српске нације некадашњим кнезовима, краљевима, царевима и деспотима, бившем угарском бунту, а на послетку о изласку српског народа у Русију,* - сачињен је генерал-мајором и ратног ордена каваљером Симеоном Пишчевићем његовим личним трудом и властитом руком, започет пре неколико година довршен 1795. године.

Пишчевићева историја је писана на плавичастом папиру, на листовима великог формата увезаним у једну свеску од преко 100 листова. Језик којима је његова историја писана аутор назива "славенским језиком", а у одјељку о Паштровићима он каже да тамо "језик свој славено-српски држе". Та дистинкција је тачна и важна, јер, како М. Павић, констатује:

> "Пишчевић није саставио своју историју језиком којим се у његовој отаџбини говорило, и којим је сам водио дневник, али ју је писао језиком на којем се и у његовој отаџбини писало у његовој младости – на руско-словенском".[19]

Чини се да би Пишчевићеви сународници из данашњих генерација требало да објелодане и овај његов рукопис и учине га доступним нашој јавности и не само, стога, да га приме као његов рад у "знак љубави", већ и као дуг према овом нашем знаменитом земљаку XVIII стољећа. То би требало урадити, коначно, и због веће доступности за научно валоризовање.

* *
*

У закључку овог рада о генералу и писцу Симеону Пишчевићу, поријеклом из Паштровића,[20] рекапитулираћемо најважније чињенице из његовог живота и аванзовања у официрској каријери.

---

[19] М. Павић: *Симеон Пишчевић*.- У: Срби у Руској Империји, Београд, 1995.

[20] У данашњој топономастици не постоји село Пишче у Паштровићима, за које С. Пишчевић каже да његови преци воде поријекло отуда.

Село Пишче постоји, међутим, у Пиви. Могуће је да су преци С. Пишчевића првобитно иселили из Паштровића у Пиву, а одатле у Срем. Симеон Пишчевић је, вјероватно, погрешно упамтио од својих предака о поријеклу свог презимена и замијенио локацију с. Пишче.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Рођен је 14. септембра 1731. године у Шиду, у официрској породици, у којој је стекао солидно васпитање. Школовао се у Петроварадину, Бечу, Сегедину и Осијеку. У Бечу је научио њемачки језик, тако да је лако говорио, писао, читао; учио аритметику и геометрију. Касније у Сегедину и Осијеку усавршио је њемачки и математику, упознао судску и војну администрацију. И у Русији је, напосе у Санкт-Петербургу, ширио знање и опште образовање читајући белетристику на њемачком и руском језику. Тако је, поред матерњег – славеносрпског, сасвим добро знао – њемачки и руски језик.

Стасавао у породици капетана-граничара, Пишчевић је читав живот провео међу оним војницима и официрима који су у рату војевали, а у миру земљу обрађивали. Мијењајући различита ратишта и разне градове Европе од Саве и Дунава до Рајне, и Дона и Неве, Пишчевић је успостављао везе с официрима, трговцима, поштанским чиновницима, домаћим учитељима, синдикусима, дипломатима, генералима и другим великодостојницима и дворјанима на царском руском Двору, па и са самим царицама које су га у аудијенцију примале. Све те везе, нека мање – нека више, много су му помагале у животу.

Војничку каријеру је отпочео као официр аустријске војске. Још као тринаестогодишњи дјечак учествовао је са оцем под командом принца Карла Лотариншког у рату за аустријско насљеђе (1740) са Французима и том приликом доживио прва ратна крштења. Имао је, дакле, све предиспозиције за напредовање у војсци: потицао је из породице која је вјерно служила аустријском двору; био је физички здрав, веома интелигентан и образован; врло се рано укључио у рат на страну аустријске војске и веома рано добио чин поручника. Са 22 године (1753), послије бројних сметњи и перипетија, са женом и двоје дјеце отпутовао је у Русију, тамо је примљен са чином капетана и захваљујући ревносној и преданој служби руском двору напредовао до чина генерал-мајора.

Упркос сметњи и препрека које му је стварао земљак генерал Иван Хорват, сукцесивно је напредовао:

- јануара 1754. год. потврђен му је чин капетана;
- 21. марта 1756. год. унапријеђен је у чин секунд-мајора;
- 9. марта 1759. год. добио је чин премијер-мајора;
- 3. марта 1765. год. дат му је чин потпуковника;
- 8. јула 1770. год. стекао је чин пуковника;
- 25. септембра 1775. год. произведен је у чин бригадира, а
- 28. јуна 1777. год. унапријеђен у чин генерал-мајора.

Током успјешне официрске каријере добијао је разна признања и одликовања, од којих ћемо споменути и овдје:

- 1775. године, добио је високи Орден светог Ђорђа и својеручно писмо велике императорке Катарине Друге, у знак њене благодарности за његов рад;

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

- 1797. године, одликовао га је руски цар Златном медаљом.

Због изванредних успјеха приликом учешћа у "Запорошкој сјечи" 1775. године и уопште за ревностан и усрдан рад у руској војсци, и оданост руском царском двору добио је награду - село у Могиљевској губернији, са 1000 душа. На "даровном писму" био је лични потпис њеног императорског величанства.

У породичном животу је Симеон Пишчевић био више пута несрећан, сем хаварије са трагичним епилогом (1758) којом приликом је у воденој стихији изгубио прву жену и сина, погодила га је и смрт друге жене, а био је у сталној свађи и са сином Александром.

Године 1788. демисионирао је Пишчевић и на запрепашћење пријатеља и високих заштитника у Москви и Петрограду повукао се из војне службе у мировину. Синове је разаслао у војне школе, а кћери упутио на образовање у Смољни манастир код Петрограда. Остао је да живи као самотњак у селу Скаљевати гдје је потоњих година живота у осами писао своје *Мемоаре* и историју Срба. Животна врпца му је прекраћена новембра 1797. године, по свему судећи, на свом мајуру у селу Скаљевати, у Могиљевској губернији.

У *Мемоарима* који су надживјели свог значајног аутора, налазимо аутобиографске податке о рођењу, васпитању, учењу, почетку службене биографије, пресељењу у Русију и војничкој каријери – у цјелини успјесима и породичним хаваријама и обнављањима животне супстанце породичне лозе Пишчевића, поријеклом из Паштровића.

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА СИМЕОНА ПИШЧЕВИЋА

II – 1 *Посебна издања (монографске публикације)*

1. ИЗВЕСТИЕ О ПОХОЖДЕНИИ СИМЕОНА СТЕПАНОВИЧА ПИЩЕВИЧА 1731 – 1785. Издание Имп. Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете, под редакцией Нила Попова. – Москва, 1884, IV, 561 стр.
2. PISCSEVICS OROSZ TÁBORNOK VÁNDORLÁSAI ÉS KALANDDJI. Saját elbeszélése. A szláv eredeti után közli Huszár Imre, Franklin-Társulat, Budapest, 1904, 325 S, 8^0
3. СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ: МЕМОАРИ. Превод и предговор Светозара Матића.- Београд, 1963, 531 стр.
   Српска књижевна задруга, коло LVI, књига 379-380.
4. СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ: МЕМОАРИ. – Нови Сад-Београд, 1972, 621 стр.
   Предговор: Бошко Петровић: Симеон Пишчевић и његови "Мемоари" стр. 7-33.
   Поговор: Светозар Матић: Биографска белешка о Пишчевићу / 619-620. и о овом издању / стр. [621].
   Библиотека "Српска књижевност у сто књига". Књига 11.
5. СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ: ЖИВОТ ГЕНЕРАЛ МАЈОРА И КАВАЉЕРА СИМЕОНА, СИНА СТЕФАНА ПИШЧЕВИЋА. С руског превео: Светозар Матић.- Нови Сад: Матица српска, 1998, 549 стр.
   Предговор: Бошко Петровић: Симеон Пишчевић и његови "Мемоари"

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Поговор: Светозар Матић: Белешке о писцу.
Регистар личних и географских имена.
Библиотека XVIII век.

II – 2 *Чланци у периодичним публикацијама*

6. *Военные поселения Сербов в Австрии и России.*- Вестник Европы, 1870, бр. 7, стр. 2.
   Приредио Нил Попов.
7. *Из рукописей Пишевича "Сербская история", конец XVIII века.*- Родное племя, II, 1877.
   Приредио Нил Попов.

III – ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ О СИМЕОНУ ПИШЧЕВИЋУ

1. ВЕЗЕЛИЋ, Алексије: *Кратко написаније о спокојној жизни.* – Беч, 1788, стр. 3 (прибавленије).
   У својој малој стихованој енциклопедији знатних људи српског народа, аутор је посветио ове стихове С. Пишчевићу у тренутку када је нови руско-турски рат био на помолу:
   "О, Пишчевићу, нашем ти пишем,
   Да себе с миром совјет им дајеш
   Ако желуду месец репати
   Здрав сачувати.
   Многочислени прочи јунаци
   От рода сербска добри војници
   С временом иним буду се певати,
   Хвалу примити."
2. ВУКСАН, Д.Д.: *Преписка митрополита Василија, митрополита Саве и црногорских главара (1752-1759). Углавном преписка са Русијом.* - Споменик СКА, Београд, 1938, LXXXVIII, 69, 1-94.
   О Пишчевићу / стр. 78.
3. ГРИГОРОВИЧ, В.И.: *Срби у Русији.*- Летопис Матице српске, Нови Сад, 1879, 120, стр. 136 и 181.
4. ЗЕЛИЋ, Герасим: *Житије Герасима Зелића.*- Будим, 1823, стр. 75.
5. ЗЕЛИЋ, Герасим: *Житије Герасима Зелића*, свеска прва, Београд, 1897, СКЗ, 36, стр. 78.
6. КОСТИЋ, Мита: *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносербија.*- Српски етнографски зборник, књ. 14, Београд, 1923. Насеља и порекло становништва, књ. XXVI.
7. ЛАЛИЋ, Средоје: *Документа о оставци на војну службу Симеона Пишчевића.*- Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1972, св. 2, стр. 373-377.
8. ЛАЛИЋ, Средоје: *Архивска грађа о нашој земљи у архивима и другим установама СССР.*- Заједница архива Војводине. Извјештаји о истраживачком раду у иностранству, Сремски Карловци, 1972, св. V, стр. 32, 36, 141-142.
9. ЛУКЕТИЋ, Мирослав: *Права отаџбина Симеона Пишчевића.*- Приморске новине, Будва, XXVII/1998, бр. 433, 28.XII, стр. 17.
10. ЛУКЕТИЋ, Мирослав: *Остао вјеран својим Паштровићима: Симеон Пишчевић.*- Просвјетни рад, 1999, бр. 17/18, 15.X, стр. 13.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

11. МАРИНКОВИЋ, Б[оривоје]: *Пишчевић Симеон (Шид, Срем, 14. XI 1731-1795).* - У: Југословенски књижевни лексикон, [Нови Сад]: Матица српска, 1971, стр. 411.
12. МАРТИНОВИЋ Душан Ј.: *Прилог биографики заслужних Паштровића.*- У: Научни скуп Паштровићи (историја,култура,природа), Петровац на мору – Свети Стефан, 2001,стр.158-181.
О Симеону Пишчевићу / стр.161-164.
13. МАРТИНОВИЋ Душан Ј.: *Симеон Стефанов[ич] Пишчевић, генерал-мајор.* - У: Душан Мартиновић: Генерали из Црне Горе у руској војсци, Подгорица, 2002, стр. 64-79.
14. МАТИЋ, Светозар: *О мемоарима Симеона Пишчевића.*- Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1961, VIII, стр. 66-69.
15. МАТИЋ, Светозар: *Симеон Пишчевић.*- У: Симеон Пишчевић, Мемоари, Београд, Српска књижевна задруга, 1963, стр. VII – XIII.
Предговор.
16. МАТИЋ, Светозар: *Библиографска белешка о Пишчевићу.*- У: Симеон Пишчевић, Мемоари, Нови Сад – Београд, 1972, стр. 619-620. Потпис: С. М.
17. МАТИЋ, Светозар: *О овом издању.*- У: Симеон Пишчевић, Мемоари, Нови Сад- Београд, 1972, стр. [621]. Потпис: С.М.
18. О пожаловании ему 4.500 десятин земли в Екатериновском уезде Новороссиской губернии.- Русский государствений исторический архив (РГИА), Фонд 1374, оп. 1, д. 394, л. 238.
19. О дворянстве по Херсонской губернии (1866. г.).- РГИА, Ф.1343, Оп.27, д.3229.
20. ПАВИЋ, Милорад: *Симеон Пишчевић.*- Књижевност, Београд, XVIII/1963, бр. 7/8, стр. [111]-151; бр. 9, стр. [256]-283.
21. ПАВИЋ, Милорад: *Језичко памћење и песнички облик* (шира верзија претходног текста).- Нови Сад, 1976, стр. 75-167.
22. ПАВИЋ, Милорад: *Предговор ненаписаној историји књижевности.*- Књижевност, Београд, XVIII/1963, бр. 2, стр. 103-105.
23. ПАВИЋ, Милорад: Историја српске књижевности барокног доба.- Београд, 1970.
24. ПАВИЋ, Милорад: Историја српске књижевности класицизма и предромантизма.- Београд, 1979.
25. ПАВИЋ, Милорад: *Тема "вечитог младожење" у српској књижевности.*- Књижевност, Београд, 1979, бр.6, стр. 907-918.
26. ПАВИЋ, Милорад: *Рађање нове српске књижевности.*- Београд, 1963, стр. 561-582.
27. ПАВИЋ, Милорад: *Симеон Пишчевић.*- У: Срби у Руској империји.- Београд, Дунај, 1995, стр. 64-76.
28. ПЕТРОВИЋ, Бошко: *Симеон Пишчевић и његови мемоари.*- Летопис Матице српске, Нови Сад, 1971, св. 2, стр. 123-146.
29. ПЕТРОВИЋ, Бошко: *Симеон Пишчевић и његови мемоари.*- У: Симеон Пишчевић, Живот генерал-мајора и каваљера Симеона сина Стефана Пишчевића. С руског превео: Светозар Матић.- Нови Сад, Матица српска, 1998, 549 стр.
30. ПЕТРОВИЋ, Бошко: *Симеон Пишчевић и његови Мемоари.*- У: Симеон Пишчевић Мемоари, Нови Сад – Београд, 1972, стр. 7-33.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

31. ПОПОВ, Нил: *Военныя поселения сербов в Австрии и России.*- Вестник Европы, 1870, № 7, стр. 586-614.
32. ПОПОВ, Нил: *Известие о похождении Симеона Степановича Пищевича* 1731-1785. Издание Имп. Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете; под редакцией Нила Попова, Москва, 1884, IV+561 стр.
Посебни отисак из изд. ЧОИДР, 1881, књ.1; 1882, књ.2
33. СТЕПАНОВИЋ, Предраг: *О мађарским издањима Пишчевићевих "Мемоара".*-Књижевне новине, Београд, 1981, бр. 630, стр. 27.
34. UEBERSBERGER Hans: *Studien zur serbischen Memoirenliteratur.* – Zeitschrift för osteurop aische Geschichte, Berlin, 1913, Band III, Hest 4, S 499-515.
35. HUSAR Imre: Piscsevics orosz tábornok vándorásai és kalandjai. Saját elbeszélése aszlár eredeti után közli Huszár Imre. – Vesarnapi Ujság, Pest, 1902, N^0 47.
И у књизи која је 1904. објављена у Пешти код Франклина.
36. ЦЕРОВИЋ, Љубивоје: *Срби у Русији*, Београд, 1998, 209 стр.
О С.Пишчевићу / стр.112-117.
37. ЧЕЧУЛИН, Н. Д: *Известие о похождении Симеона Степановича Пищевича 1731-1785.*- Журнал Министерства народнога просвещения, 1885, апрель, стр. 327-338.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ТОДОР Ј. МИРКОВИЋ (1790-1866)

Тодор Јаковов Мирковић, руски генерал и писац, поријеклом је из Црне Горе. Родоначелник породице Мирковић у Русији је Стјепан (Стеван или Стефан), који се доселио у највећу словенску земљу – "матушку Русију", вјероватно, са првом групом црногорских исељеника средином XVIII вијека, када је митрополит Василије Петровић-Његош (1709-1766) добио одобрење од царице Јелисавете Петровне (1727-1740), рођене кћери Петра Великог (1672-1725), да може преселити један број црногорских породица у Јужну Русију – тада основану Нову Сербију и Славјаносербију, у Украјини.

Прва сеоба Црногораца пада, заправо, у вријеме исељавања Срба након што је аустријска царица и мађарска краљица Марија Терезија (1717-1780) укинула потишко-поморишку војну крајину, да би, на захтјев племића, Србе слободне сељаке претворила у кметове и тиме племству омогућила још веће богаћење. Незадовољни оваквим одлукама и третманом, преселило се око 2.200 српских породица у Банат, а одатле је већина њих емигрирало у Русију, гдје су их, по ријечима Владимира Ћоровића, добро примили.[1]

На захтјев митрополита Василија Петровића, и на интервенцију Русије, Аустрија је дозволила прелаз преко њене територије. Из те прве црногорске исељеничке групације у Русију један број Црногораца, незадовољан пријемом на који је наишао, вратио се ускоро у Црну Гору. Друга, пак, већинска група остала је у "обећаној земљи" и из те скупине потиче, свакако, и породица Мирковић, која је руској војсци дала три генерала:

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE TRNOJEVIĆ

[1] Вл. Ћоровић: *Историја Југославије*, Београд, 1933, стр. 389.

Тодора Јаковова (Јаковлевича), *Михаила Тодорова* (Тодоровича) и *Александра Тодорова* (Тодоровича).

Према подацима неких аутора (Н. Ковачевића[2] и Н. Р. Миљанића[3]) Мирковићи су се иселили из Требјесе (Никшић) 1804. године, иако се они у Русију јављају много раније. Послије двије разуре Требјешана (прве – 1711. и друге – 1789), будући да је била доведена у питање њихова егзистенција – политичка и економска, првобитно су се Требјешани привремено преселили у Горњу Морачу, а одатле, након више замолница и интервенција на руском Двору, на основу грамате Павла Првог, од 30. априла 1798, и доцније сагласности његовог сина Александра Првог, преселили су се тек 1804. године, упркос бројних препрека и перипетија, 23 породице Требјешана, са 106 чланова у Новоросијску губернију, близу Црног мора.[4]

Остаје спорно питање: да ли су одиста Мирковићи из Требјесе, или из неког другог краја Црне Горе? (У руској литератури има помена да су из Србије!) У досадашњим истраживањима Требјешана у Русији не помиње се презиме Мирковић, а не помиње се ни у књизи *Казивање старих Требјешана* (Никшић, 1973), чије је фототипско издање приредио академик Бранко Павићевић.

Извјесно је да су Мирковићи из Црне Горе. Нашој тези да су Мирковићи из Црне Горе иде у прилог и податак да је смрт Тодоровог сина Михаила, огласио полуслужбени *Глас Црногорца*, истичући да је овај генерал-лајтнант "руске царске свите и помоћник начелника Главног штаба" руске војске поријеклом "од оних српских исељеника из Ерцеговине".[5] Поред Војновића, на подручју Херцег-Новог било је и Мирковића, који су ту доселили из Херцеговине у XVII вијеку.Из ове породице познати су гроф Јован Мирковић и његов синовац Симо, који су се истакли у борбама против француских гусара. Познат је и гроф Сава Мирковић који је у руској војсци доспио до чина пуковника. Сматрамо да су и три генерала Мирковића у руској војсци од херцегновских житеља овог презимена.

Тодор Мирковић је о својим прецима у Русији забиљежио податке који ближе одређују вријеме њиховог досељавања. За дједа Стевана Мирковића каже да је кратко вријеме боравио у Пољској, гдје је ступио у коњички пук. Немајући довољно средстава за издржавање у каваљерији (тада су коњаници, војници и официри, од властитих средстава набављали опрему и коње), ускоро је прешао у грађанску службу, тј. у петроградску царину.

---

[2] Т. Т. Јечинац, *Омск.* – Јавор, Нови Сад, XVIII/1891, бр. 51, 22. XII, стр. 812.

[3] Н. Р. Миљанић. – Библиографски вјесник, IX/1980, бр. 1, стр. 105.

[4] Милан Вујачић: *Двије разуре Требјешана и останак племена Ускоци у Црној Гори.* – Глас САНУ, CCLXXX, Одељење друштвених наука, књ. 15. Београд, 1971, стр. 287.

[5] М. Радуловић: *Михаило Тодоров Мирковић.* – Глас Црногорца, Цетиње, XX/1891, бр. 15, 6. IV, стр. [3].

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

У Петрограду се Стеван Мирковић оженио кћерком дворског пјевача Головног, племићког поријекла, повезаног крвним сродством с многим познатим личностима петроградског друштва. – Касније је Стеван Мирковић постављен за директора пограничне царинарнице у Бресту, у Западној Украјини. Стекао је прилично имућство, што закључујемо по томе да је за приватног учитеља француског језика својих синова ангажовао једног француског емигранта званог Бальза, човјека природно обдареног, благородног и даровитог, који је код Мирковића проживио 54 године.

Царински послови донијели су Стевану Мирковићу лијеп углед. Био је веома омиљен и по гостопримству чувен грађанин Бреста. Уважаван је не само од мјештана, већ и код многобројних руских транзитних путника, који су одсиједали у његовом дому. Записано је да су у његовом замку одсиједали: фелдмаршал Суворов, царевић Константин Павлович, кнез Репнин, гроф Аркчев, кнез Багратион, гроф Ланжерон и многи други угледници.

Све је то, дакако, доприносило да Тодор и његови синови Михаило и Александар имају широм отворена врата и пут у високо друштво, што ће ређи и неопходне претпоставке за успјешну службену каријеру.

Године 1799. Стеван Мирковић је поднио оставку на државну службу и пошао у мировину са звањем државног савјетника. Пошто је солидно зарадио као цариник, Стеван Мирковић је неко вријеме живио на свом имању у Смоленској губернији, бавећи се вођењем домаћинства. Када су му синови поодрасли, преселио се у Петербург ради њиховог школовања. Било је то јануара 1801. године.

"Племићки род" Мирковића се спомиње у више руских генеалошких извора. Њихово презиме садрже и приручници урађени на утемељеним генеалошким истраживањима, заснованим на подацима с надгробних натписа. Тако, на примјер, на Тулском сеоском гробљу Лушког среза налази се гроб са епитафом О. Д. Мирковића.[6] Помињу се у *Санкт-Петербуршком алманаху* 1913. године.[7] Да би се, међутим, дошло до нових података о овај знаменитој породици с наших географских простора, ваљаће и даље трагати по објављеним пописима родословних књига и других генеалошких материјала у руским библиотекама и архивама.[8]

Племићко поријекло допринијело је педигреу породице Мирковића у руском друштву и аванзовању до чинова високих војних старјешина. Син Стеванов – Јаков Мирковић имао је сина Тодора, који се родио 25. новембра 1789. године у Санкт-Петербургу и, уз редовно школовање, постао руски генерал и писац. Тодор Јаковљевич Мирковић, како се по очинству

---

[6] *Русский провинциальный некрополь*, Москва, 1914, Т. 1-3, стр. 560.

[7] Almanach de St. Petersburg: Cour, monde et vile 1913/14, Санкт-Петербург, 1913, стр. 360.

[8] Уп.: Игор Васиљевич Сахаров: *Руске племићке породице југословенског поријекла: преглед руске генеалошке литературе и архивске грађе*. – Библиографски вјесник, XIX/1990, бр. 3, стр. [97]-108.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

биљежи у руској литератури, имао је два сина, такође оба генерала. Захваљујући тројици генерала Мирковића, њихов племићки род је унесен у II и III дио "Родослова књажева Тулске губерније".

Основни биографски подаци о Тодору Јаковову Мирковићу саопштени су у некролозима објављеним поводом његове смрти, и из њих сазнајемо да је имао редовно школовање. Отац му Јаков Степанович немајући могућности у Бресту, гдје је био на служби, да својој дјеци пружи солидно школовање и васпитање, као што смо већ истакли, преселио се у Петербург. Тамо га је император Павле Први, за учињене услуге Русији, произвео за државног савјетника а његове синове узео за пажеве на руском Двору. Када је Тодор Мирковић навршио 15 година, у марту 1805. примљен је у Пашки (руски "*Пажски*") корпус. Године 1807. добио је чин камер-пажа и био одређен на службу код царице Марије Фјодоровне. Служба камер-пажа код удове царице била је веома занимљива; пажеви су били пратиоци приликом свакодневних шетњи и излета царице и њезине свите, приликом разних њезиних посјета школским и другим институцијама, болницама итд., чији је она била покровитељ.

Млади кадет Тодор Мирковић, са осталим пажевима, присуствовао је свим могућим аудијенцијама код Марије Фјодоровне, приликом честих званичних ручкова и вечеринки приређиваних у част истакнутих личности петербуршког високог друштва. На таквим дворским сусретима вођени су разговори о свим важнијим збивањима у Русији и ван ње, о друштвеним гибањима у свијету, што је у оно вријеме, усљед недостатка штампе и других медија, било од велике користи за младог Мирковића и његове другове, за њихово образовање и интелектуални развитак. Била је то за Тодора Мирковића велика животна школа и битан предуслов за успјешну каријеру.

Тодор Ј. Мирковић је у периоду 1805-1809. године као питомац Пашког корпуса показивао изванредне резултате. Доцније ће он записати у свом дневнику да је Пашки корпус тада био најбољи школски завод у граду на Неви. Његов наставно-васпитни кадар је имао високу репутацију у ученом свијету ондашње Русије – записао је он, како није постојало тада никаквих наставних програма, нити штампаних уџбеника и приручника (осим из математике!). Сваки је наставник предавао свој предмет без икаквих ограничења, развијајући "слободно мишљење васпитаника". Кадети су сами биљежили ("хватали") предавања. Сваки наставник је тумачио свој предмет и његове наставне садржаје, онако како га је сам схватао и разумијевао, уносећи властите идеје. Слушаоци су били дужни да слиједе предавања својих наставника у циљу разумијевања наставне материје која им је излагана... Већина слушалаца су били приљежни и трудољубиви.

Пашки корпус се, по ријечима Мирковића, састојао од 16 камер-пажева (посебно одјељење), са једним штабским официром на челу, и од

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

три одјељења која су чинили 100 пажева, којима су руководили три капетана.

Децембра 1809. године Тодор Мирковић је, по завршетку Пашког корпуса, био произведен за потпоручника гвардије Коњичког пука, на чијем је челу био царевић Константин Павлович. К. Павлович је од почетка заволио Мирковића и наредио да га приме у његов ескадрон. Таква наклоност царевића развила је у младом официру Мирковићу необичну ревност према официрском позиву - и марљивост у службеним војничким пословима, што је посебно дошло до изражаја за вријеме Отаџбинског рата против Наполеоновог похода на Русију (1812-1814).

Тодор Мирковић је, заправо, 17. марта 1812. године с коњичком гвардијом отпутовао из Петербурга ради учествовања у Бородинској бици. Коњички пук, у чијем се саставу и Мирковић налазио, по оцјени хроничара, извео је три блистава напада на француску армаду. У снажном борбеном окршају топовско тане је убило Мирковићевог коња, а њега који се налазио на челу колоне тешко ранило. Рана је била ужасавајућа, да га нијесу хтјели спашавати војници за то задужени, јер су мислили да му преостаје само неколико тренутака живота. Ипак, коњаник који је пратио у стопу официра Мирковића, подигао га је полумртвог и пренио у прву пољску болницу, одакле су га отправили у Москву, а отуда пребацили у Рјазањ. Након пет мјесеци рањеник Мирковић је почео устајати из болничке постеље и ускоро био опорављен и отпуштен из болнице, ради одласка кући у Петроград. Готово пола године ишао је још на штакама и тек у августу 1813. поново се прикључио своме пуку. Наставио је да ратује у истој јединици и у саставу свог пука 1. јануара 1814. године обрео се у Швајцарској, преко Базела и Рајне, учествовао је у кампањи 1914. године, у биткама под Бријеном и код Фер-Шапенуазе. За показану храброст и ратну умјешност добио је, као награду, златну сабљу.

Касније је учествовао у заузимању Париза. Деветнаести март 1814, дан уласка Руске војске у престони град Француске на Сени, био је за Мирковића велики празник као дан побједе руског оружја, о чему је доцније, као генерал, у својим успоменама с одушевљењем писао. Поводом јубилеја педесетогодишњице ступања руске војске на тло Париза, руски император је поклонио Т. Мирковићу мундир Коњичког пука који је тријумфално ушао у француску пријестоницу. Тај поклон му је био изузетно драг, и као пажња, и као признање с највишег мјеста.

Године 1817. пред смрт отац Тодора Мирковића је благословио синовљев брак са кћерком контраадмирала, Амалијом Николајевном Боднско. Наредне, 1818. године Тодор Јаковљевич Мирковић унапријеђен је у чин пуковника. Будући да га је повреда стално бољела, молио је да га у интересу рехабилитације здравља, премјесте из коњице. Надлежни су уважили његов оправдани захтјев, и одобрили му једногодишње одсуство - које је

BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

генерал Мирковић провео на својем замку у селу Запољу. Те године је посебну пажњу обратио на уређење своје приватне резиденције.

Када је 1828. године отпочео руско-турски рат, Тодор Ј. Мирковић се поново активирао и, дакако, постао један од важних судионика и актера у ратним збивањима. Ускоро по доласку у главни штаб, постављен је за опуномоћеног дипломатског представника руског у Књажевству Молдавији и Влашкој, и за тајног савјетника грофа Т. П. Палене, а пола године потом, и за вице-предсједника "дивана" Књажевине Молдавије, на којој дужности је остао до јула 1834. године, када је управљање Молдавијом повјерено другој личности (Струдзе-у).

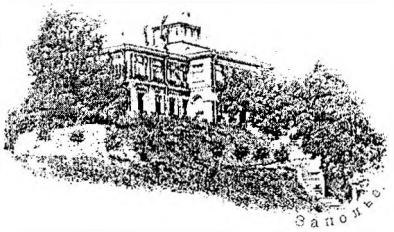

Дом Мирковића у Запољу

Тодор Ј. Мирковић је у Молдавији, од 1828. до 1834. године, одиграо важну улогу у конституисању нових установа које су довеле до просперитета народа ових области у доба "руског управљања" и биле значајна претпоставка за успјешно стартовање домицилних "господара": Михаила Струдза у Молдавији и Александра Гика у Влашкој...

Мирковић је у Молдавији и Влашкој оставио лијепу успомену. За тамошње заслуге, крајем 1834. године одликован је Звијездом св. Владимира, а молдавски "господар" га је наградио златном вазом за успјешно руковођење овом облашћу.

Године 1835. император Николај Први именовао је Мирковића за генерал-мајора и директора 2. кадетског корпуса, на којој је дужности провео пет година. Мирковић је био јако скроман човјек и веома храбар ратник, што, поред осталог, сазнајемо из забиљеженог дијалога руског цара и Мирковића приликом назначеног именовања. Наиме, када га је император позвао на разговор 1835. године – да му саопшти своју намјеру о постављењу за директора Кадетског корпуса, Мирковић је покушао да одбије ту високу функцију, истичући да не сматра себе довољно способним за обављање те сложене војно-педагошке дужности.

Цар Николај Павлович му је том приликом казао да га веома цијени и да је хтио да га узме за васпитача свом сину, али да је, узимајући у обзир његове породичне обавезе, одустао од те своје намјере. Тада је руски цар рекао Мирковићу:

> "Ти си часно служио, ти си добар отац, човјек врло образован, и у теби налазим све квалитете који су неопходни за обављање те обавезе (директора Кадетског корпуса – Д. М.). Васпитању младежи поклањам

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

велику бригу[...]. Сигуран сам да ћеш на тој дужности бити веома користан!"[9]

Показаће се касније да руски император није погријешио у својој процјени! Генерал-мајор Тодор Мирковић се на новој дужности стварно показао успјешним војним педагогом. Кадети су га јако цијенили. Развијао је код повјерене му младежи осјећање љубави према просвјети и људима уопште, развијајући код васпитаника добар укус и потребу искорјењивања грубих навика,[10] али о томе ће доцније бити посебно ријечи.

Јануара 1840. године Тодор Ј. Мирковић је именован за Вилнског војног губернатора (гувернера) и генералног губернатора Гроденског, Минског и Бјелостокског подручја. Дошавши у ову област, генерал Мирковић се упознао са најважнијим проблемима. Ради бољег упознавања обишао је читав повјерени му рејон; јаднако су га занимали стање у администрацији и судовима, школама и вјерским заједницама, а највише га је интересовало изучавање руског језика. При томе, није се заустављао на површини ствари, већ је понирао у дубину и суштинска питања комплексне проблематике...

Да би се лишио пољског живља и његове доминације у овим крајевима гувернер Мирковић је пледирао за насељавање руског племства, али том и таквом његовом настојању није придават нарочити значај, иако су његове концепције и комбинаторика ове врсте и сврсисходности били далекосежни. Католичанство је, међутим, мудро користило такав немар руског владајућег режима и све више пуштало коријене у Прибалтику. – Треба нам поменути једну од најважнијих реформи у сјеверозападним крајевима, за вријеме управе генерала Мирковића, која се односила на законодавство. До његовог доласка примјењиван је литвански Статут, с допуном пољских законских прописа. Он је, међутим, 9. септембра 1840. године у читавом крају увео збирке руских закона, а 1. јануара 1845. и руске мјерне јединице.

Положај сељака је скренуо на себе пажњу губернатора Мирковића, и он је побољшању њиховог статуса поклањао сериозну бригу; уочивши неопходност регулисања односа између кметова и велепосједника - који су их немилосрдно експлоатисали и пауперизовали – предузео је одговарајуће мјере (увођење инвентара, катастра) у циљу ограничавања власти пољских помешчика (великопосједника) над обесправљеним сељачким сталежом.

Да би заштитио омладину од католичког клера затворио је сва училишта при мушким и женским манастирима и у замјену њихову оснивао гимназије; установио: Бјелостокски дјевојачки институт, Брестски кадетски корпус, итд. Приликом визитација своје губерније генерал Мирковић је

---

[9] *Исторический очерк 2-го Кадетскаго корпуса 1712-1912, в двух томах.* – С. Петербург, 1912, стр. 344.

[10] *Ibidem.*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

лично водио рачуна о успјеху руског језика у гимназијама и новоустановљеним школама и училиштима.

Сем што се старао о изучавању руског језика међу омладином, генерал Мирковић настојао је да увећа број руских трговаца у повјереној му губернији, с циљем унапређења трговине. – За руске трговце и занатлије који су се досељавали у сјеверозападне прибалтичке крајеве, издејствовао је повластице које су инаугурисане 24. децембра 1841. године. На жалост, током петогодишњег коришћења овог закона корист од њега је имало само 26 трговаца и 12 мјештана.[11]

Послије десетогодишњег управљања областима прибалтичке Русије, генерал Мирковић је напустио Вилно. Изабран је за сенатора, члана Савјета и инспектора руских војних училишта, са сједиштем у Санкт-Петербургу.

Због ослабјелог вида, био је принуђен 1861. године да поднесе оставку на службу и иде у заслужену мировину. И као пензионер обављао је неке послове волонтерски у 2. департману Сената...

Иако задњих шеснаест година живота није непосредно учествовао у јавном дјеловању, Тодор Мирковић је живо пратио догађаје и збивања на руској политичкој сцени: био је велики заговорник спровођења реформи у Руском царству. Мирковићеви биографи су забиљежили и једну веома карактеристичну црту његовог карактера:

> "Није припадао оном броју стараца, који не признају ништа позитивно код нових покољења, хвалећи само оно у чему су они судјеловали... Говорио је колики је постигнут напредак у односу на прећашња времена, радујући се за будућност Русије."[12]

Тодор Јаковов Мирковић све дужности у руској војсци и цивилству током свог дугог живота, обављао је крајње савјесно и с ауторитетом. Био је цијењен и, према свеопштем мишљењу, књижевно образован и искусан, човјек без мане и страха. Умро је изненада у 76. години старости. Смрт га је затекла на путу за своје имање у Запољу, које је 46 година с љубављу одржавао и чинио га узорним. Није успио да стигне до своје прелијепе куће и имања. Неумитна смрт га је предухитрила у Луге, на жељезничкој станици, 5. маја 1866. године. За вријеме обједа добио је мождани удар од којег је 6. маја, у 7.30 h завршио животни пут.

Тодор Ј. Мирковић као ūедаīоī у војном

[11] Русский инвалид, Спб, 1866, бр. 186, стр. 13.
[12] *Ibid.*, стр. 14.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

училишту. – Већ смо констатовали генерал Тодор Мирковић се на дужности директора 2. кадетског корпуса врло добро снашао. Кадети су га заволјели и поштовали.

Ову нову повјерену му дужност преузео је 5. марта 1835. године. Почео је с примјеном низа иновација. Претходно се постарао за побољшање просторног смјештаја и за васпитанике и за предавачки кадар. Увео је с дозволом великог кнеза, факултативну наставу ликовног васпитања за даровите кадете; основао је приручну штампарију (литографију). Као један од првих потеза, генерал Мирковић је кадетима увео бонтон. Лично им је предавао правила лијепог понашања. Ево што је на једном мјесту о томе записао:

> "Обраћајући максималну пажњу на све дјелове образовања повјерених ми васпитаника - писао је Т. Мирковић - са жалошћу констатујем да они немају ни минимум васпитања и норми лијепог понашања за колективно живљење. Одликовали су се бахатим понашањем, у што сам се лично увјерио, а то увјерење учврстио сам и из записника."

Да би остварио циљеве образовања и васпитања повјерених му кадета, генерал Мирковић се ослањао на своје сараднике – четне командире и официре, инспекторе појединих разреда, дежурне наставнике и предаваче, инсистирајући код њих да одрже стални надзор над понашањем и поступцима кадета.

У циљу спровођења неопходних васпитних мјера, донио је сљедећа правила:

1. При сусрету са старијима и у училишту, и изван њега, кадети треба да поздрављају: војна лица по војничким прописима, а грађанска наклоном (климањем главе);
2. За вријеме извођења наставе, приликом уласка наставника у разред, сви ученици устају и сједе тек када им овај да знак за то; то исто важи приликом уласка инспектора у разред први пут. У колико би наставник ушао у разред прије питомаца, они су дужни поклонити се учтиво наставнику и чекати његову дозволу да сједну;
3. Када неко од генерала и штабских официра улази у собу, који и не припадају училишту, као и када улази дежурни корпуса, сваки васпитаник одмах и без жубора иде у свој кревет. Ако неко од ових посјетилаца упути питање треба дати кратак, промишљен и коректан одговор с веселим тоном. За вријеме доласка начелника, сви му гледају у сусрет, не спуштајући поглед доље и прате га погледом, показујући му задовољство због његове посјете;
4. Уколико неко од генерала посјети ресторан за вријеме ручка или ужине, сви васпитаници, без наредбе, у тај мах устају и чекају да им се каже да могу поново сјести; они који сједе за

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

задњим столовима, дужни су чим угледају високог госта, први устати, а други слиједе њихов поступак;

5. За вријеме обједа васпитаници су дужни да пазе на тишину, не куцају пашадом и посуђем; не гурају од себе и не постављају по средини тањире, и стрпљиво чекају њихову размјену; да сједе пристојно и руке у лактовима не наслањају на столове, а за вријеме молитве стоје са страхопоштовањем.

Ето, то су била општа правила понашања кадета у училишту, како их је на старту конципирао нови директор Тодор Мирковић, тражећи од својих васпитаника да их поштују и досљедно примјењују у циљу властитог васпитања. Од умјећа обраћања свијету који нас окружује често зависи наша судбина; пружа вам се прилика да правовремено отклоните своје недостатке; касније је тешко искоријенити стечене лоше навике – истицао је Мирковић у моралним придикама повјереној му младежи.

По општем мишљењу и јавним признањима, генерал-мајор Тодор Мирковић је у руковођењу 2. кадетским корпусом остварио видне резултате, о чему свједочи и службени налаз главног начелника – великог кнеза Михаила Павловича, који је училиште посјетио 9. новембра 1835. године, и том приликом записао:

> "У заводу сам нашао снажне, веселе, благородне васпитанике и по држању и по понашању; учионице, ресторани, спаваонице, кабинети, музеји, амбуланте и остало примјерно су сређени и чисти, ваздух у собама провјетрен и здрав; одјећа васпитаника дивна, уредна и чиста; храна – калорична и укусна; набављене су нове справе за гимнастику па је настава дала пуни допринос њиховом физичком развоју; [...] у свим разредима почело је освјетљавање сијалицама.
>
> У 2. кадетском корпусу готово све је добило нови изглед: изграђени су нови улаз и степениште; савршено је преображена чета која носи моје име; спаваоне су одвојене од рекреационих сала и ходника; установљена је нова сала за понављање градива; све је урађено одлично: нови школски музеј, физички кабинет и библиотека.
>
> [...] Моја посјета овог училишта донијела ми је задовољство које се не може описати; на сваком кораку видио сам потпуну бригу и савјестан однос према служби директора и његовог помоћника [...]."

Надаље, велики кнез изражава савршену благодарност свима руководећим личностима, а нарочито генерал-мајору Тодору Мирковићу.

"ЗА БРЗО ПОБОЉШАЊЕ И НАПРЕДАК ЗАВОДА!"[13]

О својој богатој војничкој каријери и плодотворној дјелатности у војној служби и цивилству, Тодор Ј. Мирковић је оставио занимљиве меморарске списе, аутентичне историјске записе и "Дневник 1812" који му је публикован у познатом часопису *Русский архив* (Москва, 1888, том I). Дио

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[13] Уп.: Исторический очерк: op. cit., стр. 345-356.

Мирковићевих мемоарских списа приредио је П. Б. (неразријешени иницијали) у истом часопису двије године доцније под називом: *Изъ записокъ Т. Я. Мирковича* (Русский архив, Москва, 1890, том III), у којима је дао доста интересантних појединости аутобиографског карактера, низ догодовштина и доживљаја из ратних догађања у којима је учествовао, што нам је корисно послужило за реконструкцију његове животне и професионалне биобиблиографије.[14]

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ТОДОРА Ј. МИРКОВИЋА

1. МНЕНИЕ О ПРЕОБРАЗОВАНИИ ВОЕННО-УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ.- Санкт-Петербург, 1862, 8 стр.
2. *Имѣраторъ Николай и король Фридрих Вильѣльм IV 1840 ѣоду. Из записок.* – Русская старина, С. Петербург, 1886, № 8, стр. 305-334.
3. *1812 ѣод. Дневник конно-ѣвардейскоѣо офицера.* – Русский архив, Москва, 1888, № 1, стр. 43-70; № 2, стр. 215-234.
4. *1789-1886. Ево жизнеописание, составленное по собственным ево запискам, воспоминаниям близких людей и подлинным документам.* – Санкт-Петербург, 1889, том 1, 424 стр; том 2, 317 стр.
   Дјело је ауторизовано под именом Тодор Јаковљевич Мирковић. Саставили су га синови генерала: Александар и Михаило. Основни дио Мирковићевих мемоара објављен је у наставцима у часопису *Руски архив*.
5. П. Б.: *Из записок.* – Русский архив, Москва, XXVIII/1890, 3, стр. 395-434.

III ЛИТЕРАТУРА О ТОДОРУ Ј. МИРКОВИЋУ

1. ЖЕРВЭ, Н. П. и В. Н. СТРОЕВ: *Исторический очерк 2-ѣо кадетскоѣо корпуса*, Санкт Петербург, 1912, стр. 342-348, 355, 356, 358, 360, 362, 364, 367-370.
2. ЛОМАЧЕВСКИЙ, Александр: *Записки жандарма. Воспоминания с 1837-ѣо ѣо 1843-й ѣод.* – Вестник Европы, год. XXXIV, Т. CCVII, 1872, № 3 (март); № 4 (апрель), стр. 723-754.
3. МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.: *Три ѣенерала Мирковића у руској војсци.*- Историјски записи, LXXII/1999, бр.3/4, стр.[149]-162.
4. МАРТИНОВИЋ Душан Ј.: *Тодор Ј. Мирковић, ѣенерал-мајор.* - У: Душан Мартиновић: Генерали из Црне Горе у рускоj војсци, Подгорица, 2002, стр. 122-130.
5. *Мирковичъ М.Ф., О пожаловании в 1853.ѣ. звания камер-пажа*: 1.О принесении в дар Публичной библиотеке рукописе генералом Мирковичем 1.IV – 1.V 1877. г. -Русский государственний исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург, Фонд 733, Оп.142, Ед.хр.629; 2.О дозволении построит церков в 3-х верстах от Вильно, в Александрино, просит жена генерал-лейтентата в приюте (1847-1849. гг.).- Ф.797, Оп.17, Ед. хр. 40359, 7 л.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[14] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Три ѣенерала Мирковића у рускоj војсци.* – Историјски записи, LXXII/1999, бр. 3/4, стр. [149]-162.

6. *Миркович Ф.Я., генерал-губернатор города Вильно.* Об увольнении с поста генерал-губернатора г.Вильно и о назначении членом Совета военных учебных заведений (1850. г.).- РГИА, Ф.1284, Оп.35, 1 отд. 1 стол, Ед.22, 31 л.
7. *Миркович Федор Яковлевич.* – У: Военная энциклопедия, Том XVI. – Петербург, 1914, стр. 338.
8. *Миркович Федор Яковлевич (1790-*1866).-Полководцы, военачальнники и военные деятели в России в "Военной энциклопедии" И.Д.Сытина, Санкт-Петербург, 1997, стр.197.
9. Муршава Н. В.-Мыслина А. П.: *Дворянские усадьбы Санкт-Петербургской губернии.* Лужский райоы, С. Петербург, 2001.
О Јакову Ст. Мирковићу и његовим синовима – Александру и Тодору, стр. 136-155.
10. *О дворянстве Мирковичей.*- РГИА, Ф.1343, Оп. 25, док. 4281-4282: В 1848.года – Петербургские Мирковичи; В 1875.года – Тульские Мирковичи.
11. *О назначении Яковлевича Мирковича сенатором в 2-ой департамент Сената.*-РГИА, Ф.1284, Оп. 35, 1 отд., 1 стол., Ед.хр. 22.
12. *О пожаловании Ф. Я. Мирковичу, генералу от инфантерии, земли (1859-1860. гг.).*- РГИА,Ф. 383, оп.22, Ед.хр.3301, 23 л.
13. О смерти генерала Ф.Я. Мирковича (1866.г.).- РГИА, Ф.1405, Оп.64, Ед.хр. 4117.
14. *Потомки Мирковичей (1894-1917. гг.), 13 янв.1900.*- РГИА, Ф.1343, оп.3692, док.16.221.
15. Р. В.: *Некролог генерала от инфантерии Федора Яковлевича Мирковича.* – Русский инвалид, С. Петербург, 1866, № 186, стр. [1]-15.
16. РУДАКОВ, В. Е.: *Мирковичи и Миркович.* – У: Энциклопедический словарь, С. Петербург, 1896, Том XIX, стр. 421. Потпис: В. Р.-въ.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ФИЛИП Ј. МАРКОВИЋ (1897-1950)

Плејади црногорских учитеља прве половине XX вијека, коју су чинили: Љубомир Булатовић-Ибријски[1], Саво Вулетић[2], Андрија Јовићевић[3], Лука Јововић[4], Никола Рацковић[5], Видак Пејовић[6], Ђуро Шпадијер[7] и низ других, припада и Филип Јованов Марковић, познати методичар и писац уџбеничке литературе. Брат је Николе Јов. Марковића, освједоченог патриоте протојереја (1891-1960) и писца. Од овог љешанско-буроњског братства потиче и Марко Марковић, истакнути просвјетни радник.[8]

---

[1] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Љубомир Булатовић Ибријски (1877-1942).* – Портрети VI, Цетиње, 2000, стр. 71-84.

[2] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Саво П. Вулетић (1871-1945).* - У: ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 195-218.

[3] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Андрија П. Јовићевић (1870-1939).* - У: ПОРТРЕТИ, Цетиње, 1983, стр. 197-221.

[4] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Лука Јововић (1865-1944).* - У: ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 185-193.

[5] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Никола Рацковић (1872-1916).* - У: ПОРТРЕТИ IV, Цетиње, 1991, стр. 137-141.

[6] Уп.: *Споменица двадесетогодишњице прославе просвјетног рада Видака Пејовића, учитеља (Ораси, Љешанска Нахија у Црној Гори).* - Београд, 1911, 92 стр.

[7] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Ђуро Шпадијер (1871-1953).* - У: ПОРТРЕТИ II, Цетиње, 1987, стр. 119-129.

[8] Уп.: Драгица Војиновић, *Марко Марковић, био-библиографија.* - Библиографски вјесник, 1987, бр. 2/3, стр. 199-238; иста: *Марко Марковић (1912-2002).* Допуна био-библиографије. - Библиографски вјесник, XXVIII/1999, бр. 1/2/3, стр. 75-82.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА СВЕТЕ ГОРЕ БЕРКЕ ЦРНОЈЕВИЋ

Филип Ј. Марковић[9] је рођен у породици Јована Марковића 1897. године у Буроњима, у Љешанској нахији. Нижу гимназију је завршио на Цетињу, а Учитељску школу у Пећи и Даниловграду.

Учитељевање је започео у Македонији, и наставио га по разним мјестима Црне Горе. Иако је као млад учитељ често премјештан, његов рад је још у првим годинама службовања био веома запажен, па је као врстан методичар постављен у Вјежбаоници Учитељске школе на Цетињу[10], гдје му се пружила могућност да своје знање и умијеће употпуни, па су на тај начин његов рад и способност дошли до већег изражаја. Код наставно-педагошког персонала и ученика Учитељске школе био је врло цијењен и омиљен, што је заслуживао неуморним радом и културним опхођењем. У Учитељској школи на Цетињу је остао једну деценију (1929-1939). То су најинтензивније године Марковићевог школског и журналистичког дјеловања. Поред рада у школи, истицао се као сарадник у просвјетно-педагошкој штампи и разним листовима. Посебан је допринос Марковићевог просвјетно-педагошког дјеловања практичном оспособљавању учитељског подмлатка за рад у школској учионици. Сем тога, активно је судјеловао у раду културно-умјетничких група у школи, а помагао је и рад у ђачком интернату.

Када је 1933. године отворена школа у његовом родном мјесту Буроњима - добровољно се јавио, и као први учитељ у новооснованој школи радио неколико мјесеци.

И у учитељским удружењима Филип Ј. Марковић је био веома активан. За вријеме учитељевања на Цетињу, у учитељским асоцијацијама је држао предавања и учествовао у стручним расправама и дебатама. Млад, борбен и умјешан, енергично је бранио сталешка питања. Одлучно је устајао против оних ресорних старјешина који су хтјели да свој службени статус користе у Учитељском удружењу и на скупштинама.[11]

Особито је дошла до изражаја његова друштвена активност у организацији Секције учитеља Зетске бановине, на чијим је скупштинама држао теоријска предавања из области васпитања, као и огледна практична предавања. Све је то узимано у обзир приликом његовог бирања у управе и среског (цетињског) и бановинског удружења и код делегирања на учитељске конгресе.

---

[9] Два су црногорска учитеља са идентичним именом и презименом: Филип Ј. Марковић и Филип С. Марковић, такође писац уџбеника (уп.: др Душан Мартиновић - Марко Марковић: *Црногорски уџбеници 1836-1981. Историјски преглед са библиографијом*, Титоград, 1982, стр. 79, 80, 85, 192-197). Обојица су савременици и могу се они и њихово дјело разликовати по средњем слову!

[10] Милоња Бојовић: *Учитељска школа на Цетињу 1922-1945*, Титоград, 1988, стр. 18, 102, 135.

[11] *Просвјетни рад*, 1950, бр. 8, 25. IX, стр. 6.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Филип Марковић је као грађански опозиционер - припадао Демократској странци Љубе Давидовића, гдје се показао, такође, разборитим, темпераментним и истрајним поборником у својим иступањима и политичким расправама и захтјевима.

Године 1939. одлази у Београд, гдје ради као наставник Огледне школе. Тамо му се створила прилика да продуби своја стручно-методска и педагошка знања, да усаврши савремене наставне методе у циљу примјене педагошке науке у пракси. На новој дужности био је врло запажен и његов рад похваљен. Није пропустио прилику да се упише на Филозофски факултет (педагошка група предмета), али га је по окончању двије године, у даљем студирању омео Други свјетски рат. У току рата живио је у Београду пребивајући некако крај с крајем. Будно је пратио, симпатисао и, колико је било у његовој моћи, помагао народноослободилачки покрет.

Послије ослобођења Београда поново се активирао у својој струци, радећи у Савезном министарству за просвету и културу. Кратко вријеме је радио и у једној београдској школи. Био је и веома активан у друштвено-политичким организацијама Београда.

Будући да је тада у Црној Гори постојала насушна потреба за уџбеницима, написао је *Буквар и читанку за основне школе*, који му је штампало Министарство просвјете Народне Републике Црне Горе 1946. године. Био је то други изаратни уџбеник за основце. (Први буквар написао је Вилотије Блечић, а објавило га Повјереништво за просвјету Предсједништва ЦАСНО-а 1945).

На тражење Министарства просвјете НР Црне Горе, Филип Марковић се 1947. године вратио у своју ужу отаџбину. Дошао је да ради као наставник методике и практичног рада у Учитељској школи у Херцег-Новом.[12] И овом приликом је дошла до изражаја Марковићева стручност и савјесност. Иако прилично оронулог здравља, поред рада у школи, учествовао је у изради наставних планова и програма за црногорске основне школе, активно учествовао у разматрању проблема уџбеника и доприносио осавремењавању програмских основа и унапређењу уџбеничке литературе. Године 1947. добио је новчану награду Министарства просвјете НР Црне Горе.

И поред свеколиког Марковићевог агилног рада, несебичног залагања и постигнутих резултата у професији, рад му није адекватно награђиван и признаван у мјери коју је заслуживао...

Умро је 20. августа 1950. године у Колашину[13], послије дуже болести, и два дана доцније сахрањен у родном мјесту, остављајући за собом свијетли траг истакнутог просвјетног посленика. У сјећањима колега, ученика и познаника остао је у трајној успомени!

[12] *Учитељска школа у Херцег-Новом 1945-1948*, стр. 51, 68.
[13] Ibidem.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Поред објављивања радова из просвјетно-педагошке проблематике у стручним часописима (*Учитељ у школи и у народу*, Дубровник; *Народна просвета*, Загреб и у црногорским листовима: *Цетињски одјек*, *Епоха*, Цетиње; *Слободна мисао*, Никшић. Потписивао се, сем пуним именом и презименом, псеудонимима: Филмар и Кулозовски, кат-кад, иницијалима Ф.М. и Ф.Ј.М. и К-ски (иницијали псеудонима Кулузовски).

Учитељ Филип Марковић се огледао и као новинар и новинар-уредник. Од 1. августа 1932. до 18. јуна 1933. излазио је на Цетињу недјељник *Цетињски одјек*. Уредник првог броја је био Ђорђе Гвозденовић-Језерац. Неколико наредних бројева је уредио Драгољуб Госпић, такође новинар, а затим су уредништво преузели - Илија Вујановић, новинар, и Филип Ј. Марковић. Марковић је, заправо, уредио 14 бројева (бр. 31-41) за 1933. годину. Сарађивао је у никшићкој *Слободној мисли*, у којој су, као год и у *Цетињском одјеку*, били запажени и радо читани Марковићеви прилози "*Цетињска недјеља*" у којима је са пуно хумора и сарказма приказивао поједине појаве и личности града под Ловћеном.

Ф. Ј. Марковић је аутор или коаутор пет књига. Године 1929. написао је заједно са учитељем Мирком Војводићем, *"Збирку предавања, помоћну књигу за рад у основној школи"*, у којој су аутори саопштили 17 огледних предавања из више наставних предмета, и то: из матерњег језика - 5, историје - 2, земљописа - 2, природних наука - 2, рачунице и геометрије - 2, цртања - 1, пјевања - 1 и религијске наставе - 1.

"Савремени наставни методи - могућности њихове примене у нашим школама", представља Марковићеву брошуру, прву ове врсте у Црној Гори. То је његов рад, читан на скупштини учитеља Цетињског среза 1932. године, који му је издала Књижара "Ловћен" на Цетињу. У овом свом раду, аутор повлачи разлику између старе тзв. "пасивне" и нове такозване "активне" школе, и истиче да се "овај покрет ка школској реформи" превасходно тиче рада учитеља који су позвани да проучавају нове теорије и у пракси их примјењују. То су, по ријечима учитеља Ф. Марковића, најактуелнија стручна питања која треба пратити кроз савремену педагошку литературу.

Користећи се релевантном стручном литературом, Марковић је дао преглед наставних метода, почев од дидактичког материјализма, преко теорија о наставним методама Јана Амоса Коменског и Хербарта, до радно-активне, нове школе која за свој идеал има "принцип рада и активности у духу слободе или потпуне саморадње и спонтаности" (др Влад. Спасић). Оно што је посебно занимљиво у излагању учитеља Ф. Марковића, свакако и од педагошке користи оновременим његовим слушаоцима и колегама у Црној Гори, јесте његово указивање на разне, главније правце у васпитању, на разна гледишта педагога и филозофа о проблему наставних метода и васпитно-образовног процеса у школама, али и на критичко подвргавање разних теорија доводећи их у директну везу и међузависност са

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

стварним стањем школства и материјалне базе наставе у Црној Гори, чију је слику доста рељефно представио. Марковић је своја критичка становишта поткрепљивао примјерима из властитог искуства. Његове инструкције за рад у црногорским основним школама (опет на конкретним примјерима) и пледирање за метод "укупне наставе", као могући и валидан - код постојећег система организације црногорског школства, чини се да је данданас понегдје актуелан. Он доста аргументовано полемише са онима који кажу да је "укупна настава" немогућа, јер је она, по њему, могућа "као и сви други методи и системи наставе нове школе, због тога што она тражи нове учитеље са високом педагошком наобразбом, дочим из досадашњега излагања видимо да њено извођење не тражи већу спрему од оне коју већ имају учитељи, али се тражи одушевљење за посао, истрајност у послу, енергија и добра воља" - закључује он. (стр. 41) Укратко, по мишљењу Ф. Марковића, "напредак школе зависи од учитељеве добре воље и одушевљења за посао". Не пропушта он прилику, међутим, да истакне и ограничавајуће факторе да би учитељи "одушевљење имали", а то је да им се обезбиједи пристојна егзистенција, коју они немају, већ се "налазе у неком инфериорном положају", па се, стога, залаже за побољшање њиховог материјалног положаја, будући да је "учитељски посао идеалан, узвишен, тежак, да од њега зависи напредак народа". Била су то упозорења изречена прије седам деценија! (стр.43)

Критичар ове Марковићеве књиге, истакао је да ће она "послужити васпитачима и наставницима, као прво средство за увођење нове, активне, савремене школе" у Црној Гори, "која ће озарити нашу младеж, пробудити јој учмалост, снаге и способности за активног члана друштва и борца социјалних добара и насушности".[14] Да ли је, одиста, такав значај имала ова у оно вријеме, рекли бисмо и данас, актуелна проблематика у основношколским институцијама - тешко је рећи!?

И друга књига Филипа Ј. Марковића *"Дом и школа"*, чији је издавач била Књижара "Напредак" Марка Вујовића на Цетињу, својевремено је попунила једну осјетну празнину у педагошкој литератури, која је тада била јако сиромашна и оскудна у Црној Гори. У овом свом раду аутор разлаже васпитање на двије компоненте: свјесну и подсвјесну. База васпитања је подсвјесно васпитање гдје је главни фактор дом, који обезбјеђује "духовно васпитање". Постојале су, међутим, дакако и даље постоје, квалитативне разлике "код домова": једни су ризнице педагошке, други само "кућишта" усљед тегобног економског стања. Неки домови имају све услове солидних материјалних стандарда, па самим тим и претпоставке као "педагошка жаришта", али су њихови представници дисквалификовани за тај позив, каже један рецензент Марковићеве брошуре,[15] и додаје: "Главни

[14] *Слободна мисао*, Никшић, 1933, бр. 24, 2. јула, стр. 3-4.
[15] *Просвјетни прегледа*, Београд, 1945, бр. 3-4, априла, стр.8.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

услов за рад је воља. Код дјетета је најглавније развити јаку вољу и то је моторна снага у животу. Зато су потребни методи који ће учи у биће дјетињих хтјења. Зато дијете треба гајити као биљку самониклу, за самоизградњу и саморад. Тек тада ће се установити прави контакт и срасти дом и школа".[16]

Напосљетку, треба нам рећи да је Филип Ј. Марковић због педагошког и журналистичког рада, заслуживао да се његов портрет и биобиблиографски представи нашој научној и просвјетно-културној јавности.

Поред раније поменутог уџбеника - *Буквар са читанком* за црногорске основне школе, Ф.Ј. Марковић је коаутор *Буквара са читанком* за народне школе и неписмене одрасле у Србији, који је у издању "Просвете", државног издавачког предузећа Србије, објављен 1945. године. *Буквар* су саставили Бранислав Јанковић и Ф. Марковић у заједници са члановима Комисије Министарства просвете Србије, а *читанку* Михаило Станковић и Раде Вуковић.

Све новине из савремене педагошке теорије и праксе искоришћене су до максимума при изради поменутог *Буквара*. Водило се рачуна да уџбеник задовољи и потребе народне школе, а и одраслих аналфабета. Та два постулата, често опречна, вјешто су задовољена. Кроз штиво провијава савремена стварност: моменти из циновске борбе наших народа за ослобођење у којима се одражава одлучност и борбеност, братство и солидарност, родољубље и слободољубље. Састави су јасни, слова крупна и умјетничка, илустрације прикладне.[17]

Рецензент овог уџбеника, за његов други дио - *Читанку*, истиче да је разноврсна. Поред наших старих класика у њу су унијети и књижевни прилози савремених писаца из народноослободилачке борбе. Изабрани стихови су живи, течни и занимљиви, психолошки разумљиви за дјецу. Прозни састави су такође јасни, поучни и били су потребни у ондашњим приликама ради увођења дјеце у савремена збивања - историјска и политичка.[18]

Према букварима између два свјетска рата, а узев у обзир изаратне техничке могућности Југославије, нови буквар, чији су аутори Јанковић и Марковић, представљао је, по општем мишљењу стручне јавности, знатан напредак, што су оцијенили учитељи и учитељице кроз праксу и рад у учионици.

[16] Ibidem.
[17] Ibid.
[18] Ib.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

II БИБЛИОГРАФИЈА ФИЛИПА Ј. МАРКОВИЋА

II-1 *Моноīрафске ūубликације*

1. ДОМ И ШКОЛА - важност и потреба њихове сарадње. - Цетиње: (б.и.), 1933 (Цетиње: "Напредак"), - 38 стр.; 8°.
   Библиографија: стр. [39-40].
2. САВРЕМЕНИ НАСТАВНИ МЕТОДИ: могућност њихове примене у нашим школама. - Цетиње: "Ловћен", 1932 (Подгорица: Уједињење). - 44 стр.; 20 цм. (Брош.)
3. ЗБИРКА ПРЕДАВАЊА: помоћна књига за школски рад у основној школи. - Св. 1. - Цетиње: (б.и.), 1929 (Цетиње: Државна штампарија). - 91 стр.; 24 цм. У коауторству са Мирком Војводићем.
   Садржи 17 огледних јединица (практичних предавања из више наставних предмета). - Предговор М.В. и Ф.М.: стр. [3]-5. - (Брош.)
4. БУКВАР СА ЧИТАНКОМ ЗА НАРОДНЕ ШКОЛЕ И НЕПИСМЕНЕ ОДРАСЛЕ У СРБИЈИ. - Београд: "Просвета, 1945. У коауторству са Бранославом Јанковићем, Михаилом К. Станковићем и Радом Вуковићем.
5. БУКВАР И ЧИТАНКА ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ЦРНОЈ ГОРИ. - Цетиње: Министарство просвјете Црне Горе, 1946, 110 стр. Тираж 50.000.

II-1 *Расūраве, чланци и новински наūиси у ūериодици*

1. *Предавање за IV разред основне школе* . - Учитељ у школи и у народу, Дубровник, I/1930, бр. 10 (октобар), стр. 358-391; бр. 11.
   Предавање и утврђивање градива из земљописа о Војводини.
2. *Екскурзија ученика-ца цеūињ(ске) Учиūељске школе.* - Епоха, Цетиње, I/1930, бр. 22, стр. 3. Потпис: Филмар.
   По Црној Гори, повезана с практичном наставом.
3. *За сūоменик Црној Гори.* - Цетињски одјек, I/1932, бр. 6, 4. IX, стр. [1]. Без потписа.
4. *Јуīословенско учиūељсūво. Уūисци са ūосљедњеī коніреса.* - Слободна мисао, Никшић, XI/1932, бр. 34, стр. [1]; бр. 35, стр. [1]. Потпис: Ф.М.
5. *Цеūињска недјеља.* - Цетињски одјек, I/1932, бр.6, стр.3; бр. 7, стр.3. Потпис: Кулузовски.
6. *Цеūињска недјеља.* - Слободна мисао, Никшић, XI/1932, бр.9, стр.4; бр. 10, стр. 4; бр. 11, стр. 4; бр. 12, стр. 4; бр. 13, стр.4; бр. 14, стр. 2+5; бр. 15, стр.2; бр. 16, стр. 10-12; бр. 17, стр. 2; бр. 18, стр.2; бр. 21, стр.2; бр. 29, стр.5; бр. 38, стр. 2. Потпис: Филмар.
7. *Конференција ūривредника из Црне Горе.* - Цетињски одјек, I/1932, бр. 11, стр.2. Потпис: Кулузовски.
8. *Цеūињска недјеља.* - Цетињски одјек, II/1933, бр. 23, стр.4; бр. 25, стр.4; бр. 27, стр.4; бр. 30, стр.4; бр. 33, стр.4; бр. 40, стр.4; бр. 42, стр.4; бр. 44, стр.4. Потпис: Кулузовски.
9. *Дом и школа.* - Цетињски одјек, II/1933, бр. 28, 12. II, стр. [1]; бр. 29, 19. II, стр. [1]; бр. 30, 26. II, стр. (1); бр. 31, 9. III, стр. [1]. Без потписа.
10. *Цеūињска недјеља.* - Слободна мисао, XII/1933, бр. 47, стр.5. Потпис: Филмар.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

11. *Скупштина ЛУУ секције за Зетску бановину у Цетињу.* - Слободна мисао, XI/1932, бр. 27, стр.4. Потпис: Филмар.
12. *Суђење по Закону о заштити државе.* - Слободна мисао, XII/1933, бр. 35, стр.2. Потпис: Филмар.
    О процесу у Окружном суду на Цетињу, због политичког убиства Саву Мартиновићу, Јолу Вукићевићу и др. оптуженим за преврат; извјештај о пресуди у бр. 36.
13. *Утисци са посљедње скупштине.* - Народна просвета, XV/1932/33, бр. 18, стр. 1-2.
    Учитељско удружење одржало скупштину 25. августа у Београду.
14. *Народни учитељ и рад ван школе.* - Народна просвета, XVI/1933-34, бр. 34, стр.1.
15. *Naše selo i učitelj, Cetinje.* - Народна просвета, XVI/1933-34, бр. 7/8, стр.4.
    О правцу рада учитеља на васпитању и уздизању села.
16. *Скупштина ЛУУ у Београду: с нарочитим обзиром на рад Секције за Зетску бановину.* - Слободна мисао, XIII/1934, бр. 31, стр.2; бр. 36, стр.2; бр. 37, стр.2; бр. 39, стр.4; бр. 40, стр.4; бр. 41, стр.2; бр. 42, стр.4.
    Одржана 18. и 19. августа, рад: у 40 бр. на стр.2 и реаговање Ф. Марковића.
17. *Скупштина ЛУУ у Београду: с нарочитим обзиром на рад Секције за Зетску бановину.* - Слободна мисао, XIII/1934, бр. 32, стр. 2-6; бр. 33, стр.2; бр. 34, стр. 2+6; бр. 35, стр.6.
18. *Видовдан 1389-1934: празник просвјећивања.* - Ловћенски одјек, I/1934, бр. 12, стр. [1]. Потпис: Филмар.
19. *Неколико часова у Хигијенском заводу.* - Ловћенски одјек, I/1934, бр. 4, стр. (1)-2. Потпис: Филмар.
    Репортажа о Хигијенском заводу; уп. Зетски гласник, 1932, бр. 47, стр.2.
20. *Цетињска недјеља.* - Слободна мисао, XII/1934, бр.4, стр.5; бр. 10, стр.2; бр. 15, стр.3. Потпис: Филмар.
21. *Цетињска недјеља.* - Ловћенски одјек, I/1934, бр. 3, стр.3; бр.4, стр.3; бр. 16, стр.3; бр. 20, стр. 3-4.
    У бр. 16 и 20 потпис: К-ски.
22. *Књижевно Цетиње.* - Слободна мисао, XIV/1934, бр.1, стр. 11. Потпис: Филмар.
    Козерија о тадашњем и предратном књижевном средишту Црне Горе.
23. *Цетињска недјеља.* - Народни лист, I/1935, бр. 8, стр.9. Потпис: К-ски.

III ЛИТЕРАТУРА О Ф. МАРКОВИЋУ

1. АНОНИМ: *Филип Марковић.* - Просвјетни рад, II/1950, бр. 8, 25. IX, стр.6.
   Некролог. Са фотографијом.
2. ВОЈИНОВИЋ, Драгица: *Марко Марковић.* - Библиографски вјесник, 1987, бр. 2/3, стр. 199-238.
3. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: *Филип Ј. Марковић.* - Цетињски лист, V/1980, бр. 104, 10. VI, стр. 2. - Потпис: Ч.Д.
4. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: *Филип Јов. Марковић, Дом и школа.* - Слободна мисао, XII/1933, бр. 24, 2. VII, стр. 3-4.
5. MARTINOVIĆ, Niko S.: *Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori 1493-1945*, Beograd, 1965, str. 82 i 84.
6. Пл.: *Филип Јов. Марковић, Савремени наставни методи.* - Слободна мисао, XI/1932, бр. 30, 7. VIII, стр. 3-4.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ЈОВАН И. ЂОНОВИЋ (1883-1963)

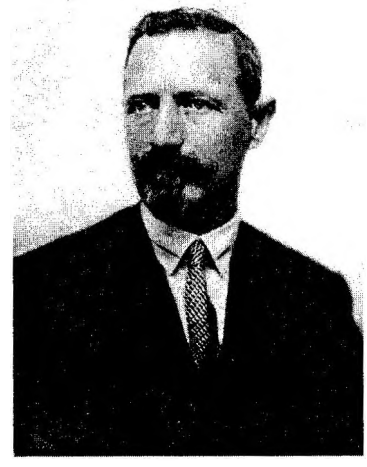

Ђоновићи су, по Павелу Аполоновичу Ровинском, досељени из Мирдита[1], а по Тому Ораовцу из Кроје.[2] Њихово братственичко предање, међутим, говори да су старином из "села Ђоновића", близу Тетова, одакле су прешли у албанску насеобину Кроју и ту су егзистирали око девет деценија, затим су мигрирали у зетске Хумове, одакле је један дио прешао у Жабљак (Црнојевића) на Скадарском језеру, и назива се Омерћевић, а други, са својим свештеником, преселио се у црмничко село Томићи[3], гдје и данас живе и одакле су се многе породице током времена расељавале у разне крајеве. Један од њих - капетан Иво Ђоновић преселио се из Томића на Обод, код Ријеке Црнојевића, негдје у првој декади друге половине XIX вијека. Године 1865. формирана је на Ободу Војна радионица у којој је оправљано и преправљано ручно оружје, топови (мање оправке) и топовска муниција,[4] док је 1877. године на Ријеци Црнојевића основана Радионица за ручну израду топовских граната.[5] За првог управитеља Војне оружане радионице на Ободу постављен је Иво Ђоновић који је ту дужност обављао до средине 1895. године, када је опозван из државне службе, што је

---

[1] П. А. Ровинский: *Черногория...* , Санкт-Петербургъ, Том II, кн. 1, стр. 41.

[2] Т. Ораовац: *Арбанашко питање и српско право*. - Београд, 1913, стр. 38.

[3] Др Јован Вукмановић: *Црмница, антрополошка и етнолошка истраживања*. - Београд; САНУ, Посебно издање књ. DLXXXIII, Одељење друштвених наука, књ. 1, 1988, стр. 91.

[4] Бранко Бабић: *Штрајк и протести радника Војне оружане радионице на Ободу деведесетих година XIX вијека*. - Историјски записи, XIX/1968, књ. XXIII, св. 2, стр. 277-281.

[5] Бранко Бабић: *Оснивање радионице за ручну израду топовских граната на Ријеци Црнојевића 1877. године*. - Историјски записи, 1968, књ. XXV, св. 1, стр. 129-139.

BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

била и посљедица штрајка дијела радника Радионице на чијем се челу налазио.[6] Иво Ђоновић је имао шест синова и кћери, од којих су Јован и Никола стекли високо образовање и постали познате јавне личности. Јован је био новинар и публициста, познати политичар, а Никола - плодни црногорски економски писац и чувени београдски адвокат.

Јован Ивов Ђоновић је рођен 22. септембра 1883. године на Ободу. Ондје је његов отац, Иво Ђоновић боравио 32 године, прво као ученик затим писар и најзад управник Оружнице - прве војне радионице, како се онда службено звала. Црногорци су ову радионицу оружја звали још и "вабрика", а њезиних пет радника "вабрикашима".

Иво Ђоновић је имао пет синова, који су били врло даровити и који су доживјели пунољетство, школујући се на разним школама, али су, мање-више, били худе судбине. Најстарији Јован, о којему је претходно било ријечи, у 23. години је осуђен на смрт због учешћа у "Бомбашкој афери" 1907. године. У истој афери била су осуђена још два сина Ива Ђоновића, млађа од Николе; Михаило на 12 година, а Душан на 15 година робије. Драгутин и Ђорђе умрли су млади, и то Драгутин као дипломирани инжењер, а Ђорђе као апсолвент Техничког факултета у Београду. Душан Ђоновић је погинуо 1915. године на жељезничком насипу код Савског моста, као добровољац у одбрани Београда. Након завршене основне школе у мјесту рођења, уписао се Јован Ђоновић у Нижу гимназију на Цетињу, свршио четири разреда и положио нижи течајни испит школске 1897/98. године,[7] потом је уписао Богословско-Учитељску школу, такође на Цетињу, а затим, по њеном окончању, послије краће паузе, студирао Филозофски факултет (чисту филозофију) у Београду, на којему је дипломирао 1908. године код познатог српског филозофа професора др Бранислава Петронијевића. Заправо, пошто је матурирао Ђоновић је неко вријеме "по препоруци ондашњег управника пошта и телеграфа, који му је био рођак, добио чиновничко место на пошти."[8]. Забиљежено је да је он као поштански службеник у том "својству отварао писма и вадио из њих доларе, које су црногорски радници слали својим породицама из Америке. Када се је дознало за ту ствар [...], он је, по савету свога протектора, који је ствар забашурио, побегао у Београд да избегне казну, где је свршио филозофију".[9]

Јован Ђоновић је као студент узео живог учешћа у борби против апсолутистичког режима књаза-краља Николе I Петровића-Његоша у Црној Гори. Чинио је то као првак црногорске универзитетске омладине у Бео-

---

[6] Б. Бабић: *Штрајк и протести радника Војне радионице на Ободу...* , Ibidem, стр. 280.

[7] Душан Д. Вуксан: *Педесет година Цетињске гимназије (1880/81-1930/31).* - Цетиње, 1932, стр. 36.

[8] Пантелија Јововић: *Јован Ђоновић.* - У: Црногорски политичари: портрети, Београд, 1924, стр. 15.

[9] Ibidem.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

граду, заједно са Тодором Божовићем, Марком Даковићем и другим црногорским омладинцима који су се школовали у Србији и били индоктринирани од стране великосрпског режима против црногорског суверена Николе Првог и његове аутократске владавине. Као студент - црногорски емигрант у Београду, Јован Ђоновић је био управо коловођа црногорских омладинаца у Београду против предуставног а доцније и установног живота у Црној Гори. Био је јако популаран у круговима студентске младежи; "важио је код омладинаца као човјек - који има склада између мисли и акције, који зна шта хоће, који зна владати собом, који зна шта се може, а шта се не може".[10]

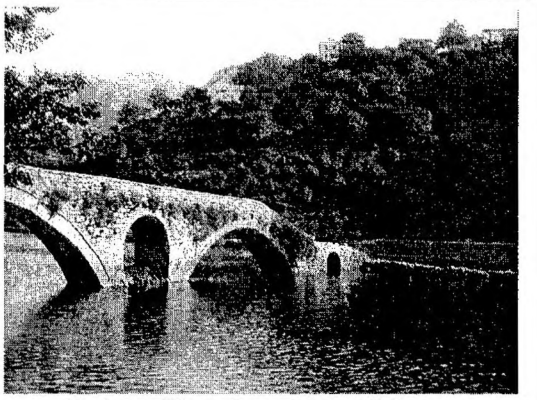

Ријека Црнојевића са Ободом

Као заклети противник црногорског Књаза и Господара, Јован Ђоновић је један од најактивнијих београдских студената који је активно судјеловао у свим омладинским манифестацијама против режима Николе I у Црној Гори, а за уједињење Црне Горе и Србије.

Ускоро послије *Прокламације* књаза Николе, донесене на Лучин-дан 18. октобра 1905. којом црногорски суверен позива Црногорце да изаберу народне посланике и да их пошаљу код њега "на договор", да заједно са њима донесе устав за Црну Гору, универзитетска црногорска омладина у Београду, сумњичава и незадовољна, издаје памфлет под називом "Ријеч црногорске универзитетске омладине", која је штампана и разаслата као летак по Црној Гори. "Ријеч..." је публикована 8. новембра 1905. и потписали су је, поред Јована Ђоновића, дипломирани правници: Владимир Поповић, Гаврило Церовић, Ђуро Војводић, Илија Прелевић, Лазар Дамјановић, Љубомир Гломазић, Марко Даковић, Марко Тодоровић, Михаило Јовановић, Михаило Пламенац, Петар Ражнатовић, Радоје Чобелић; филозофи: Петар Мајић и Ристо Ненезић, и техничар Момчило Костић. - Студентска "Ријеч..." је у ствари осуда аутократског режима у Црној Гори и истовремено програмска декларација о независности и уједињењу српског народа у који је убројан и црногорски народ...

У "Прокламацији" дато обећање књаз Никола I је унеколико испунио: избори за Уставотворну скупштину су обављени 14. новембра 1905. (сачињавали су је 76 посланика) и на првој сједници новоконституисане Скупштине, одржаној 19. децембра исте године, донесен је октроисани

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[10] Милија М. Драговић: *Jovan Đonović*. - У: Црногорски алманах, Суботица, 1929, стр. 47.

Устав, који је урадио књаз Никола и његов главни савјетник Стеван Ћурчић, конзервативни политичар и журналиста из Београда (*Уставу* су урадили по узору на српски намјеснички устав из 1869). По *Уставу* из 1905. године Црна Гора је била уставна, али не и парламентарна монархија. Владе нијесу зависиле од скупштине, него од Књаза и његове воље што ће рећи да је он именовао и смјењивао министре и министра-предсједника. *Уставом* је, дакле, до те мјере служио право и компетенције Скупштине да она није могла суверено одлучивати ни о једном питању унутрашње и спољне политике Црне Горе. Она се de facto ограничавала на једноставно аминовање онога што јој поднесу Књаз и његова Влада.

Црногорска студентска омладина школована у Београду и након доношења Устава 1905. године, наставила је са жестоким нападима на књаза Николу и његове владе (кабинете: Лазара Мијушковића, Марка Радуловића, др Лазара Томановића) у разним листовима, писањем протеста и памфлетских брошура, називајући спроведене изборе "највећом и најодвратнијом преваром", а оне који су их проводили "сатрапима и одвратним тирјанима". Студентску кампању из Београда помагала је потајно српска владајућа олигархија и естаблишмент краља Петра Карађорђевића, зета црногорског Књаза, помажући академску омладину из Црне Горе у Београду, пружајући им материјална средства и моралну подршку.

Послије прве, већ поменуте, ускоро се појавила у штампи и друга "Ријеч црногорске универзитетске омладине о приликама у Црној Гори" (из дневне штампе прерађена је у брошуру!) у којој је много оштрије критикован официјелни режим у Црној Гори, због чега су потписници (Владимир Поповић, Ђуро Војводић, Иван-Иво Јовићевић, Илија Љумовић, Илија Прелевић, Јован Ђоновић, Лазар Дамјановић, Љубомир Гломазић, Марко Даковић, Михаило Јовановић, Марко Тодоровић, Момчило Костић, Павле Ивановић, Петар Ражнатовић, Радоје Чобељић и Ристо Ненезић) изведени на суд за велеиздају. На Цетињу је организован судски процес почетком октобра 1906. године. Епилог на суду за оптужене омладинце није имао тако рећи никакве консеквенце. Они су се храбро одазвали судском позиву и у току одржаног судског процеса оптужујући га директно за репресивне мјере, корупцију итд. Био је то уистину прави правцати политички процес, на којему су оптужени без устручавања истицали проблеме као што су економска сиромаштина и општа немаштина, што је имало за посљедицу одлазак у печалбу биолошки највиталније радне снаге из Црне Горе.

Црногорски књаз је скренуо пажњу судском вијећу (Јанку Дрљевићу, Митру Вукчевићу и Душану Филиповићу) да их ослободе, што је Вијеће и урадило. Послије изрицања пресуде судије су скупа са неким опозиционим посланицима и оптуженим омладинцима прошли испред Двора да заједнички манифестују захвалност Књазу за "амнестију". Занимљиво је и то да је књаз Никола I, приликом те манифестације, дао омладинцима 1000 круна за "путни трошак", саветујући их да се врате својим студијама.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Према неким подацима, истом приликом је Књаз сигнализирао ("намигнуо") аболираним студентима да демонстрирају тадашњим министрима... Сва одговорност за стање у Црној Гори сваљена је на Мијушковићеву владу, због чега је она убрзо демисионирала.

По повратку у Београд, Ђоновић и његова дружина нијесу са симпатијама примљени, па су они, свакако, поново харангирани од стране великосрпских кругова одлучили да "загладе ову своју грешку" и организују нову аферу звану "Бомбашка", која ће имати другачији епилог на суду...

Заправо, академска црногорска омладина у Београду се одлучила на безобзирнију борбу против актуелног режима у Црној Гори, спремајући и терористичке акције. Почели су стварати план о убиству књаза Николе. У том циљу набављене су бомбе у Крагујевцу и пренесене у Котор. Међу главним актерима ових акција били су Јован Ђоновић и Тодор Божовић. Они су бомбе допремили у Котор и повјерили их на чување штампарском раднику Стевану Рајковићу, са Цетиња. Рајковић их је, међутим, 21. октобра 1907. године пренио једним фијакером у престоницу црногорску, предао их Обласној управи, а о читавој ствари обавијестио војводу Лакића Војводића, министра унутрашњих дјела Књажевине Црне Горе. Тако је почело да се одмотава клупко завјере о намјери да се убије црногорски суверен. Два дана касније - 23. октобра, Влада је издала саопштење о откривању завјереничке акције - у историографији назване "Бомбашка афера".

Чим је завјера откривена, аустријске власти су изразиле спремност да "атентаторе" ухвате и изврше њихову екстрадицију званичном Цетињу. Ђоновић и Божовић су се налазили у Рисну. Божовићу је успјело да се извуче са туђим пасошем и тако избјегне опасност хапшења, док је над Ђоновићем извршен претрес. Лишен је слободе и везан одведен у Котор гдје је предат исљедном судији Которског суда. У затвору је задржан свега два дана и пуштен стога што су код њега нашли пасош његовог брата Николе, који је овај у журби, при поласку из Београда, био узео умјесто свог. Дан касније, которске власти су добиле из Беча наредбу да ухапсе и лице са тим исправама. Наредба је, на срећу Ј. Ђоновића, ипак, стигла доцкан. Прије налога о његовом поновном хапшењу, он је већ био близу Шапца са пасошким исправама Андрије Марковића, који му их је дао у Зеленици.[11]

За Ј. Ђоновићем је у међувремену настала потјера у Црмници и по "аустријском" Приморју (Црногорском приморју). У једном полицијском извјештају од 9. новембра 1907, поднесеном Обласној управи на Цетињу, наводи се да су "ноћу од 9 пред поноћи до 5 сати послије поноћи извршили потанки преглед свих кућа и стаја села Томићи [...], тражећи зликовца Јована Ивова Ђоновића", док се према једном другом извјештају сазнаје да су патроле претражиле сва сумњива мјеста у Црмници, вршили премета-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE CETINJE CRNOJEVIĆ

[11] Уп.: Никола П. Шкеровић: *Црна Гора на освиту XX вијека*. - Београд, 1964, стр. 285-288.

чину у Томићима итд. Према писању др Николе Шкеровића, повјерљива лица цетињске полиције крстарила су у великом броју кроз цијелу Боку Которску, тражећи Ђоновића и остале студенте осумњичене за учешће у афери с бомбама. Шкеровић констатује:

> "Нарочито је Котор, као најживље мјесто за улаз и излаз из Црне Горе, био пун повјереника - достављача црногорске полиције. Званична црногорска агентура у Котору руководила је акцијом тих достављача. Као званични представник црногорског Министарства иностраних дјела Агентство је одржавало везу и сарадњу са аустријским властима и користило свој положај за успјешнији рад црногорске шпијунске мреже у вези са хватањем 'завјереника' у бомбашкој афери".[12]

Све потјернице полицијских власти су, међутим, биле узалудне. Јован Ђоновић је већ био умакао испред њихове опасности која га је вребала.

Томановићева влада је одмах по откривању завјере образовала специјални суд и донијела специјални закон по коме је требало да ради тај суд, званично названи "Књажевски суд за суђење анархистичких злочина". За предсједника овог суда постављен је Лабуд Гојнић, београдски правник.[13]

Пошто је Јован Ђоновић од почетка активно судјеловао у процесу званом "Бомбашка афера" још у Београду, новембра 1907. притворила га је београдска полиција, заједно с Тодором Божовићем, наводно, с намјером да их испоруче црногорским властима због учешћа у покушају физичког ликвидирања црногорског Књаза.[14] То је била, међутим, само фарса. Ни Ђоновић, нити Божовић нијесу изручени црногорским властима ради суђења.

Јавни процес против оптужених за учешће у "Бомбашкој афери" отпочео је 25. маја 1908. пред лицем јавности и у присуству многих страних и јужнословенских новинара, нарочито из српских крајеве. "Књажевски суд" је изрекао пресуду којом је шест оптужених осуђено на смрт, тројица на вјечиту робију, 38 на временске казне од 2 до 20 година, двојица су ослобођена у недостатку доказа, а само један оглашен невиним. И Јован Ђоновић је у контумацији (in contumatiam) осуђен на смрт!

Будући да се Ј. Ђоновић налазио у емиграцији у Београду, гдје га је српска влада новчано помагала, као и његове сараднике и истомишљенике, у јубиларној 1910. години када је књаз Никола крунисан за краља, а Црна Гора проглашена краљевином, Српска влада предузела је кораке за нормализовање политичко-дипломатских односа са Црном Гором, па је

---

[12] Јован Ђоновић: *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910.* - Београд, 1939, стр. 126-127.

[13] Јагош Јовановић: *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности. Историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918. године.* - Цетиње, 1947, стр. 373.

[14] Аноним: *"Емигранти" у Београду.* - Слободна ријеч, I/1907, бр. 43, 21. XI, 4.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

стога склонила црногорске политичке емигранте из Србије, међу којима и Ђоновића.

Послије "Колашинског процеса" црногорска влада је категорички захтијевала од српске владе да се вође црногорске емиграције у Београду уклоне из Србије. Српској влади предат је и Списак личности које треба уклонити: Јована Ђоновића, Тодора Божовића, Марка Даковића, Сима Шобајића, Михаила Бојовића и Петра Новаковића. 15. августа 1910. шест најистакнутијих лидера црногорске универзитетске омладине напустили су Београд. Бојовић је као руски ђак отишао у Русију, Шобајић у Америку, Даковић у Швајцарску, а Ђоновић и Божовић за Турску.

Принуђен да напусти Београд, Јован Ђоновић је прешао прво у Турску; живио је кратко вријеме у Скопју и Солуну, да би с пролећа 1911. емигрирао у Сјеверну Америку, гдје је остао до почетка балканских ратова (1912). Ј. Ђоновић је и у Америци наставио политичку борбу против владајућег режима у Црној Гори. Тамо, у дијаспори, покренуо је два недјељника - *Ослобођење* у Чикагу (Chicagu) и *Народну мисао* у Бјуту (Byttey mont., САД). Први лист је уређивао у заједници са Тодором Божовићем, а други самостално. Оба листа су покренута 1911. године, а престала су да излазе послије објаве Првог балканског рата (1912). У Бјут-Монтани основао је Прво српско антиалкохоличарско друштво у Америци 1911. године.

За рад Ђоновић и Божовић у Америци српски дипломата и национални радник Јован М. Јовановић у својој књизи *Стварање државе Срба, Хрвата и Словенаца* записао је сљедеће:

> "Акција Јована Ђоновића и Тодора Божовића међу Црногорцима у Сјеверној Америци и Канади, гдје их је било највише, припремала је углавном догађаје 1912-1913. и за уједињење Црне Горе са Србијом" и додаје: "уз највеће тешкоће, обилазили су све раднике и све фарме гдје је било Црногораца, проповедајући 'јединство са Србијом и борбу за уједињење свих Срба'."[15]

Учествовао је као добровољац у Другом балканском рату (1913), а потом и у Првом свјетском рату до јуна 1915. године, када је послан у Америку. Том приликом се није дуго задржао у Америци. Током 1915. године боравио је на Крфу, све до пробоја Солунског фронта.

Послије ослобођења Србије и успостављања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у Београду је био прво референт, па директор Министарства исхране и обнове земље. Године 1920. изабран је за потпредсједника Републиканске странке и на листи ове странке, исте године, биран за народног посланика у Уставотворној скупштини.

Треба посебно истаћи Ђоновићев допринос уређивању српске периодичне штампе. За вријеме емиграције сарађивао је он у више листова (у *Дневном листу*, *Штампи*, *Pokretu* - Загреб и др. као, на примјер, *Републи-*

[15] Ј. М. Јовановић: *Стварање државе Срба, Хрвата и Словенаца, књ. I.* - Београд, 1928, стр. 213.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ци, Букшињи). Пред повратак Српске војске у Србију, 1918, обновио је у Солуну лист *Српски гласник* и уређивао га два мјесеца, док је по повратку у Београд: маја 1923. године покренуо дневник - *Гласник*, и био његов директор и власник до престанка излажења листа јануара 1924. године; од 1927. до 1932. године уређивао је *Трговински гласник*.

Када се примио да уређује и води овај лист, француске новине *Тан* преносиле су његове чланке или изводе из њих. У очи Другог свјетског рата, на тражење Њемаца, забрањиван је два пута због чланка о "петој колони" у Југославији. Требало је да дође још једна забрана па да "Трговински гласник" послије више деценија престане са излажењем.

Што се тиче часописа *Гласник*, који је био својина друштва "Његош" Ђоновићево је дјело, и он му је био доживотно предсједник.

Јован Ђоновић је у свим наведеним серијским публикацијама, у којима је имао одговорност, пропагирао, мање-више, великосрпску политику и њезину идеологију. Стога је 1933. године награђен и тиме што је именован за изванредног посланика и опуномоћеног министра у Албанији. Прије тог именовања позвао га је краљ Александар Карађорђевић на разговор. Краљ је веома љубазно примио овог републиканског лидера и започео са њим разговор, у почетку више породичне природе:

> "Господине Ђоновићу,
>
> Ви сте били непомирљив противник Петровића. Интересује ме каква је то била породица? Већ, као што знате, имам два сина, па ме интересује шта ће преовладати код наследне црте код њих. Ту по мајци њиховој долази немачка крв; по мојој мајци црногорска, и наша Карађорђевића по мени."

Јован Ђоновић је одговорио краљу Александру:

> "Ја Величанство нисам био противник династије Петровића. То је лоза великог распона. Од владике Данила, кога су онда звали по старом презимену - Стјепчевић, па митрополит Петар I, који је био велики човек и мудар вођа црногорских горштака; затим, Петар II Његош, па књаз Данило, који је погинуо у Котору. Чак и прва половина владавине књаза Николе наговештавала је једну крупну српску личност. Друга половина његове владавине била је супротна нашим замислима о сједињењу српског народа, посебно, сједињењу Црне Горе са Србијом. Зато смо повели борбу против њега и онемогућили га у Црној Гори."

Краљ Александар је са великим интересовањем све то саслушао. Учинило ми се да је био задовољан - казивао је Ј. Ђоновић својим пријатељима послије те аудијенције.

Најзад је Краљ прешао на главну тему разговора са саговорником:

> "Желео сам да се видимо и разговарамо о једној ствари. Изгледа г. Ђоновићу да може доћи у питање све оно што сте Ви и Ваши другови урадили и створили, а то је наше јединство. Италија спрема да доведе на албански престо Михаила Петровића, унука краља Николе, па да са оне албанске стране, почне да убацује људе у Црну Гору - да изазову устанак и крвопролиће. Но, да би Албанију придобили дефинитивно за себе Ми-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

хаило Петровић би требало да буде књаз албанско-црногорски. Да би ово омели, ја нисам могао наћи подеснију личност, а са тим су се сагласили и чланови Владе, да Вас понудимо да одете у Тирану као наш опуномоћени министар и изванредни посланик; да држите под Ваше око италијанску акцију на том плану, и да се сваки покушај у самом почетку уништи и уклони.

Хоћете ли ићи са породицом или без, остављамо то Вама. Сваки Ваш услов ће се испунити: чиновнике изаберите из Министарства спољних послова, које сами желите."[16]

Предлог краља Александра Јован Ђоновић је прихватио без двоумљења. Остао је на новонаименованој функцији у Албанији све до владавине кнеза Павла, и Милана Стојадиновића.

Иако тежак болесник, у поодмаклим осамдесетим годинама, појавио се Јован Ђоновић на једном великом збору Југословена у Ниагара фаолсу, на коме је изнио разлоге зашто је престала потреба да се Југословени сврставају око републиканске идеје, јер нема ни личности нити икакве потребе за таквом формом, нарочито у новим приликама које су тада преовлађивале у свету баш у погледу установе те врсте.[17] За вријеме Другог свјетског рата Ђоновић је био уз владу у егзилу краља Петра II Карађорђевића, у Лондону. Нелојално се држао према Народноослободилачкој борби и народној револуцији у Југославији, па је након окончања рата и даље остао у политичкој емиграцији, гдје је скончао 1963. године у Њујорку и био сахрањен пред манастиром Св. Саве у Либертивилу (САД), далеко од домовине.

Један од његових некрологичара др Радоје Вукчевић, професор Универзитета у Алабами, на крају је рекао: *"Ни смрт није лако са њим изашла на крај!"*.

*

Јован Ђоновић је најпознатији грађански публициста из Црне Горе. Потицао је из редова црногорске грађанске емиграције, која се стицајем прилика налазила у Србији и под утицајем тамошњег владајућег режима водила беспоштедну борбу против црногорског суверена Николе I Петровића-Његоша и његовог Двора на Цетињу. Јован Ђоновић је написао неколико мањих политичких брошура: *Проблем скупоће* (Београд, 1919), *Уставно питање* и *Говори* (Београд, 1921) и др., и два значајнија публицистичка дјела: *Црна Гора и напредни покрет* (Београд, 1911), у коауторству са Тодором Божовићем, и *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910* (Београд, 1939).

[16] Рушиоци једне државе и једне династије у борби за јединство српског народа: Марко Даковић, Јован Ђоновић и Тодор Божовић (у рукопису), Легат Николе Ђоновића. - ЦНБ "Ђурђе Црнојевић".

[17] Ibidem.

BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

У свом првијенцу *Црна Гора и најредни йокреш*, Ђоновић је у заједници са својим блиским другом и сарадником, дакако, и истомишљеником у политичкој идеологији и дјеловању, са великим претензијама и нескромно, конципирао своју књигу:

> "О народу у Цр. Гори и о постојећим условима за његов живот и развиће, - па каже, изнећемо целокупно државно уређење с његовим манама и недостацима; нагласити важност и улогу ове препорођене српске земље; указати начин и пут, којим од сада треба ићи, по нашем мишљењу, одређеније и одлучније и тако дати и могућности осталим Србима и нашим пријатељима, да виде праве тежње нашег народног покрета".[18]

Претензије двојице младих, тек завршених факултетлија, за елаборирање овако широко постављених теза и широко засноване концепције да дају анализу свеколиког друштвено-економског стања у Црној Гори и трасирају путеве њеног друштвено-политичког и привредног развитка - и на први поглед су, одиста, преамбициозне. Ваља нам, међутим, поћи редом.

На почетку књиге дат је кратак преглед природног положаја, орографије подијељене на пет области (Приморска област, Област Дурмитора, Област Централног масива, Област Жијова планине и Област Кома), с најелементарнијим подацима о клими и хидрографији (све испод нивоа земљописа за почетне разреде основне школе!). И у другом поглављу "*Народ и йросвеша*" даје се здравствени преглед становништва Црне Горе (тада га је било око 250. 000) на бази анализе др Петра Миљанића, наглашавајући да су "уз дуга ратовања, политичку несигурност пратила економска неразвијеност, непросвећеност и у свему нестручност..." Чине покушај негирања фаме да су Црногорци нерадни; потом дају осврт на историјски развитак школства (уз много површних па и нетачних података, рекло би се злонамјерних када се говори о наставном кадру!), уз веома оштру критику школовања младежи у иностранству, књижевно стваралаштво на Цетињу и др. Ови озлојађени млади људи (Божовић и Ђоновић) су се посебно окомили на државно уређење Црне Горе, анализирајући појединачно "Народно уређење", "Апсолутизам" и "Уставно доба". Тако је доношење *Уставе* 1905. био значајан историјски чин, они га до те мјере ниподаштавају а игноришу, критизирају - без иједне похвалне ријечи. Аутори су четврто поглавље - *Економски живош* (ратарство, повртарство, воћарство и виноградарство, сточарство, свиларство и пчеларство, риболов, шумарство, саобраћај, трговину и трговинске уговоре, занате и индустрију, монопол дувана, организовање кредита) писали са више "симпатија", дајући вјеродостојније статистичке показатеље и умјереније властите оцјене. У V поглављу - *Државне функције* - доста подробно се анализују стање финансија и фискалних институција; монопол соли, монопол алкохолних пића, монопол дувана и цигарет-папира; констатују се аномалије у разрезивању поре-

[18] Тодор Божовић-Јован Ђоновић: *Црна Гора и најредни йокреш*. - Београд, 1911, стр. 5.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

за и разних дажбина, пауперизација сељачких газдинстава. Посебно се аутори осврћу на државни буџет и његову конструкцију, тврдећи да је Црна Гора "пред врло рђавом финансијском будућношћу"... И у поглављу о *Војсци* (VI), иако на једном мјесту кажу "нисмо ни стручни за то", ипак се усуђују да је подвргну оштрој критици и да изнесу тврдње о изузетно лошим школским квалификацијама официрског кадра - које не стоје. Подаци о регрутовању питомаца кроз подофицирске курсеве и о војним финансијама и наоружању, руским субвенцијама, уколико су аутентични, врло су занимљиви! Дакако, интересантни су и цифарски подаци о јединицама и броју војника. У VII поглављу *Политичке прилике*: унутрашњи политички односи и спољна политика, аутори подвргавају жестокој критици "просвећени апсолутизам" црногорског књаза - пјесника Николе I; кризу парламентаризма и смјене владе... Посебно указују на "Цетињску аферу с бомбама" као на "легалну борбу ради сузбијања реакције и сређивања унутрашњих прилика" у Црној Гори. Ј. Ђоновић као један од непосредних актера и учесника у "Бомбашкој афери" 23. октобра 1907. признаје да су се Божовић и он нашли на страни "револуционарне" академске омладине, па каже: "... Борили смо се против њега колико смо могли" и категорички изјављује:

> "Наш је рад савршено изван сваког утицаја са стране. Ми то можемо у свако доба непобитним фактима доказати, и свако друго тврђење ординарна је инсинуација."

Па, ипак, из данашње перспективе науке и временске дистанце довољне за објективно научно вредновање, Ђоновићева оцјена о легалитету омладинских акција и њиховом независном дјеловању, тешко се може прихватити као објективна. Напротив, црногорска академска омладина из Београда није имала легитимитет и њене акције су, без сумње, биле терористичке, а, несумњиво, биле су подстицане и од званичног српског режима...

У VIII, предзадњем поглављу, и потоњем, IX (*Наша реч*) - аутори су опсједнути великосрпским идејама, са категоричким стилом, којим се исказује и увјерење и одлучност, поред осталог, написали су и ово:

> У "националном покрету нашега народа првих година XX века [...] Србији је додељена улога Пијемонта, а Црној Гори пијемонтског логоришта" (стр. 286).

Са тог становишта негативно се оцјењује што вођство Србије одлучније не улази у "суштину политике са Цетиња, па, ако је добра и српска, да се помогне; ако пак није, да се осуди и сузбије пошто, пото" (стр. 291).

У том контексту исказују став за који се залаже универзитетска омладина из Београда:

> "Време је да она [Црна Гора - М. Ш.] испуни свој историјски аманет, да приложи све силе и све што има на олтар српске слободе. Али не [...] онако како се радило и сад се ради: сасвим друкчији основ мора да се узме", и додају: "Тамо [у Црној Гори - М. Ш.] треба да буде савремено

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE "ĐURĐE CRNOJEVIĆ"

зборно место народних хајдука и ускока, да онамо [у Херцеговину и Босну - М. Ш.] ускачу сви они који су готови дохватити и бомбу, и динамит, и нож и револвер, и пушку, па ускакати и поробљени народ штитити од народних угњетача, храбрити га и крчити пут главним трупама [...]. *Једном речи, Црна Гора постала би устанички логор српског народа*" (стр. 296-297).

Пут и начин да се то постигне одређен је овако:

"Најсигурнији корак к томе чину јесте: спајање границе обеју држава ових слободних српских темеља" (стр. 307)[19]

Неке смјернице и препоруке за реорганизацију и реформу у привреди, администрацији, правосуђу, финансијама, војсци, спољној политици, које су Божовић и Ђоновић дали на крају своје књиге, и из данашњег угла гледано - имале су смисла!

Што се тиче мањих радова објављених као брошуре из пера Јована Ђоновића, скрећу на себе пажњу, због актуелности тренутка, превасходно његов рад *Проблем скупоће* у којему, непосредно послије стварања Краљевине СХС, године 1919. анализира узроке поскупљивања живота, које дијели на: 1. узроке материјалне природе и 2. узроке моралне природе, и како да се сузбије скупоћа: 1. слободном трговином и 2. државном интервенцијом. У узроке материјалне природе Ђоновић уврштава: 1. недовољну продукцију животних намирница; 2. рђаво руковање животом из претходне године; 3. слабу индустријску продукцију, 4. рђав унутрашњи саобраћај; поскупљење међународног саобраћаја; 6. рђаве валутне односе; 7. обуставу и смањивање рада у рудницима; 8. поскупљење радничких надница... док у узроке моралне природе убраја: 1. неограничену тежњу за новцем; 2. корумпирање државних органа и 3. неумјереност потрошача. Интересантна су и размишљања Ђоновићева: како да се сузбије скупоћа. По његовом мишљењу и тврдњама два су пута, практична и незаобилазна, за сузбијање скупоће: пут слободне трговине и интервенције државне.

Ј. Ђоновић је као народни посланик у Уставотворној скупштини 1921. године био активан парламентарац. Широко образован и природно интелигентан, био је изванредан говорник. У Уставотворној скупштини је покретао низ питања, водио расправе и реплике, подносио интерпелације и изазивао живе парламентарне дебате. У *Стенографским биљешкама* објављене су све његове расправе, које доносимо у "Додатку" његове библиографије. Важнији његови скупштински говори у Уставном одбору Уставотворне скупштине публиковани су и као сепаратна издања током 1921. године. Већ на редовном скупштинском засиједању током 1921/22. године у

[19] Уп.: Мијат Шуковић, *Дјело, вријеме и личност краља Николе виђени кроз доношење и садржину Устава за Краљевину Црну Гору од 1905. и политичке борбе око њега*. - У: Краљ Никола - личност, дјело и вријеме, I, Радови са међународног научног скупа, Подгорица, 23. октобра 1997, ЦАНУ, Научни скупови, књига 49, Одјељење друштвених наука, књ. 20, Подгорица, 1998, стр. 610.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

својим жестоким расправама и дискусијама покреће низ питања, без калкулације и "пардона" о принципима заштите малих народа на примјеру Ираца у Великој Британији; о "Обзнани", прогањању комуниста и суспензији грађанских слобода; подноси интерпелације о црногорском војничком логору у Гајети (Италија) и пледира за узимање у заштиту војника-емиграната. Посебно скрећу на себе пажњу његови скупштински говори и расправе о уставном пројекту 1921. и појединим његовим сегментима (одјељцима), о третману државних газдинстава и буџету, изазивајући бурна реаговања и реплике скупштинских функционера и појединих посланика, који су са њим жучно полемисали.

Његове расправе о буџету привукле су пажњу академика Обрена Благојевића, који констатује да је Ђоновић у дискусији о буџету 1921. године истакао да је то, након три и по године, први буџет и да се дотад финансирало само на основу дванаестина и диспозиционих фондова. Па, и поред толико времена да се изради један ваљан буџет, десило се, по ријечима Ђоновићевим, да имамо нереално предложене и приходе и расходе. Основна је грешка у томе, како вели Ђоновић, што се у поменути буџет није улазило са једним јединственим пореским законом, већ се почињало са неколико пореских система. Осим тога, констатује он: динар је девалвиран, новац се штампа у изобиљу; цијене расту а извоз опада. Док је у претходној години 1920. увоз према извозу био у односу као један према два, 1921. године тај однос је био као два према три. Посредни порез износио је око 80%, а расходи су највећим дијелом ишли на војску, полицију и чиновништво. Критикујући, пак, буџет са политичког гледишта, истицао је Ђоновић да се у унутрашњој политици пошло путем насиља, чији су најбољи изрази "Обзнана" и "Закон за заштиту државе". Одважно је говорио и о терору жандармерије и гушењу слобода.[20]

Нарочито је интересантна Ђоновићева расправа о буџету Министарства унутрашњих послова за 1921. годину. Када је на дневни ред у Скупштини постављено то питање, Ј. Ђоновић је као народни посланик Републиканске странке, одржао запажени говор, из којег ћемо узети његову главнину која се односи на Црну Гору:

> "Ако ми дозволите ја бих проговорио неколико речи о приликама у Црној Гори, те да видите како се тамо није паметно управљало; ништа се са рђавом управом није учинило, па се јавни поредак у тој покрајини из основа пореметио. Пре него ма шта кажем о томе, ја ћу да учиним констатацију: да је народ у Црној Гори, уједињење са Србијом примио скоро једнодушно. Верујем да и у оно доба није било много људи који нису били за уједињење. Било је људи који се нису слагали са спровођењем тога уједињења, али и њих је било сразмерно мало; али шта ћете?! У јед-

[20] Уп.: Обрен Благојевић: *Економска мисао у Црној Гори (до Другог свјетског рата)*, САНУ, Посебна издања, књ. DLXXX, Одељење друштвених наука, књ. 96, Београд, 1988, стр. 388-389.

BIBLIOTEKA CRNE GORE CRNOJEVIĆ

ном прелазном револуционарном времену, морале су се чинити извесне грешке, и те грешке морале су довести до једног судара који се десио. То је сасвим разумљиво ономе ко познаје прилике у Црној Гори, и ако може ући у менталитет Црногораца. Они жилави, импулсивни људи који су више мистици него практични политички људи, они због тога, што се нису слагали са једном формом примили су то к срцу, и тако су навикли да се обрачунавају, они су се прихватили оружја и оружје је проговорило. Срећом они који су били за јединство јачи су били. А јачи су и до овог часа и у огромној већини, иако је незадовољство у Црној Гори општа појава.

Овај део нашега народа, који је и данас незадовољан државом оваквом каква је данас, јер је није замишљао оваквом. Он је замишљао државу много бољом и правичнијом. Уређујући своје мисли и своје схватање према држави видио је да стварност није таква! Он је нашао да у држави има много чега што није добро. Несумњиво да су после тога разочарења, дошле манифестације које данас видимо. Ја бих хтео да скренем пажњу на овај факат да је повређен њихов понос. Црногорци су сматрали и сматрају да им је натурена једна династија. Тим људима је од представника државе повређено једно частољубље. *Њихова борба за јединством, до данашњег дана са званичног места није ниједан пут наглашена ни поентирана, тако да им се то са неких страна могло говорити да се то намерно чини.*

Томе још треба додати рђав пријем власти на коју сељак није научио. Јер то је сељак коме је његов владар, некадашњи, говорио, да дође к њему да се жали на неправду макар и за један грош! Сада тај човек тешко долази и до мањег шефа неког надлештва, а када дође рђаво буде примљен, извичу се на њега и узалуд долази! Ви знате шта значи одомаћавати псовке, у крају где се некада за теже псовке и главна губила. Дакле, осећање частољубља вређа се у контакту са макојом инстанцијом власти. Инструмент тога вређања је гадна псовка која се онамо никада није чула.

Мерама против одметника учињене су грешке и погођени су људи некриви, па су погођени и читави крајеви. На тај начин је код њих повређено осећање правде и правичности.

Господо, ви сте видели да и у тим на први поглед ситним стварима морате тражити у првом реду основ и корен незадовољству. Уз то, још имате додати и губитак Скадра. За Црногорце није губитак Скадра губитак неке обичне вароши. Ту се гинуло и крварило, и то је губитак дела њиховог бића. Они су маштали од како су изашли из Скадра да ће се вратити у њ. Скадар је изгубљен и они су разочарани. Црногорци с правом сматрају да је Скадар изгубљен, лакомисленошћу, површношћу и незнањем наше националне историје. Скадар је био важно место средњевековних владара зетских и нарочито Немањићима.

Ви знате да су официјелни органи Црне Горе приредили капитулацију Црне Горе 1915. год. И зар није било саветно, логично и паметно, да људи који говоре у име државе, нађу један излаз, један мост за Црногорце без те љаге, да уђу у државну заједницу. Зар није било паметније утврдити, да нису криви Црногорци, јер они заиста и нису били криви. Ако

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

се нагласе и поентирају њихове борбе за ову државу, а то није учињено. То је била једна капитална грешка.

У неким часовима многи српски политичари просто су нас заплашили својом страшћу и умним одсуством, као да се десило неко чудо: *Што шира држава то ужа памет!*

Ја господо нећу да вас замарам наводећи извесне конкретне случајеве и грешке власти из револуционарног доба, јер су грешке у сваком револуционарном добу неминовне, већ ћу говорити о грешкама државних власти, када су оне постале државним, а нарочито власти које су биле најмање револуционарне. Веселио бих се када то не бих морао чинити ! Али, боље говорити отворено: 1919. године позвале су војне власти регруте из Црне Горе. Међутим, за те регруте ништа није било спремљено сем голих зидина у неким старим касарнама. Бачени су на бетон без покривача и простирке. И тако су дочекали зиму. Четири стотине њих се поболело, а три стотине умрло без икакве озбиљне лекарске помоћи. Па ово није грешка, ово је злочин! Зашто није нешто припремљено за ову децу пре него су дошла у касарну?! После ове, дошле су друге грешке које су чиниле управне власти у борби са одметницима. Прва је ствар била ова: да су читави крајеви били стављени ван закона, помоћу неких нарочитих мера. Они су били оглашени одметничким јатацима, и према њима су биле дозвољене све, и најтеже мере. И то је била једна тешка грешка. Требало је гонити одметнике, и њих лично онемогућити, јер у модерној држави не може бити ни организације ни групе људи јаче од државе. Али није требало притискивати и гонити невине људе који нити су одметници нити примају, ни помажу одметнике. Није се смела бацити љага на исправне грађане и називати их издајницима.

Ми смо најбоље знали где су наслони одметнички, али нас нико зато није ни припитао.

Из Београда су послани неки људи као специјални високи владини функционери чији су далеки преци пресељени из Црне Горе у Србију. Они су били врло скромних способности, и просто се нису осећали на терену своје власти. У покрету за Уједињење било је далеко способнијих и интелигентнијих људи од Ивана Павићевића и Видоја Мишовића, па ипак београдска влада није умела да њима повери оне функције које је дала онима који се никада нису интересовали питањима Црне Горе.

Београдска влада није умела да повери највишу власт у Црној Гори неком од наших другова који је најбоље знао прилике и познавао све проблеме овога краја. Зашто то није могао бити Љубо Бакић, одличан човек, врло мудар и тактичан Црногорац са добро завршеним правним факултетом, чије су способности далеко ишле изнад оних које је београдска влада бирала за највише положаје. Томе се не треба чудити. И касније када су већ биле сређене прилике, када се поставило питање да један Црногорац треба да уђе у владу, узет је један мали бакалин из Бара. И то већ у оно време, када се из сваке кафане у Црној Гори могла образовати влада, јача од Протићеве и Пашићеве. Свакако, Црна Гора није имала ни Пашића ни Протића, ни Давидовића, ни Љубу Стојановића, али међу млађим имала је и јачих интелектуално и несразмерно поштенијих од њихових пулена, који нису много вредели ни као студенти ни као зре-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

ли људи, ни као политичари. Нити су били у стању, јер су били неспособни да смене велику генерацију српских политичара и државника. У томе је била и њихова и наша несрећа.

Ја бих могао да изнесем ваздан примера неправилног приступања власти. Јер се тамо радило, као да није Црна Гора изгласала са одушевљењем јединство са Србијом, већ као да је окупирана борбом и ратом. Па су безумни, нарочито управни, назвали Црногорце издајницима. Кога су они издали? Да неће бити обратно да су они издати!

Ја ћу се ограничити само на оне рђаве примере који су општије природе. Баш због одметништва, и због тога што су неки одметници, превезли камен спотицања с једне стране на другу страну, у Албанију. Државне власти су тада наредиле да се од покрајводног становништва, које се махом бави риболовом, на Језеру, одузму сви чамци, тако да се одметници не могу превозити у Албанију. Чамци су били покупљени и сабијени у пристаниште на Језеру. Тада је дунуо јак северац ветар на Језеру и полупао највећи број чамаца збијених у малим лиманима на Језеру. Тако је 90% чамаца страдало. Чамџије су мислили да ће им држава надокнадити штету. Држава је могла да одузме чамце, али је требала да их сачува и врати натраг становништву. Она их није ни сачувала, ни накнадила штету оштећенима. Ја мислим господо да је капитална грешка када се неком сиромаху одузме алат од кога живи па упропасти, а не накнади штета. И није чудо када се такав грађанин не може да помири са влашћу. То јест са онима који говоре у име државе. Када се свима овим грешкама дода социјална беда: глад и оскудица у одећи и обући, алату, онда је јасно да у Црној Гори мора бити незадовољства. Ја ћу да кажем и то: када би се најбоље управљало Црном Гором, и да нема социјалне беде, било би незадовољника па и одметника које иностранство подржава, али би против њих био снажан бедем, не управни органи, већ онај велики дио Црногораца који је створио јединство и све би се то разбило о његовој одлучности и вољи да сачува своју тековину - јединство! Данас, пак, већи број становништва постепено постаје равнодушан и апатичан према свему, услед многих тешких погрешака управних власти. Ви знате да има одметника и у Србији, па и у другим крајевима. Али у врло малом обиму и махом из пљачкашких побуда, са врло мало или нимало политичких мотива. Али овде морам да нагласим: да се за овај крај морају испунити извесни услови, и онда одметништва или не би било, или би било смањено на минимум. Тада озбиљно не би био поремећен поредак, не само у великом делу земље, него ни у мањем њеном делићу. Услови су за то да се личност у Црној Гори боље и пажљивије третира, да се народну не чине неправде ни непотребне штете, и да сиромашном народу треба дати рада и зараде.

Вама је познато да је црногорски сељак полупечалбар и индустријски радник. На свом сеоском поседу ради највише два месеца годишње. Од тога приноса не може живети ни пет месеци, а за остали део времена да би се спасио гладни мора продати своју радну снагу на дом у земљи или у иностранству. Овај човјек тражећи рад и зараде на ближем и даљем Истоку у периоду од почетка 19. века па до половине, а од тога периода кренуо је преко Атлантика у Канаду, Сједињене државе и Јужну

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Америку. Од северног до јужног пола није се задржао, трчећи за већом надницом.

Није тај човек донио са собом из белог света само неки долар или фунту, већ и нека схватања о животу људи, о правима грађана, о слободи политичкој, тако да се његова патријархална схватања о слободном животу сродила врло брзо са грађанским слободама западних далеких земаља. Тај елеменат у Црној Гори моћно је потпомагао нашу акцију за јединство.

После уједињења дошло је више енглеских новинара у Црну Гору да провере како то да одједанпут нестане једне античке државе на Балкану која је имала велику традицију, она и њена династија. Када су двојица од тих новинара дошла на Вирпазар, ради контакта са народом, били су изненађени када се око њих нашло двадесет до тридесет људи који су доста добро говорили енглески. Јер су као младићи отишли у англосаксонске земље и остали онамо коју деценију и научили доста добро енглески језик.

Данас су те генерације код куће, а млађи немају куда, јер их социјално законодавство скоро свих великих земаља смета малим квотама, које попуштају да уђу у њихове земље.

И, господо, нећу претерати ако кажем да су случајеви глади честа појава.

Код таквих појава становништво је незадовољно, а често и очајно.

Држава је имала средстава новчаних да их потроши за непотребне ствари; међутим, није било средстава да се овом крају пружи могућност рада и зараде; није било ни лепих речи да са њима предусретну народ, јер и то није безначајно. Постоји Закон о заштити државе. По томе закону уз криве страдају и некриви. Уз суво, гори и сирово, каже народ! На основу овога закона који је највећа срамота за нашу земљу праве се груба насиља. *Власти примењују тај закон дивљачки: оном сиромашном сељаку натоваре на врат војску и жандармерију коју мора да издржава.*

Онда на основу чега и по каквим се условима може тражити да држављани заволе своју земљу, која тако поступа према њима. Што је најгоре, режим настоји да се изједначи са државом. Онај који се декларише за режим, тај је заштићен, онај који је против режима тај је гоњен - он се назива и сматра антидржавним елементом. И то је прави скандал! Чак и овде у Скупштини често се чуло, од извесних народних посланика, боље би било додати још и то, политички неурачуњивих, онда што се може очекивати од режимског чиновништва?! Од чиновништва које нема ни знања, ни политичке културе. За њих је сасвим природно да сваки онај који није уз власт да је антидржавни елеменат; такав се може немилосрдно гонити, њему се може све приписати и што јесте и што није. Од процене таквог једног чиновника зависи хоће ли у једно село доћи војска и покушати да покупи од сиромашних сељака све што имају. Поред тога, власт тражи од бирача да се уписују у владајуће странке, обећавајући им да ће их ослободити намета.

Шта ће да мисли онај бистар и трезвен сељак о властима које га притискују да се уписује у владајућу партију. И то уписује га жандарме-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

рија и полицијски органи. Природно је да ће омрзнути и државу коју представљају такви службеници.

Када смо начелно говорили о буџету Министарства унутрашњих дела, изнео сам један случај који се десио у Бјелопавлићком срезу. Мени је мило што је Коста Тимотијевић ту, који ме је изазвао да га изнесем. Сад вам могу рећи шта је било са оним сељаком који је долазио у Београд да се жали на отимачину и насиље власти. Знате ли шта су органи полиције радили са њим? *Узели су му за казну 20 оваца!*

(Муфтија Салихбеговић: Имали су право да му узму јер он чува разбојнике и крије комите!)

Видите господо, зар тај човек неће сматрати да му је учињено једно насиље и једно безакоње само за то што је дошао у Београд да се жали.

Он је противно сваком законском пропису кажњен одузимањем 20 оваца. Он је опет пошао да се жали, али њега нема још у Београду?! Значи да је вероватно лишен слободе. Хоће ли такав човек заволети државу, хоће ли заволети власт, када је таква власт представља.

(Коста Тимотијевић: Је ли то све тако како тај човек прича, или како јесте у ствари?)

Господине Тимотијевићу, ја бих хтео да Вас подсетим на овај факат: *одметници су запалили кућу томе сељаку и убили му брата!*

Сад вас питам да ли је могућно да тај човек, без куће и рођеног млађег брата пактира са одметницима који су му толико зла нанели?!

Ја мислим да ни господин Тимотијевић, да је био на његовом месту, не би пактирао са одметницима.

Могао бих још много оваквих ствари да наређам; насиља има и овде у Београду а камо ли у крајевима где има и одметништва. Чак и ове ситне ствари са објавама терет су за народ!

Чак и Ви муфтија Салихбеговићу, када би покушали да изађете без објаве из Београда имали би непријатности. - (Муфтија: Ако сам исправан имаћу и објаву.) То је малтретирање грађана а не води никаквој сврси!

(Г. Тимотијевић: И у Швајцарској, и у Француској траже објаве!)

Било је тако г. Тимотијевићу за време рата, али сада тога нема, за унутрашњи промет. Најзад, од како смо добили Устав, полицијски режим код нас не може да се уведе. Власт нека контролишу, али нека не малтретирају људе. И нека не сметају саобраћају. Ја сам господо тражио од власти, специјално у односу на Црну Гору, да власт буде представник државе и да ради искључиво за државне интересе, а не за партијске. То се није хтело!Тражио сам да се поправи рђаво стање оданде одакле је најлакше почети. Црногорцима треба створити рад; треба им помоћи да подигну попаљене куће. Када су бачене милијарде на некорисне послове, могло се утрошити и неколико милиона динара на санирање стања у Црној Гори. На свадбу могло се много потрошити, а на санирање прилика у Црној Гори ништа! Овако како се ради, не можемо далеко стићи, и ово не води добру! Мени се чини када би вас неко саветовао да зло радите и да зло чините, мислим да вас не би могао друкче саветовати него да радите баш овако као што сте почели.

(Салихбеговић: Они раде како знају!)

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Господине муфтија, ја не знам да ли Ви знате, али треба да знате да лична слобода коју Црногорци одвајкада цене, више него све на свету, да их је та лична слобода отерала у оно камење, и да им је љубав за личну и националну слободу била извор енергије и одушевљења кроз тешку борбу у току пет векова. И господине муфтија, и ви други треба да знате - да је њима лична слобода драгоцена, и када се данас на њу удара, бојим се да не учине неку другу лошу ствар. Тиранија краља Николе, о којој ми често говоримо, када је почела да погађа масе, погодила је њега лично и његову династију. Оно што су Црногорци урадили према династији може послужити као добар пример за све владавине.

(Салихбеговић: Они који су њега волели отишли су у шуму!)

Да је тако муфтија, добро би било, јер су у шуму отишли двадесетак људи, не више, но Ви то г. муфтија не знате!

Видите господо, да би се проверило ово што сам казао и да би се добили елементи, како би се спровела једна здрава политика онамо, ја предлажем да ми не верујете на реч, него да изаберемо једну анкету, једну парламентарну комисију, састављену од свих партија, па нека оде у Црну Гору - нека на лицу места испита узроке стања, какво јесте, па нека та комисија поднесе влади и Скупштини елементе за одлуку какву нову политику треба водити у Црној Гори.

Када сте могли господо слати анкету у Санџак, да испитује тамошње прилике, онда мислим да можете послати и у Црну Гору. Могу да претпоставим да су ови горе, Влада, рђаво обавештена, а то бих хтео овим предлогом да их помогнем да се тачно обавесте и да се више не праве фаталне грешке. Примите овај предлог па ћете видети где је узрок незадовољству, и откуд се одржава онолико одметништво у Црној Гори. Истовремено увидећете како прилике да се санирају.

(Етбин Кристан: Само тражимо да ниједан ни црногорски, ни муслимански посланик не уђе у ту анкету!)

Господо, о систему терора и насиља који проводе органи унутрашњих послова нећу више да говорим. О томе ћемо имати прилике касније још да говоримо. Хтео бих на завршетку свога говора још да напоменем, да се праве грешке не само у Црној Гори него свуда. Стога вас опомињем да политику промените и поправите. Ако то не учините што пре онда добро не очекујте, нити се надајте консолидацији државе.

Господо, зато што је овај систем управљања у земљи рђав; што су органи који га спроводе рђави, сматрам да је свака пара која се на њих троши скупа. Зато ћу гласати против буџета Министарства унутрашњих дела. (Одобравање на левици!)

Ову карактеристичну парламентарну бесједу посланика Јована Ђоновића доносимо у цјелости, да би се схватило како један ујединитељ безусловног присаједињења Црне Горе Србији, убрзо разочаран резултатима остварeним у новоконституисаној држави СХС, посебно према Црној Гори, чије је интересе као републиканац заступао. Иако окорели противник црногорског суверена Николе Првог, којега назива "тиранином", бори се у парламенту за ствар Црне Горе, а против терора нове власти. Његова прис-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

трасност против детронизираног краља Николе, може се и схватити, јер је, као што је знано, Јован Ђоновић био осуђен у одсуству на смрт.

*

И у штампи се пером Ј. Ђоновић залагао за интересе Црне Горе.

Поменимо овдје да је у једном чланку у *Новој Европи* Ђоновић 1937. године као најважније економске проблеме и потребе Црне Горе истицао комуникације и кредит; а инсистирао је и на индустријализацији. У истом чланку је дао и релевантне податке о извозу и увозу Црне Горе прије присаједињења. Овај његов чланак је скроман допринос и економској историји Црне Горе.

Раније поменути говори Јована Ђоновића у Уставном одбору објављени су према *Стеноīрафским забиљешкама* између корица омање брошуре за коју је Јаша Продановић *Предīовор* написао, у којему апострофира да је "У републиканском покрету Црна Гора стала испред Србије". Продановић каже да је Црна Гора, заправо, послала "у Конституанту два одлична своја представника", од којих је један од њих управо Јован Ђоновић, који је у Уставном одбору био

> "заточеник републиканских идеја. Он је своју дужност вршио са ретком савесношћу и одличним разумевањем. И његови разлози, и тон говора, и држање показују човека дубоко убеђена и искрено одана републиканској ствари. Г. Ђоновић без жучности одбија клевете које се бацају на нашу страну, разумно брани њене погледе, бори се стопу по стопу да држава добије добар Устав. Он је сав прожет осећањем љубави према добру земље и готов, као увек, да своју личност жртвује својој идеји. И сами противници признају све особине његових говора. Може се човек не сложити са њим, али му не сме и не може одрећи искрену веру у своја начела, топлу преданост свакоме народу, и решеност да му служи без икакве резерве."

У ствари, у брошури *Уставно йитање*, обзнањеној 1921. године, заступљени су Ђоновићеви говори:

1. *Начелна реч о йројекту Устава владе Ī. Пашића.* (Говор одржан приликом начелне дискусије 9. фебруара 1921);

2. *Форма владавине. Назив државе.* (Говор о првом одељку уставног пројекта, одржан 18. фебруара 1921);

3. *О слободи штампе.* (Говор одржан у дискусији о 14. чл. уставног пројекта, одржан 23. фебруара 1921).

Јаша Продановић за наведене Ђоновићеве говоре каже:

> "Његови ће говори не само расветлити поједина важна питања о организацији наше државе него и оснажити добра политичка осећања његових бирача, које ни претње ни гоњења неће одвратити с поштенога пута којим су пошли".

Друга свеска брошуре *Уставно йитање* (II), садржи четири говора Ј. Ђоновића, и то:

1. *О Народном йредставништву.* (Говор држан на XXII седници Уставног одбора, 1. марта 1921);

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

2. *Војска и Војни судови.* (Говор држан на XXVIII и XLI седници Уставног одбора, 22. марта 1921);

3. *Самоуправе. Административна подела земље.* (Говор држан на XXXVII седници Уставног одбора, 22. марта 1921);

4. *Аграрно питање.* (Говор држан на XLV седници Уставног одбора, 9. априла 1921).

У другој свесци својих говора Ђоновић је дао гледиште Републиканске странке, дакако и властито становиште о низу капиталних проблема оновременог друштвено-политичког живота: о Народном представништву; војсци; унутрашњој организацији земље - самоуправама; и о питању својине земље.

И за ову Ђоновићеву брошуру *Предговор* је написао Јаша М. Продановић, који, поред осталог, за Ђоновића каже:

> "Његова реч примљена је с хвалом и признањем у свој нашој странци, а наишла је на повољан суд и код политичких противника. Она је г. Ђоновићу донела симпатије и међу људима, који су ван странака, али пажљиво прате политички живот наше државе. И јачином разлога и снагом израза и логичношћу суђења и спокојним, достојанственим тоном г. Ђоновић је изазвао врло леп утисак у свом јавном мњењу. Републиканска странка имала је у Конституанти свега три посланика, али су сва тројица одлично извршила своју дужност. Ипак је највећи терет био пао на Г. Ђоновића, јер је он највише пропагирао начела наше странке у Уставном одбору и у Конституанти. Није уступао противницима ни један корак; бранио је сваки важнији принцип; расправљао сва значајнија питања; одбијао са најбољим успехом све приговоре и изашао из свих борби као морални победник".

Када је вођа Републиканаца познати Јаша Продановић овако јавно изрекао позитивни суд, са свим комплиментима, о народном посланику Ј. Ђоновићу - онда је то, очито, мериторна и најбоља оцјена.

И одвојено мишљење Ј. Ђоновића, заједно са Етбином Кристаном, занимљив је документ у вези с Нацртом Устава владе Николе Пашића.

Ђоновић је као један од истакнутих лидера Републиканске странке држао програмске говоре, који су остали веома запажени. Први такав говор одржао је на Земаљској конференцији Републиканске странке, одржаној 26. децембра 1920. године у Београду. Други говор је одржао 4. јануара 1921. на републиканском збору у сали хотела "Славија". Ови говори заједно са "изјавом" Јована Ђоновића, упућеном предсједнику Уставотворне скупштине др Ивану Рибару, поводом њеног отварања путем престоне бесједе регента Александра Карађорђевића. "Противу једног таквог акта, који је атентат на суверенитет народни и Уставотворену Скупштину", Ђоновић је енергично протестовао и у име републиканских посланика јавно изјавио да томе акту неће присуствовати!

Ипак, од свих Ђоновићевић објављених радова највећи значај има његова монографска публицистичка студија *Уставне и политичке борбе у*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Црној Гори 1905-1910 (Београд, 1939), у којој је опсежно дао пресјек свих релевантних питања ове сложене проблематике, инкорпорирајући у њих властита субјективно обојена становишта као њихов саучесник и судионик. Оно што посебно карактерише свих IX поглавља ове опсежне монографске студије јесте беспрекорни стил и богата лексика, која и обичног читаоца и другог корисника мора импресионирати.

У овој својој књизи сабрао је Ђоновић свеколике своје прегледе на уставне и политичке борбе у Црној Гори у првој деценији XX вијека. Књигу је написао како сам каже у уводној посвети успомени своме брату и синовцу, који су пали надомак Београда, као добровољци у Првом свјетском рату "после мучне и тешке борбе, после емиграција, потуцања и рада, праћених смртном пресудом и временским казнама, и на тлу некадашње Црне Горе и на тлу Југославије, најзад на прагу старости..." Ове ријечи могу као искрен, исказ, донекле, оправдати ауторове опсервације и субјективно мишљење које провијава кроз читаву књигу...

Након релативно успјешног интерпретирања "Схватања Црногораца", у првој глави (*Увод, Основне психичке особине Црногораца, Услови живота и њихов утицај на психу, Традиције, Први психички сукоби, Крај старог доба и старог схватања, Ново доба и нова схватања, Реформни покрет*), аутор се у другој глави "Два света и два века" задржава на есенцијалним питањима књиге: *Октроисање устава, Прва уставна влада, Први омладински процес, Сукоби у скупштини, Народњачке владе, Реакција, Покушај оснивања странака* и *Омладински покрет*, која су му згодно послужила као узрочно-посљедична копча за оно што је, на основу личног искуства и спознаје, срочио у осталим поглављима. У III поглављу "Политички процеси-бомбашка афера", као један од организатора и страдалника, Ђоновић, са мање или више чињеничне фактуре, тумачи: *Како је постала бомбашка афера, Начин истраге, Мотивација оптужбе, Крунски сведоци, Искази главних оптужених* и *Пресуда*, док у IV глави "Афера пред скупштином и јавношћу" (*Афера пред књажевском Народном скупштином, Афера пред судом јавности*) и V глави (*Последице цетињског процеса и Омладина у односу на српске политичке људе*) указује управо на драматичне посљедице и збивања везана за "Бомбашку аферу".

"Анексиони период" (*"Анексиона криза, Кампања 1909. поводом загребачког и Фринцуповог процеса, Владин и скупштински рад уочи колашинског Процеса*) и "Нови процеси" (*Колашински процес пред сриством и пред јавношћу*), у оквиру VII и VIII поглавља, предмет су исцрпне ауторове обраде.

Напосљетку, у склопу посљедња два поглавља - VIII и IX - "Уочи краљевства" (*Од колашинског процеса до краљевства, Емиграција и омладина уочи краљевства и Загранични национални рад ове епохе*), и како "Црна Гора постаје краљевина" (*Проглас краљевства, Емиграција и омла-*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

дина према краљевству, Однос српства према краљевству), Ђоновић износи читав колоплет збивања и чињења на овом дијелу Балкана.

Оно што, међутим, објективна савремена историографија не може Ђоновићу и његовим истомишљеницима и помагачима опростити, јесте факат да су они, зацијело индоктринирани, имали као крајњи циљ своје "револуционарне борбе" ликвидирање државе Црне Горе! То се јасно наговјештава, па и изричито потврђује у његовој цитираној монографији.

Да поновим још једаред: Ђоновић је био један од најобразованијих и најутицајнијих вођа студенске омладине. Активни је учесник у свим главним подухватима и акцијама које је покретала или водила универзитетска црногорска омладина из Београда. Један је од најутицајнијих првака омладинске организације. Све су то круцијални докази да је знао праве, коначне циљеве и да је његов исказ о томе потпуно поуздан. Он у својој књизи свједочи:

> *"Омладина је уставне и политичке борбе водила са 'геслом: против сепаратизма, за јединство', за то да Црна Гора 'жртвује себе' ради 'српских интереса и идеала', ради 'стварања јаке српске државе', а до присаједињења Србији западних територија на којима живе Срби, 'Српска територија' са улогом 'пијемонтског огњишта'. Овом геслу,* свједочи он даље, *она ће 'остати верна током целокупног свог активитета и најзад завршиће га уједињењем Србије и Црне Горе' 1918. године."*[21]

Због оваквих и сличних схватања и чињења у читавом XX столећу, Црна Гора је имала штетне посљедице по свој државни суверенитет и субјективитет, чему су, дабогме, велики "допринос" давали управо Црногорци! Стога су најгоре пролазили и онамо и овамо.

Када се уопште узме свеукупни журналистичко-публицистички опус Јована Ђоновића, треба нам рећи да је у њему консеквентно спровођена српска и југословенска идеологија, која је била основ његових политичких и спољно-политичких гледања на Југославију, посебно на "српски народ". Недаће и неуспјеси нијесу га обарали и декуражирали, већ развијали његов борбени дух и обнављали му енергију која није престајала до задње уре његовог бурног живота. Перо из његове руке испало је онога дана када је и његов дух престао да постоји.

*

* *

И, на крају, да завршимо: Јован Ђоновић је био врстан интелектуалац, врло образован, полиглота. Као политичар био је истакнути лидер црногорске универзитетске омладине, која је водила деструктивну политику и антицрногорске акције. Као публициста био је плодан писац. Написао је девет књига и брошура из политичке публицистике, и мноштво чланака, расправа и приказа у периодици којој је био уредник, дакако, и у разним

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[21] Цитат према М. Шуковићу: op. cit, стр. 610.

другим серијским публикацијама. Био је солидан новинар. На једном мјесту је забиљежио да је под утицајем Скерлићевог *Дневноī листа* заволио новинарство, и кроз цио даљи живот остао, у првом реду, новинар.[22]

Библиографија коју овдје доносимо, крајње је селективна. Њоме су обухваћене Ђоновићеве монографске публикације и тридесетак библиографских јединица објављених у периодици а које су, заправо већином регистроване у III тому *Црноīорске библиоīрафије 1494-1994. īодине*, и одатле ексцерпиране. То је, без сумње, само мањи, незнатни дио његовог журналистичко-публицистичког опуса потписиваног пуним именом и презименом и иницијалом презимена Ђ. Извјесно је, међутим, да је он и као новинар и као новинар-уредник у више периодичних наслова, које је уређивао у земљи и иностранству, по природи професионалног новинарског позива писао и друге текстове, уводнике итд., попуњавао разне рубрике, које је, свакако, као и сваки други новинар-уредник морао из броја у број обезбјеђивати, најчешће као неауторизоване новинске текстове. Како такви Ђоновићеви новинарски прилози нијесу ауторизовани - нијесу самим тим ни обухваћени, овом библиографијом. Идентификовати такве садржаје било би, не само напор, него и ризик, да се његови текстови према тематици, стилу и језику, идентификују и ауторизују. Стога, писац ових редова је сматрао да је такав метод, иако могућ, недовољно поуздан и сврсисходан, па га није ни примијенио...

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ЈОВАНА ЂОНОВИЋА

II-1 *Посебна издања*

1. ЦРНА ГОРА И НАПРЕДНИ ПОКРЕТ. – [Београд: б. и.], 1911 (Београд: Нова штампарија). - 308, 11 стр. ; 20 цм. У коауторству са Тодором Божовићем.
2. ПРОБЛЕМ СКУПОЋЕ. - Београд: Геца Кон, 1919 (Београд: Љ. Вељковић). - 30 стр.; 19 цм.
   На насловној страни садржај.
3. УСТАВНО ПИТАЊЕ: говори Јована Ђоновића, народног посланика у Уставном одбору. - Београд: [б. и.], 1921 (Београд: Будућност), [Књ.] 1.-31 стр. ; 12 цм.
4. УСТАВНО ПИТАЊЕ: говори Јована Ђоновића, народног посланика у Уставном одбору. - Београд: [б. и.], 1921 (Београд: Будућност), [Књ.] 2.-36 стр. ; 18 цм.
5. ОДВОЈЕНО МИШЉЕЊЕ ЕТБИНА КРИСТАНА И ЈОВАНА ЂОНОВИЋА, народних посланика и чланова Уставног одбора (Etbin Kristan, Jovan Đonović. – [Б. м.: б. и., б. г. (Б. м.: б. и.)]. - 7 стр. ; 29 цм.
   Документ у вези с нацртом Устава. - Припремљено у Националној и свеучилишној библиотеци у Загребу 1921. године. Десне половине стр. празне.

[22] Јован Ђоновић: *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910.* - Београд, 1939, стр. 214.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐA CRNOJEVIĆ

6. ГОВОРИ ЈОВАНА ЂОНОВИЋА, народног посланика. - Београд: [б. и.], 1921 (Београд: Слобода). - 24 стр. ; 12 цм.
[Предговор]: Браћо Црногорци /Крсто И. Пејовић: стр. [3-5].
7. "ДРЖАВОТВОРНИ" И УЛОГА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ РЕПУБЛИКАНСКЕ СТРАНКЕ У ПАРЛАМЕНТУ: јавно предавање држано у Крагујевцу, 28. маја 1922. - Београд: [б. и.], 1922 (Београд: Слобода). - 16 стр. ; В 8^0.
8. КАД СЕ КРАЉ ЖЕНИ: реч народу од старог републиканца. - Београд: Република, 1922 (Београд: Слобода). - 20 стр. ; 20 цм.
На врху насловне стране: *Република*, ванредни број од 8. јуна, бр. 46.
9. УСТАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ: 1905-1910. - Београд: Књижара Косте Михаиловића, 1939 (Београд: Планета). - 331 стр. ; 24 цм.
Предговор: стр. [5]-7.

II-2 *Расправе, чланци и прикази у периодици*

1. *Начин да се исхрани Црна Гора.* Допис из Београда. - Народна ријеч, I/1919, бр. 26, стр. 1. Потпис: J.
О мјерама које Министарство исхране предузима да исхрани становништво Црне Горе.
2. *Питање исхране и реда у Црној Гори.* - Народна ријеч, II/1920, бр. 23, стр. 1. Без потписа.
Преузето из *Београдског дневника.*
3. *Капитулација Црне Горе и уједињење са Србијом.* - Народна ријеч, VII/1925, бр. 25, стр. 1-2; бр. 26, стр. 1-2; бр. 27, стр. 1-2.
4. Црна Гора у Новој Европи. (Ко је припремио капитулацију у Светском рату). - Нова Европа, 1926, бр. 10/11, стр. 301-306.
5. *Изјава г. Јована Ђоновића.* - Политика, XXIII/1926, бр. 6403, 20. II, стр. 4.
Поводом туче на Теразијама (уп.: *Политика*, 18. II 1926, 6401).
6. Говор Јована Ђоновића на банкету одржаном 28. септембра на Цетињу у част новинара. - Народна ријеч, VIII/1926, бр. 44, стр. 1-2.
7. *Најпреће економске потребе Црне Горе.* - Нова Европа, 1927, бр. 7, стр. 220-223.
8. *Предговор.* - У: Симо Шобајић, Црногорци, [б. и.], 1928 (Београд: Планета), стр. 3-6.
9. *Значај Мале антанте.* - Записи, III/1929, књ. V, св. 1/2, стр. 122-124.
10. *Уједињење Србије и Црне Горе.* - Трговински гласник, XXXIX/1929, бр. 111, стр. 2. Потпис: Ђ.
Приказ брошуре Светозара Томића "Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе".
11. *Неколико мисли о васпитању омладине.* - Записи, IV/1930, књ. 7, св. 2, стр. [65]-69.
12. *"Карактери" из Смајлса.* - Ратник, 1930, бр. 6, стр. 147-151.
13. *"Пре сто година" од М. Петровића.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 122, стр. 2. Потпис: Ђ.
Приказ књиге Михаила С. Петровића о историји Београда.
14. *"Агонија Београда".* - Трговински гласник, XLI/1931, бр. 125, стр. 2. Потпис: Ђ.
15. *Г. Ђоновић и "Германија".* - Епоха, II/1931, бр. 5, стр. [1].
Прештампано из "Трговинског гласника", 30. I 1931; одзив аутора на писање њемачког листа "Германија", који се заузима за реставрацију Црне Горе.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

16. *Влада Александра Обреновића, од Слободана Јовановића.* Књига друга. - Трговински гласник, XLI/1931, бр. 9, стр. 5. Потпис: J. Ђ.
Приказ.
17. *Рај Америка, Еīон Ервин Киш. (Две књиīе; изд. "Нолиī").* - Трговински гласник, XLI/1931, бр. 81, стр. 2. Потпис: J.
Приказ.
18. *"Др Аросмиī", Синклер Луис.* - Трговински гласник, XLI/1931, бр. 81, стр. 2. Потпис: Ђ.
Приказ.
19. *25 godina nezavisnosti Albanije.* - Јавност, III/1937, бр. 49, стр. 916-917.
20. *Дај ми īрилику.* - Даница, XXI/1941, бр. 10, стр. 4-5.
О Великој Британији и њеној улози у савременој култури.
21. *Оīкуд симīаīије за Енīлезе.* - Даница, I/1940, бр. 2, стр. 20-22.
Потпис: J. Ђоновић.
22. *Црноīорска сироīиња īосле 20 īодина.* Узроци привредне заосталости. - Како се она може победити. - Државна саобраћајна политика. - Политика, XXXIV/1939, бр. 11336, стр. 6.
23. *Обичаји и īравне норме код Арбанаса.* - Политика, XXXV/1938, бр. 10640, стр. 11.
24. *Изјава ī. Јована Ђоновића о īреуређењу државе.* - Политика, XXXVI/1939, бр. 11295, стр. 7.
25. *Усīавне и īолиīичке борбе у Црној Гори од 1905. до 1910.* Из књиге г. Јована Ђоновића. - Политика, XXXVI/1939, бр. 11179, стр. 8.
26. "*Усīавне и īолиīичке борбе у Црној Гори 1905-1910*". Изјава г. Јована Ђоновића. - Политика, XXXVI/1939, бр. 11269, стр. 21.
27. "*Кина у īламену, књиīа ī. Фјодора Махина, уредника Рускоī архива.* - Политика, XXXVI/1939, бр. 11264, стр. 14. Потпис. J. Ђ.
Приказ.
28. *Радови око Скадарскоī језера.* Постанак проблема Скадарског језера. - Историјат пројекта и преговора. - Шта је потребно урадити. - Користи од извршених радова. - Политика, XXXVI/1939, бр. 11187, стр. 5.
29. *Albani and the Albanias.* - The Anglo-Yugoslaw Review, 1936, бр. 3/4, стр. 31-35.
30. *Neutralnost u sadašnjem Evropskom ratu.* - Vidici, II/1939, бр. 22, стр. 554-556.
31. *Из руских архива īре двадесеī īри īодине.* Зашто руски цар 1915. године није хтео да одликује црногорског престолонаследника. - Политика, XXXV/1938, бр. 10786, стр. 4.
О ставу савезника према црногорској династији, а посебно према престолонаследнику Данилу због његове германофилске оријентације. Према документима Министарства иностраних дјела Русије.
32. *Предреволуционарна Француска и īлодови револуције.* - Живот и рад, XII/1939, бр. 29/22-25, стр. 106-111.
33. *Арбанаси и Арбанија īре чеīврī века.* - Политика, XXXVII/1941, бр. 11352, стр. 9.
Из 1916. г.
34. *Велика Бриīанија и уједињење Црне Горе са Србијом.* - Британија, I/1940, бр. 2, стр. 23-24.
О ставу *Бриīаније* према уједињењу Црне Горе и Србије.
35. *О 30-godišnjici Freiđungova procesa.* - Novo doba (Split), XXII/1939, бр. 84, стр. 33-34.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

36. *Тридесетогодишњица колашинских жртава.* – Политика, XXXVI/1939, бр. 11302, стр. 10.
О политичким приликама у Црној Гори 1903-1909. г. и о Колашинском процесу 1909. године.

Додатак
Стенографске биљешке: Уставотворне и Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца:

1. *[О принципу заштите малих народа на примјеру Ираца].* - Уставот. скуп. (У. с.), I/1921, I књига, бр. 2, 15. I, стр. 12-14.
2. *[О обзнани и суспензији грађанских слобода].* - У. с., I/1921, I књига, бр. 2, 15. I, стр. 13-14.
3. [Изјава протестна поводом отварања У. с. Регентовом престоном бесједом]. - У. с, I/1921, књ. I, бр. 3, 17. I, стр. 21.
4. *[Интерпелација о црногорском војничком логору у Гајети].* - У. с., I/1921, I књига, бр. 5, 14. III, стр. 10-11.
5. *[Дискусија о Уставу земаљском].* - У. с, I/1921, I књига, бр. 8, 15. IV, стр. 5-10.
6. *[Расправа о уставном пројекту].* - У. с., I/1921, I књ., бр. 27, 20. V, стр. 15-18.
7. *[Дискусија о уставном пројекту].* - У. с., I/1921, I књ., бр. 35, 30. V, стр. 32-33.
8. *[Расправа о суштини модерне политичке демократије].* - У. с., I/1921, I књ., бр. 43, 13. VI, стр. 5-8.
9. *[Расправа о државним газдинствима и буџету].* - У. с., I/1921, I књ., бр. 44, 14. VI, стр. 16-18.
10. *[О организацији управне власти и организацији самоуправе према Нацрту Устава].* - У. с., I/1921, I књ., бр. 47, 17. VI, стр. 18-22.
11. *[Расправа о Уставу у цјелини].* - У. с., I/1921, бр. 54, 27. VI, стр. 17-19.
12. *[Расправа о Уставу у име Републиканске посланичке групе].* - У. с., I/1921, I књ., бр. 55, 28. VI, стр. 3.
13. *[О издавању комунистичких посланика суда за покушај атентата на живот државе].* - У. с., I/1921, I књ., бр. 60, 1. VII, стр. 5-6.
14. *[Изјава да се поднети "Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави" не може донети по скраћеном поступку].* - Народна скуп. (Н. с.) I/1921, бр. 4, 1. VIII, стр. 12-14.
15. *[Примједбе на захтјев министра правде...].* - Н. с., I/1921, бр. 5, 2. VIII, стр. 10-11.
16. *[Расправа о Извјештају Финансијског одбора и предлогу законског овлашћења о закључењу државног зајма].* - Н. с., I/1921, бр. 6, 3. VIII, стр. 10-12.
17. *[Мишљење о "Закону о заштити државе"].* - Н. с., I/1921, бр. 8, 4. VIII, стр. 96.
18. *[Полемика са генералом Милошем Васићем, министром војске и морнарице].* - Н. с., II/1922, бр. 38, 29. III, стр. 121-124.
19. *[Примједбе на говор министра Лазе Марковића].* - Н. с., II/1922, бр. 44, 6. IV, стр. 192-194.
20. *[Мотивисани предлог на дневни ред].* - Н. с., II/1922, бр. 45, 6. IV, стр. 209.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

III БИБЛИОГРАФИЈА О ЈОВАНУ ЋОНОВИЋУ

1. АНОНИМ: *"Емигранти" у Београду*. - Слободна ријеч, I/1907, бр. 43, 21. XI, стр. [4-5].
   Јован Ћоновић, Тодор Божовић и Симо Шобајић, у вези с "Бомбашком афером".
2. АНОНИМ: *Преко дебелог мора [Атлантског океана]*. - Цетињски вјесник, IV/1911, бр. 60, 3. VIII, стр. [2].
   Борба за јавно мњење у Америци; дјеловање омладинаца Тодора Божовића и Јована Ћоновића.
3. АНОНИМ: *Наши на страни: све за образ, а образ ни за шта*. - Цетињски вјесник, IV/1911, бр. 91, 19. XI, стр. [3].
   О раду Тодора Божовића и Јована Ћоновића против званичне Црне Горе.
4. АНОНИМ: *Проблем скупоће*. - Народна ријеч, I/1919, бр. 30, 17. XI, стр. 2.
   Осврт на појаву књиге Ј. Ћоновића "Проблем скупоће".
5. АНОНИМ: *"Проблем скупоће"*. - Народна ријеч, I/1919, бр. 43, стр. 3.
   Осврт на истоимену Ћоновићеву књигу.
6. АНОНИМ: *Народни обмањивачи*. - Зета, VII/1936, бр. 36, стр. 1-2.
   Полемика са Јованом Ћоновићем и другим носиоцима "великодржавне политике".
7. БЛАГОЈЕВИЋ, Обрен: *Економска мисао у Црној Гори (до Другог свјетског рата)*. - Београд: САНУ, 1988, 424 стр.
   О Ј. Ћоновићу стр. 246, 343, 388, 389.
8. БОЖОВИЋ, Григорије: *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910. Књига Јована Ћоновића из политичке историје Црне Горе*. - Политика, XXXVI/1939, бр. 1217, стр. 10.
   Приказ.
9. ВРБИЦА, Василија: *Уставна и политичка борба у Црној Гори 1905-1910*. - Политика, XXXVI/1939, бр. 11293, стр. 17.
   Поводом књиге Јована Ћоновића.
10. ДРАГОВИЋ, Милија М.: *Јован Ћоновић*. - Црногорски алманах, Суботица, 1929, стр. 47-48.
11. *Ћоновић, Јован (1883-?)*. - У: Нова енциклопедија у боји. Вук Караџић, La russe, I, Београд, 1977, стр. 565.
12. Za graničenn. O Černé Hoře vydali záve knihu... – České slovo, 194, 7. IV, str. 2.
    Рецензија на књигу "Црна Гора и напредни покрет" (Београд, 1911).
13. JOVANOVIĆ, Jagoš: *Đonović Jovan*. - U: Enciklopedija Jugoslavije, 3, Zagreb, MCMLVIII, str. 202, Potpis: J. J.
14. JOVANOVIĆ, Jagoš: *Đonović Jovan*. - U: Enciklopedija Jugoslavije, 3, Zgb, 1984, str. 734. Potpis: J. J.
15. JOVANOVIĆ, Јован М.: *Стварање државе Срба, Хрвата и Словенаца*, Књ. I, Београд, 1928, стр. 213.
16. ЈОВОВИЋ, Пантелија: *Јован Ћоновић*. - Трибуна, XXI[XV]/1923, бр. 294, стр. 2.
17. ЈОВОВИЋ, Пантелија: *Јован Ћоновић*. - У: Црногорски политичари, портрети, Београд, [б. и.], 1924 (Београд: Млада Србија), стр. 15-16.
18. КОМНЕНИЋ, Петар: *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910*. - Преглед, XIII/1939, 15/191-192, стр. 651-654.
    Приказ књиге Јована Ћоновића.
19. Л.: *Црна Гора и напредни покрет*. - Српски књижевни гласник, XI/1911, књ. XXVI, св. 7, стр. 571.
    Биљешка о књизи Т. Божовића и Ј. Ћоновића.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

20. ЛОПИЧИЋ, Стево Л.: *"Уставне и политичке борбе у Црној Гори" од 1905. до 1910.* - Политика, XXVII/1940, бр. 11380, бр. 12.
Поводом књиге Јована Ђоновића.
21. М. Р.: *Именовање Ј. Ђоновића.* - Слободна мисао, XI/1933, бр. 2, 15. I, стр. [1].
Јована, за дипломатског посланика у Тирани.
22. MARKOVIĆ, Štedimlija, Savić: *Statut revolucionarne organizacije Crna Gora.* - Nova Evropa, 1940, 33/6-7, str. 186-194.
Поред осталог, осврће се и на књигу Јована Ђоновића: *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910*, Београд, 1969.
Потпис: С. М. Штедимлија.
23. МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.: *Из успомена Николе Ђоновића.* – Побједа, LVI/2000, 24. III – 7. IV
24. МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.: *Црна Гора у записима Јована И. Ђоновића* (1883-1963). – Гласник ЦАНУ, Одјељење друштвених наука, Подгорица, 2002, стр. [195]-219.
25. MARTINOVIĆ, Niko S.: *Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori 1493-1945.* - Beograd, 1965, str. 21, 99, 101, 114, 189, 191.
26. ПЕЈОВИЋ, Крсто И.: *Браћо Црногорци.* - У: Говори Јована Ђоновића народног посланика. - Београд, 1921, стр. [3-5].
27. PERUNOVIĆ, Stanko: *Jovan Đonović: Ustavne i političke borbe u Crnoj Gori 1905-1910. Beograd, 1939, str. 331.* - Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, 1939, br. 20/2, str. 158-163.
Приказ.
28. ПЕРУНОВИЋ, Станко: *Јован Ђоновић, Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910. Београд, 1939, стр. 331.* - Гласник југословенског професорског друштва, 1939, XX/3, стр. 192-199.
29. ПРОДАНОВИЋ, Ј[аша]: *Ђоновић Јован.* - У: Ст. Станојевић: Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, I књ., Загреб, [1928], стр. 691.
30. ПРОДАНОВИЋ, Ј[аша] М.: *Предговор.* - У: Уставно питање. Говори Јована Ђоновића, народног посланика у Уставном одбору. I. - Београд, 1921, стр. [3]-4.
31. RACKOVIĆ, Nikola: *Đonović Jovan (Obod, Rijeka Crnojevića, 1883-SAD, 1967).* - U: Prilozi za leksikon crnogorske kulture, Cetinje, 1987, str. 59.
32. ТОШКОВИЋ, Јово: Јован Ђоновић: Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910. Београд, 1939. - Српски књижевни гласник. НС, 1939, 57, 580-582.
Исто: Народна одбрана, 14/1939, 34, 541-542.
33. ЋЕТКОВИЋ, Јован: *Уједињитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник, 1940.
О Ј. Ђоновићу / стр. 57, 69, 79, 80, 85, 95, 96 и 98.
34. ШКЕРОВИЋ, Никола П.: *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд: САНУ. Посебна издања, књ. CCLXIX, Одељење друштвених наука, књ. 46, 1964.
О Јовану Ђоновићу /стр. 99, 244, 252, 253, 261-264, 267, 268, 270, 285-289, 301, 302, 304, 306, 310, 311, 315, 316, 318, 326, 327, 330, 342, 346, 388, 396, 417, 420, 540, 545-548, 557, 558.
35. ШУКОВИЋ, Мијат: Дјело, вријеме и личност књаза Николе виђени кроз доношење и садржину Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. и политичке борбе око њега. - У: Краљ Никола - личност, дјело и вријеме, Том I, Радови са међународног научног скупа, Подгорица, 1-3. октобра 1997. Подгорица: ЦАНУ, Научни скупови, књ. 49, Одјељење друштвених наука, књ. 21, 1998, стр. [597]-627.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

НИКОЛА И. ЂОНОВИЋ (1885-1974)

Никола[1] Ивов Ђоновић, познати адвокат, новинар и изврсни публициста, рођен је на Ободу, код Ријеке Црнојевића, 15. децембра 1885. године. Међу професионалним адвокатима из Црне Горе из прве половине XX стољећа (Бошко Бојовић, Лука Вукотић, Гојко Гарчевић, Марко Даковић, Милисав Добричанин, Јанко Дрљевић, др Никола Јерговић, Гавро и Новак-Цуфо Милошевић, Јефто Павић, Радован Пулевић, Бошко Радановић, др Саво Радовић, др Саво Стругар, Саво Фатић и др.) и онима који су повремено били час адвокати, час министри и високи државни чиновници (Љубомир Бакић, Богдан Бојовић, Саво Вулетић, Душан и Иво Вукотић, Љубо Вуксановић, Лабуд Гојнић, др Секула Дрљевић, Милован Крцић, Александар Матановић, Мато Павићевић, Ристо Поповић, Јанко Спасоје-

[1] Од најстаријих времена, откако су се Ђоновићи населили у црмничком селу Томићи, нико није мушком дјетету дао име Никола, осим Ива Ђоновића. Ово се доводи у везу са једном старинском легендом, коју је управо забиљежио адвокат и публициста Никола И. Ђоновић. Та легенда гласи:

"У планини села Томићи, у Црмници, постоји Вилина јама, у таласастим карстним наслагама обраслим ријетком честогорицом. Постоји легенда, према традицији, стара више стотина година, како је обијесни чобанин Никола, син неког попа, са својим црним псом без биљега, узнемиравао вилу у Вилиној јами бацајући свакодневно камење у мрачно гротло, које за дуго након бацања одјекује, што свједочи о великој дубини јаме. Вила је молила чобанина пустахију да је не узнемирава и не разбија њезино посуђе од филдиша, биљура и мермера. Најзад, када је једним каменом ударио њено дијете у колијевци, вила је излетјела са гребенима у руци и напала Николу - да му гребенима очи ископа. То би и урадила, да није прискочио Николин пас, црне боје без биљега као симбол тајанствене моћи којој нико ништа не може; пас је ујео вилу за дојку, која је у бјекству проклела Николу: Да Бог да манит ишао планином и ти, и сваки ко од твога рода носи име! Скоро је четири стотине године откако се мисли да је настала ова легенда, а нико у селу Томићи није одлучио да свом мушком чеду даде име Никола из страха од вилиног проклетства!" (Уп.: Никола Ђоновић, *Рад и карактер Црногораца*, Београд, 1935, стр. 97-98).

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE PUBLIC LIBRARY ĐURĐE CRNOJEVIĆ

вић, Гаврило и Саво Церовић, Милош Шаулић итд.) - најблиставију адвокатску каријеру је остварио Никола Ђоновић.

Никола Ђоновић је започео 1899. године Цетињску гимназију, у оном времену када су професори долазили на часове са "ливором" за појасом. Јер оружје је тада било саставни дио раскошне црногорске народне ношње у којој су наставници, долазили на наставу и држали часове. Заправо, под утицајем општег схватања, професори нијесу могли улазити у учионицу и држати наставу својим ученицима "распасани", што значи без оружја будући да је оно било саставни дио народне ношње, како смо већ рекли. Како је Никола Ђоновић забиљежио на једном мјесту у својим успоменама, била су свега три наставника који су на часове долазили у цивилном одијелу - тзв. "ускогаће", како то - према томе како их је ословљавала средина - биљежи књижевник Симо Матавуљ у *"Биљешкама једноī ūисца"*. Никола Ђоновић је записао: "Све што се у тој школи предавало бистра црногорска дјеца су упамтила и научила". Према његовом свједочењу само три наставника Цетињске гимназије имала су тада "потпуну стручну спрему".

Ђоновић тврди да је "за дуго времена директор те школе био Јован Љепава, руски ђак из Духовне академије, добар директор, добар педагог и добар човјек" - вели он.

У вријеме школовања Николе Ђоновића, Цетињска гимназија је била једина средњошколска установа овог профила, и то четвороразредна све до 1906. године, па је попут свих осталих оновремених средњошколских завода била под великим утицајем црногорског књаза и господара Николе I, који је врло често хоспитовао на часовима и присуствовао годишњим и завршним испитима.

Према тврђењу Ђоновићевом, све до лучинданског *Уста̄ва* 1905. године, ђаци Цетињске гимназије, будући да су били малољетни, нијесу се бавили политиком, искључујући појединце - шеснаестогодишње младиће, који су се под утицајем старије браће или родитеља, усуђивали да кажу понешто и негативно о Књажевим синовима, који су тада били одрасли млади људи и који су осионо почели, како Никола Ђоновић вели:

> "Да тјерају, по онда узаним црногорским колским путевима, кочије са мађарским касачима, растјеривали ситну и крупну стоку по путевима, а ни на другом коме мјесту нијесу започињали никакво систематско образовање".[2]

За ове "мале критичаре књажевих синова", Никола Ђоновић каже да су се касније огледали у "Бомбашкој афери", као учесници и осуђеници. На њих је вршила велики утицај црногорска универзитетска омладина из Београда. Имена ових гимназијалаца забиљежена су у многим публикацијама, а и у пресуди изреченој против учесника у "Бомбашкој афери". То су били, према тежини изречене казне: Душан И. Ђоновић, Михаило И. Ђо-

[2] Никола Ђоновић: *Један одломак из политичке борбе у Црној Гори* (легат Николе Ђоновића, ЦНБ "Ђурђе Црнојевић" - Цетиње).

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

новић, Мирко Беговић, Милисав Ј. Љепава, Јован Томашевић, Владимир Дамњановић, Ђорђе Контић, Јован Кажић и Глигорије Вукчевић. Њихове казне су се кретале од 3 до 15 година робије.

Никола Ђоновић истиче у својим сјећањима да су наставници Цетињске гимназије били посве политички пасивни и нијесу показивали никакво интересовање за политички рад својих испитаника. Међутим, у наставном погледу чинили су све да школу подигну на највиши ниво. Он каже да су програм и уџбенике прилагођавали више програму далматинских гимназија неголи београдских.

Никола Ђоновић је завршио Основну школу на Ободу, а Нижу књажевску гимназију на Цетињу школске 1900/1901. године.[3] Касније је као зрео човјек и у поодмаклим годинама са симпатијама писао о неким својим професорима и директору Гимназије Јову Љепави. Ево што Ђоновић у својим мемоарским списима, пише о неколицини њих.

О директору Љепави је забиљежио да је овај мали завод водио доста строго и бојажљиво, не запињући да издејствује више новчаних средстава, која су била тако нужна овом заводу. Плашио се да се не замјери ако затражи више средстава него што су одређивали писмени главари и министри. Истина, средстава није било - наглашава Н. Ђоновић, али како је Русија плаћала батаљон стајаће војске, дала би неку пару и за ову школу, да је неко затражио, а тај неко је могао бити само Господар, закључује Ђоновић.

Са посебном наклоношћу писао је Ђоновић о свом професору Филипу Ковачевићу, Грбљанину, за којега каже да је био интересантан и духовит човјек, човјек немирне природе, хром, али борбен и рјечит. Засипао је ученике стално класичним сентенцијама и изрекама. Као већ старији професор дошао је из Которске гимназије на Цетиње и ту се оженио једном Црногорком. Ковачевић је због неких стихова, које је књаз Никола испјевао поводом његове женидбе и његовог одговора на те стихове, морао да напусти Црну Гору. Тада је Ковачевић отишао у Египат, али се ни тамо није скрасио. По његовом повратку из Египта срио се 1904. са Ђоновићем у Београду. На Ђоновићево питање гдје је све био, његов уважени професор је одговорио, на њему својствен начин: "Био сам у земљи гдје смрт о животу прича. Видио сам Кеопсову пирамиду и јахао на свингу!" Више година, по повратку са Блиског Истока, био је професор у Ужицу. Али, ни тамо се није скрасио дуже, опет се вратио завичају и потоње године живота провео у родној Боки Которској. Тада му је црногорски књаз-пјесник испјевао два стиха: "*Не може се мој Филиће, / и уз дудук и уз диће!*"

Ковачевић, разочаран и у Цетиње и у Београд, написао је за живота епитаф за своју надгробну плочу: "Ловћенисао, Николисао, - авалисао и овдје као пас липсао. Филип Ковачевић".

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIC

[3] Д. Д. Вуксан: *Педесет година Цетињске Гимназије (1880/81-1930/31)*, Цетиње, 1932, стр. 37.

Овај хроми човјечуљак са бизмарковском лобањом, са својим ведрим хумором и немирним духом, много се свиђао ђацима Цетињске гимназије - биљежи Н. Ђоновић.

Поред Ковачевића у Цетињској гимназији био је још један класик (у ствари проф. агрономских наука) - Филип Јерговић, Хрват, касније аустријски конфидент и на крају црногорски министар финансија, како вели Ђоновић.

Никола Ђоновић се сјећа да је за вријеме његовог учења у Гимназији, управо дошао из Београда млади суплент Мирко Мијушковић, Скерлићев друг из оне групе младих београдских интелектуалаца, који су касније европеизирали духовни живот Београда и окренули га снажно ка западној политичкој и културној оријентацији. Млади професор Мијушковић био је нада и ученика и њихових родитеља и он је ту наду колико-толико оправдао, све док није постао политичар и интерпретатор неких београдских политичких и културних појава на Књажевом двору. Упркос свим замјеркама, јер је био федералиста, Мијушковић је био, по оцјени Ђоновића, позитивна личност за оновремене просвјетне прилике у Црној Гори.

И, на крају, Н. Ђоновић биљежи неколико реченица "о импозантној фигури професора Живка Драговића", како га он карактерише, који је био врло озбиљан, замишљен и љутит човјек. Предавао је француски језик, са врло добрим изговором. У школу је долазио у црногорском одијелу, "са свима реквизитима и струком о рамену". Био је веома строг наставник. Касније је постао државни савјетник.

Остале професоре Ђоновић не спомиње!

1.

Послије завршене мале матуре, како се онда звао завршни испит ниже гимназије, Никола Ђоновић је отишао у Београд, тамо завршио вишу гимназију (1907). Неко вријеме, од 13. јуна 1907. до 13. јуна 1908. био је учитељ у Рибарини (Округ моравски) и од 31. октобра 1908. до 17. јуна 1909. у Купиновцу (исти округ). Затим је, након осам семестара редовног студирања на Правном факултету, у мају 1914. стекао звање дипломираног правника.

За вријеме Првог свјетског рата, заједно са братом Јованом, повукао се преко Албаније са српском војском на острво Крф. Са Крфа се пребацио у Солун гдје је био распоређен у VI хаубичку батерију. Српска влада га је послала у Сједињене Америчке Државе као члана српске војне мисије чији је циљ био политичко-публицистичка пропаганда и прикупљање добровољаца за Солунски фронт. Приликом боравка у Сједињеним Америчким Државама написао је двије књиге и објавио их у Лос Анђелесу и Њујорку. Хонорар од ових књига приложио је "Народној одбрани".

NARODNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

По окончању Првог свјетског рата, Н. Ђоновић се вратио у ослобођену Србију. Кратко вријеме је био референт Министарства за исхрану и обнову у Београду. На предлог министра финансија министру исхране др Антону Корошцу, послан је у Корушку ради испитивања злоупотреба за вријеме "Deželne vlade" у Корушкој.

Послије државног удара који је извршио краљ Александар Карађорђевић и Петар Живковић, завођења ванпартијског система и укидања слободе штампе, Ђоновић се опредијелио за адвокатуру. Прво је 1933. године положио у Београду судијско-адвокатски испит и временом постао великан адвокатске професије, чији животни пут одсликава његова личност. Он је адвокатски углед и бранилачки дигнитет сачувао и у најтежим временима, како за себе тако и за југословенску адвокатуру и допринио угледу своје професије.[4] Својим самопријегорним адвокатским радом и часним животом Ђоновић је показао и доказао какве моралне и етичке норме морају да имају они који се опредјељују за узвишени адвокатски позив.[5]

Адвокатури се посветио, дакле, када је већ зашао у зрелије године. Прво се уписао 3. децембра 1930. као адвокатски приправник код адвоката Драгише Здравковића. Након полагања судско-адвокатског испита 15. јуна 1933. уписао се у именик адвоката у Београду 25. октобра исте године.

За вријеме окупације Београда у Другом свјетском рату излаган је репресалијама. Након што је окупациони лист *Граничар* (уредник Густав Крклец) донио чланак како Гестапо и Специјална полиција хапсе ученике, помоћнике занатлија и физичке раднике, док њихов бранилац адвокат Никола Ђоновић слободно шета Теразијама, сјутрадан, ноћу између 3. и 4. новембра 1941, Никола Ђоновић је био утамничен и стрпан у злогласни Бањички логор смрти. Ђоновић је у Бањичком логору остао шест недјеља. Преживио је стријељање својих другова: Михаила Илића, Михаила Ђорђевића и многих других. Пуким случајем је Ђоновић избјегао стријељање у Јајинцу. О страхотама које је доживио и видио на Бањици, доцније је надахнуто писао у својим сјећањима.

По завршетку Другог свјетског рата, обновио је упис у адвокатски именик 2. јуна 1945. како су тадашњи прописи захтијевали. Непрекидно је радио као адвокат до 1. фебруара 1960. године, када је пензионисан. Дакле, у адвокатури је провео пуних 30 година.[6]

Био је човјек изузетног образовања, широке културе и велике правне верзираности, те је брзо направио успјешну адвокатску каријеру, јер се, како каже, познати београдски адвокат Вељко Губерина, стицајем прилика, а још више својом умјетношћу истакао као бранилац припадника ко-

---

[4] Вељко Губерина: *Бранилаштво од 1945. године до данас са евокацијом на велике адвокате. Др Драгић Јоксимовић и Никола Ђоновић.* - Бранич, часопис Адвокатске коморе Србије, Београд, СХ/1997. Нова серија, бр. 4, октобар-децембар, стр. 11-25.

[5] *Ibidem*, стр. 12.

[6] *Ibidem*, стр. 12.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

мунистичке студентске младежи пред суд
Ђоновићева иступања на суђењима београд
1923-1940. године. Били су то појединци или гру
Ђоком Јовановићем, Светозаром Вукмановићем-Те
ласом, Иваном Милутиновићем, Владом Дапчевићем,
Љубом Вушовићем, Адолфом Муком и Нишом Милано
ђењима писало се и много говорило, што је допринијело да
Николе Ђоновића постане толико познато.[7]

ве. Бројна су
у периоду
челу са
Ђи-
м,

О Николи Ђоновићу као браниоцу комуниста писао је својевр
књижевник Михаило Лалић:

> "Никола Ђоновић се држао као ријетко ко од наших: чисте руке, ч
> сне прошлости, нигдје мрље. Није постао министар ни банкар, а нуђено
> му је, ни предсједник акционарског друштва, ни продавач племенских
> шума - скромно је живио од адвокатуре, бесплатно је бранио сиротињу,
> бесплатно и комунисте пред Судом за заштиту државе, и то у вријеме
> диктатуре, када други нијесу смјели за комунисте ни зубе да обијеле."[8]

Пуни процват и афирмацију у свом адвокатском дјеловању доживио је Н. Ђоновић послије Другог свјетског рата, када је на власт дошла Комунистичка партија и започела са прогонима свих својих политичких противника, којих је, одиста, било много. У поратном временском интервалу су, по ријечима Губерине, прогањани припадници тзв. "пропале" буржоазије односно у то вријеме зване "реакције"; затим, припадници окупатора и њихови сарадници, а посебно треба поменути припаднике "Равногорског покрета", то јесте присталице генерала Драже Михаиловића. То је био, заправо, период када се говорило да револуција траје, па се вршио обрачун са свима који су спадали у класне противнике.[9]

Дража Михаиловић говори приликом суђења о Худзоновим порукама, у присуству Н. Ђоновића

У тако претјераним политизованим и идеологизираним друштвеним условима, није било популарно ни по службеној дужности и професионалној обавези бити адвокат непријатељских "банди". Међу оним адвокатима, који су "са пуно енергије и жара учествовали у обављању своје дужности без обзира што су својим

[7] *Ibidem*, стр. 15.
[8] *Стварност*, 1973, бр. 3, стр. 381 (и у роману "*Ратна срећа*")
[9] В. Губерина: *Ibid.*, стр. 16.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

дјеловањем и сами изазивали подозрење, па чак и прогоне", један од најеминентнијих био је управо Никола Ђоновић. Како није био члан Комунистичке партије Југославије (чак ни Народног фронта!) изабран је да по службеној дужности брани Дражу Михаиловића, уз др Драгића Јоксимовића, такође познатог адвоката и још познатијег противника комуниста. И то је био, поред осталог, један од значајних разлога режима на власти пред иностранством, да одбије адвокате из разних земаља који су изразили жељу да бране Дражу Михаиловића.[10]

Остале су запамћене и његове одбране генерала Стефановића, др Петра Бојанића, инг. Вељка Бузолића, инг. Величковића и др. А када је адвокат Драгић Јоксимовић постао жртва свог начина иступања, што се десило ускоро послије суђења Дражи Михаиловићу, адвокат Ђоновић је у претресу и процесу некадашњем свом сараднику, а тада оптуженом Драгићу Јоксимовићу био бранилац. Био је, такође, бранилац и Миловану Ђиласу-Ђиду, када се овај нашао на суду као један од великих дисидената Брозовом режиму.[11]

Значи, адвокат Никола Ђоновић је био бранилац у периоду када се комунистички режим немилосрдно разрачунавао са свим "врстама" својих противника, дакле, у времену када су и сами адвокати били непоћудни и непожељни новој власти, усљед несхватљивог става једног дијела водећих личности постојећег режима, који су независну адвокатуру сматрали као нешто што је анахроно за социјалистичко друштво, те су је жељели ставити под контролу државе.[12]

Ето, и у таквим условима остао је Никола Ђоновић примјер за углед својој и будућим генерацијама адвоката. Стога се уврстио у категорију оних адвоката "који су у себи објединили све особине које адвокат треба да посједује ако жели да служи својој професији".[13]

Укратко: одужио се адвокат Никола Ђоновић својој професији и то када је било пуно тешкоћа у Адвокатској комори, јер је било увријежено мишљење да се она мора очистити од "непријатеља". Био је члан Управе Адвокатске коморе, члан Комисије за полагање адвокатских испита и члан Одбора за проучавање и оцјену закона и уредаба.[14]

Треба истаћи да се Никола Ђоновић никада није активно бавио политиком, изузимајући донекле крајњи период уставних борби у Црној Гори, када је, заједно са старијим братом Јованом, припадао Црногорској универзитетској омладини, која се борила против црногорског суверена Никола I Петровића-Његоша и његовог режима у Црној Гори, а за уједињење Црне Горе и Србије са династијом Карађорђевића на челу. Између два

[10] *Ibid.*, стр. 16.
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibid.*, стр. 16.
[13] *Ib.*, стр. 12.
[14] *Ib.*, стр. 16.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

свјетска рата био је члан Демократске странке и као такав један од истакнутих чланова Удружене опозиције. Треба рећи, међутим, да је и тада имао у виду глобалне интересе Црне Горе и пером, публицистичким и журналистичким, се залагао у новоствореној држави за економски просперитет ове тада сасвим заборављене и игнорисане области, којој је одузета државност и национално-политички идентитет. Познато је и то да није користио прилику што су његови бројни некадашњи брањеници у социјалистичком систему били на високим функцијама. Није речено, међутим, да му они нијесу били наклоњени у неким нама незнаним приликама, да не би, можда, и он доживио судбину сличну познатом адвокату Драгићу Јоксимовићу?!

А када је Н. Ђоновић у дубокој старости, 10. августа 1974. године за свагда заклопио своје продорне очи и заспао сном бесмртника у 89. години старости, званична штампа и други медији, о њему нијесу донијели ни најмању некролошку биљешку.

Послије, безмало, три деценије од Ђоновићеве смрти, из малог круга његових захвалника издвојио се познати београдски адвокат Вељко Губерина, који је у Адвокатској комори Србије, о Ђоновићу и др Драгићу Јоксимовићу, са пијететом говорио, сврставајући их у ред великана адвокатске професије у нас, обзнанивши своју сјајну бесједу у часопису ове асоцијације. Губерина је допринио и скидању завичајног заборава објављивањем овог био-библиографског портрета.

С обзиром да Никола Ђоновић данас нема никог од своје ближе породице, Губерина је до података о њему дошао на основу његовог досијеа у Адвокатској комори Београда. И ми смо, поред Губерининог животописа о Николи Ђоновићу, писаног искључиво са адвокатско-правног аспекта, и објављене литературе о Ђоновићу, за Ђоновићев био-библиографски портрет користили драгоцјену, иако не богзна богату грађу из Ђоновићевог легата који је за живота завјештао Националној библиотеци Црне Горе на Цетињу.

2.

Никола Ђоновић није био само познати и признати адвокат, већ и врсни стручњак за економску проблематику, превасходно Црне Горе. Академик Обрен Благојевић га сврстава у истакнуте економске мислиоце црногорске. Овај познати београдски адвокат, један је од најплоднијих црногорских економских писаца. Објелоданио је више посебних радова, у виду монографских публикација, и мноштво расправа, чланака и прилога у серијским публикацијама, поглавито часописима и новинама. Као што се види из његове библиографије, аутор је 12 књига и брошура, од којих су са доминантно економском проблематиком: *Савремени економски проблеми* (Београд, 1933); *Искуство и потребе Црне Горе* (Београд, 1933), *Захтеви*

BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

Црне Горе, привредни и политички (Београд, 1936) и *Црна Гора пре и после уједињења* (Београд, 1939). Од расправа и чланака у периодичним публикацијама понајвећи значај за економску мисао имају ове његове библиографске јединице: *Ирвинг Фишерове анализе* (Трговински гласник, 1930, бр. 81), *Колебљивост и значај светског нивоа цена* (Трговински гласник, бр. 118/119), *Пољопривреда и држава* (Трговински гласник, 1930, бр. 139), *Држава као привредник* (Трговински гласник, 1930, бр. 134), *О црногорском незадовољству и црногорским захтевима* (Зета, 1936, бр. 1), *О Црногорцима данас* (Ваљци, 1933, бр. 3), *Економска сарадња балканских држава* (Записи, 1931, св. 8), *Пољопривредне коморе* (Слободна мисао, 1930, бр. 52), *Саобраћајни проблем Црне Горе* (Слободна мисао, 1934, бр. 4), *Криза данашње привреде* (Слободна мисао, 1935, бр. 22-32), *Школовање и друштвени напредак* (Слободна мисао, 1932, бр. 18-22), *Новац и демократија* (Слободна мисао, 1936, бр. 11/13) и низ других.

Никола Ђоновић је био један од оних грађанских политичара и економских мислилаца који су чврсто стојали на позицијама уједињења из 1918. године и био присталица српских централистичких странака, али је, увиђајући многе негативне посљедице новокомпоноване државе Краљевине СХС, па Краљевине Југославије, критички писао о тим посљедицама, што је основна карактеристика у свим његовим радовима.

Главно његово економско-теоријско дјело, *Савремени економски проблеми*, наградила је Српска академија наука. Проф. др Велимир Бајкић у *Предговору* ове Ђоновићеве књиге констатовао је да је то прва књига ове врсте код нас, подвлачећи како аутор нема намјеру да намеће читаоцима своја теоријска становишта, већ да као савјестан публициста, и хладан мислилац, прати интерпретације и расправе разних гледишта; тражи истину и саопштава кориснику властите закључке. "Он чини - каже др Бајкић - приступачном публици само лабораторију за проучавање привредне депресије и њене резултате, а то је оно што је позитивно". Тим ријечима писац *Предговора* доноси тачну карактеристику метода којима се Ђоновић служио у писању ове своје књиге која не представља никакво изненађење, јер се аутор и иначе, често јављао својим расправама о економским проблемима у оновременој јавности. У тој својој књизи аутор априористички није присталица ниједне заокружене и затворене економске доктрине. Али исто тако Ђоновић није ни једноставан аналитичар који своју доктринарну независност манифестује само тражењем "средње линије", по сваку цијену, или вјештим спајањем најсупротнијих схватања, које често почива на најобичнијој збирци појмова. У том свом дјелу аутор је користио оновремену познату економску литературу, као Ј. А. Хобсона, Густава Касела, Шарл Риста, Фишера, а од домаћих писаца Велимира Бајкића и Васа Срзентића. Ријеч је о Ђоновићевом изразито теоријском дјелу, каквих је било мало кроз читав развој економске мисли у Црној Гори. Предговор му је написао сам Бајкић, који је истакао да је то прва књига те врсте у Југосла-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

вији - у којој се говори о узроцима и лијечењу кризе, при чему није изоставио да подвуче и то да Ђоновићева књига не даје неку посебну теорију кризе, већ и не почива на чврстим економским концепцијама.[15] Овдје је аутор показао своје широко економско образовање и способност аналитичког посматрања.

Књига је структуирана у два дијела: у првом се говори о могућим факторима, а у другом о могућим љековима кризе. Међу прве, аутор убраја: механизацију и рационализацију производње, монетарни чинилац, трговину и банкарство, и, напокон, земљорадњу. Није се слагао са мишљењима оних политичких економиста који су узрок кризе налазили у апсолутном вишку вриједности. С тим у вези, писао је Н. Ђоновић:

> "Докле год у свету има оних који немају а треба им, о вишку производње не може бити ни говора... Али има други један факат, а то је несразмера између могућности производње и потрошње. Ту лежи криза и узроци економског нереда. На једној страни обиље и богатство од кога боли глава, на другој беда и глад".[16]

По ријечима О. Благојевића, Ђоновић је запажао и крупне промјене унутар капиталистичке производње. Њен развој довео је до картела и трустова, на једној, и државне интервенције, на другој страни. Тиме је закон понуде и тражње као економски закон изгубио много од свог значаја, а умјесто њега се крутом државном интервенцијом стварају лажни односи и разни вјештачки организми, који нијесу способни за живот, а могу значити само палијативне мјере. Можда је то, у ствари, криза самог капиталистичког поретка, јер се заиста тешко одвојити од помисли да толико државна интервенција није у складу са њоме... Но, ако је и тако, кризу није изазвала сама државна интервенција, које је било и у ранијим епохама, већ је, напротив, државна интервенција посљедица садашњег економског нереда. Држава је ступила у акцију кад је капиталистички механизам ослабио, јер је дошла у питање његова егзистенција.[17]

Задржавајући се подуже на монетарним проблемима, Ђоновић не прихвата мишљење да се квантитативном теоријом може објаснити и ријешити криза и поремећај цијена до којих је она довела. Злато је вршило само додијељену му улогу и нема никакве кривице до њега што је дошло до кризе, па зато она не може бити њен лијек.[18]

Разматрајући остале претпостављене факторе кризе, закључио је да и трговина и банкарство, и међународни економски и политички односи, и криза пољопривреде прије могу бити симптоми, па и посљедице кризе него њени узроци. При томе је инсистирао на солидности унутрашњих поли-

---

[15] О. Благојевић: *Економска мисао у Црној Гори (до Другог свјетског рата)*, Београд: САНУ, Посебна издања, књ. DLXXX, 1988, стр. 249.

[16] Н. Ђоновић: *Савремени економски проблеми*, стр. 10.

[17] О. Благојевић: *op. cit.*, стр. 249.

[18] *Ibidem*, стр. 249.

BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

тичких и економских прилика, као главним факторима тако потребног међународног повјерења.[19]

У другом дијелу ове своје књиге, Ђоновић је расправљао о раним мјерама за које се у оно вријеме претпостављало да би могле припомоћи у савлађивању кризе. Тамо је расправљао о јавним радовима, штедњи, инфлацији, сељачким дуговима, смањивању цијена надница, картелима, планској привреди и другим питањима. Иако међу његовим мјерама има и међусобно потпуно противурјечних, аутор је према већини тих мјера изражавао веће или мање неповјерење, било да га је образлагао начелним разлозима, било конкретним околностима.[20]

Занимљиво је да је Ђоновић сматрао да су јавни радови за Југославију неизводљиви, због крајње слабости њеног кредита, унутра и на страни. Слично је писао и за смањивање плата и надница, које, по његовом мишљењу, "као општа мера немају резултата". За штедњу је истицао да њезин значај не треба преувеличавати, а за инфлацију, да би она управо водила неизбјежном краху монете и општем поремећају вриједности. С друге стране, не дајући ни сам неко одређено рјешење за кризу, он наводи низ разних мјера које би је могле бар олакшати. При том је посебно држао до стабилности националне валуте и на многа питања гледао управо са становишта да ли су она сагласна са тим главним постулатом. Разматрајући, у низу тих мјера, и проблем раздужења земљорадника, Ђоновић је предлагао редукцију њихових дугова за 30%, док би остатак дуга држава примила на себе и исплатила га повјериоцима у току пет година.[21]

У посљедњем одјељку, под насловом *Планска привреда*, Ђоновић је дао прилично подробан и свестран приказ развитка и стања савремене му привреде у Совјетском Савезу, али су му, ипак, како то умјесно примјећује О. Благојевић, као грађанском економисти, сама суштина и дух социјалистичке привреде остали недовољно схваћени.[22]

У Ђоновићевом раду *Искуство и потребе Црне Горе*, тежиште проблема се фокусира на економској проблематици Црне Горе, боље рећи на мјерама које би требало предузети, како са стране државе, тако и у виду самопомоћи, да би она економски ојачала. Главне мјере по Н. Ђоновићу су за економски напредак Црне Горе: изградња саобраћајне инфраструктуре (жељезница и аутомобилских путева), мелиорациони захвати прије свега на ареалу Скадарског језера, као и организовање земљорадничког, трговачког и банкарског кредита и напосе земљорадничког задругарства. Критикујући неактивност актуелних државних власти по питању рјешавања привредних проблема Црне Горе, по основу закидања репарација (од 280.000.000 злат. марака колико су биле одређене црногорске репарације,

[19] О. Благојевић, *op. cit.*, стр. 250.
[20] *Ibid.*, стр. 250.
[21] *Ibid.*, стр. 250-251.
[22] *Ibid.*, стр. 251.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

утрошено је само 5.000.000 зл. марака за јавне потребе). Ђоновић је апострофирао, како је

> "[...] некадашња црногорска држава успела била из својих безначајних средстава, која су била десет пута мања од буџета наше престоничке општине (тј. Београда - Д. М.), да изради систем добрих колских путева, да подигне за оно време довољно јавних грађевина, да заснује извесне здравствене и културне установе итд. Ново време је овоме врло мало додало: две-три јавне грађевине упола довршене".[23]

Покушао је Н. Ђоновић да у овом свом раду побије онда веома распрострањену тезу да је Црна Гора економски и финансијски пасивна покрајина у Југославији, што је лансирао владајући режим да би оправдао запостављеност ове покрајине у ондашњој Краљевини.

Ђоновић на једном мјесту, у напомени на насловној страни своје књиге *Захтеви Црне Горе привредни и политички*, тврди да је његова књига *Искуство и потребе Црне Горе* била забрањена од стране цензуре и уништена 1933. године, па је због тога један дио материјала из ове књиге аутор унио у своје дјело *Рад и карактер Црногораца*, објављено 1934. године. (Читав тираж Ђоновићеве забрањене књиге *Искуство и потребе Црне Горе* полиција није успјела да уништи о чему свједочи и један егземплар у власништву ЦНБ Црне Горе "Ђурђе Црнојевић"!)

Ђоновићева књига *Захтеви Црне Горе, привредни и политички*, наслања се унеколико на претходну, представљајући њено "проширено и допуњено издање". У тој својој књизи, аутор са доста критичких тонова анализира однос према Црној Гори у свим сферама друштвено-економског живота: у државној и приватној акцији, јавном кредиту, црногорским пензијама и финансијској пасивности. Полемише са онда "популарним мишљењем" да је много црногорских пензија, међу којима је доста лажних. Подвргнувши критици такво мишљење, истицао је Ђоновић да је "сасвим неозбиљно помињати црногорске пензије као некакав тежак издатак из државне касе, када је тај пензиони буџет пет пута мањи од пензионог буџета Београдске општине".[24] Побијајући тезу о пасивности Црне Горе на примјеру Зетске бановине доказивао је супротно, будући да су приходи у њој били већи од расхода за читавих 37 милиона динара; потенцирао је, затим, да је од репарације у Црној Гори утрошено само пет милиона, те да је Црна Гора добила свеколику суму њених репарација - "привредни положај ових крајева данас би био сасвим други".[25] На крају је Ђоновић подвргнуо оштрој критици званичну политику у цјелини, закључујући свој рад овако:

> "Из овога прегледа ствари видели смо да ни државна саобраћајна политика, ни државна економска и финансијска политика, ни социјална

---

[23] Н. Ђоновић: *Искуство и потребе Црне Горе*, стр. 25.
[24] Н. Ђоновић: *Захтеви Црне Горе, привредни и политички*, стр. 65.
[25] *Ibidem*, стр. 69.

BIBLIOTEKA CRNE GORE DURĐE CRNOJEVIĆ

политика, нити ма какав други позитивни државни рад у овоме крају данас не представља у позитивном смислу ништа, нити се о њему као некој позитивној акцији може говорити".[26]

И у књизи *Црна Гора прије и послије уједињења* Н. Ђоновић говори о стању послије Берлинског конгреса (1878) до почетка Првог свјетског рата (1914); истиче да се народ дао на посао, да су црногорски печалбари одлазећи у прекоокеанске земље од својих зарада доприносили подизању животног стандарда својих породица у Црној Гори. Други дио књиге садржи, углавном, грађу из његових претходних радова, с тим што овдје још категоричкије побија тезу о пасивности Црне Горе.

Сем у назначеним књигама, Н. Ђоновић је у *Трговинском гласнику* објавио неколико чланака у којима обрађује неколико важних питања. Указивао је на Ирвинг Фишерове анализе које се тичу познатог великог краха на њујоршкој берзи и, с тим у вези, страховитог пада вриједносних папира 1929. године, покушавајући да идентификује узроке панике и анализирајући мјере предсједника Хувера, проричући америчкој индустрији и трговини велику будућност. У једном другом чланку, *Колебљивост и значај нивоа цена*, Ђоновић је анализирао гледишта америчких економиста Роберта Такера и Карла Снајдера о питању неравномјерног кретања цијена у разним земљама.[27] Теоријског је карактера и његов подужи прилог у наставцима у никшићкој *Слободној мисли*, објављен под насловом *Криза данашње привреде*, у којему пише о узроцима, развоју и спољним манифестацијама кризе, истичући притом да је њезин главни узрок "несразмера између производње и могућности потрошње". Стога је препоручивао организацију свих привредних грана, прво у националним, а затим и у међународним размјерама. Обје би организације, по Ђоновићу, узеле на себе контролу производње и инвестиција, чиме би се избјегло нагомилавање производње изнад стварне могућности потрошње.

Ђоновић се у чланку *Економска сарадња балканских држава* осврнуо на економску сарадњу Југославије и Бугарске, подсјећајући на неке покушаје царинског савеза тих двију балканских аграрних земаља, истичући тадашњу, 1931. године, актуелност тога питања. Посебно је апострофирао да је највећа опасност за економску будућност Балкана претјерани национализам, који се из политичке сфере преноси и на привредни живот, што се као Ђоновићево предвиђање остварило у наше вријеме, крајем XX вијека.

Никола Ђоновић је, уз то, написао мноштво чланака у дневној и другој штампи, о разноразним економским питањима Црне Горе. Тако је, на примјер, у чланку *Саобраћајни проблем Црне Горе* пледирао за изградњу жељезничке пруге на траси Устипрача-Гацко-Никшић-Подгорица-Бар, која би имала велики значај за шумску привреду, дакако, и остале привредне

[26] Н. Ђоновић, *op. cit.*, стр. 90.
[27] О. Благојевић: *op. cit.*, стр. 253.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

дјелатности и живот становништва Црне Горе. У чланку *Пољопривредне коморе* поздрављао је оснивање тих установа, али је и критиковао зашто се слабо води рачуна о неразвијеним подручјима, задругарству и пољопривредницима. И у чланку *О црногорском незадовољству и црногорским захтевима* посебно је наглашавао као "питање свих питања" неразвијеност саобраћаја у Црној Гори, залажући се за рјешавање тог виталног питања...

Никола Ђоновић је, како каже врли научник економиста Обрен Благојевић, по много чему карактеристичан економски писац у Црној Гори. Био је

> "врло плодан, а уз то и свестрано заинтересован, бавио се и економском теоријом и економском политиком и свјетским економским питањима и питањима сиромашног црногорског сељака, као што је пратио и домаћу и страну економску литературу. Све је то доста велика ријеткост за црногорске економисте [...]. Његови теоријски радови, у првом реду *Савремени економски проблеми*, иако не доносе никакву нову економску теорију, успјешно и доста убједљиво анализирају готово сва економска питања свијета у кризи. При том, он, као ријетко који од југословенских економиста, показује добро познавање савремене свјетске економске литературе".[28]

Благојевић, на крају, о Н. Ђоновићу каже да његови радови о економском положају Црне Горе, посебно о стању њеног сељаштва, нијесу изазивали критику толико по својим констатацијама стварног стања, колико по указивањима на узроке и препоручиваним лековима, и закључује: да је Ђоновић, све у свему, независно од свог политичког става, неоспорно, заслужио видно мјесто у историји економске мисли Црне Горе.

3.

Већина наведених дјела Николе Ђоновића економског карактера, о којима је претходно било говора, привукла су пажњу међуратне научне и стручне критике. Ђоновић се, исто тако, успјешно огледао у карактерологији. Из те научне дисциплине скренула су на себе пажњу два опсежнија Ђоновићева рада: *Како ћеш познати човјека. Анализа карактера и способности по Харлану Гарбелу, Франсфорту и Ралфу* (Београд, 1927) и *Рад и карактер Црногораца* (Београд, 1935). - Прво дјело је написао у циљу "да послужи као помагач за читање људског карактера", што је, несумњиво, подстакло аутора Ђоновића да - осам година касније напише другу своју значајну књигу из карактерологије. Та Ђоновићева књига, *Рад и карактер Црногораца*, добила је широки одјек у научној јавности и код шире читалачке публике. У тој својој књизи писац је почео од искона. Истакао је све врлине предака данашњих Црногораца, да би савремене Црногорце насликао као најбољи сликар, показујући их како корачају, како се смију, како

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[28] *Ibidem*, стр. 254.

говоре, како тугују, да би, потом, анализирао економске претпоставке њиховог живота - прилике и неприлике у којима су егзистирали...

Рецензије на ову Ђоновићеву књигу написали су многи истакнути научници и стручњаци, универзитетски професори, као што су: др Ђорђе Тасић, социолог, др Милан С. Недић, др Илија Јелић, апелациони судија, затим, Григорије Божовић, врсни новинар и књижевник, др Саво Стругар и низ других.

Највећи дио своје књиге Ђоновић је посветио психичким особинама Црногораца, уз настојање да употријеби објективну социолошку методу приликом проучавања дате проблематике. Аутор социјалне факторе, који су утицали на стварање психичких особина Црногораца, износи "groso modo", што ће рећи у општим потезима. У чиниоце који су дјеловали на карактер Црногораца истиче: племенско уређење, географске и климатске прилике. По аутору, крвно сродство стоји по важности у првом реду, с тим што потенцира климатску и географску условљеност. Др Тасић истиче:

> "Оно што на човека оставља дубок утисак када први пут прође кроз ову земљу, то је слика голих каменитих брда, на којима је човек свио своје гнездо, и успео да опстане и још поврх тога сачува своју националну свест до највишег степена, и дао завидни прилог српској и југословенској култури".[29]

Али природна средина није дјеловала само на психу Црногораца, него и политички и економски чиниоци којима су они битисали. Тасић истиче да је Ђоновић детаљно изложио психичке особине, тако рећи, у свим могућим варијантама и односима, али добро би било да је послије тога покушао да да синтезу, која је, дакле, по овом мјеродавном критичару, изостала. Отприлике, слика коју Ђоновић даје о Црногорцима је оваква:

1. Црногорац је човјек врло осјетљив, наклоњен филозофирању и маштању; он снује велике планове, а не види свакодневну стварност око себе; идеалист и хришћанин, он гради и конструише оптимистички, и мало је критичан;

2. Он је идеалист који част и славу ставља изнад свега; витез своје врсте и умјетник у говору, причи и пјесми, који поштује али тражи поштовање и према себи, витез који држи задану ријеч итд;

3. Исто тако он је и колективист за кога глас крви има неодољиву моћ, а крвна освета му је била некада закон; породичан је и поштује жену више него иједан сељак на Балкану;

4. Подвргнут обичајима, али не на неки добровољан начин; код њега има доста самодисциплине; он се потчињава ауторитетима и власти, али и он сам воли да буде ауторитет и власт. Од власти тражи више него други;

---

[29] Ђ. Тасић: *Никола Ђоновић, Рад и карактер Црногораца* - Српски књижевни гласник, 1935, бр. 5, 1. марта, стр. 390.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

5. Он је велики ратник и патриота, који за свакодневне ствари има мало интересовања.[30]

Проф. др Ђ. Тасић истиче да ће многе Ђоновићеве констатације бити врло драгоцјене да би се могао разумјети однос Црногораца према држави, политици, школи и економском животу, те да у цјелини "књига представља стварно добар прилог социолошкој књижевности". Судећи по рецензији др Илије Јелића:

> "Писцу је пошло за руком, да исправи многа погрешна схватања која су се била раније створила, о појединим одликама старих Црногораца. А нарочито да рехабилитује Црногорца као радника, и да изнесе правни и социјални положај жене у Црној Гори, јер све то је приказао у новој светлости, и своја излагања поткрепио, не само уверљивим, већ рекли бисмо и необоривим доказима".[31]

Треба рећи да је Ђоновић у овој својој карактеролошкој студији о Црногорцима, са подједнаком ревношћу износио и позитивне и негативне особине својих земљака, о којима има високо мишљење, али које није штедио ни по једном питању, када је имао што да им примијети. И по мишљењу Григорија Божовића, ова Ђоновићева књига спада у ред најбољих које су написане о Црногорцима; овај критичар држи да је аутор "открио црногорску загонетку". Није на одмет подсјетити да је и др Ф. Р., доцент једног њемачког универзитета, повлачио паралеле између ове Ђоновићеве књиге о карактерологији Црногораца и књиге проф. др Алојза Шмауса "*Der montenegrishe menshe*" (*О психичким особинама и карактеру Црногораца*). По овом критичару Ђоновићева тема нешто даље иде када приказује психу Црногораца, док се Геземан задржава на двије битне особине Црногораца - *чојство* и *јунаштво*.

Овај рад Николе Ђоновића, превасходно социолошког карактера, са ауторовим личним опсервацијама као главним методолошким приступом, и идеализмом као основним филозофским правцем, и поред ауторових тачних запажања, не посједује дубље узрочне анализе. Стога је он и изазвао критику др Сава Стругара, у његовој књизи *Црна Гора и њени модерни пошурчењаци* (Београд, 1935, 126 стр.), која по опсегу запрема више од пола критиковане.[32] Заправо, адвокат Саво Стругар је подвргао темељној марксистичкој критици ову Ђоновићеву књигу и његове друштвено-економске погледе и апологетику "аманета" из 1918. године. Стругар је посебно критиковао Ђоновићеву тезу да у Црној Гори нема никаквих класних супротности.

И поред свега, Ђоновићева књига је била (и остала!) значајан научни допринос "монтенегрологији", чије су основе поставили, и разрађивали,

---

[30] *Ibidem.*

[31] И. Јелић: *Никола Ђоновић, Рад и карактер Црногораца, Београд, 1934.* - Живот и рад, 1935, књ. 21, св. 133, стр. 310.

[32] Уп. О. Благојевић: *op. cit.*, стр. 252, 375-376.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Јован Цвијић, Јован Ердељановић, Тихомир Ђорђевић, Нићифор Дучић, Герхард Геземан и др.

4.

Напосљетку, истакнимо да је Никола Ђоновић написао и двије омање брошуре са политичком конотацијом: *Кад лешине засмрде...*! (Београд, 1926) и *Народна воља и невоља* (Београд, 1935). У првој брошури аутор даје девет краћих текстова: I *Што шира држава то ужа памет*; II *Борба против најрешка*; III *Јован Пламенац и беоīрадска влада*; IV *Ко је и шта је Јован Пламенац*; V *Јован Пламенац као издајник и кукавица*; VI *Црноīорски "йредседник" као међународни швиндлер и хохшайлер*; VII *Йойасла крава једну ливаду йа йрешла на друīу*; VIII *"Председник" Пламенац као лажов*; IX *Несрећниче, йруди се да заслужиш да будеш заборављен.* Ђоновић подвргава оштрој критици београдску Владу и владаоца - краља Александра Карађорђевића, што су примили бившег црногорског министра Јована Пламенца, вођу и идеолога "Божићне побуне" 1919. године, рехабилитовали га и наименовали за опуномоћеног министра и амбасадора Југославије у Чехословачкој, у Праву, иако је, прије тога, био уцијењен, као издајник и одметник", са 100.000 динара.

У другој брошури, *Народна воља и невоља*, Ђоновић презентира своје мишљење о изборима народних посланика и бирачким тијелима; та његова брошура садржи неколико сегмената: 1. *Што сваки бирач треба да зна*; 2. *Уздржавање од īласања и неинтересовање за изборе*; 3. *Изборна насиља и неисйравни чиновници* и 4. *Куйовина и йродаја бирача*. Аутор не пропушта прилику да посебно акцентира, какви, по његовом мишљењу, треба да буду посланици у народном парламенту!

Са ове двије своје брошуре, Н. Ђоновић је дао прилог међуратној политикологији у нас, иако оне нијесу имале неког већег утицаја на југословенско бирачко тијело...

5.

Никола Ђоновић је много писао и прилично објавио за живота, у форми књига и брошура, или текстова у часописима и листовима, што се види из његове *Библиоīрафије*, коју дајемо у прилогу.

Ђоновић је, међутим, оставио у рукопису педесетак есеја, расправа и чланака, и неколико монографија. То су, по областима знања:

а) **Државноправна теорија и пракса**

- *Има ли нових йуīева* (74 стр.);
- *Есеји, расйраве и чланци* (I и II књига);
- *Савремено јуīословенско йравосуђе*;
- *Адвокашура у Беоīраду некада и сада*;

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

- *Назадовање из незнања и лењости*;

- *Живот наших усељеника у САД - духовни и материјални* (уп. садржај у фасцикли, Архив ЦНБ "Ђурђе Црнојевић", 01-877, од 1. јуна 1970);

б) **Политичко-судски списи**

Кривични процеси:

- Драже Михаиловића;
- генерала М. Стефановића;
- Јеврема Петровића, потпредседника Президијума НР Србије;
- др Драгића Јоксимовића;
- др Петра Бојанића;
- Милована Ђиласа;
- инж. Вељка Бузолића;
- инг. Величковића (несуђеног српског краља).

в) **Успомене и доживљаји**

- *Моје доба и људи у њему*;
- *Успомене из Бањичког логора смрти* (7. стр.);
- *Из даље и ближе прошлости*;
- *Духовни живот Америке. Музички и уметнички доживљаји* (5 стр.; непотпуно)

г) **Чланци и есеји**

- *Борба за ослобођење Србије*;
- *Борба за уједињење Црне Горе са Србијом* (22 стр.);
- *Рушиоци једне државе и једне династије* (Марко Даковић, Тодор Божовић и Јован Ђоновић);
- *О М. Даковићу* - 223 стране куцане на машини, формат А4;
- *Српски политичари у Црној Гори* (Љубомир Давидовић, др Милан Стојадиновић и Никола Пашић);
- *Је ли инфлација лек против кризе* (16 стр.);
- *Гроф Јован Драшковић* (8 стр.);
- *Црна Српкиња* (6 стр.);
- *Конгрес скитница* (3 стр.);
- *Српска војна мисија у САД* (3 стр.);
- *Милан Стојадиновић, радикалски нацистa и председник Југосл. владе* (17 стр.);
- *Николај међу нашим у Харлему* (3 стр.);
- *Најстарији Томићи које сам као дечак запамтио у другом разреду гимназије и нешто раније* (6 стр.);
- *Стефанус Фабрианус "Епикетус"* (5 стр.);
- *Стив Бекер (алијас Стеван Тодоровић)*;
- *На размишљање: Иван Мештровић - дар Степинцу* (6 стр.)

(Поводом подизања Мештровићевог споменика Његошу на Ловћену.)

д) **Романи**

- *Тајне у човеку и времену* (248 стр.)

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

- *Свет који нестаје*;
- *"Милан Поробић"* (из београдског живота);

ђ) **Приповиједтке**

- *Плати земљо што си дужна* (35 стр.);
- *Шестолебоња* (4 стр.);
- *Змија сустанар* (4 стр.);
- *Пуки случај*;
- *Кућа напуклог зида*;
- *Изгубљен пој али не и човек*;

е) **Путописи**

- *Од Атлантика до Пацифика*;
- *Од орегонских шума до царства Мормона у Јути*;
- *На америчким железницама*;
- *Фрагмент из поморских путописа - "Нојев ковчег"* (11 стр.).

Захтјеви Црне Горе

Н. Ђоновић је, заправо, био припремио збирку приповиједака и путописа "Трбухом за крухом" (из живота наших исељеника у САД) и 1971. године понудио је издавачкој кући "Побједа", у ондашњем Титограду, добио је ускоро одговор уредника Милорада Стојовића - да ће предлог рукописа бити размотрен ради увршћивања у издавачки програм за 1972. годину. Зашто Ђоновићев понуђени рукопис "Побједи" није објелодањен - није нам познато.

*
* *

Године 1970. Никола Ђоновић је понудио Националној библиотеци Црне Горе на Цетињу своју скромну библиотеку и архивску грађу, и тадашњи директор др Нико С. Мартиновић, одговорио му је 1. јуна исте године да Библиотека са благодарношћу прихвата његово завјештање, обећавши Ђоновићу да ће настојати, ако буде могуће, да објави дио његових рукописа припремљених за штампу.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

На основу тестаментарног завјештања дародавца, легат је преузет из Београда 1974. године. Књиге из овог легата омашком нијесу заведене у књигу инвентара поклона Централне народне библиотеке "Ђурђе Црнојевић", али су заведене у књигу легата. Обрађене су, а периодика картонирана, с намјером да се публикује каталог књижног фонда који садржи 581 библиотечку јединицу у више томова, 136 годишта периодике у 278 томова; 59 периодичних наслова (392 броја) библиотечких јединица. Прекуцани су листићи за ауторски каталог. Дакле, постојала је намјера да се штампа каталог књига Николе Ђоновића, који је дактилографисан до слова Т.

Архивалије легата Н. Ђоновића су необрађене; смјештене су у једној металној кутији, која садржи 14 фасцикула, један омот у којем су дупликати (књижевна дјела). Да би се рукописна оставина легатора користила и валоризовала у научне и друге сврхе, требаће је архивистички обрадити, што стоји као императив пред стручним органима Библиотеке.

Према томе, Ђоновићеве интересантне архивалије нијесу још увијек сређене по архивским прописима, па, самим тим, нијесу ни доступне научним истраживачима. Да бисмо дали што цјеловитији портрет овог значајног адвоката, економског мислиоца, карактеролога и политиколога прве половине XX вијека, летимично смо прегледали његову архивску документацију и биљежили неке појединости корисне за расвјетљавање његове личности, његовог научног, публицистичко-новинарског, књижевног и јавног дјеловања током пола вијека. Када је ријеч о његовој рукописној оставини, приликом идентификовања његових необјављених рукописа, уносили смо у загради и број страна. Прави увид ће се моћи остварити тек након њиховог сређивања!

II БИБЛИОГРАФИЈА НИКОЛЕ ЂОНОВИЋА

II-1 *Посебна издања (монографске публикације)*

1. BUDUĆNOST JUŽNIH SLOVENA, Los Angeles: Novo vreme 1918. (Los Angeles: Novo vreme); 47 str. B. 8^0.
2. NEKOLIKO UPUTSTAVA NAŠIM ISELJENICIMA. - New York, [s. n.], 1920. - 24 str.; B. 8^0.
   Подаци с корица. - На корицама садржај:
   1. Zemljoradnicima; 2. Zanatlijama; 3. Industrijskim i rudarskim radnicima; 4. Trgovcima; 5. O građanskim dužnostima. Novčane vrijednosti u našoj državi.
3. КАД ЛЕШИНЕ ЗАСМРДЕ...-!- Београд, 1926, 19 стр.; 8^0.
4. КАКО ЋЕШ ПОЗНАТИ ЧОВЈЕКА: *анализа карактера и способности* (по Харламу Тарбелу, Франсфорту и Ралфу... - Београд: [б. и.], 1927 (Београд: Народна мисао а. д.). - 144 стр.; 21 цм. Са 140 слика у тексту.
5. КАКО ЋЕШ ПОЗНАТИ ЧОВЈЕКА: *анализа карактера и способности* (по Харламу Тарбелу, Фарнсфорту и Ралфу... - 2. издање. - Београд: (аутор), 1927, (Београд: Народна мисао а. д.). 144 стр.; 8^0. Са 140 слика у тексту.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

6. САВРЕМЕНИ ЕКОНОМСКИ ПРОБЛЕМИ. - Београд: "Слободна мисао" а. д., Никшић, 1933, стр. [6] + 188; 8.
7. ИСКУСТВО И ПОТРЕБЕ ЦРНЕ ГОРЕ, Београд, (б. и.) 1933 (Београд: Шт. Главног савеза српских земљорадничких задругара). - 56 стр.; 21 цм. (Дјело забранила и уништила цензура 1933. године.)
8. Рад и карактер Црногораца. - Београд: Геца Кон а. д., 1935 (Београд: Д. Грговић). - VIII + 238 стр.; 20 цм. (Попис дјела аутора на стр. II.)
9. НАРОДНА ВОЉА И НЕВОЉА. - у Београду: [б. и.], 1935 [Б. м.: б. и.]. - 16 стр.; 18 цм.
10. КАКО ЋЕШ ПОЗНАТИ ЧОВЕКА: *анализа карактера и способности* / по Харламу Тарбелу, Фарнсфорту и Ралфу... - 3. издање. - Београд: [аутор], 1935 (Београд: Народна мисао). - 144 стр.; 8. Са 140 слика у тексту.
11. ЗАХТЕВИ ЦРНЕ ГОРЕ. *Привредни и политички.* - Бар: Књижара "Хајдуковић", [1936], (Београд: Графика). - 94 стр.; 22цм.
На насловној страни ауторова биљешка:
"Прво издање ове књиге под насловом *Искуство и потребе Црне Горе* било је забрањено и уништено 1933. г., па је због тога један дио материјала био унет у моје друго дело *Рад и карактер Црногораца*, објављено 1934. г. Ово садашње издање проширено је и допуњено новим погледима на економски и политички живот народа у Црној Гори, тако да садржина књиге сада одговара више новом наслову него ранијем."
Попис дјела аутора на стр. [4].
12. ЦРНА ГОРА ПРЕ И ПОСЛЕ УЈЕДИЊЕЊА. - Београд: Политика а.д., 1939 (Београд: Политика а. д.). - 112 стр.; 22 цм. Библиотека "Политике".
13. ЦРНА ГОРА ПРЕ И ПОСЛЕ УЈЕДИЊЕЊА. - Београд: Политика: Књижара код Киша, 1991 (Београд: Стручна књига). - 112 стр.; 22 цм.
Библиотека "Политике". - Фототипско издање оригинала из 1939. год.

II-2 *Расправе, чланци и прилози у периодици*

1. *О југословенској емиграцији у Сједињеним Америчким Државама.* - Српски књижевни гласник, Београд, XXVIII / 1929, бр. 1, 1. IX, стр. [49] - 52; бр. 2, 16. IX, стр. 132-139.
2. *Црна Гора и Немачка.* - Време, X/1930, бр. 2887, стр. 24.
3. *Лицем ка истини.* - Епоха, I/1930, бр. 1, стр. 2.
4. *Из старог црногорског права и правних обичаја.* - Правда, XXVI/1930, бр. 106, стр. 11.
5. *Мемоари војводе Гавра Вуковића, бившег министра спољних послова и председника Државног савета Црне Горе.* - Правда, XXVI/1930, бр. 297, стр. 5; бр. 298, стр. 5; бр. 299, стр. 7; бр. 300, стр. 5.
6. *Подаци о духовном животу престонице.* - Правда, XXVI/1930, бр. 290, стр. 4.
7. *Пољопривредне коморе.* - Слободна мисао, IX/1930, бр. 52, 21. XII, стр. [1].
Према "Закону о пољопривредним коморама".
8. *Подаци о духовном животу престонице.* - Српски књижевни гласник, XXXI/1930, бр. 4, стр. 280-283.
9. *Мармони и мармонтизам.* - Трговински гласник, XI/1930, бр. 6, стр. 7.
10. *Светска привреда у 1929. години.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 10, стр. 2.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

11. *Светски проблеми садашњице.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 37, стр. [1]
Садржај: 1. Поморско разоружање; 2. Међународна банка; 3. Средоземни интереси; 4. Захтеви Индије и Кине; 5. Питање Филипина; 6. Руско-кинески конфликти; Признање Совјета.
12. *Црначка опера.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 53, стр. 2. Потпис: Н. Ђ.
13. *Лондонска конференција. Паритет тона и паритет идеја. - Садашњи однос сила. - Поморско разоружање и поморска политика.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 55, стр. [1] - 2.
14. *Ирвинг Фишерове анализе. - Економских криза и берзанских крахова.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 81, стр. [1]-2.
15. *Против прилива злата. - Њујоршки банкари су против даљег приливања злата у Сједињеним Државама.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 88, стр. [1].
16. *Колебљивост и значај светске индустрије. - Да ли је индустрија у опасности да постане жртва својих сопствених метода.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 129, стр. 5.
17. *Пољопривреда и држава. - Једногодишње искуство Одбора за аграрну помоћ у Сједињеним Државама.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 139, стр. [1] -2.
18. *Држава као привредник.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 154, стр. [1].
19. *Паневропа као пријатељска сарадња држава и као организација са обавезама.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 186, стр. [1]. Потпис: Н. Ђ.
20. *Америчанско гледиште на паневропу.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 193, стр. [1].
21. *Узроци и лекови светске кризе и економског нереда.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 201, стр. [1].
22. *Опште прилике у Зетској бановини.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 222, стр. [1]. Потпис: Н. Ђ.
Садржај: Туризам. - Овогодишња летина. - Трговина и грађевинарство. - Друштвени живот. - Црногорске шуме и њихова експлоатација.
23. *Волстрит и портвељи америчких банака.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 271, стр. [1]. Потпис: Н. Ђ.
24. *Господари зла и добра.* - Трговински гласник, XL/1930, бр. 272, стр. [1].
25. *Економска сарадња балканских држава: поводом Атинске конференције.* - Записи, V/1931, књ. 8, св. 1, стр. 48-50.
26. *Један амерички предлог за решење привредне кризе у Југославији.* - Правда, XXVII/1931, бр. 68, стр. [1].
27. *Лежеће готовине и јавни радови.* - Правда, XXVII/1931, бр. 78, стр. [1].
28. *Конгрес југословенске емиграције.* - Правда, XXVII/1931, бр. 179, стр. [1].
29. *Криза данашње економије.* - Правда, XXVII/1931, бр. 265, стр. [1]-2.
30. *Један крупан проблем економије: борба за злато и против злата.* - Правда, XXVII/1931, бр. 277, стр. 3. Са сликом аутора.
31. *Привреда Црне Горе.* - Правда, XXVII/1931, бр. 305, стр. 1; бр. 306, стр. 2.
32. *Црногорци као радници.* - Слободна мисао, X/1931, бр. 45, стр. 3.
33. *"Шта значи камен о врату" од др Илије Јелића.* - Трговински гласник, XLI/1931, бр. 40, стр. 2. Потпис: Н. Ђ.
34. *Цетиње.* - Правда, XXVII/1932, бр. 178, стр. 9.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

35. *Земљорадникова раздужења.* - Правда, XXVIII/1932, бр. 261, стр. [1].
36. *За слободу штампе.* - Развршје, I/1932, бр. 1/2, стр. 71-72.
37. *За слободу штампе.* - Слободна мисао, XI/1932, бр. 16, стр. 5.
38. *Криза данашње привреде.* - Слободна мисао, 1932, бр. 19, [1]; бр. 20, [1]; бр. 21, [1]; бр. 22, [1]-2; бр. 23, [1]; бр. 24, [1]; бр. 25, [1]; бр. 26, 2; бр. 27, 2+5; бр. 28, 2; бр. 29, [1-2]; бр. 30, [1]-2; бр. 31, [1]-2; бр. 32, 2+5.
39. *О Црногорцима данас: (одломак из рукописа "Рад и карактер Црногораца").* - Ваљци, I/1933, бр. 3/4, стр. 182-187.
40. За шта треба да се боре нове генерације. - Зета, IV/1933, бр. 50, стр. [1].
41. *Калуђер исповник и бунтовник: владика Петар I и калуђер Авакум; једна нерасветљена епизода из наше историје.* - Политика, XXX/1933, бр. 8864, стр. 10.
Са сликом светог Петра.
42. *За европски аграрни фронт.* - Политика, XXX/1933, бр. 8950, стр. [1].
Поводом Међународне европске конференције.
43. *Служба отаџбини.* - Слободна мисао, XII/1933, бр. 44, стр. [1].
44. *Синови црних брда.* - Зета, V/1934, бр. 11, стр. 2.
Сажетак чланка Луја Адамича у америчком часопису *Travel* о Црној Гори. - Прештампано из *Turističkog Lojda.*
45. *Увод у општу социологију.* - Правда, XXX/1934, бр. 10514, стр. 4.
Приказ књиге Марка Косића.
46. *Саобраћајни проблем Црне Горе.* - Слободна мисао, XIII/1934, бр. 4, 28. I, стр. [1].
Залагање за трасу Јадранске пруге: Устипрача - Никшић - Бар.
47. *Како се упропашћава наш крај: један одломак из наше економске политике.* - Зета, VI/1935, бр. 25, стр. [1].
48. *Основи политичких тежња код нас.* - Слободна мисао, XIV/1935, бр. 45, стр. [1].
Слика аутора (туш).
49. *Школовање сиротиње и друштвени напредак.* - Слободна мисао, XIV/1935, бр. 18, [1]; бр. 19, [1]; бр. 20, 2; бр. 21, 2; бр. 22. 2.
50. *О црногорском незадовољству и црногорским захтевима.* - Зета, VII/1936, бр. 1, 7. I, стр. 2.
51. *О аутономним тежњама Црне Горе.* – Зета, VII/1936, бр. 14, стр. 2.
Из књиге *Захтеви Црне Горе.*
52. *Десетогодишњица смрти Тодора Божовића.* - Политика, XXXII/1935, бр. 9606, 14. II, стр. 6. Потпис: Н. Ђ.
53. *Црногорске пензије.* - Зета, VII/1936, бр. 11, стр. 2.
Из књиге *Захтеви Црне Горе.*
54. *Основна животна питања Црне Горе и Санџака.* - Политика, XXXIII/1936, бр. 9989, стр. 10.
Из књиге *Захтеви Црне Горе.*
55. *Осврт на коментаре наших нових закона.* – Политика, XXXIII/1936, бр. 10187, стр. 17.
56. *Новац и демократија.* - Слободна мисао, XV/1936, бр. 11, 15. III, стр. 1; бр. 12, 22. III, стр. 2; бр. 13, 29. III, стр. 2.
57. *Народност као идеја и као факат.* - Слободна мисао, XV/1936, бр. 14/15, стр. 4.
58. *О црногорском незадовољству и црногорским захтевима.* - Зета, VII/1936, бр. 1, стр. 2.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

59. *Патријархалност, привредне прилике и нова духовна стремљења у Црној Гори. Предавање Ї. Николе Ђоновића.* - Правда, XXXIII/1937, бр. 11896, стр. 6.
60. *За уједињену и независну црногорску демократију.* - Српски народни календар Видовдан за просту 1938. годину. *Pitsburg*, издање "Слободне речи", [1937], 74-80.
61. *Из скоро политичке прошлости: правна вредност одлука Подгоричке народне скупштине.* - Српски књижевни гласник, 1941, LXII, стр. 315-316.
62. *Захтеви Црне Горе. Привредни и политички.* - Црногорски гласник, I/1937, бр. 1, стр. 1-2.
63. *Неколико података из културне прошлости Црне Горе.* - Живот и рад, X/1937, бр. 26/2, стр. 50-54.
О манастирима на Цетињу, у Острогу, Ждребаонику, Морачи, Косијереву, Црнојевића штампарији (1493).
64. *Карло Сфорца: Никола Пашић.* - Живот и рад, XI/1938, бр. *26/4*, стр. 43-44.
Приказ.
65. *Идеолошки правци. У Европи.* - Живот и рад, XI/1938, бр. *26/6*, стр. 160-163.
66. *Критика предоснове грађанског законика. – Може ли се према §§ 977 и 978 Предоснове вратити онолико по унутрашњој вредности колико је било дато.* – Бранич, XXVII/1939, бр. 5, стр. 319-321.
67. *Пред новим задацима.* – Гласник резервних официра и ратника, XVIII/1939, бр. 11, стр. 609-612.
68. *Neutralnost u sadašnjem Evropskom ratu.* – Vidici, II/1939, br. 22, str. 554-556.
69. Крај црногорске државе. Балкански и светски рат. - Зета, X/1939, бр. 29, стр. 2.
Из књиге *Црна Гора пре и после уједињења.*
70. *О једној критици моје књиге о Црној Гори пре и после уједињења.* - Зета, X/1939, бр. 39, стр. 3.
Поводом критике Илије Радојића.
71. *Има ли нових путева.* - Живот и рад, XII/1939, бр. *28/19-21*, стр. 149-154.
Садржај: 1. Начело самоопредељења; 2. Народност као идеја и као факат.
72. *Предговор.* - У: Мићун Павићевић, Црногорци у причама и анегдотама, књ. 17, Загреб, (s. n.), 1939, (Загреб: Стунковић и Пољак). - 336 стр.; 21 цм.
73. *Љубомир М. Давидовић.* - Живот и рад, XIV/1940, бр. *30/28-31*, стр. 3-7.
Некролог.
74. *Проблем привредне организације.* - Живот и рад, XIV/1940, бр. 30/31-39, стр. 171-177.
Садржај: Из капиталистичког у национални економски индивидуализам; Борба око сировина; План без привреде и привреда без плана.
75. *Привредно јединство српских покрајина.* - Политика, XXXVII/1940, бр. 11380, стр. 4.
76. *Аутобуси као замена железница и веза Београда са Јужним Приморјем.* - Политика, XXXVII/1940, бр. 11428, стр. 8.
77. *Црна Гора у свом данашњем културном и економском изразу.* - Политика, XXXVII/1940, бр. 11606, стр. 10.
78. *Живот Љубе Давидовића.* - Новости, XXXIV/1940, бр. *50*, стр. 2.
79. *Његов дух и његова реч - пламени мач над главом корупционаша и утјецача...* - У: Споменица Љубомира Давидовића, Београд, 1940, стр. 214-218.
80. *Полемика "Перић - Ђоновић".* - Зета, XII/1941, бр. *14*, стр. 1.
Поводом мијешања др Новице Радовића у горњу полемику у *Зети*, бр. 11/1941. г.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

81. *Из скоре политичке прошлости: правна вредност одлуке Подгоричке скупштине.* - Српски књижевни гласник, НС, 1941, бр. 42, стр. 315-316.
82. *Љубомир Давидовић у борби против корупције и за моралну регенерацију државног и друштвеног живота.* - Реч, I/1941, бр. 3, стр. 5.
83. *За слободни национални и политички развитак.* - Српски књижевни гласник, НС, 1941, LXII, стр. 526-531.
84. *Правна вредност одлука Подгоричке Велике скупштине.* - Српски књижевни гласник, 1941, бр. 4, 16. II, стр. 314-318.
85. *Правна вредност одлука Велике народне скупштине у Подгорици.* Поводом једног написа универз. професора г. Жив. Перића. – Слободна мисао, XIX/1941, бр. 7, стр. 3 и 6.
Поводом написа *"Црна Гора у југословенској федерацији"*. – Економист, 7-9/1940.
86. *За слободни национални и политички развитак.* - Српски књижевни гласник, 1941, бр. 7, 1. IV, стр. 526-531.
87. *Ишчезле милијарде предратних дугова.* - Демократија, I/1945, бр. 7, 8. XI, стр. 3.
88. *Из успомена Николе Ђоновића/* priredio dr Dušan J. Martinović. - Побједа, LVII/2000, бр. 12311, 24. III, стр. 32; 12312, 25. III, стр. 35; 12313, 26. III, стр. 17; 12314, 27. III, стр. 18; 12315, 28. III, стр. 19; 12316, 29. III, стр. 18; 12317, 30. III, стр. 30; 12318, 31. III, стр. 32; 12319, 1. IV, стр. 14; 12320, 2. IV, стр. 17; 12321, 3. IV, стр. 20; 12322, 4. IV, стр. 17; 12323, 5. IV, стр. 16; 12324, 6. IV, стр. 30; 12325, 7. IV, стр. 32.

III Литература о Николи Ђоновићу

1. АНОНИМ: *Савремени економски проблеми.* - Слободна мисао, XII/1933, бр. 1, стр. 7.
Приказ Ђоновићеве књиге: *Савремени економски проблеми.*
2. БАЈКИЋ, Велимир: *Предговор.* - У: Никола Ђоновић, Савремени економски проблеми, Београд, 1933, стр. [1-2].
3. БЛАГОЈЕВИЋ, Обрен: *Економска мисао у Црној Гори (до Другог свјетског рата).* - Београд: САНУ, посебна издања, књ. DLXXX, Одељ. друшт. наука, књ. 96, 1988, 424 стр.
О Николи Ђоновићу / стр. 246-255, 343, 363, 366, 375, 387, 394, 397.
4. БОЖОВИЋ, Григорије: *Једна озбиљна књига о Црногорцима: Никола Ђоновић, Рад и карактер Црногораца.* - Политика, XXXIV/1935, бр. 31. XII, стр. Потпис: Г. Б.
5. В. М.: *Неколико примедби уз чланак г. Николе Ђоновића.* - Живот и рад, XIV/1940, књ. XXX, св. 32/39, стр. 171-180.
Поводом Ђоновићевог чланка у истом броју часописа.
6. ВУГДЕЛИЋ, Мил[утин]: *Захтјеви Црне Горе. Поводом књиге г. Ђоновића.* - Слободна мисао, XV/1936, бр. 20, стр. 4.
7. ВУЈОШЕВИЋ, Иван: *Црна Гора пре и после уједињења.* - Слободна мисао, XVIII/1939, бр. *29*, стр. 3.
Поводом истоимене књиге Николе Ђоновића у издању "Политике".
8. ВУКОВИЋ, Радован: *Поводом двије књиге о Црној Гори.* - *Култура*, II/1937, бр. *6*, стр. 2.
О књизи др Стругара: *Црна Гора и међународни потурчењаци*, Београд, 1936. и Н. Ђоновића: *Рад и карактер Црногораца.*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

9. ВУКЧЕВИЋ, Радоје: *Никола Ђоновић, Савремени економски проблеми.* - Бранич, XVIII/1933, бр. 2, стр. 95-96. Потпис: Др Вук.
10. ВУЧИНИЋ, Бошко: *Никола Ђоновић: "Црна Гора пре и после уједињења" - Београд, 1939.* - Слободна мисао, XVIII/1939, бр. 28, стр. 3-4.
Приказ.
11. ГРАШИЋ, Боривоје: *Н. Ђоновић, Савремени економски проблеми, Београд, 1933, стр. 188, 12.* - Живот и рад, VI/1933, књ. XVI, св. 93, стр. 822-823.
12. ГУБЕРИНА, Вељко: *Бранилаштво од 1945. године до данас са евокацијом на велике адвокате др Драгић[а] Јоксимовић[а] и Никол[у] Ђоновић[а].* - Бранич, часопис Адвокатске коморе Србије, Београд, CX/1997, Нова серија, бр. 4, октобар-децембар, стр. 11-25.
13. Др С.: *Још нешто о Ђоновићевој књизи "Рад и карактер Црногораца".* - Зета, VI/1935, бр. 22, стр. 3; бр. 23, стр. 4.
14. Др Ф. Р.: *О психичким основама и карактеру Црногораца.* - Прагер преса, 12. априла 1935. Превео с њемачког Милан С. Недић.
Никола Ђоновић, *Захтеви Црне Горе*, 8, 94, цена 20 дин.
15. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо Ј.: *Никола Ђоновић: Захтеви Црне Горе (привредни и политички), Београд.* - Записи, IX/1936, бр. 15/4, стр. 255.
16. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо Ј.: *Н. Ђоновић: Неколико података из културне прошлости Црне Горе.* - Записи, XI/1938, бр. 19/3, стр. 192.
17. ИВАНОВИЋ, Ј.: *Никола Ђоновић, Рад и карактер Црногораца - Београд, 1935, Издавачка књижара Геце Кона А. Д.* - Јужни преглед, X/1935, бр. 11, стр. 429-430.
18. ИЛИЋ, Петар М.: *Никола Ђоновић, Како ћеш познати човека. Анализа карактера и способности, по Харлану Тарбелу, Фарнсфорту и Ралфу. Треће издање. Београд, Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона а. д., 1935.* - Живот и рад, VIII/1935, књ. XXII, св. 142, стр. 378-379.
19. ЈЕЛАЧИЋ, Алексије: *Библиотека Политике. Десет свесака, Београд, 1939.* - Јужни преглед, XIII/1939, бр. 12, стр. 439-440. Потпис: Др Ал. Ј.
20. ЈЕЛИЋ, Илија М.: *Никола Ђоновић, Рад и карактер Црногораца, Београд 1934.* - Живот и рад, VIII/1935, књ. 21, св. 133, стр. 310-312.
21. ЈОВИЧИЋ, Стојан: *Библиотека "Политика".* - Летопис Матице српске, 1939, књ. 352, стр. 265-266.
22. МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.: *Великан адвокатуре.* – Побједа, LVII/2000, бр. 12311, 24. III, стр. 32.
23. МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.: *Никола И. Ђоновић (1885-1974).* – Историјски записи, LXXIV/2001, бр. 1-2, стр. [167]-184.
24. MARTINOVIĆ, Niko S.: *Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori 1493-1945.* - Beograd, 1965.
О Николи Ђоновићу / стр. 171, 178, 181, 183.
25. МРВАЉЕВИЋ, Блажо: *"Савремени економски проблеми...".* - Зета, IV/1933, бр. 7, стр. 3.
Приказ књиге Н. Ђоновића.
26. Н[ЕДИЋ], М[илан]: *Захтјеви Црне Горе.* - Зета, VII/1936, бр. 18, стр. 3.
Приказ књиге Николе Ђоновића (Београд, 1936).
27. НЕДИЋ, Милан С.: *Издање књижаре "Хајдуковић" Бар, 1936.* - Гласник Југословенског професорског друштва, 1936, XVI/7, стр. 666.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

28. НЕДИЋ, Милан С.: *Никола Ђоновић, "Рад и карактер Црногорца". Издање књижаре Геце Кона.* - Гласник Југословенског професорског друштва, 1935, књ. XV, бр. 5, стр. 471-474.
29. ПАЈОВИЋ, Рад.: *Осврт на "Рад и карактер Црногорца" од Ђ. Николе Ђоновића.* - Слободна мисао, XV/1936, бр. 27, стр. 4; бр. 28, стр. 3; бр. 29, стр. 3.
30. ПОПОВИЋ, Марко: *Никола Ђоновић, Рад и карактер Црногорца.* - Зета, VI/1935, бр. 1, стр. 16.
31. РАДОВИЋ, Илија: *Црногорска омладина у књизи "Црна Гора пре и после уједињења" од Ђ. Николе Ђоновића.* - Зета, X/1939, бр. 30, стр. 3.
32. РАДОВИЋ, Новица: *Г. Г. Перић-Ђоновића.* - Зета, XII/1941, бр. 11, стр. 2; бр. 12, стр. 2; бр. 14, стр. 2.
Становишта др Живојина Перића и Николе Ђоновића о значају и важности одлука Подгоричке скупштине 1918. г.
33. РАДОВИЋ, Рајко Ж.: *Никола Ђоновић, Рад и карактер Црногорца, Београд 1935.* - Учитељ, 1935, бр. 9, стр. 708-709.
Приказ књиге.
34. СРЗЕНТИЋ, Васа: *Никола Ђоновић, "Савремени економски проблеми". (Наградила САНУ новчаном наградом 1933).* - Политика, XXXIV/1935, бр. , II, стр.
35. СТРУГАР, Саво: *Црна Гора и њени модерни поштурчењаци.* - Београд, 1935, 126 стр.
Полемика са Н. Ђоновићем поводом његове књиге: "Рад и карактер Црногорца".
36. ТАСИЋ, Ђ[орђе]: *Никола Ђоновић, "Рад и карактер Црногорца".* - Српски књижевни гласник, 1935, Нова серија, XLIV/бр. 5, 1. III, стр. 389-392.
37. Х. Х.: *Збор Н. Ђоновића.* - Зета, VI/1935, бр. 32, стр. 6.
У Бару, с поруком: Црногорци су уз Хрвате у њиховој борби против југословенског декретованог национализма.
38. ШКЕРОВИЋ, Никола: *Црна Гора на осветку XX вијека*, Београд, САНУ, књ. CCCLXIX, Одељење друштвених наука, књ. 46, 1964.
О Николи Ђоновићу / стр. 99, 288, 367.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

МАРКО КАЖИЋ (1908-1988)

Братство Кажићи су из села Градац, традиционално називане Љешанске Нахије (Општина Подгорица). Марко је рођен 27. фебруара 1908. године у породици Симона Кажића, који је радио као учитељ на Грацу. Његов отац је остао запажен по својим активностима просвјетитељског карактера, које су се највише испољавале у раду Љешанско-команско-загарачког учитељског удружења. Излагао је и писао на неколико тема очигледне наставе из више наставних предмета (рачунице, познавања природе): "О избору мјеста за подизање нових школа" - питању које је онда било и актуелно и осјетљиво; затим о "Оснивању привредне и економске задруге", о штедњи, о каматним стопама, о чулу вида и др. Изнио је своје мишљење и о рукопису уџбеника минералогије за II, III и IV разред основне школе.[1]

Под очевим утицајем, Марко Кажић је изабрао просвјетну струку за професионалну оријентацију. У мјесту рођења је завршио основну школу, средњу школу - Гимназију је завршио у Подгорици, а Филозофски факултет (група србокроатике) у Београду (1933), код професора - браће Павла и Богдана Поповића, Александра Белића и Станоја Станојевића, научникâ европског реномеа.

По завршетку факултета, прво радно мјесто му је било у Беранској гимназији. Започео је 1933. године као суплент српскохрватског језика и књижевности. Године 1935. положио је професорски испит у Београду. У Беранама је професуру обављао пуних седам школских година - до почетка Другог свјетског рата (1941). Од почетка рата, кратко вријеме је био професор књижевности у Подгоричкој гимназији. Послије шест мјесеци рада у учионици допао је затвора италијанског окупатора, и био интерни-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

[1] Уп. : Марко Марковић: *Учитељска удружења у Црној Гори. 1879-1914.* - Подгорица, 1994, стр. 37, 38, 40, 41.

ран у Албанију. У логору је остао до капитулације Италије - септембра 1943. године. По повратку из логора неко вријеме је радио у Гимназији у Подгорици (од 17. септембра 1943. до 5. маја 1944). Од маја 1944. до побједе Народноослободилачке војске - краја Другог свјетског рата, учествовао је у Народноослободилачкој борби.

Од 15. маја 1945. до 17. октобра 1949. године Кажић је радио, у почетку, у Среском народном одбору у Титограду, а потом при Министарству просвјете Народне Републике Црне Горе на Цетињу. Као руководилац Одјељења за културу и умјетност Министарства просвјете Црне Горе, чији су задаци били бројни и обимни у обнови ратом страдале и кадровски ослабљене земље, испољио је иницијативу и несебично залагање. Из тог периода послијератне обнове и изградње, заслужује да се посебно помене његов рад у припремању и организовању разних изложби умјетничког стваралаштва на Цетињу, и у Црној Гири уопште. Сав тај веома значајни и сложени посао, у оновременим оскудним приликама, успјешно је обављао у сарадњи са познатим умјетницима и професорима Умјетничке школе на Цетињу, најчешће са Петром Лубардом, са којим је био близак сарадник.

Према научним и културним стваралоцима био је врло стрпљив, настојећи да олакша њихове тешкоће, помажући их у отклањању сметњи и бројних препрека за њихов креативни рад (несташица сликарског материјала: платна, боја, прибора...).

Таква његова настојања и ентузијазам за културно-умјетничке манифестације у првим поратним годинама, прекинут је 1949. године. У апокалиптичком времену обезљуђења и деградирања личности, убијања човјека у човјеку, изазваном познатом Резолуцијом ИНФОРМБИРО-а, због које су Црногорци, вјечити приврженици "матушки Русији" много и масовно страдали, међу голооточким страдалницима нашао се, кажу, "ни крив, ни дужан" и Марко Кажић. Послије једногодишњег заточеништва био је пуштен из голооточких казамата. Убрзо је наставио рад професора Гимназије у Пљевљима, гдје је остао до 1957. године. У Пљевљима је један од оснивача Завичајног музеја у којему је волонтерски радио. Посљедње његово радно мјесто је било - директор Музеја града Титограда (од 1962), са којег је пензионисан (1975).

Марко Кажић је био истакнути културно-просвјетни посленик. О његовом просвјетно-педагошком раду у Беранској гимназији лијепо је казао један његов бивши ученик - академик Милосав Бабовић, који је, поводом осамдесете године Беранске гимназије, у сјећањима на своје некадашње професоре о Кажићу записао:

> "Беранска гимназија имала је срећу да почетком тридесетих година добије млад и стручан кадар за све предмете и са свих универзитета у Краљевини Југославији - Београда, Љубљане и Загреба...
>
> Из ове плејаде која је Беранску гимназију уздигла на ниво најбољих у земљи, ипак издвајам Марка Кажића. Његова предавања из књижевно-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

сти била су не само интересантна, већ истраживачки аналитична и реторична по излагању...

Имао је од кога да усвоји и знање и методологију, и захваљујући дару и труду постао је узоран наставник.

Био је средњег раста, кошчат, смеђе таласаве косе, препланулог тена лица са малим ожиљцима изнад лијеве јагодице; очију изузетне изражајности: праве веселости, спокоја, озбиљности, љутње, озарености у полемичкој ријечи, ганутости од љепоте пјесничке слике, и туге од драма људских у дјелима које је тумачио. Дјеловао је васпитно цијелим бићем и понашањем: увијек уредно одјевен, избријан, чистих ципела. Говорио је корачајући лежерно испред катедре, али је залазио и међу редове клупа, вејући чистотом и мирисом.

У вријеме нашег школовања професор Кажић је слободније реализовао наставни програм: Милована Видаковића, Богобоја Атанацковића, Милорада Шапчанина и њима сличне 'прескакао је', а часове намијењене њима користио за дубље тумачење *Горског вијенца, Смрти Смаил-аге Ченића, Нечисте крви*, поезије Ђуре Јакшића, Шантића, Ракића и Дучића. Дакле, упућивао нас на истинске вриједности наше књижевности. Посебно је са љубављу тумачио Дучићеву поетику и мајсторски рецитовао његове стихове. Разумљиво је зато што је нашој генерацији за тему писменог на матурском испиту одабрао Дучићеву мисао: 'ПРЕКО ПАЛИХ ИДУ ПУТИ ВЕЛИЧИНЕ - СЛАВА ТО ЈЕ СТРАШНО СУНЦЕ МУЧЕНИКА', мисао у којој је сажета цијела историја српског народа од Косова до Вида и Кајмакчалана. Али, нама тема није била тешка, јер смо поуздано, а многе пјесме и наизуст, знали Царске сонете Ave Србија!".[2]

И др Јован Чађеновић је у опширном некрологу о свом колеги из Пљеваљске гимназије с пијететом писао, истичући да је:

"Као даровит професор књижевности надахнутим предавањем, културним односом и одмјереним поступцима утицао на ученике у позитивном смјеру. Имао је смисла да истакне и освијетли умјетничку вриједност дјела. О књижевности је говорио занимљиво, сугестивно и уживљавао се у дјело као да први пут открива његове умјетничке љепоте. Тих година он је био најугледнији професор језика Пљеваљске гимназије."[3]

Поред наставно-педагошког рада прије Другог свјетског рата, и послије њега, Марко Кажић се бавио низом културних питања. Још док је био на Цетињу, као начелник за културу и умјетност Министарства просвјете Црне Горе, сем поменутог ангажовања за организацију умјетничко-изложбених активности, радио је са својим сарадницима на стварању мреже библиотека, књижара, позоришта, биоскопа и других сегмената институционалне и аматерске културе.

---

[2] Милосав Бабовић: *Професори чине школу*. - Побједа, 18. марта 1994, стр. 8. Сјећање на професоре Беранске гимназије поводом осамдесетогодишњице ове школе.

[3] Ј. Чађеновић: *Марко Кажић, професор*. - Просвјетни рад, 1988, бр. 7. 1. IV, стр. 2. Некролог.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

У Пљевљима је покретао сличне иницијативе, посебно доприносећи конституисању Завичајног музеја. Израдио је основе за рад ове културне установе која се доцније развила захваљујући активности њених стручних радника.

По доласку у ондашњи Титоград, 1958. године, имао је велике планове, од којих је понешто реализовао као директор Музеја. Треба рећи, међутим, да није било за више година његовог директоровања довољно разумијевања за унапређење музејске службе у главном граду Црне Горе, тако да је Музеј града Титограда остао дуго, и након њега, недовољно развијена културна институција. . .

За све вријеме бављења просвјетно-културним и културно-умјетничким питањима, почев од 1945. године до поткрај живота, Кажић се и пером, акрибично и жилаво, борио за унапређивање ових изузетно важних друштвених дјелатности. У првим поратним годинама писао је о позоришном и музејском животу у Црној Гори; о првим смотрама културно-умјетничких друштава Црне Горе; о умјетничким изложбама; о борби за сузбијање неписмености и курсева за опште образовање становништва; о потреби оснивања среских и градских музеја; о књижевном стваралаштву, покретању периодичних публикација - укратко, о свим оновременим културно-просвјетним питањима и актуелностима. А таквих питања је било много.

О свим овим и другим питањима из просвјетно-културне проблематике писао је М. Кажић у црногорској штампи: *Омладинском покрету, Побједи, Просвјетном раду, Стварању* и *Сусретима*.

Био је члан прве редакције *Просвјетног рада*, листа просвјетних, културних и научних радника Црне Горе, од првог његовог броја који се појавио 1. јануара 1949. године. У редакцији овог листа испољио је запажено настојање и залагање да ово гласило постане блиско просвјетним и културним радницима Црне Горе. Подстицао је и окупљао сараднике не само из области културе за коју је био "задужен" у уредништву, већ и из осталих грана просвјете и друштвених дјелатности. Чак је појединце подстицао да припремају прилоге за лист о актуелним темама. - Заједно са Александром-Лесом Ивановићем стално се бринуо о језичкој и техничкој страни листа.[4]

И у *Просвјетном раду*, и у осталим периодичним публикацијама - Кажић је "исписао својеврсну културну хронику средина у којима је радио". Пљевља и њихово окружење су били посебно подстицајна средина за његово стручно-истраживачко дјеловање. Писао је о манускриптима и штампаним књигама богатог фонда књига манастира Тројице пљеваљске. Прошлост и савременост Пљеваља доживљавао је поетски, па је написао

[4] Писана изјава Марка Марковића, једног живог члана прве Редакције *Просвјетног рада*, писцу ових редова.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

велики број чланака са предметом из тога краја.[5] Уже завичајно подручје - Подгорица са околином, такође је била омиљени предмет његових истраживања. Писао је о многим темама из области културе и стваралаштва овог простора, дакако, и из цијеле Црне Горе. Намјеравао је да на основу ширих архивских истраживања подгоричке прошлости напише обухватну књигу.[6] Прикупљао је податке и архивску грађу за историјат градачке школе...

Кажић је имао доста афинитета, смисла и стручности за књижевну историју и књижевну критику, иако је релативно мало писао из тих области знања. Више пута је написао о Његошу; има чланака о Вуку, Ватрославу Јагићу, Францу Прешерну, Стевану Самарџићу, Танасију Пејатовићу, Милораду Марковићу, итд.

Култура му је била посебна преокупација. Пратио је позоришне репертоаре у Црној Гори, продукцију часописне литературе, ликовно стваралаштво (П. Лубарда, М. Милуновић); филмску продукцију; облике масовне културе.

Занимала су га и разна питања фолклористике. Сакупљао је старе приче и пјесме из разних крајева Црне Горе, а највише из пљеваљског и подгоричког краја. У овим причама, предањима и легендама јављају се поједине историјске личности (Јелена Анжујска, Црнојевићи, Петровићи, Марко Миљанов, разни главари црногорски, пљеваљске паше...). Писао је и из домена историје и етнографије: легенде о старим насељима (селима, градовима, махалама), феудалним замковима, сакралним објектима (црквама и манастирима), владарским маузолејима и градовима, ризничким експонатима, иконама, старом новцу и оружју, записима на старим рукописима и штампаним књигама, итд.

И као просвјетно-педагошки радник, и као човјек, Кажић је посједовао многе карактерне врлине. Дјеловао је васпитно својом појавом, културним односом, тактом, пазио је на осјетљивост других. Био је тих у говору, одмјерен у гесту, скроман у контактима са другима, толерантан на супротна мишљења, непретенциозан - готов да помогне ријечју и дјелом. Ни у јавности, ни у колективу у коме је радио није улазио у конфликте, спорове и расправе и када су се ствари одвијале и рјешавале на његову штету.[7]

Био је веома учен, образован, пожртвован у подухватима, скроман у понашању и дружењу, одан у пријатељству - одиста личност великих врлина и за памћење. Таквим га памте људи његова времена...

Спомен на личност Марка Кажића требало би сачувати објављивањем једне књиге његових изабраних радова, превасходно из области културе. То би уједно било и враћање дуга садашњих генерација овом заслужном и вриједном просвјетнику и културном посленику.

---

[5] Ј. Чађеновић: *op. cit.*
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibid.*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

М. Кажић је би ожењен Душанком, рођеном Поповић, професором француског језика, из Милешевца (код Босанског Шамца). У срећној брачној заједници имао је сина Ненада, проф. Машинског факултета и двије кћерке - Ковиљку, љекара интернисту и реуматолога, и Симку, правника (сви у Подгорици).

Марко Кажић је умро 8. марта 1988. године - у Подгорици.

О његовом стваралачком опусу говори библиографија радова коју дајемо у прилогу. Радове објављене у периодици потписивао је иницијалима: К., М. К., и пуним именом и презименом.

Душанка Кажић

II БИБЛИОГРАФИЈА МАРКА КАЖИЋА

1937.

1. *Социјална мисија соколства.* - Гласник Соколске жупе Цетиње, I/1937, бр. 6, стр. 128-129.

1945.

2. *Побољшајмо квалитет позоришних приредби и игуме.* - Омладински покрет, IV/1945, бр. 12, стр. 7.

1946.

3. *Награде и похвале вођама аналфабетских течајева.* - Побједа, III/1946, бр. 26, 30. IV, стр. 6.
4. *Признање просвјетним радницима.* - Побједа, III/1946, бр. 33, 18. VIII, стр. 6.
   Новчане награде за рад на народном просвјећивању.
5. *Библиотеке и читаонице су услов за културно уздизање нашег села.* - Побједа, III/1946, бр. 36, 7. IX, стр. 6.
6. *Кампања против неписмености.* - Побједа, III/1946, бр. 42, 20. XI, стр. 6.
7. *"Стварање" - нови часопис за књижевност и културу.* - Побједа, III/1946, бр. 43, 27. X, стр. 6.
8. *У борби за сузбијање неписмености.* - Побједа, III/1946, бр. 49, 8. XII, стр. 6.
9. *Течајеви за опште образовање.* - Побједа, III/1946, бр. 52, 29. XII, стр. 6. Потпис: М. К.

1947.

10. *Улоге музичких школа у развоју нове музичке културе.* - Омладински покрет, VI/1947, бр. 30, 27. VII, стр. 6.
11. *Учешћем у прослави "Горског вијенца" омладина ће дати дужно поштовање великом Његошу.* - Омладински покрет, VI/1947, бр. 19, 19. IV, стр. 9. Потпис: М. К.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

12. *Рукопис "Горског вијенца".* - Побједа, IV/1947, бр. 2, 30. IV, стр. 6.
13. *Резултати тромјесечног рада на сузбијању неписмености.* - Побједа, IV/1947, бр. 3, 19. I, стр. 7. Потпис: М. К.
14. *У борби против неписмености нијесу још довољно ангажоване све снаге.* - Побједа, IV/1947, бр. 6, 9. II, стр. 3. Потпис: М. К.
15. *Наша Република у борби против неписмености.* - Побједа, IV/1947, бр. 13, 30. III, стр. 6.
16. *Земаљска конференција просвјетних радника.* - Побједа, IV/1947, бр. 15, 5. IV, стр. 4.
17. *Сукоб два схватања у "Горском вијенцу".* - Побједа, IV/1947, бр. 22, 30. IV, стр. 6.
18. *Његош и наша Народноослободилачка борба.* - Побједа, IV/1947, бр. 30, 28. VI, стр. 6.
19. *Прослава "Горског вијенца" протекла је у знаку смотре наших културних снага.* - Побједа, IV/1947, бр. 36, 18. VI, стр. 6.
20. *О књижарама у нашој Републици.* - Побједа, IV/1947, бр. 52, 13. VIII, стр. 6. Потпис: М. К.
21. *Једна значајна књига Вука Караџића о Црној Гори.* - Побједа, IV/1947, бр. 55, 20. VIII, стр. 6.
"Црна Гора и Бока Которска".
22. *Најближи сарадници Вука Караџића.* - Побједа, IV/1947, бр. 59, 3. IX, стр. 6.
23. *Један важан задатак читалачких група.* - Побједа, IV/1947, бр. 62, 13. IX, стр. 6. Потпис: М. К.
24. *Вук и Његошево дјело.* - Побједа, IV/1947, бр. 65, 24. XI, стр. 6.
25. *Смотра приређивачких група.* - Побједа, IV/1947, бр. 66, 27. IX, стр. 6. Потпис: М. К.
26. *У борби за сузбијање неписмености.* - Побједа, IV/1947, бр. 75, 18. X, стр. 6.
27. *Курсеви за опште образовање и школе за ударнике.* - Побједа, IV/1947, бр. 87, 18. XI, стр. 3.

1948.

28. *Развој просвјетно-културног живота у Црној Гори.* - Književne novine, I/1948, бр. 17, стр. 3-4.
29. *Франц Прешерн - највећи словенски пјесник.* - Омладински покрет, VIII/1948, бр. 6, 8. II, стр. 6. Потпис: М. К.
30. *Конкурс за планski упис ученика на факултете, високе и средње стручне школе.* - Омладински покрет, VIII/1948, бр. 25, 9. XI, стр. 4. Без потписа.
31. *Прва смотра културно-умјетничких друштава Црне Горе.* - Омладински покрет, VIII/1948, бр. 43, 26. X, стр. [1].
32. *За коначну ликвидацију неписмености.* - Омладински покрет, VIII/1948, бр. 50, 15. XII, стр. 5.
33. *Проблеми нашег књижарства.* - Побједа, V/1948, бр. 10, 13. I, стр. 6.
34. *Наша културно-умјетничка друштва за пругу Шамац-Сарајево.* - Побједа, V/1948, бр. 45, 22. II, стр. 6.
35. *Просвјетно-културни рад на селу.* - Побједа, V/1948, бр. 70, 23. III, стр. 6-7.
36. *Недостаци у досадашњем културно-просвјетном раду.* - Побједа, V/1948, бр. 127, 29. V, стр. [1].

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

37. *Рад учитеља мјерило њихове вриједности. (Утисци са три учитељске скупштине).* - Побједа, V/1948, бр. 104, 1. V, стр. 7. Потпис: М. К.
38. *Културно-умјетнички живот у нашој Републици.* - Стварање, III/1948, св. 1, стр. 91-95.

1949.

39. *Осврт на изложбу ликовних умјетника Црне Горе.* - Побједа, VI/1949, бр. 1, 1. I, стр. 6. Потпис: М. К.
40. *Друштво за културну сарадњу Црне Горе са СССР организује течајеве за учење руског језика.* - Побједа, VI/1949, бр. 22, стр. 2. Потпис. К.
41. *О оснивању среских и градских музеја.* - Побједа, VI/1949, бр. 90, 16. IV, стр. 2. Потпис: М. К.
42. *Публика и приредбе.* - Побједа, VI/1949, бр. 108, 8. VI, стр. 5. Потпис: М. К.
43. *Припреме за умјетничку галерију на Цетињу.* - Побједа, VI/1949, бр. 115, 15. VI, стр. 5. Потпис: К.
44. *Послије премијере Которског позоришта.* - Побједа, VI/1949, бр. 12, 22. VI, стр. 5.
Приказ представе "Родитељски дом" од В. Катајева.
45. *Пред новом позоришном сезоном.* - Побједа, VI/1949, бр. 236, 2. XI, стр. 5. Потпис: М. К.
46. *О неким културно-умјетничким проблемима у нашој Републици.* - Побједа, VI/1949, бр. 206, 28. VIII, стр. 5.
47. *Наша борба против неписмености.* - Побједа, VI/1949, бр. 230, 25. IX, стр. 5. Потпис: М. К.
48. *Рад синдикалних културно-умјетничких друштава Црне Горе.* - Побједа, VI/1949, бр. 292, 8. VIII, стр. 2. Потпис: М. К.
49. *Борба за коначну ликвидацију неписмености.* - Просвјетни рад, I/1949, бр. 1, 15. I, стр. 2. Потпис: К.
50. *Трећа изложба ликовних умјетника Црне Горе.* - Просвјетни рад, I/1949, бр. 1, 15. I, стр. 4. Потпис: М. К.
51. *О раду Српских учитељских вијећа.* - Просвјетни рад, I/1949, бр. 2, стр. 3. Потпис: М. К. и М. М. (тј. Марко Марковић).
52. *Дискусија по питању масовне пјесме и лаке музике.* - Просвјетни рад, I/1949, бр. 3, 15. III, стр. 2. Потпис: М. К.
53. *Научна дјелатност у нашој Републици.* - Просвјетни рад, I/1949, бр. 5, 28. V, стр. 6. Потпис: К.
54. *Предавање Петра Коњевића о фолклору.* - Просвјетни рад, I/1949, бр. 5, 28. V, стр. 7. Потпис: К.
55. *О драмским и фоклорним групама.* - Просвјетни рад, I/1949, бр. 8/9, 12. X, стр. 6.
56. *Ликвидирајмо неписменост до краја године.* - Просвјетни рад, I/1949, бр. 8/9, 12. X, стр. 8. Потпис: К.
57. *Ватрослав Јагић: Изабрани краћи списи. (Издање Матице хрватске 1948. године).* - Стварање, IV/1949, св. 3/4, стр. 146-149.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

1951.

58. *Лубарда - сликар родне груде.* - Побједа, VIII/1951, бр. 200, 24. VIII, стр. 1. Потпис: М. К.

1952.

59. *Седамстогодишњица манастира Мораче.* - Побједа, IX/1952, бр. 125, 28. IX, стр. 6. Потпис: М. К.
60. *Три године Пљеваљског позоришта.* - Стварање, VII/1952, св. 11, стр. 681-683. Потпис: М. К.

1953.

61. *"Стварање", бр. 3.* - Побједа, X/1953, бр. 35, 1. V, стр. 12. Потпис: М. К.
62. *"Стварање", бр. 5.* - Побједа, X/1953, бр. 49, 21. VI, стр. 7. Потпис: М. К.
63. *Нове књиге о сликарству и сликарима.* - Побједа, X/1953, бр. 53, 5. VII, стр. 7. Потпис: М. К.
64. *Проблеми нашег књижарства: Књижара није само трговачка радња.* - Побједа, X/1953, бр. 79, 4. X, стр. 7. Потпис: М. К.
65. *Књижара није само трговачка радња.* - Побједа, X/1953, бр. 79, 4. X, стр. 7.
66. *Педесетогодишњица смрти Атанасија Пејатовића, првог директора Пљеваљске гимназије, истакнутог научног и јавног радника Санџака.* - Побједа, X/1953, бр. 89, стр. 5. Потпис: М. К.
67. *Аматерска сцена "Протекција" у извођењу КУД "Душан Бошковић" у Иванграду.* - Побједа, X/1953, бр. 99, 5. XI, стр. 5. Потпис: М. К.

1954.

68. *Старо и ново у Пљевљима.* - Побједа, XI/1954, бр. 1, 1. I, стр. 8.
69. *Нови задаци Градске читаонице у Пљевљима.* - Побједа, XI/1954, бр. 10, 28. I, стр. 5. Потпис: К.
70. *Из рада Пљеваљског позоришта.* - Сусрети, II/1954, бр. 1, стр. 66-67. Потпис: М. К.
71. *Градска библиотека у Пљевљима организатор културног живота.* - Побједа, XI/1954, бр. 27, 28. III, стр. 6. Потпис: К.
72. *Рад Пљеваљског позоришта.* - Побједа, XI/1954, бр. 16. VI, стр. 9. Потпис: М. К.
73. *Музеј и школа.* - Просвјетни рад, I/1954, бр. 1, 1. I, стр. 9.
74. *Петар Милосављевић - тридесет година умјетничког рада.* - Просвјетни рад, I/1954, бр. 2, 1. II, стр. 6.
    О прваку драме Пљеваљског позоришта.
75. *Два критеријума.* - Просвјетни рад, I/1954, бр. 3, 1. III, стр. 10.
    О оцјењивању на вишем течајном испиту у Пљеваљској гимназији.
76. *У атељеу мајстора-сликара Мила Милуновића.* - Просвјетни рад, I/1954, бр. 4, 1. IV, стр. 6.
77. *Неиспитана прошлост.* - Просвјетни рад, I/1954, бр. 5, 1. V, стр. 9. Потпис: М. К.
78. *Одјек Карађорђевог устанка у Дробњацима - убиство попа Милутина Церовића.* - Просвјетни рад, I/1954, бр. 8, 1. IX, стр. 5 и 9. Потпис: М. К.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

79. *Изложба умјетничких радова наставника Миленка Вукојичића.* - Просвјетни рад, I/1954, бр. 9, стр. 6. Потпис: К.
80. *Један хумористичко-илустровани лист наших ученика с краја прошлог вијека.* - Просвјетни рад, I/1954, бр. 11, 1. XII, стр. 6. Потпис: М. К.
О пљеваљском "Типару".

1955.

81. *Вјековна борба.* - Омладински покрет, XIV/1955, бр. 18, 3. VI, стр. 3.
О напредној борби ученика Пљеваљске гимназије прије I св. рата.
82. *Пљеваљско позориште у овој сезони.* - Побједа, XII/1955, бр. 4, 23. I, стр. 9. Потпис: М. К.
83. *Дом културе у Пљевљима.* - Побједа, XII/1955, бр. 7, 13. II, стр. 9.
84. "Типар" - илустровани сатирични лист наших ђака с краја прошлог стољећа. - Побједа, XII/1955, бр. 9, 27. II, стр. 9.
85. *На крају полугодишта: "Не заборавимо брзи социјалистички развој оставља школу иза себе". Сви уџбеници којима се служимо нијесу рађени према наставном плану за нашу Републику. Шта каже директор Гимназије у Пљевљима о успјеху на полугодишту.* - Побједа, XII/1955, бр. 6, 6. II, стр. 8.
86. *Приредбе за дјецу.* - Побједа, XII/1955, бр. 10, 6. III, стр. 9. Потпис: К.
У Пљевљима.
87. *Пронађена стара врата манастира свете Тројице код Пљеваља.* - Побједа, XI/1955, бр. 11, 13. III, стр. 11. Потпис: К.
88. *Припреме Пљеваљског позоришта за прославу педесетогодишњице оснивања.* - Побједа, XII/1955, бр. 13, 27. III, стр. 9.
89. *Стари Моћевац.* - Побједа, XI/1955, бр. 19, 8. V, стр. 4.
90. *Манастир св. Тројице код Пљеваља има богату библиотеку и архив.* - Побједа, XII/1955, бр. 19, 8. V, стр. 10. Потпис: М.
91. *Када пробуђена младост нађе себи пут.* - Побједа, XII/1955, бр. 22, 29. V, стр. 4.
92. *Пет година живота и рада Пљеваљског позоришта.* - Побједа, XII/1955, бр. 21, 22. V, стр. 9.
93. *На крају године у Пљевљима.* - Побједа, XII/1955, бр. 25, 19. VI, стр. 8-9.
94. *Заборављени друг.* - Побједа, XII/1955, бр. 25, 17. VII, стр. 8. Потпис: М. К.
Поводом 12 година од смрти Ристана Павловића.
95. *Молика на матарушкој дубрави.* - Побједа, XII/1955, бр. 31, 31. VII, стр. 4.
96. *Траговима прошлости.* - Побједа, XII/1955, бр. 32, 14. VIII, стр. 8-9. Потпис: К.
97. *Прве муслиманске матуранткиње у историји Пљеваља.* - Побједа, XII/1955, бр. 34, 21. VIII, стр. 8. Потпис: М. К.
98. *Пионир и народни херој Бошко Буха.* - Побједа, XII/1955, бр. 41, 9. X, стр. 6.
99. *За већу помоћ Заводу за заштиту споменика културе.* - Побједа, XII/1955, бр. 42, 16. X, стр. 6.
100. *Криминал и култура.* - Побједа, XII/1955, бр. 43, 23. X, стр. 9.
101. *Остаци римских надгробних споменика у Пљевљима.* - Побједа, XII/1955, бр. 43, 23. X, стр. 11. Потпис: М. К.
102. *Нови налази Завичајног музеја у Пљевљима.* - Побједа, XII/1955, бр. 52, 25. XII, стр. 9.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

103. *Партизански дневник учитеља Милорада Марковића.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 2, 1. II, стр. 6.
104. *Да ли је Његош писао дневник.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 3, 1. III, стр. 6.
О Његошевој биљежници.
105. *Криминал према културном насљеђу.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 4, 1. IV, стр. 6.
Случај манастира св. Тројице пљеваљске; о невраћеним рукописима књига, украденим корицама, извађеним листовима итд.
106. *Књиге из штампарије Божидара Вуковића - Подгоричанина.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 5, 1. V, стр. 6.
Са три факсимила насловних страница.
107. *Сјећање на једног учитеља-првобораца: Ристан[а] Павловић[а].* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 7, 1. IX, стр. 8. Потпис: М. К.
108. *Учитељи и здравствено просвјећивање у Срезу пљеваљском.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 7, 1. IX, стр. 5. Потпис: М. К.
109. *Петогодишњица Пљеваљског позоришта.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 7, 1. IX, стр. 6.
110. *Умјетност на Врхобрезници у XVII вијеку.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 8, 1. X, стр. 6.
О скрипторију у Врхобрезници, која је у условима турског ропства доживјела неку врсту ренесансе.
111. *Малограђанштина или примитивизам.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 8, 1. X, стр. 9.
Шта је узрок слабе посјећености књижевним вечерима у Пљевљима?
112. *Морална одговорност инспекције.* - Просвјетни рад, бр. 9, 1. XI, стр. 2.
113. *Ћилимарска радиност у Пљевљима.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 9, 1. XI, стр. 7.
114. *Морална одговорност инспекције.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 9, 1. XI, стр. 2.
115. *Токе Секуле Церовића.* - Просвјетни рад, II/1955, бр. 10, 1. XII, стр. 6. Потпис: М.
У Завичајном музеју у Пљевљима.

1956.

116. *Отварање сезоне у Пљевљима.* - Побједа, XIII/1956, бр. 42, 14. X, стр. 9.
Премијером Гогољевог "Ревизора".
117. *Зограф - сликар Андрија Раичевић.* - Полимље, V/1956, 1. I.
118. *Младен Лесковац: Антологија старије српске лирике.* - Просвјетни рад, III/1956, бр. 2, 1. II, стр. 7. Потпис: М. К.
119. *Учитељ, посланик и књижевник.* - Просвјетни рад, III/1956, бр. 5, 1. V, стр. 3. Потпис: К.
О Стевану Самарџићу.
120. *Писменост ученика - озбиљан проблем.* - Просвјетни рад, III/1956, бр. 5, 1. V, стр. 9.
121. *Поводом годишњег успјеха у Пљеваљској гимназији и Нижој музичкој школи.* - Просвјетни рад, III/1956, бр. 7, 1. IX, стр. 4.
122. *За сумирање и критичку анализу експерименти*сања у настави. - Просвјетни рад, III/1956, бр. 9, 1. XI, стр. 8.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

123. *Културно-умјетничке вриједности Врхобрезничке Тројице.* - У: Педесет година Пљеваљске гимназије 1901-1951, Пљевља, 1956, стр. 101-107.
124. *"Типар" - сатирични лист пљеваљских ђака, с краја прошлог столећа.* - У: Педесет година Пљеваљске гимназије 1901-1951, Пљевља, 1956, стр. 77-80.
125. *Васо Рољевић - кириџија и курир из Божетића.* - У: Педесет година Пљеваљске гимназије 1901-1951, Пљевља, 1956, стр. 81-82.
126. *Брезнички мотиви.* - Побједа, XIII/1956, бр. 5, 29. I, стр. 7.
127. *Код ученика нема амбиције.* - Побједа, XIII/1956, бр. 7, 12. II, стр. 8.
128. *Сређују се стари рукописи.* - Побједа, XIII/1956, бр. 46, 11. XI, стр. 9. Потпис: М. К.
У Св. Тројици код Пљеваља.
129. *Нови облици наставе: експериментална одјељења као први корак ка реформи.* - Побједа, XIII/1956, бр. 48, 25. XI, стр. 8.
130. *Младен Лесковац: Антологија старије српске лирике.* - Просвјетни рад, III/1956, бр. 2, 1. II, стр. 7. Потпис: М. К.
131. *Предводничка улога позоришта: поводом позоришне сезоне Пљеваљског позоришта.* - Стварање, XI/1956, св. 42, стр. 410-412.

1957.

132. *Брезничка марсељеза.* - Побједа, XIV/1957, бр. 2, 6. I, стр. 7.
133. *Још нешто о полагању вишег течајног испита.* - Побједа, XIV/1957, бр. 31, 28. VIII, стр. 8.
134. *Много гимназија.* - Побједа, XIV/1957, бр. 32, 4. VIII, стр. 8. Потпис: К.
135. *Обрада књижевности у експерименталном одјељењу Пљеваљске гимназије.* - Просвјетни рад, IV/1957, бр. 2, 1. II, стр. 2.
136. *Из наставе народне поезије: анализа пјесме о Страхињићу бану.* - Просвјетни рад, IV/1957, бр. 4, стр. 4.
137. *Проблеми наставе књижевности.* - Просвјетни рад, IV/1957, бр. 5, стр. 6.
138. *Богатство музеја примијењене умјетности у Београду.* - Просвјетни рад, IV/1957, бр. 7, 1. IX, стр. 6.
139. *Нека питања из наставне праксе и теорије.* - Просвјетни рад, IV/1957, бр. 10, 29. XI, стр. 2.
140. *Кукањ на Ћехотини: љетниковац Херцега Шћепана.* - Побједа, XIV/1957, бр. 32, 4. VIII, стр. 8-9.
141. *Књига у излогу.* - Побједа, XIV/1957, бр. 46, 10. XI, стр. 10. Потпис: М. К.
142. *Фрагменти недовршене поезије: један драгоцјен материјал о партизанима палим у Пљеваљској бици и о нашој Републици.* - Побједа, XIV/1957, бр. 49, 29. XI, стр. 8-9.

1958.

143. *Она памти шараначку битку.* - Побједа, XIV/1957, бр. 51, 15. XII, стр. 14.
110. годишња Јелка Перуничић из пљеваљског села Подборове.
144. *Један турски ферман из шеснаестог вијека.* - Побједа, XV/1958, бр. 19, 1. V, стр. 19. Потпис: К.
Објављен факсимил и превод текста.
145. *Уставан у Бушњима.* - Побједа, XV/1958, бр. 19, 1. V, стр. 19. Потпис: М. К.
Врело у Бушњима код Пљеваља, са остацима римске скулптуре.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

146. *Нереалне оцјене, цедуљице као луџрија, џреоџширан џрограм...* - Побједа, XV/1958, бр. 31, 27. VII, стр. 8.
Нека размишљања послије овогодишњих матурских испита.
147. *Најсџарија аџџека у Пљевљима.* - Побједа, XV/1958, бр. 49, 29. XI, стр. 21.
148. *Недовршени дневник Абдурахмана Пашановића.* - Полимље, VII/1958, 225.
149. *Први шџрајкови ученика Пљеваљске гимназије.* - Просвјетни рад, V/1958, бр. 1, 1. I, стр. 12.
150. *Орїанизована сарадња међу сџручним акџивима.* - Просвјетни рад, V/1958, бр. 5, 1. IV, стр. 6.
У Пљевљима.
151. *Ријеч о књизи.* - Просвјетни рад, V/1958, бр. 6, 15. IV, стр. 2.
152. *Групни облици рада у насџави народне џоезије.* - Просвјетни рад, V/1958, бр. 10, 15. VI, стр. 6.
153. *Улоїа Завода за унаџређивање школсџва.* - Просвјетни рад, V/1958, бр. 11, 1. IX, стр. 6.
154. *Сџоїодишњица школе на Илином Брду код Пљеваља.* - Просвјетни рад, V/1958, бр. 13, 1. X, стр. 8.
155. *Како чувамо наше културно насљеђе.* - Просвјетни рад, V/1958, бр. 15, 1. XI, стр. 6.
156. *Педаїошки акџиви у школама.* - Просвјетни рад, V/1958, бр. 17, 29. XI, стр. 6.

1959.

157. *Наша друџшвена сџварносџ: о Нацрџу нової насџавної џлана.* - Побједа, XVI/1959, бр. 11, 15. III, стр. 8.
158. *Осџаци резбарске умјеџносџи из шеснаесџої вијека.* - Побједа, XVI/1959, бр. 44, 27. XII, стр. 12. Потпис: М. К.
У цркви на Илином Брду код Пљеваља.
159. *Проблеми сеоских библиоџека.* - Просвјетни рад, VI/1959, бр. 14/15, 15. X, стр. 6.

1960.

160. *Библиоџеке без књиїа и библиоџекара.* - Побједа, XVII/1960, бр. 32, 7. VIII, стр. 10. Потпис: М. К.
161. *Судница у сџарој кући џаша Селмановића у Пљевљима из XVI вијека.* - Побједа, XVII/1960, бр. 33, 14. VIII, стр. 16.
162. *Пљеваљски ћилими.* - Побједа, XVII/1960, бр. 45, 23. X, стр. 12. Потпис: М. К.
163. *Процес изумирања сџарих моџива, мелодија и џлесова.* - Просвјетни рад, VII/1960, бр. 1/2, 1-15. I, стр. 7.
164. *Проблеми дјечјих културних усџанова.* - Просвјетни рад, VII/1960, бр. 5, 1. III, стр. 4.
165. *Персџективни развој музеја у Тиџоїраду.* - Просвјетни рад, VII/1960, бр. 5, 1. III, стр. 4.
166. *Краџкомеџражни филм код нас.* - Просвјетни рад, VII/1960, бр. 13/14, 15. IX, стр. 7.
167. *О неким џроблемима у орїанизовању музичкої живоџа код нас.* - Просвјетни рад, VII/1960, бр. 9, 1. V, стр. 6. Потпис: М. К.
168. *Музички центар у Тиџоїраду.* - Просвјетни рад, VII/1960, бр. 12, 15. VI, стр. 4.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Пледирање за отварање музичког центра.

169. *Остаци манастира Јелене Анжујске и средњовјековног гробља код Котора.* - Просвјетни рад, VII/1960, бр. 19, 29. XI, стр. 5. Потпис: М. К.
170. *Проблеми културно-умјетничке пословнице.* - Просвјетни рад, VII/1960, бр. 20, 15. XII, стр. 4. Потпис: М. К.
171. *Синодик пљеваљске Тројице.* - Стварање, XV/1960, св. 3, стр. 255.
172. *Из пљеваљске хронике.* - Сусрети, VIII/1960, бр. 3, стр. 299-306.
Осврт на важније моменте из историје борбе Пљеваља за слободу од XV вијека до 1945. године.

1961.

173. *Рушевине града Ивана Црнојевића.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 11, 12. III, стр. 16. Потпис: М. К.
На Кривом врху, између Станисаљића и Градца (према предању), са снимком остатака.
174. *Како је настала једна слика.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 11, 12. III, стр. 16. Потпис: М. К.
Ђуре Јакшића, која се 1961. налазила у Умјетничкој галерији на Цетињу.
175. *Узиђивање човјекове сјенке.* - Побједа, XVI/1961, бр. 12, 19. III, стр. 16. Потпис: М. К.
У Погорју.
176. *Чардак Авдовића: Најстарија кућа у Титограду.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 20, 14. V, стр. 16. Потпис: М. К.
Рукопис на пергаменту исписан црвеним и плавим мастилом.
177. *Његош му поклонио тој.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 23, 4. IV, стр. 16. Потпис: М. К.
Станку Ђуканову Ћетковићу; био у власништву унука Ђура Пејова, из Бара, предат Завичајном музеју у Титограду. Слика топа.
178. *Свети Никола као мислилац.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 30, 23. VII, стр. 16. Потпис М. К.
Фреска у Светој Тројици пљеваљској.
179. *Шта ће бити са сабљом краља Уроша II Милутина.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 31, 30. VII, стр. 16. Потпис: М. К.
180. *Проблеми Његошевог музеја.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 33, 13. VIII, стр. 8.
На Цетињу.
181. *Наше културно насљеђе недовољно заштићено.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 34, 20. VIII, стр. 8.
О небризи за споменике на подручју Скадарског језера, Медуна, ман. Подластва.
182. *Црква - тврђава.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 34, 20. VIII, стр. 16. Потпис: М. К.
Црква у Крусима.
183. *Град о коме се мало зна.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 35, 27. VIII, стр. 16. Потпис: М. К.
Рушевине старога града Гвозника код Пљеваља. - Снимак рушевина.
184. *Гроб Димитрија Радојевића.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 37, 10. IX, стр. 16. Потпис М. К.
Архимандрита манастира Морача, прототипа свештеника из *Смрти Смаил-аге Ченића*. - Снимак гробнице.
185. *Умјетнички рад у дрвету из XVI вијека.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 39, 24. IX, стр. 16. Потпис: М. К.
Набавио "један наш музеј"?
186. *Римски миљоказ у Отиловићима.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 42, 15. X, стр. 16. Потпис: М. К.
Код Пљеваља.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

187. *Стеван Стефановић поклонио му сабљу.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 42, 15. X, стр. 16. Потпис: М. К.
Јевту Жугићу из Бара Жугића. - Слика Ј. Жугића.
188. *Михаило Ковачевић.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 45, 5. XI, стр. 9. Потпис: М. К.
In memoriam.
189. *Воденица на Ситници.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 46, 12. XI, стр. 16. Потпис: М. К.
Предање у вези с рушевинама између Љешкопоља и Бара. - Снимак рушевина воденице.
190. *У знак сјећања на бјекство из скадарског заточења.* - Побједа, XVIII/1961, бр. 50, 10. XII, стр. 16. Потпис: М. К.
Црква на брду Вељa гора изнад Градца у Љешанској Нахији, коју је према предању подигао војвода Вуксан Булатовић 1694. Са снимком цркве - тврђаве на Вељој гори.
191. *Његошев музеј.* - Просвјетни рад, VIII/1961, бр. 2, 15. I, стр. 5. Потпис: М. К.
На Цетињу.
192. *Проблеми културног и научног живота.* - Просвјетни рад, VIII/1961, бр. 6, 15. III, стр. 5.
У Црној Гори.
193. *Поводом изложбе Мила Милуновића у Титограду.* - Просвјетни рад, VIII/1961, бр. 10, 15. V, стр. 5.
194. *Проблеми позоришног аматеризма у нашим школама.* - Просвјетни рад, VIII/1961, бр. 12/13, 1. IX, стр. 4.
195. *Умро је Жика Томић.* - Просвјетни рад, VIII/1961, бр. 18/19, 15-29. XI, стр. 6. Потпис: М. К.
196. *Из школе - у револуцију.* - Просвјетни рад, VIII/1961, бр. 18/19, 15-29. XI, стр. 3.
О Милијани-Мици Бећировић.
197. *Уочи прославе 150. годишњице Његошевог рођења.* - Просвјетни рад, VIII/1961, бр. 20, 15. XII, стр. 4.
198. *Умјетност и поезија старог Мојковца.* - Стварање, XVI/1961, св. 11/12, стр. [875]-876.

1962.

199. *Први камен Подгорице из 1330.* - Побједа, XIX/1962, бр. 19, 6. V, стр. 16. Без потписа.
200. *Запоштени споменици.* - Побједа, XIX/1962, бр. 19, 6. V, стр. 16. Потпис: М. К.
О стећцима у долинама Таре, Лима и Ћехотине.
201. *Ашик - мала.* - Побједа, XIX/1962, бр. 23, 3. VI, стр. 16.
Улица Спаса Николића у Подгорици, некада.
202. *Турски документи из 1809. године.* - Побједа, XIX/1962, бр. 24, 10. VI, стр. 16. Потпис: М. К.
Настали у Пљевљима уочи доласка Карађорђевих устаника у варош.
203. *Прикупљање и проучавање музичког фолклора.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 1, 1. I, стр. 5.
204. *Родитељи о новој школи и успјеху ученика.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 2/3, 1. II, стр. 2.
Извод из једне анкете.
205. *Финансирање културних и научних установа у овој години.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 5, 1. III, стр. 1.
206. *Активности културних институција наше Републике.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 6, 15. III, стр. 4.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

207. *О неким музејским проблемима.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 8/9, 15. IV - 1. V, стр. 7.
208. *Један необјављени Његошев зборник.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 10, 15. V, стр. 6.
209. *Заборављени културно-историјски споменик.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 13/14, 1-15, IX, стр. 6.
Манастир Подмаине код Будве.
210. *Заштита домаћег филма.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 17, 1. XI, стр. 5.
211. *Меморијални музеј Саве Ковачевића у Нудолу.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 19, 29. XI, стр. 5. Потпис: М. К.
212. *Љубишин музеј у Будви.* - Просвјетни рад, IX/1962, бр. 20, 15. XII, стр. 5. Потпис: М. К.

1963.

213. *Љубишин музеј у Будви.* - Побједа, XX/1963, бр. 32, 4. VIII, стр. 10.
214. *Истраживачки радови на цркви св. Ђорђа у Титограду.* - Побједа, XX/1963, бр. 34, 18. VIII, стр. 10.
215. *Очекује се више помоћи од омладине.* - Просвјетни рад, X/1963, бр. 1/2, 1. III, стр. 10.
Са савјетовања у Гимназији титоградској о успјеху и радној дисциплини ученика.
216. *О финансирању наших музеја.* - Просвјетни рад, X/1963, бр. 8/9, 15. IV-1. V, стр. 7.
217. *Како је уништен Немањин град: према опису једног савременика.* - Просвјетни рад, X/1963, бр. 20, 15. XII, стр. 7.
218. *Да ли је могуће реставрирати Немањин град.* - Стварање, XVIII/1963, бр. 7/8, стр. 801-802. Потпис: М. К.
219. *Подгорица се први пут помиње 1330. године.* - Титоградска трибина, IV/1963, бр. 109, 10. I, стр. 7.
220. *Пехар војводе Марка Миљанова.* - Титоградска трибина, IV/1963, бр. 132, 20. IV, стр. 7.
Експонат у Музеју Титограда.
221. *Ријетки примјерци старог новца.* - Титоградска трибина, IV/1963, бр. 134, 4. VII, стр. 7.
Пронађени у околини старог илирског града Медуна.
222. *Један нови документ о илирској култури епохе халштата.* - Титоградска трибина, IV/1963, бр. 135, 11. VII, стр. 7.
О сјекирици из илирског периода у Завичајном музеју у Титограду.
223. *Подгорички златари Андрићи.* - Титоградска трибина, IV/1963, бр. 154, 21. XI, стр. 6.
224. *Једна фотографија војводе Марка Миљанова.* - Титоградска трибина, IV/1963, бр. 157, 16. XII, стр. 6.

1964.

225. *Римски водовод у околини Титограда.* - Побједа, XXI/1964, бр. 2281, 16. II, стр. 13.
Са скицом.
226. *Из старе Подгорице: Џефер-махала.* - Побједа, XXI/1964, бр. 2310, 31. V, стр. 13.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

227. *Заостајање научно-истраживачког рада у области језика и књижевности.* - Побједа, XXI/1964, бр. 2330, 9. VIII, стр. 8.
228. *Проблем музејске мреже у Црној Гори.* - Побједа, XXI/1964, бр. 2333, 20. VIII, стр. 8.
Наднаслов: Погледи и мишљења.
229. *Стогодишњица школе у Градцу.* - Просвјетни рад, XI/1964, бр. 2/3, 1. II, стр. 12.
Градац - у Љешанској Нахији.
230. *О културној старини Дукље.* - Просвјетни рад, XI/1964, бр. 6, 15. III, стр. 4.
231. *Сјећање на Његошевог пратиоца и Вукова сарадника.* - Просвјетни рад, XI/1964, бр. 17, 1. XI, стр. 5.
О сердару Ђуку Средановићу.
232. *Култура Титограда у перспективном плану.* - Просвјетни рад, XI/1964, бр. 18/19, 1. XII, стр. 6.
233. *Записи старих Подгоричана.* - Титоградска трибина, V/1964, бр. 162, стр. 5; бр. 163, 20. I, стр. 5.
Филипа Лаиновића и Неша Станића.
234. *Траћања Ровинског за гробом Божидара Вуковића Подгоричанина.* - Титоградска трибина, V/1964, бр. 176, 13. IV, стр. 6.
На острву Старчево у Скадарском језеру.
235. *Два културна споменика у Титограду: проблем њихове конзервације.* - Титоградска трибина, V/1964, бр. 203, 2. XI, стр. 6.
О џамији Османагића и Лукачевића и Маузолеју пред џамијом.
236. *Посљедице неорганизоване сарадње.* - Просвјетни рад, XI/1964, бр. 6, 15. III, стр. 4.
237. *Заштита природњачких ријеткости.* - Просвјетни рад, XI/1964, бр. 7, 1. IV, стр. 5. Потпис: М. К.
238. *Однос комуна према културном насљеђу.* - Просвјетни рад, XI/1964, бр. 11, 1. VI, стр. 4.

1965.

239. *Пропадају многи споменици културе на подручју Скадарског језера.* - Побједа, XXII/1965, бр. 2436, 15. VIII, стр. 9.
240. *Проблем научно-истраживачке дјелатности.* - Просвјетни рад, XII/1965, бр. 18/19, 15. XI-1. XII, стр. 6.
241. *За бољи однос према културном насљеђу.* - Титоградска трибина, VI/1965, бр. 222, 22. III, стр. 7.
О заштити културно-историјских споменика у Титограду.
242. *Црногорски женски украсни појаси из половине прошлог стољећа.* - Титоградска трибина, VI/1965, бр. 224, 7. IV, стр. 8.
Експонати у Завичајном музеју у Титограду.
243. *Музејски експонати везани за Његоша: топ-абердар.* - Титоградска трибина, VI/1965, бр. 234 (!233), 9. VII, стр. 6.
Топ је поклонио Његош јунаку Станку Ђуканову Ћетковићу, из Круса.
244. *Сребрни новац Немањића и Балшића.* - Титоградска трибина, VI/1965, бр. 234, 16. VI, стр. 8. Потпис: М. К.
245. *Уништено културно насљеђе цркве под Горицом.* - Титоградска трибина, VI/1965, бр. 239, 21. VIII, стр. 6.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

1966.

246. *Сарадња музеја.* - Побједа, XXIII/1966, бр. 2475, 6. I, стр. 8.
Пленум музеолога Црне Горе.
247. *Облици интеграције у култури.* - Просвјетни рад, XIII/1966, бр. 3, 1. II, стр. 4.
248. *Повезивање музеја са васпитним и културним потребама.* - Просвјетни рад, XIII/1966, бр. 9, 1. V, стр. 4.
249. *Изложба материјалне културе Јужних Словена - за период од VII-XIII вијека.* - Просвјетни рад, XIII/1966, бр. 11/12, 1-15. VI, стр. 6.
О изложби у просторијама Градског музеја у Титограду.
250. *Археолошки музеј и Умјетничка галерија - двије културне потребе.* - Просвјетни рад, XIII/1966, бр. 17, 1. XI, стр. 4.
251. *Ком - Маузолеј Црнојевића.* - Просвјетни рад, XIII/1966, бр. 20, 15. XII, стр. 4.
252. *Из прошлости Комана.* - Титоградска трибина, VII/1966, бр. 270, 23. II, стр. 6.
253. *Изложба материјалне културе Јужних Словена - Риједак доживљај.* - Титоградска трибина, VII/1966, бр. 282, 18. V, стр. 6. Потпис: М. К.
У Градском музеју.
254. *И Титограду треба туристички водич.* - Титоградска трибина, VII/1966, бр. 289, 6. VII, стр. 3.
255. *Један значајан документ.* - Титоградска трибина, VII/1966, бр. 309, 23. XI, стр. 6. Потпис: М. К.
256. *Подгоричка народна поезија.* - Титоградска трибина, VII/1966, бр. 297, 31. VIII, стр. 6.
У "Народним мелодијама Црне Горе" од М. Васиљевића.
257. *Гроб Димитрија Радојевића.* - Титоградска трибина, VII/1966, бр. 309, 23. XI, стр. 6.
258. *Црна Гора 1941. године.* - Титоградска трибина, VII/1966, бр. 314, 23. XII, стр. 6.
Поводом истоимене изложбе.

1967.

259. *О музејима и музејској мрежи.* - Побједа, XXVI/1967, бр. 2607, 13. IV, стр. 9.
260. *Сјећање учесника Октобарске револуције.* - Просвјетни рад, XIV/1967, бр. 19, 1. XII, стр. 8.
Изводи из материјала похрањених у музеју Титограда. - Сјећање Николе Милатовића.
261. *Дневник Стоје Марковић.* - Титоградска трибина, VIII/1967, бр. 330, 19. IV, стр. 7.
Чува се у Завичајном музеју у Подгорици.
262. *Ратна разарања старе Подгорице.* - Титоградска трибина, VIII/1967, бр. 333, 10. V, стр. 7.
Сјећања на бомбардовање 5. маја 1944. године.
263. *Спорна питања.* - Титоградска трибина, VIII/1967, бр. 329, 12. IV, стр. 7.
О остацима материјалне културе.
264. *Из старих записа.* - Титоградска трибина, VIII/1967, бр. 338, 14. VI, стр. 7.
265. *Са основцима у Градском музеју.* - Титоградска трибина, VIII/1967, бр. 341, 5. VII, стр. 6. Потпис: М. К.
266. *Излетишта Титограда.* - Титоградска трибина, VIII/1967, бр. 344, 26. VII, стр. 2.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

267. *Задаци и улоге туристичког друштва.* - Титоградска трибина, VII/1967, бр. 344, 26. VII, стр. 2.
268. *Велики значај открића у Црвеној стијени.* - Титоградска трибина, VIII/1967, бр. 364, 13. XII, стр. 6.
Материјал са VII конгреса археолога Југославије.

1968.

269. *Сабља и криво івожђе.* - Побједа, XXV/1968, бр. 2718, 12. V, стр. 10.
Сјећање Марије Пилетић на Јола Пилетића, Стевана Сремца и Радоја Домановића. - Садржи фотограф. М. Пилетић-Чобељић.
270. *Поклон Василија Цветиновића Титограду.* - Побједа, XXV/1968, бр. 2729, 20. VI, стр. 9.
Драгоцјена документација о Другом свјетском рату.
271. *Загонетни рељеф.* - Побједа, XXV/1968, 2775, 28. XI, стр. 17.
О Божидару Вуковићу-Подгоричанину и надгробној плочи на његовом гробу на острву Старчеву, са рељефом штампарске пресе.
272. *Подмаине - запуштени споменик.* - Просвјетни рад, XVII/1968, бр. 15, 1. X, стр. 4.
273. *Др Никола Вукчевић: "Питање боја на Царевом лазу".* - Просвјетни рад, XVII/1968, бр. 20, 15. XII, стр. 5.
274. *Дуг сваке генерације.* - Титоградска трибина, IX/1968, бр. 395, 17. VII, стр. 2.
Како да уљепшамо град.
275. *Конзервација старог града.* - Титоградска трибина, IX/1968, бр. 399, 14. VIII, стр. 6.
Подгорице.
276. *Рукописне књиге о љековима.* - Титоградска трибина, IX/1968, бр. 400, 21. VIII, стр. 6.
Тзв. љекаруше.
277. *Ријетки новци у Музеју Титограда.* - Титоградска трибина, IX/1968, бр. 402, 4. IX, стр. 6.
278. *Туристички водич за Титоград и околину.* - Титоградска трибина, IX/1968, бр. 404, 18. IX, стр. 6.
279. *Шестићи.* - Титоградска трибина, IX/1968, бр. 408, стр. 6.
Из старе Подгорице.
280. *О старој титоградској (!подгоричкој) народној поезији.* - Титоградска трибина, IX/1968, бр. 415, стр. 6.

1969.

281. *Како је рушена Дукља.* - Побједа, XXV/1969, бр. 2806, 16. III, стр. 9.
282. *Евлија Челебија о нама.* - Побједа, XXV/1969, бр. 2823, 15. V, стр. 8.
На маргинама једног старог путописа. Наведен одломак из путописа "*Таслица*", из 1664. године.
283. *О неким ученичким обичајима.* - Просвјетни рад, XVIII/1969, бр. 3/4, 1-15. II, стр. 5. Потпис: М. К.
284. *Остаци старих култура и схватања.* - Просвјетни рад, XVIII/1969, бр. 9/10, 15. V, стр. 7.
Сачувани топоними и хидроними у околини Подгорице.
285. *Концепција Музеја Титограда.* - Просвјетни рад, XVIII/1969, бр. 19, 1. XII, стр. 4.
286. *Занемарено културно благо.* - Титоградска трибина, X/1969, бр. 421, 15. I, стр. 7.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Манастир Подмаине код Будве.

287. *Филиī Лаиновиħ - истакнути борац старе Подгорице.* - Титоградска трибина, X/1969, бр. 427, 19. II, стр. 7.

1970.

288. *Црном Гором.* - Побједа, XXVI/1970, бр. 2904, 26. II, стр. 9.
Нека запажања о истоименој монографији (Загреб, Биноза, 1969).

289. *Сјећање на Уроша Вукчевића.* - Побједа, XXVI/1970, бр. 2889, 4. I, стр. 7.
У служби поезије и револуције.

290. *Старе маīе и књиīе у Музеју Титоīрада.* - Побједа, XXVI/1970, бр. 2918, 16. IV, стр. 9.
Поклон Радована Марковића, професора, Музеју града Титограда.

291. *Лаīидаријум ūри Музеју Титоīрада.* - Побједа, XXVI/1970, бр. 2940, 4. VII, стр. 9.

292. *Зборник Божидара Вуковића из 1538.* - Титоградска трибина, XI/1970, бр. 500, 5. VIII, стр. 6.

293. *Сјећање на Уроша Вукчевића.* - Титоградска трибина, XI/1970, бр. 501, 12. VIII, стр. 2.

294. *Отвара се Музеј Марка Миљанова.* - Побједа, XXVI/1970, бр. 3074, стр. 10.
На Медуну.

1971.

295. *Јован И. Ђуришић, ūрофесор.* - Просвјетни рад, XXI/1971, бр. 14, 15. IX, стр. 11.
In memoriam.

1972.

296. *Манастир света Тројица.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3116, 30. VII, Вријеме, стр. 7.

297. *Кукањ Херцеīа Стјеūана.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3122, 20. VIII, Вријеме, стр. 7.
Легенда.

1974.

298. *Заточеник борбе и ūоезије.* - Побједа, XXX/1974, бр. 3309, 9. VI, стр. 15.
Поводом тридесетогодишњице смрти Уроша Н. Вукчевића. Са фотографијом.

299. *"Умјесто војводе отворићемо школу на Градцу" (код Кокоша код Титоīрада).* - Просвјетни рад, 1974, бр. 7, 1. IV, стр. 12.
Уочи прославе стогодишњице Основне школе на Градцу.

1975.

300. *Турски фермани и наши културно-историјски сиоменици (Firmans tucs et nos monuments culturo-historiques).* - Старине Црне Горе, 1975, V, 153-159.
О манастирима Довољи и Дубочици.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

1976.

301. *Окно за поглед у прошло. Остаци богумилских трагова у околини Пљеваља - драгоцјени документарни и умјетнички облик стваралаштва.* - Побједа, XXXII/1976, бр. 3984, 25. XII, стр. 9.

1977.

302. *Нове могућности у култури.* – Титоградска трибина, XVIII/1977, бр. 814, стр. 7.

1980.

303. *Блажо Марков Радуловић, учитељ.* - Просвјетни рад, XXX/1980, бр. 12, 15. VI, стр. 12.
Некролог.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ПРЕДРАГ В. КОВАЧЕВИЋ (1904-1989)

Предраг В. Ковачевић потиче од пријеворског братства Ковачевићи. Грбаљско село Пријевор налази се недалеко од Будве, изнад Јаза, на падинама брда Спас (389 м). Ова невелика приморска рурална агломерација дала је неколико истакнутих интелектуалаца и стваралаца, међу којима треба споменути посебно Филипа и Предрага Ковачевића. Филип Ковачевић (1868-1922), књижевник и преводилац, редактор и први државни библиотекар црногорски, једно вријеме професор Цетињске гимназије (предавао: грчки, латински, италијански и њемачки) и директор Државне штампарије на Цетињу, сарађивао је у низу листова и часописа и уређивао књижевни лист *Зета* (Цетиње, 1885), а док је студирао у Бечу - књижевни лист *Приморац*. Бавио се и лексикографијом (радио на састављању митолошког рјечника).

Публициста и научни радник Предраг Ковачевић, професор више школе, рођен је 15. априла 1904. године у варошици Баошић, близу Херцег-Новог, у породици Васа В. Ковачевића и Љубице, рођене Суђић. Отац му Васо Ковачевић, протојерej-ставрофор, био је дуже вријеме свештеник у Цариграду. Када је почео Први свјетски рат, ухапшен је и депортован у мађарски логор Комарон. Амнестијом цара Фрања Јосипа ослобођен је интервенције и из логора упућен у родни крај, будући да је био сасвим изнурен и "изнемогао до смрти", како је на једном мјесту записао син му Предраг. У Пријевору је дочекао распад Аустро-Угарске Монархије и тада је, као човјек од ауторитета, на великом народном збору у Побрђу, 10. новембра 1918. свечано прогласио побједу савезничког оружја и крај црножуте монархије "и попут библијског Симеона захвалио Богу и српском оружју, који су једном за увијек ослободили Грбаљ од туђинске власти и придружили га, природно, својој југословенској отаџбини..."[1] Том прили-

[1] Предраг В. Ковачевић: *Грбаљ, његова прошлост и будућност*. - Котор, 1964, стр. 66 и 111.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ком је прото Васо Ковачевић једнодушно изабран за предсједника Народног вијећа и начелника Општине грбаљске.[2]

Син протојереја Васа - Предраг Ковачевић је имао редовно школовање. Основну школу је завршио у Котору и након тога похађао језуитску гимназију у Цариграду у којој је учио њемачки језик. Потом је учио Руску класичну гимназију у Прагу, гдје је матурирао 3. септембра 1922. године. Послије завршетка средње школе уписао се као редовни студент на Правни факултет у Београду. Похађао је редовно факултетску наставу и као солидан студент положио више испита (*Енциклопедију права, Римско право, Народну економију, Економску политику, Науку о финансијама, Статистику, Историју словенских права* и *Историју Срба у XIX в.*), да би, потом, добивши стипендију "Фонда српског посланика у Лондону" отпутовао у Велику Британију и тамо наставио студије Економско-комерцијалних наука у Кембрицу, а доцније прешао у Единбург и тамо наставио исте студије. Дипломирао је на Универзитету у Единбургу 22. октобра 1927. године. По повратку у домовину, радио је неко вријеме, од 1930. до 1931, као економиста код "Standard Oil Compani", прво у Београду, па затим у Загребу. Код ове фирме водио је режијске трошкове и кореспонденцију.

Носталгија га је вукла у родну Боку, па је дознавши да Средња поморска школа у Котору има упражњено мјесто наставника енглеског језика, конкурисао - и тамо био примљен 1931. године за суплента овог средњошколског завода, гдје је будућим поморцима предавао енглески језик. Енглеску факултетску диплому је нострификирао 18. априла 1932. године у Загребу, на Високој економско-комерцијалној школи. Професорски испит је положио у Београду 14. маја 1933. године.

Предраг Ковачевић је као средњошколски професор радио у Котору до Другог свјетског рата. Уочи овог рата био је изабран за професора Војно-поморске академије у Дубровнику, али се, како је сам на једном мјесту написао, "учтиво захвалио, јер је одлучио да и даље ради у свом ужем завичају".[3]

Ковачевић се у периоду између два свјетска рата, сем одговорним наставно-васпитним позивом, бавио и другим културно-просвјетитељским активностима. Као културни и јавни радник активно је судјеловао у конституисању и раду Народног универзитета Боке Которске, на којему је држао низ јавних предавања, учествовао у иницирању и покретању периодичних публикација, и сарађивао у њима. Када је основан Народни универзитет Боке Которске у прољеће 1934. године, Ковачевић је био међу првим његовим утемељивачима и агилним члановима. У вријеме првог представ-

---

[2] Предраг В. Ковачевић: *Грбаљ...*, стр. 66.

[3] Проф. др Миленко Пасиновић: *In memoriam. Проф. Предраг Ковачевић (1905-1989).* - Зборник Факултета за поморство у Котору, XVI/1988 (sic!), бр. 14, стр. [231].

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ања репрезентативне "Изложбе културно-историјског насљеђа Боке", почетком октобра 1934. у Гргуриној палати (данашњем Поморском музеју), Народни универзитет је, као асоцијација за културно и економско унапређење Боке, покренуо и свој орган под називом *Гласник Народноī универзиīеīа Боке Коīорске*. За његовог првог уредника изабран је Предраг Ковачевић, који га је, заправо, уређивао кроз све вријеме излажења (1934-1940). Ковачевићу је пошло за руком да око овог гласила окупи већ уходане и угледне културне и научне посленике: Петра Шеровића, Антуна Милошевића, Ива Стјепчевића, Пава Буторца, Дионисија Миковића, Ника Луковића, Игњатија-Игња Злоковића и многе друге.[4]

На помолу Другог свјетског рата П. Ковачевић је мобилисан у југословенску војску као резервни поручник. До капитулације Краљевине Југославије априла 1941. биваковао је у Крагујевцу. Послије слома Краљевине поручник Ковачевић се обрео код једног сељака у околини Смедеревске Паланке, који га је љубазно примио, па је код њега преноћио и добио сељачко српско одијело. Прерушен у сељака запутио се, затим, ка родној Црној Гори. Недалеко, међутим, од Паланке, на једном мосту, којим је пролазио са групом сељака, зауставили су га њемачки војници примијетивши на њему војничке цокуле. Њемци су га том приликом лишили слободе и интернирали у концентрациони логор, у Њемачкој. Све вријеме окупације у Другом свјетском рату, Ковачевић се злопатио у злогласном логору Оснабрику, гдје је, иначе, било конфинирано око 5000 логораша, махом јужнословенских официра са стотинак генерала.

Послије ослобођења од њемачког заробљеништва, Ковачевић је говорио да би га поуздано њемачки нацисти, када је допао у њихове руке - стријељали, да није добро говорио њемачки језик. Дакле, све вријеме рата остао је Ковачевић у логору Osnabrick, oflag VI C. Почетком 1945. године ослободили су га, као и остале преживјеле заточенике, савезници.

У Оснабрику је владала страшна глад све до јесени 1943. године. Тада се, међутим, послије ратних успјеха савезничке војске, и капитулације Италије, и у њемачким концлогорима почела боље поштовати Женевска конвенција о ратним заробљеницима, којима је обезбјеђивана боља исхрана. Што се ближио крај рата, ма колико да је расла неизвјесност да ли ће скапулати, посебно због честих савезничких бомбардовања Њемачке, логораши су са више оптимизма ишчекивали дефинитивни слом и капитулацију сила осовине. - Априла 1945. године у Оснабрик су ушли енглески ешалони. Нешто прије тога извршена је евакуација логораша и већина заробљеника је транспортована у друга мјеста. Ковачевић је, са још 120 старијих и изнемоглих особа, ријешио да дочека слободу у баракама у којима

[4] Уп.: Игњатије Злоковић, *Предīовор*. - У: Ана Шпадијер, *Библиоīрафија Гласника Народноī универзиīеīа Боке Коīорске 1934-1940. īодине*. - Библиографски вјесник, VI/1977, бр. 4/5, стр. 94.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

је скапавао четири и по године -засигурно најтеже у свом дугом животу! Савезници су им донијели толико жељену храну и логораши су се релативно брзо опорављали...

Послије неколико дана, савезници су сазнали да Ковачевић перфектно говори неколико језика, па су га позвали у канцеларију савезничке војске. Био је сав у ритама и у дрвеним клумпама, за разлику од саговорника - савезничких уштирканих официра. Један између њих је с изненађењем узвикнуо:

- "Предраг! Побогу, јесте ли Ви то?
- Како то изгледате?"

Био је то енглески официр Ален Фрејзер, Предрагов колега са студија из Единбурга. Каква случајност и срећна коинциденција!

Ковачевић је одмах упућен у Команду савезничке репарационе мисије. Тамо га је примио лично командант Батес Олдхајм. Сусрио се истовремено и са руским официром Михаилом Рогошкином, који га је, такође, срдачно примио. Пошто је добро знао енглески, руски и њемачки језик, Ковачевића су ангажовали као сталног војног тумача код Совјетске војне службе за репарацију. У том својству - као војни преводилац, посјећивао је многе заробљеничке логоре, сада утамничених њемачких заробљеника и ратних злочинаца. С овим у вези, посебно је занимљива епизода препознавања и хапшења злогласног Хитлеровог вјерног сарадника Хајнриха Химлера (Hoinrich Himmler). Идентификовао га је управо П. Ковачевић. Тај важан историјски чин десио се маја 1945. године.

Ковачевићу је стављено у задатак да испитује "одбјегле" Њемце, које су приводиле савезничке патроле. У то вријеме вршљало је још увијек мноштво нациста, међу којима је било доста официра и генерала, који су покушали да у бјекству нађу спас. Једног дана, средином маја 1945. пред Предрагом Ковачевићем нашао се, њему сумњиви њемачки официр. Касније ће се испоставити да је то чувени ратни злочинац и Reiüchcfüh rer SS Hoinrich Himmler "отац" геноцида и Небенсборна. - Ево како је тај интересантни сусрет у Loru Seodorf - у описао професор Ковачевић:

> "Негде средином маја приведена су тројица Њемаца, чије понашање је било сумњиво. Када сам им тражио исправе, почели су се комешати. Један је имао повез преко левог ока, униформу мајора и исправу која је гласила на име Хајнрих Хицингер. Препознао сам га, чини ми се, у истом тренутку, али нисам био сигуран" - присјећа се Ковачевић, и додаје:
>
> Понекад у логору, долазиле су ми до руку немачке новине. Чинило ми се да је тај 'мајор' са повезом на оку био често насликан у њима. Пришао сам му и покушао да скинем завој са ока. Питао сам га:
>
> - Где сте то повређени? Ми имамо добре лекаре, да погледају рану?
> - Грубо ми је одбио, рекавши да му не треба помоћ наших лекара."[5]

[5] *Из библиографије Предрага Ковачевића.* - Политика експрес, XXX/1993, бр. 10620, 5. X, стр. 17.

NACIONALNA BIBLIOTEKA KRALJ NIKOLA BOKBE CRNOJEVIĆ

П. Ковачевић даље казује како је претпостављенима рекао да су ови приведени Њемци веома сумњиви, особито мајор са повезаним оком, па им је предложио да их под јаком стражом спроведу у Бременферде у сабирни пункт гдје се такви подвргавају посебном истражном поступку.

Евгениј Пузиков, који је у међувремену замијенио раније помињаног Рогошина, с којим се Предраг био спријатељио, тих дана је био службено одсутан, па је Ковачевић лично преузео подробно испитивање. Успио је да идентификује прерушеног чувеног ратног злочинца за којим се дуго трагало... Послије два-три дана позвао га је енглески бригадни ђенерал Артур Проудлок, командант у Зодорфу, и лично му честитао. Проудлок је том приликом приредио свечану вечеру у част Предрага Ковачевића.[6]

Послије окончања Другог свјетског рата, Ковачевић се вратио у завичајни му Котор, и ту наставио каријеру просвјетног радника у Средњепоморској (наутичкој) школи. Радио је као наставник енглеског језика све до 1. октобра 1959. године. Тада је изабран за професора Више поморске школе у Котору. Пошто је ова виша школа имала и Поморско-економски одсјек, Ковачевић је, као економиста, изабран за шефа тог одсјека. Уз то, био је и шеф Катедре за стране језике на истој школи. А када је Виша педагошка школа са Цетиња, школске 1961/62. године формирала своје "истурено одјељење" - Катедру за енглески језик у Котору, Ковачевићу је повјерено и њено вођење с обзиром на богато искуство наставника енглеског језика. Тако је он регрутовао и прве генерације наставника енглеског језика за осмогодишње школе у Црној Гори.

Треба истаћи: професор Предраг Ковачевић није преносио своје знање енглеског језика и просвјетно-педагошко умијеће само на ученике наутичке и Више поморске школе, већ је неуморно и без предаха радио читаво вријеме иза ослобођења и у другим школама на разним курсевима. Тада су наставници енглеског и руског језика били јако дефицитарни, па су Ковачевића школске и просвјетне власти ангажовале да држи наставу ових језика на разним курсевима и течајевима организованим за грађанство, као и за официрски кадар Југословенске народне армије и Југословенске ратне морнарице, чије су јединице биле стациониране у Боки Которској. Неколико првих изаратних година - читаву деценију и више, држао је професор Ковачевић и по педесет часова седмично (више од двије норме!).

Поред наставно-педагошког рада, културног и јавног дјеловања у завичајној средини, Предраг Ковачевић, као напредан човјек активно је судјеловао и у раду оновремених тзв. масовних организација; био је вишегодишњи предсједник синдикалне подружнице просвјетних радника Котора, потпредсједник Друштва "Економист", руководилац Народног универзитета у Доброти, итд. Када се томе још додају велике дангубе, онда обавезне, око израде сијасета нормативних аката: статута и правилника, школ-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[6] *Ibid.*

ских програма и тсл., онда бива разумљиво што на једном мјесту Ковачевић сјетно и с дозом присутне туге биљежи:

> "Ето, усљед тога нијесам апсолутно имао времена да се посветим научном раду, на штету моје будућности!"

Предраг Ковачевић је пензионисан 1976. године након пуних 45 година напорног и одговорног просвјетно-педагошког рада. Безмало пола вијека предавао је он енглески језик црногорским поморцима и 45 генерација учио овом свјетском језику, узорно васпитавајући своје ђаке / студенте како да воле превасходно своју завичајну средину и своје земљаке, а онда - остале земље и грађане земљиног шара. Његови васпитаници су данас познати поморски капетани, који плове на домаћим и страним бродовима, по свим морима свијета, заповједници поморских пристаништа, "старији службеници" многих поморских предузећа, лучких капетанија, пропагатори бокељског и црногорског поморства уопште. - Сви се они, мање-више, сјећају свог старог доброг професора Предрага Ковачевића. Један од њих, Ковачевићев ученик и поштовалац, у некрологу свом професору, потенцирао је двије његове карактеристичне карактеролошке црте стечене у току дугогодишњег просвјетно-педагошког дјеловања:

> *Прво*, "Као педагог био је оригиналан у методици преношења знања језика, као што је био једноставан, на само њему својствен и од ученика и студената прихваћен начин, обраћања и општења"; и
>
> *Друго*, био је "Оригинални дух, непредвидив, али увијек радо виђен и слушан, заслуживао је срдачност и поштовање својих колега и сарадника".[7]

За свој плодоносни професионални просвјетно-педагошки и креативни журналистичко-публицистички и научни рад, професор Предраг Ковачевић је добијао висока признања и одликовања. Међу осталим, предсједник СФР Југославије Јосип Броз ТИТО својим указом бр. 17, од 24. марта 1972. одликовао га је Орденом рада са златним вијенцем.

Ковачевић се огледао и у преводилаштву. Од хобија му је омиљена игра био шах. Један је од оснивача Шах-клуба Котор, његов први дугогодишњи предсједник и цијењени члан.

Био је приступачан и у народу омиљен.

Предраг Ковачевић је рано засновао породицу. У срећном браку са Вером, рођеном Стаматовић имао је троје дјеце: сина и двије кћери (син Ненад, дипломирани љекар, са радом у иностранству, а кћери Љубица - службеница у Београду и Ева - службеница у Котору).

Проф. Предраг Ковачевић је у 85. години живота - 5. јануара 1989. напустио овоземаљски живот и, наредног дана, према сопственој жељи, био сахрањен на гробљу у Шкаљарима- Котор да у миру почива међу својим колегама и суграђанима, у сјенци борова и мирису мора које је толико за живота волио...

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE [illegible]NOJEVIĆ

[7] М. Пасиновић: *op. cit*, стр. 232-233.

У постхумном слову над отвореном раком, о свом цијењеном професору др Миленко Пасиновић је, између осталог, рекао:

> "Смрћу уваженог професора Предрага Ковачевића затворила се једна од посљедњих страница дебеле књиге професора познатих поморских школа у Котору. Онима који су га познавали и још више од тога за оне који су имали срећу да буду његови ученици, студенти или сарадници, одлазак професора Ковачевића не значи само тугу за преминулим професором и другом, већ искрено саосјећање за оним што значи више него физичку смрт, нестанак плодног стваралаца."[8]

Као што се из претходног излагања очито наговјештава, исцрпљујући рад у учионици и предавања на разним катедрама и трибинама ван школских активности, ометали су професора Ковачевића да се интензивније бави научно-истраживачким послом. Ипак, стизао је он да се у слободним часовима дохвати обраде разних тема, и докаже и на том пољу. Његово полиглотско знање страних језика (енглески, француски, њемачки, италијански, руски, турски, грчки) и богато животно искуство били су изванредна два основа за бављење науком. Избором за предавача на Вишој поморској школи, надао се да ће имати више времена и за израду докторске дисертације коју је намјеравао да уради. Носио се мишљу да за докторску тезу узме "Привредни живот Боке у прошлости, с посебним осврtом на њену перспективу", али, на жалост, ту своју идеју није успио да оствари. Међутим, и без тога његова стваралачка биографија није остала сиромашна. Напротив. Написао је Ковачевић десетак монографских публикација (књига и брошура), рачунајући и поновљена издања двије своје књиге, што није мало за један плодни стваралачки вијек. Уз то, објавио је шездесетак расправа, чланака и прилога у серијским публикацијама. - Ковачевић се још као млади средњошколски професор почео оглашавати у ондашњем листу *Глас Боке*. Први његов чланак објелодањен је у овом листу 19. септембра 1932. године и након њега услиједила је серија чланака из културно-просвјетне, економско-агрикултурне и поморске проблематике Боке Которске, што се највише види из Ковачевићеве библиографије коју доносимо у прилогу овог рада. Објављивао је Ковачевић у овом гласилу и низ прозних састава и путописних цртица, текстова из фолклористике и написа из биографике (некролога и био-библиографских скица). И у *Гласнику НУ Боке Которске*, чије је главни и одговорни уредник био, обзнанио је низ занимљивих чланака и прилога из историје школства, просвјете и етнографије. Посебно су му омиљене теме биле из домена поморства и поморске прошлости Боке.

И иза Другог свјетског рата П. Ковачевић је сарађивао у низу периодичних публикација: *Просвјетном раду* (Титоград), *Нашем тоту* (Дубровник), *Боки* (Херцег-Нови), *Зборнику Више поморске школе у Котору, Зборнику Факултета за поморство* (Котор), *Политици експрес* (Београд),

[8] *Ib.*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

разним споменицама и научним зборницима. И у тим публикацијама тематика из његовог списатељског пера инклинира искључиво поморском школству и поморској повјесници Боке Которске у цјелини.

Између десетак књига и брошура насталих из пера вриједног стваоца Предрага Ковачевића, поменућемо у виду кратких коментара најглавнија његова монографска дјела. Међу најзначајнијим су, свакако, "Грбаљ-његова прошлост и будућност", која се појавила у Котору 1964. године. То је уједно и прва монографија о овој занимљивој и значајној мезорегији Боке Которске, која се налази на падинама и у подгорини Ловћена, између Котора, Тивта и Будве. Ковачевић је о Грбљу, свом ужем завичају, с љубављу писао, дајући сажети преглед најважнијих географских особина и специфичности овог крајолика, почев од имена и географског смјештаја, преко основних геоморфолошких, климатских и биогеографских података, етнографско-демографских показатеља људске популације и важнијих опсервација о руралном миљеу. Када је ријеч о историјској прошлости, Ковачевић се посебно задржава на древном периоду Грбља (феничански, грчки, илирски, римски и византијски); затим, на раздобљу Немањића (1186-1371) и зетско-црногорских династија (Балшића и Црнојевића), периоду Прве млетачке управе (1420-1496), при чему се посебно задржава на три сељачке буне у Грбљу (1421, 1433. и 1452). Грбаљ под Турцима (1496-1718), потом, под Другом млетачком управом (1718) до пада Венеције (1797), у вријеме Наполеонових ратова (1797-1814) и под Аустријом (1814-1918) представљају посебне сегменте у монографској структури Ковачевићеве књиге о Грбљу. Посебно поглавље у повјесници Грбља под аустроугарском окупацијом чине устанци у овом крају (1848, 1869/70. и 1882) и потоње године аустро-угарске владавине, о којима аутор износи низ релевантних појединости помоћу којих расвјетљава ове важне догађаје. У даљем осврту Ковачевић интерпретира правне споменике (*Грбаљски законик - Статут* из 1427), служећи се тумачењима Валтазара Богишића, Александра Соловјева и других, посебно описујући народне обичаје и ношњу, културно-историјске споменике (сакралне објекте и покретне споменике културе) локализоване по руралним насељима; напокон, подсјећа и на знамените људе овог краја (Митрофана Бана и Филипа Ковачевића). - Овим својим дјелом Ковачевић је дао досад најпотпунију монографију о Грбљу, утемељену на стотинак објављених радова и разних извора.

Друга значајна књига Предрага Ковачевића "Историја бокељског поморства", због своје интересантности и употребне вриједности, доживјела је два издања (Котор, 1967. и 1984). У ову своју занимљиву књигу аутор је уткао дечинију и по преданог рада. Користећи разноврсну историјску грађу, домаће и стране провиниенције, Ковачевић је настојао да дâ цјеловити преглед историјског развоја бокељског поморства, да синтетизује богату и бурну прошлост Боке Которске између корица једне књиге, што није био нимало лак и једноставан посао. Мора се признати да је тај сложени зада-

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЦЕТИЊЕ ЦРНОЈЕВИЋ

так доста успјешно обавио. Поуздано и зналачко тумачење поморске историје Боке, научно-популарним стилом, и, дакако, популарним језиком доступним широј културној јавности - био је разлог више да тираж од 1000 егземплара 1. издања брзо нађе мјесто у рафовима библиотека разних типова, у музејским и другим културним институцијама, и нарочито, у домовима наших сугрђана које занима богата поморска традиција Црногорског приморја. Стога је Институт за поморство из Котора оцијенио потребитост за другим издањем ове књиге, јављајући се у улози издавача.

Након кратког увода у којему аутор даје опис географског положаја и геоморфолошког изгледа (физиографске особине), даје се пресјек бокељског поморства и поморске привреде од најстаријих времена до Немањића, посебно указујући на древне поморске легенде. Предсловенско поморство Боке Которске и њезине доцније фазе (византијска, дукљанско-зетска, немањићка), аутор даје, такође, укратко и врло занимљиво. Слиједи потом "Босански период" (краљ Твртко и Херцег-Нови), па млетачки и турски период, с посебним осврtом на развитак и успон Пераста, Доброте и Прчања, на значај ослобођења Херцег-Новог 1687. године. Затим је прегледно дао пад Млетачке Републике и бокељско поморство у вријеме Наполеонових ратова, смјењивање осталих окупација оновремених велесила (прва аустријска окупација Боке, руска управа, француска окупација, енглеска интервенција, друга аустријска окупација до 1918), у међувремену краткотрајног ослобођења (период Народне владе - Централна комисија), итд. Ту су и занимљиви подаци о поморству Паштровића и Будве, о поморским лазаретима; ауторова казивања о Побуни морнара аустро-угарске ратне морнарице у Боки (1918), о бокељским бродовима под југословенском заставом...

Са посебним пијететом аутор говори о јуначким подвизима старих бокељских помораца, о бокешким хајдуцима (Стевану и Нику Поповићу, Бају Николићу - Пивљанину, Вуку Видаковићу и др.). Ту су, дакако, описани и подвизи старих помораца, као што су: Ђуро Бан из Пераста, и његов сугрђанин Јосип Бронза; капетан Марко Ивановић из Доброте; Петар Жежељић из Бијеле, чије је подвиге овјековјечио и врли пјесник Андрија Качић-Миошић, и иних. Посебно мјесто у књизи је дато гласовитим поморцима: Иву Визину, из Прчања, који је други од јужнословенских морепловаца опловио земљину куглу и постао "југословенски Магелан"; затим, Матији Змајевићу, Пераштанину, руском адмиралу и заповједнику руске Балтичке флоте; Марку Војновићу, Херцегновљанину, утемељивачу и заповједнику руске Црноморске флоте, као и неколицини грбаљских Вукотића (Николи, Петру, Стевану, Ивану и Платону), који су достигли високе чинове у рускоj морнарици. Сви су они, и низ других (чуди зашто нема помена о генералу, руском грофу Марку Ивелићу!?) - скупа и понаособ, пронијели славу бокељског и црногорског поморства у великој словенској заштитници "матушки Русији". Посебно поглавље представља Поморска

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

школа у Перасту наутичара и математичара Марка Мартиновића (1663-1715), која је школовала 17 руских бојара, питомаца Петра Великог, и дневник Петра Андрејевича Толстоја, сарадника великог руског императора и реформатора, који је остварио прве везе помораца Боке са Русијом!

Није П. Ковачевић пропустио да истакне улогу и учешће бокељских помораца у ослобођењу Грчке (1821-1828), као и у поморству Аргентине и Јужне Америке; улогу Бокеља у поморству Књажевине Црне Горе. Уз то, Ковачевићева књига садржи и низ других занимљивих појединости из поморског живота Боке (о типовима бокешких једрењака у прошлости, о првом ратном броду "Србија"; о карати и терзијарији; о бокељској морнарици у Котору). Такође су занимљиви ауторови осврти на просвјету (преглед историјата поморског школства) и културну историју Боке (поморски музеји и архиви, библиотеке - "Славјанске читаонице"). На крају је дата 151 фуснота, које садрже публиковане радове и историјске изворе из којих је аутор ексцерпирао податке за свој научно-истраживачки рад, чиме је ова књига добила на значају и као научна монографија.

И Ковачевићева књига "Паштровићи" доживјела је два издања (Котор, 1971; Београд, 1976). Игуман манастира Прасквице отац Борис Каженегра, у *Предговору* другог издања, у име издавача, изнио је мотиве због којих се појављује и друго издање. Он напомиње да су многи Паштровићи у дијаспори били приложници ман. Прасквици, па су на основу њихових добровољних прилога обнављани паштровски сакрални споменици. Стога, вели он:

> "[...] одлучили смо да им поклонимо овај рад, близак нашем срцу, јер одражава наша осјећања и вјерно говори о прошлости овога краја и о животу наших предака [...].[9]

Пошто је, дакле, прво издање ове Ковачевићеве књиге брзо распродато, осјећала се потреба за другим издањем. С тим у вези, Б. Каженегра каже:

> "Нема скоро ниједног дома паштровског да ову књигу није затражио; наши Паштровићи и остали Бокељи који живе и раде у туђини тражили су је такође. Тако исто и многи посјетиоци који нас посјећују за вријеме љета као туристи, желе да поближе упознају овај крај. Због тога, у врло кратком времену остали смо били без иједног примјерка тако да смо се побринули за II издање".[10]

Да подсјетимо на основни садржај ове занимљиве књиге, која је, као што се види, за врло кратко вријеме доживјела два издања у тиражу од 2000 примјерака. Три су основна блока у њој. У првом је представљена кратка географско-историјска скица Паштровића, у којој аутор пише о географском положају, имену, сеоским насељима, клими, флори и фауни,

---

[9] О. Борис Каженегра: *Предговор*. - У: Ковачевић П., *Паштровићи, културно-историјски преглед*. Друго издање, Београд, 1976, стр.7.

[10] *Ibidem*, стр. 7-8.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

становништву - поријеклу (укратко) и статистичким показатељима о броју домова и житеља (за 1875, 1890, 1912, 1948, 1953. и 1961); затим, даје кратак историјски преглед за вријеме: Византије, дукљанско-зетских владара, Немањића и Млетачке Републике) и у том контексту апострофира Паштровско-млетачки уговор из 1423. године, а потом на пад Млетачке Републике... Посебну пажњу обраћа на разне окупације (прву аустријску, руску управу, француску окупацију, другу аустријску окупацију); подсјећа на Народну владу (Централну комисију, 1813) и, напосљетку, присаједињење Паштровића својој матичној држави. У свим овим фазама улога цркве и паштровских манастира била је огромна у чувању идентитета и језика овог краја, на шта аутор скреће посебну пажњу.

С посебним афинитетом Ковачевић обрађује културно-историјску баштину (Св. Стеван - манастире: Прасквицу, Дуљево, Режевиће, Градиште, и цркве појединачно), дајући неопходне информације о њиховом настанку, рушењу у непријатељским походима, њиховим обнављањима у мирнодопском времену, при чему даје посебан осврт на ентеријере: фреске и иконографију, на књижне фондове и црквене утвари и реликвије; напокон, и на рад школа при манастирима као средиштима писмености кроз вјекове. - Ради се, дакле, у цјелини - концептуално и садржајно: о културно-туристичком водичу!

Остало градиво у овој књизи, можемо третирати као треће поглавље.

Ту аутор указује на племенску структуру, на поморство, привилегије; самоуправу и судство - на паштровску банкаду (збор), на језик и карактеристичне и специфичне народне обичаје (просидбу, вјеридбу, свадбу и свадбене здравице). И, на крају, у "Додатку" аутор доноси спискове погинулих Паштровића у ослободилачким ратовима: 1912-1918. и 1941-1945. године и једну прегледну мапу насеља (према "Атласу Јадрана", Југославенског лексикографског завода из Загреба). Умјесто закључка треба рећи: Ковачевићев географско-историјски и туристички водич писан је акрибично и са научним апаратом, што књизи даје и сериозни значај.

Напосљетку, да споменемо и једну занимљиву Ковачевићеву брошуру из склопа монографских публикација: "Бокељски устанци против Аустро-Угарске царевине (1848, 1869. и 1882)", у којој аутор прилично подробно анализира три бокељска устанка против ига "двојне монархије". У ствари, од како је на Бечком конгресу (1815) Бока Которска дефинитивно била додијељена Аустрији, завладало је опште незадовољство житеља овог слободарског краја према новим окупационим властима. Аустријски окупатор и његова власт су били потпуно туђи народу Боке; чиновници црно-жуте монархије као "фурешти" били су посве неприступачни и одвратни због надменог и бахатог понашања. Службени језик је био италијански што је посебно погађало сеоски елеменат будући да су се за свеколике службене послове и судске спорове морали тражити тумачи. Стога је с протоком времена све већма расло незадовољство Бокеља. Мржња против аустрij-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ског окупатора је испољена у организованим устанцима: 1848, 1869. и 1882. године. Прво је револуционарна 1848. година снажно одјекнула код слободарског народа Боке. Почетком прољећа те године Грбљани су дигли устанак. Претходно су тражили заштиту црногорског митрополита, који им је упутио помоћ јачине 700 наоружаних Црногораца. Устаници су имали значајне успјехе; заузели су Тиват и испред њихових жестоких напада, аустријске војне јединице, јачине око 1500 солдата, биле су принуђене да форсираним маршом преко Верига, Столива и Прчања, одступе и склоне се у которске фортификације. Након тога су аустријске окупационе снаге успјеле да мирним путем "ликвидирају" овај устанак, дајући Грбљанима знатне повластице...

Други устанак се збио 1869. године због тога што је бечка влада претходне године донијела закон о општој војној обавези. Свјесни својих старих повластица којима су били ослобођени од војне обавезе (слободно су носили народно одијело и оружје), Бокељи су реаговали организовањем народног устанка. Седмог октобра у Кривошијама су плануле прве устаничке пушке (отуда се у старијој историографији овај устанак назива - Кривошијски!). Ехо првих устаничких плотуна пренио се на Грбаљ, Поборе, Маине и Брајиће. И у овом оружаном сукобу су аустроугарске јединице претрпјеле пораз и аустроугарска власт прибјегла компромисном рјешењу.

Најзад, и Бокешки (Кривошијски) устанак организован 1882. године, остварио је своје основне циљеве.

Пишући о овим устанцима (њиховим узроцима, размјерама и посљедицама) на бази консултовања домаће и стране литературе и доступних му историјских извора, П. Ковачевић у својој расправи износи најбитније податке и у закључку апострофира, да је, тако рећи, голорука:

> "[...] шака сељака против моћне Аустро-Угарске царевине" успјела да очува "своје народне светиње" и оставила их "у аманет својим потомцима да и даље чувају своју слободу и независност од туђих завојевача. - Једном ријечју, наши бокељски устаници, а посебно бокељски устанак из 1869. године, који је приморао Аустрију на капитулацију, прошао је својим успјехом локалне границе Боке и остао као значајан догађај читаве наше југословенске отаџбине".[11]

Иако у наведеним Ковачевићевим књигама и неким студијама, расправама и чланцима има понављања чињеничке фактуре везане за поједине историјске догађаје и личности, у цјелини узет његов стручни и научни опус представља допринос црногорској историографији, који у науци, као и, мање-више, сваки објављени рад било којег аутора - треба критички користити и провјеравати!

---

[11] Предраг Ковачевић: *Бокељски устаници против Аустро-Угарске царевине (1848, 1869, 1882).* - Котор, 1986, стр. 52.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆA

Као што смо већ напоменули, професор Предраг Ковачевић се огледао и у превођењу превасходно страних аутора, који су писали о Боки Которској и Црној Гори. Стога је 23. децембра изабран за почасног члана Удружења научних и стручних преводилаца Црне Горе. Треба нам рећи и то да је четврт вијека раније – 14. јануара 1948. био постављен рјешењем министра правосуђа НР Црне Горе за сталног судског тумача за седам страних језика на подручју Црне Горе. Неколико Ковачевићевих објављених радова наводимо у његовој библиографији. Из једне његове аутобиографске скице (којом је; конкурисао на Вишој поморској школи) види се да је преводио са страних језика и неколико опсежнијих дјела, која су, по свему судећи, сачувана у његовој оставини. Ради се о сљедећим Ковачевићевим преводима:

1. "ZWEI JAHRZENNTE IN NAHEN OSTEN" - Memoari barona Vladimira GIESL-a, posljednjeg poslanika Austro-Ugarske Monarhije u Beogradu.
2. "DIE AUFSTANDE IN SUD DALMATIEN in den Jahren 1869/70, und 1881/81" - Ustanci u Južnoj Dalmaciji 1869/70 i 1881/82.
3. L.C. VIALLA de SOMMIERES - "VOYAGE HISTORIQUE et POLITIQUE un MONTENEGRO" - Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru (1811).
4. Sir WILLIAM HOSTE - (Samo IV poglavlje koje se odnosi na Južni Jadran, tj. "Operacije engleskih ratnih brodova u našim vodama za vrijeme napoleonovskih ratova 1813-1814").

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПРЕДРАГА КОВАЧЕВИЋА

II - 1 *Посебна издања*

1. ПРОЈЕКАТ ЗА ЕКОНОМСКУ ОБНОВУ БОКЕ КОТОРСКЕ.-Котор: Народни универзитет, [б.г.], (Котор: Бокешка штампарија).- 23 стр.; 15 цм.- (Народни универзитет Боке Которске у Котору;1).
   Подаци с корица.- Прештампано из *Гласа Боке*.- (Брош.).
2. "ВИЛОМ ВЕЛЕБИТА" по Леванту (путописне цртице).- Котор: Народни универзитет Боке Которске, 1935 (Котор: Бокешка штампарија).- 56 стр.;16 цм.- (Народни универзитет Боке Которске ; 4).
3. ГРБАЉ: његова прошлост и будућност.- Котор : [б.и.], 1964 (Котор: "Андрија Палташић").- 112 стр.; 21 цм.
   Тираж 1.000.- Садржи и: Грбаљски законик - Статут : стр. 86-95.- Додатак (библиографија) : стр. 96-112.- (Брош).
4. ISTORIJA BOKELjSKOG POMORSTVA.- Kotor: [S.n.], 1967 (Kotor: "Andrija Paltašić").- 174 str.; 22 cm.
   Тираж 1000 примјерака.-Предговор /П.В.К.: стр. 5-7.- Додатак (напомене) : стр. 161-174.- (Брош).
5. ИСТОРИЈА БОКЕЉСКОГ ПОМОРСТВА.- Котор: [S. n.], 1967 (Котор: "Андрија Палташић").- 174 стр.; 22 цм.
   Тираж 1.000 примјерака.-Предговор / П.В.К.: стр. 5-7.- Додатак [напомене] : стр. 161-174.- (Брош).

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

6. ПАШТРОВИЋИ.- Котор [Фонд манастира Прасквица –Паштровићи], Котор: Ш.т. "А. Палташић"). - 143 стр.; 20 цм.
Тираж 1.000.- Предговор/ Борис Каженегра: стр. 5-7. (Брош).
7. ПАШТРОВИЋИ: културно-историјски преглед.- Друго издање.- Свети Стефан: Манастир Прасквица, 1976 (Земун: "САВА МИХИЋ").- 163 стр., [1] савијени лист: илустр.; 20 цм.
[Предговор] Борис Каженегра : стр. 5-[8].- (Брош).
8. ENGLESKA POSLOVNA KORESPONDENCIJA: brodska-poslovna-privatna.- Kotor: Viša pomorska škola, 1978 (Kotor: "Andrija Paltašić").- 126 str.; 24 cm.
Тираж 3000. -Штампано у два ступца.- (Брош.).
9. ИСТОРИЈА БОКЕЉСКОГ ПОМОРСТВА.- Друго издање.- Котор: Институт за поморство, 1984 (Котор: "Андрија Палташић").- 191 стр. : илустр.; 24 цм.
Тираж 1000.- Предговор /П.К.: стр. 5-7.- Додатак: стр. 179-191.- (Брош.).
10. БОКЕЉСКИ УСТАНЦИ ПРОТИВ АУСТРО-УГАРСКЕ ЦАРЕВИНЕ : (1848, 1869, 1882). Котор: Друштво историчара Црне Горе, Секција Котор, 1986 (Котор: "Андрија Палташић").- 60 стр.; 21 цм.
Тираж 300.- Биљешке: стр. 53-60.- (Брош.).

II-2 *Студије, расправе, чланци и прилози у периодици*

11. *Boka i pomorstvo*.- Глас Боке, Котор, I/1932, бр.1, 19.XI, стр.2.
12. *Projekt za ekonomsku obnovu Boke*.- Глас Боке, III/1934, бр.76, 14.VII, стр. 3-4; бр.82, 21.VII, стр.2-3; бр.84, 28.VII, стр. 2-3.
13. *Поштујмо нашу прошлост*.- Глас Боке, III/1934, бр.93, стр.2.
Књижевни лик Ст. М. Љубише.
14. *Значај Бокељске изложбе*.- Глас Боке, III/1934, бр.96, стр.[1].
Изложбе Народног универзитета Боке Которске.
15. *Отаџбина*.-Глас Боке, III/1934, бр.106, стр, [1].
Пјесма.
16. *"Вилом Велебита" по Јадрану"*.- Глас Боке, III/1934, бр.86, стр.[1]-2; бр.87, стр.[1]-2.
Путопис са школског путовања.
17. *Баба Анета и руски ђенерал*.- Глас Боке, III/1934, бр.107, стр. 5-6.
Прозни састав. Прича.
18. *Постанак и развитак Бокељске морнарице*.- Нова Европа, 1934, бр.4/5, стр. 157-167. Коаутори: А.С. Дабиновић и Иво Стјепчевић.
19. *Izgradnja carinarnice u Kotoru*.- Глас Боке, IV/1934, бр. 1/2, стр. 3-4.
20. *Нашем Блаженопочившем Високом Покровитељу. Витезу без мане и страха*.- Гласник Народног универзитета Боке Которске, Котор, I/1934, бр.2, стр.[1]. Потпис: П.В.К.
Некролог краљу Александру Карађорђевићу.
21. *Постанак и развитак Бокељске морнарице*.- Нова Европа, књига двадесет и седма од јуна до децембра, 1934. Загреб, 1934, стр. 165-167.
22. *Постанак и развитак Бокељске морнарице*.- У: Котор и Бока Которска. Загреб: (S.n.), 1934 (Загреб: Типографија), 95 стр.
(Наши градови на мору; 6).
Ковачевићев чланак прештампан из Нове Европе.
23. *Проблем бокељских поља*.- Глас Боке, IV/1935, бр.142, 6.IX, стр.
24. *Spomenik Kralja-viteza u Prčanju*.- Гласник Народног универзитета Боке Которске, II/1935, бр.1/3, стр. 15-16. Потпис: П.В.К.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Вајарско дјело Михаила Томића.

25. *Регулациони план Боке.*- Гласник Народног универзитета Боке Которске, II/1935, бр.1/3, стр. 18-19. Потпис: П.В.К.
26. *"Statendam"-ot do Dubrovnika.*- Глас Боке, IV/1935, бр.118, стр. [1]-2.
27. *"Вилом Велебита" по Левантy.*- Глас Боке, IV/1935, бр.137, стр.2-3; бр.139, стр.3; бр.141, стр.2; бр.142, стр.4; бр.143, стр.2; бр.144, стр.2; бр.145, стр.2; бр.146, стр.6; бр.147, стр.2.
28. *Опленац.*- Глас Боке, IV/1935, бр.123, стр.[1].
29. *Tajni Londonski ugovor.*- Глас Боке, IV/1935, бр.128, стр.[1]-2. Потпис: П.В.К.
Из 1915. године.
30. *Бокељи у Цариграду некад и сад.*- Глас Боке, IV/1935, бр.59, 6.I, стр.2-3; бр.60, стр.2; бр.61, стр.2-3.
31. *Narodno ujedinjenje.*- Глас Боке, IV/1935, бр.154, стр.[1].
32. *Котор у будућности.*- Глас Боке, IV/1935, бр.157, 24.XII, стр. 6-7.
33. *Dvadesetpetogodišnjica Sokolskog društva Kotor.* - Глас Боке, V/1936, бр. 173, 25. IV, стр. [1]-2.
34. *Зашто се овако поступа са бокељским поморцима.* - Глас Боке, V/1936, бр. 181, 20. VI, стр.2. Потпис: Предраг.
35. *Ruska vladavina u Boki.* - Глас Боке, V/1936, бр. 171, стр.2.
Prikaz predavanja Pava Butorca održanog 4. IV 1936. u Kotoru, o ruskoj vladavini u Boki 1806-1807. g. Potpis: Puk.
36. *25-годишњица Соколског друштва Котор.* - Гласник НУ Боке Которске, III/1936, бр.1, стр. 16-17.
Приликом свечаног прослављања.
37. *Вук Караџић - његов боравак у Боки.* - Гласник НУ Боке Которске, IV/1937, бр. 13, стр. 24-28.
Уз 150. годишњицу рођења.
38. *Вук Караџић. Његов значај за наш народ.* - Глас Боке, VI/1937, бр. 250, 13. XI, стр.2.
39. 75 godišnjica "Slavjanska čitaonica" u Dobroti. - Глас Боке, VI/1937, бр. 1, стр. 223.
Potpis: Puk.
40. *Вјеридба и свадба.* - Гласник НУ Боке Которске, V/1938, бр. 1/4, 30. XII, стр. 9-20.
Опис паштровских обичаја, са свадбеним пјесмама.
41. *Chamberlain - o sebi.* - Глас Боке, VIII/1939, бр. 340, стр.4.
Потпис: П. Ковачевић, проф.
42. *Љуба Јовановић - државник и академик.* - Гласник Народног универзитета Боке Которске, VI-VII/1940, бр. 1/4, 1. XII, стр. 19-23.
Са фотографијом Љ. Јовановића.
Поводом свечаног откривања Спомен-плоче у Котору на кући у којој се Јовановић родио.
43. *Churchill Winston Spencer Leonard.* - Глас Боке, X/1941, бр. 404, стр. 4-5.
Potpis: Puk.
44. *Прије двадесет година. "Тиранин и његова жртва". Овако је говорио Бокељ ђ. др Божо Вукотић за вријеме Свјетског рата у бечком парламенту.* - Глас Боке, VII/1938, бр. 263, стр.2. Потпис: Пук.
Одломци из говора одржаног у аустријском парламенту 1918.г. против тираније и система талаца који су спроводиле аустријске власти.
45. *Стогодишњица оснивања "Српског пјевачког друштва Јединство".* - Гласник Народног универзитета Боке Которске, VI-VII/1940, бр. 1/4, стр. 50-51.
Историјат друштва.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

46. *Проблем реорганизације наставе у Поморском техникуму.* - Побједа, VI/1950, бр. 138, стр.5.
47. *Средња поморска школа у Котору - најстарија стручна школа код нас.* - Просвјетни рад, III/1956, бр.7, 1. IX, стр.12.
48. *Српска поморска закладна школа у Херцег-Новом.* - Просвјетни рад, IV/1957, бр. 2, 1. III, стр. 12.
49. *Операција енглеских ратних бродова у нашим водама за време Наполеонских ратова (1813-1814).* - Наше море, Дубровник, VI/1966, бр.6, стр. 286-289.
50. *Поморство у Херцег-Новом.* - Бока, Херцег-Нови, I/1969, стр. 137-157.
Summary. П.о.
51. *Бокељски устанак 1869/70. (Поводом стогодишњице).* - Бока, II/1970, стр. 121-149.
Summary. П.о.
52. *Гаврило Родић у свјетлу Бокељског устанка 1869/70.г.* - У: Устанак у Боки Которској. Зборник радова са научног скупа у Боки Которској 1969. године. Котор: Центар за културу, 1970, стр. 109-119.
Summary. П.о.
53. *Бокељски устанак 1869/70. у свјетлу руске штампе.* - У: Устанак у Боки Которској. Зборник радова са научног скупа у Боки Которској 1869. године. Котор: Центар за културу, 1970, стр. 269-283.
Summary. П.о.
54. *Гаврило Родић у свјетлу Бокељског устанка 1869/70. год.* - Зборник радова са научног скупа о устанку у Боки Которској 1869, Котор-Будва, 1970, стр. 1-11.
Постоји и сепарат.
55. *Флота адмирала Сењавина у нашим водама - руска управа у Боки (од 28. фебруара 1806. до 14. августа 1807. године).* - Бока, 3, Херцег-Нови, 1971, стр. 59-77.
Summary. П.о.
56. *Učešće Bokelja u razvoju Ruske mornarice.* - U: 12 vjekova Bokeljske mornarice, Beograd, 1972, str. 137-156.
57. *Дневник Петра Андрејевича Толстоја у вези са школовањем руских питомаца у Перашту 1689. године.* - Зборник Више поморске школе у Котору, 1, Котор, 1974, стр. [43]-51. Summary.
Има и посебни отисак.
58. *Запажања руског поморског капетана В.Б. Броневског.* - Зборник Више поморске школе у Котору, 2, 1975, стр. 17-32.
Summary. П.о.
59. *Запажања руског поморског капетана В.Б. Броневског.* - Зборник Више поморске школе у Котору, 3/4, 1976/77, стр. 53-68.
Summary. П.о.
60. *Економски развитак Боке Которске.* - Рад XVI-ог конгреса Савеза удружења Савеза фолклориста Југославије на Игалу 1969. године, Цетиње, 1978, стр. 27-32.
Summary. П.о.
61. *Сава Владисављић сарадник Петра Великог.* - Зборник Више поморске школе у Котору, 5/6, Котор, 1978/79, стр. [171]-182. Summary.
Има и посебни отисак.
62. *Важност енглеског језика у поморству.* - Зборник Факултета за поморство у Котору, X/1983-1984, бр. 9/10, стр. 347-350.
Summary. П.о.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

63. *Устанци у јужној Далмацији у годинама 1869/70. и 1881/82. Прилог за изучавање војне историје према аутентичним изворима.* - Бока, Херцег-Нови, 17, 1985, стр. 221-257. Summary.П.о.
Превод с њемачког аутора Huga von Češka.
64. *Матија Змајевић - руски адмирал.* - Зборник Которске секције историчара Црне Горе, Котор, 1985, бр.3, стр. [135]-143.
Постоји и посебни отисак.
65. *Источне обале Јадрана 1863. године.* - Бока, Херцег-Нови, 1987, 19, стр. 291-303.
Превео и приредио П.К. (аутор): Eastern Shores of the Adriatic in 1863 by Viscountess Strangford.
Постоји и сепарат.
66. *Паштровићи: племе са плаве обале.* - Политика експрес, XXX/1993, бр. 10609, 24.IX, стр. 17; бр. 10610, 25. IX, стр. 15; бр. 10611, 26.IX, стр. 15; бр. 10612, 27. IX, стр. 13; бр. 10613, 28. IX, стр. 17; бр. 10614, 29. IX, стр. 15; бр. 10615, 30. IX, стр. 17; бр. 10616, 1.X, стр. 21; бр. 10617, 2. X, стр. 17; бр. 10618, 3.X, стр. 15; бр. 10619, 4. X, стр. 13; бр. 10620, 5. X, стр. 17.

III ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. BOŠKOVIĆ, Branko: *Predrag V. Kovačević.* - Šahovski glasnik, Zagreb, LIV/1989, br. 4, str. 190.
Некролог.
2. GREGOVIĆ, Savo: *Dragi čitaoče.* - U: P.V.K., Istorija bokeljskog pomorstva (II izdanje). - Kotor, 1984, str. [3]-4.
3. ГРЕГОВИЋ, Саво: *Поводом смрти Предрага Ковачевића: вјерни хроничар свога краја.* - Приморске новине, XVII/1989, бр. 354, 31. I, стр. 11.
4. ДУЈОВИЋ, Јован: *Како сам открио Хајнриха Химлера.* - Побједа, XXXIV/1977/78, 4332, 30. XII, 1, 2. I, 20; 4333, 3. I, 14; 4334, 4. I, 14; 4335, 5. I, 14.
Поднаслов: Предраг Ковачевић, професор, из Котора, бивши логораш из Оснабрика, открио је маја 1945. прерушеног рајхсфирера СС. - Необичан сусрет. - "Задржите сумњивог мајора". - Истрага. Злочинац се отровао скривеним цијанкалијем. - Шта кажу званични документи. - Потврда енглеског генерала и обећање руских официра. - Посљедњи дани "оца" геноцида и лебенсборна.
5. *Из биографије Предрага Ковачевића.* - Политика експрес, XXX/1993, бр. 10620, 5. X, стр. 17.
Са фотографијом.
6. КАЖЕНЕГРА, Борис: *Предговор.* - У: Паштровићи, културно-историјски преглед. Друго издање. - Београд, 1976, стр. 5-8.
7. MARTINOVIĆ, Dušan J.: *Predrag V. Kovačević. Uz desetogodišnjicu smrti.* – Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XLVII-XLIX, Kotor, 1999-2001, str. [291]-311.
8. МИЛИЋ, Александар: *Прва велика изложба у которској палати Гргурина из 1934. године.* - Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XLIII-XLVI, Kotor, 1995-1998, стр. 323-337.
9. МИЛИЋ, Александар: *Которанин Предраг В. Ковачевић.* - Даница, календар, Београд, 1999, стр. 226-231.
In memoriam.
10. ПАСИНОВИЋ, Миленко: *Предраг Ковачевић (1905-1989).* - Зборник Факултета за поморство у Котору, XVI/1988, бр. 14, стр. (231)-233.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

МОМЧИЛО С. ЛУТОВАЦ (1925-1990)

Братство Лутовци, из Дапсића недалеко од Берана, дало је два истакнута географа: академика Милисава В. Лутовца (1901-1988),[1] редовног професора Београдског универзитета, и др Момчила С. Лутовца, средњошколског професора и вриједног научног посленика, о коме ће бити ријечи у овој био-библиографском портрету.

Васојевићко братство Лутовци су доселили из Лутова код Братоножића (старином Пипери). Предак им Вукаиле првобитно се настанио у Црном Врху, затим у Виницкој, па у Дапсићу на земљи плавских бегова.[2]

Момчило Лутовац рођен је угледној породици Стевана Лутовца 5. октобра 1925. године у селу Дапсићи, код Берана. Након свршене основне школе у родном мјесту завршио је Беранску гимназију. Уписао се потом на Филозофски факултет у Београду (одсјек географије), да би се по завршетку поново вратио завичајној Гимназији "Панто Малишић" у Беранама, и у њој од 1954. године радио све до пензионисања (1983). Важио је за једног од најбољих методичара географије у средњошколским црногорским заводима, с атрибутима строгог али правичног, занимљивог тумача географске материје, доброг организатора и интерпретатора наставно-васпитног процеса. Стога је био цијењен међу ученицима и колегама-професорима, у друштвеној средини - међу грађанима. Један његов познавалац и биограф записао је за др М. Лутовца:

"Критичан, више према себи, него према другима, јасан, понекад оштар у дискусијама, али увијек добронамјеран, свакој обавези из васпи-

---

[1] Уп.: Добрило Аранитовић, *Милисав В. Лутовац (1901-1988)*. - Библиографски вјесник, XXVI/1995, бр. 1, 111-138.

[2] Радосав Вешовић: *Племе Васојевићи у вези с историјом Црне Горе и племенским животом сусједних брда*, Сарајево, 1935, стр. 248.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DURBE CRNA GORA

тно-образовног процеса, прилазио је крајње савјесно, одговорно и поштено".[3]

М. Лутовац је припадао категорији стручњака која се радом и резултатима стваралаштва доказивала. Никада се није задовољавао оствареним резултатима, већ је перманентно ширио своје образовне видике, усавршавао знање и нештедимице га преносио на млади нараштај.

Докторирао је као гимназијски професор, што није лако и једноставно постићи. То могу само ријетки и даровити појединци. Поред напорног рада у учионици, стизао је да истражује на терену. Терен је за њега био "географска лабораторија". Послије теренских истраживања приступао је систематизацији прикупљене грађе, њеном уопштавању и приређивању за штампу. Подносио је стручна и научна саопштена на географским семинарима, симпозијумима и конгресима. Објелоданио је педесетак стручних и научних географских и етнографских радова, међу којима и двије запажене монографије.

И као пензионер М. Лутовац је полетно радио, као да је почињао професионалну каријеру. Неумитна смрт га је, међутим, покосила 18. фебруара 1990. године у тренутку када је интензивно радио на опсежнијем животном дјелу - географској монографији о Горњем Полимљу.

Момчило С. Лутовац није био само солидан средњошколски професор, већ и вриједни научни радник. Поред низа објављених приказа на научне расправе из географије и етнографије, на географске уџбенике и монографије, објавио је и пет-шест монографских публикација.

Сарађивао је у *Гласнику Српског географског друштва, Гласнику Географског института САНУ, Годишњаку Географског друштва Црне Горе*; научно-популарним зборницима: *Глобус и Земља и људи*; иванградским *Токовима* и титоградској *Пракси*, а повремено и у новинама: иванградској *Слободи*, црногорској *Побједи*, београдској *Политици* и др.

Врхунац креативног, истраживачког и списатељског рада Лутовац је досегао у докторској дисертацији *Миграције радне снаге из Црне Горе на привремени рад у иностранство (1964-1974)*, која се појавила у издању Српског географског друштва у Београду, 1980. године.

Такође и дјело овог аутора *Роми у Црној Гори (од појаве до данас),* које му је објавило Друштво пријатеља књиге у Иванграду 1987. године, скренуло је на себе пажњу стручне и научне јавности као темељит научноистраживачки рад.

Др М. Лутовац је за предмет своје докторске дисертације изабрао једну савремену друштвено-економску појаву - миграцију радне снаге из Црне Горе на привремени рад у иностранству, која је добила масовније размјере између 1964. и 1974. године, оцјењујући овај феномен, аналитички и свестрано, за десетогодишњи период. До појаве ове монографске студије у

[3] Ратомир Божовић: *Др Момчило Лутовац, професор.* - Просвјетни рад, 1990, бр. 7, 1. IV, стр. 12.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Црној Гори овом изузетно значајном питању наука није поклањала одговарајућу пажњу, нити се упуштала у каузално-посљедичне односе овог савременог феномена у нас, иако је за истраживањима те врсте, несумњиво, постојао важан друштвени интерес. Стога је др Момчило Лутовац посветио више својих истраживачких година овом научном и друштвено-политичком питању, из којега је резултирала и његова докторска теза, коју је одбранио 5. јула 1978. на Катедри за географију Природно-математичког факултета у Београду. Аутор је примјењујући досљедно савремену научну методологију, са исцрпним научним апаратом, користећи неопходне научне методе и инструменте, истакао: задатак, сврху и приступ студији (прикупљање и анализу статистичких и демографских показатеља, дакако, и другог документационог материјала) о црногорским радницима на привременом раду у иностранству. Вршио је анкетирање миграната у земљи приликом боравка за вријеме празника и годишњих одмора; анкетирао спољне мигранте у Западној Европи; прикупљао податке у Црној Гори о слободним радним мјестима у циљу указивања на могућност реемиграције.

М. Лутовац је посебно анализирао узроке и мотиве миграције радне снаге, облике информисања и процес запошљавања наших радника у западноевропским државама; масовност миграција и друштвена обиљежја миграната, посљедице миграције; могућност задржавања даљег одласка радне снаге и прихватања повратника са рада у иностранству; облика рада који би могли допринијети отварању радних мјеста и мјере за стимулисање радника-повратника из иностранства; повратак радника из иностранства и проблем њихове друштвено-економске реинтеграције, и друга релевантна питања.

У завршним разматрањима аутор констатује:

> "Веома коњуктурни импулси земаља Запада, представљају основну одредницу појаве, обима динамике и структуре миграната. У тој циновској вртешци савремене миграције радне снаге из земаља јужне Европе, Турске и наше земље, која се одвија на тлу Европе а коју покрећу исти механизми профита и међународног тржишта робе и радне снаге нашли су се и црногорски радници".

Потенцирајући најновија социолошка и демографска истраживања миграција на привремени рад у иностранству, М. Лутовац закључује - да је веома широка лепеза мотива за одлазак радне снаге из Црне Горе, премда су: "Црногорци за одлазак највише мотивисани економским разлозима". Тешки услови у матици присиљавали су Црногорце на миграције, да траже боље услове егзистенције.

> "У тражењу опстанка за живот Црногорци су емигрирали и у најудаљеније крајеве свијета. Прелазили су све меридијане и на истоку и западу. Црну Гору можемо сматрати класичним подручјем миграција или главним жариштем миграционих процеса у Југославији."

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

На крају је дат попис литературе, коју чине 83 библиографске јединице од којих су 27 црногорски аутори, који више узгредно дотичу ову тему и документациони материјал о запошљавању у иностранству за период 1960-1971. године, који чине 16 табеларних прегледа...

Друга књига др Момчила Лутовца - о Ромима - представља прву цјеловиту научну монографију о овој етничкој скупини у Црној Гори. У првом поглављу аутор разматра општија питања, као што су: особености имена, постојбина и миграције, историјска судбина и прогони Рома по свијету. У другом, знатно опсежнијем и садржајнијем пажљиво се разматрају живот Рома у Црној Гори: процес насељавања и прилагођавања, просторни аспект насељености и структурна обиљежја, утицај урбанизације и индустријализације, утицај савремених спољних миграција, систем вриједности и обичајно право, учешће Рома у Народноослободилачкој борби, процес асимилације, еманципације и афирмације.

Аутор је констатовао да је у Црној Гори, у вријеме његовог истраживања, боравило 4.200 Рома. Постоје три групе ромског народа у Црној Гори: Ковачи, Мађупи и Габељи (чергаши). Као што је познато, Роми су били излагани свакодневним прогонима и репресалијама диљем Европе, а за вријеме Другог свјетског рата према њима су Њемци спроводили геноцид. У Црној Гори, међутим, Роми нијесу никада злостављани.

И ова Лутовчева књига је резултат дуготрајних теренских истраживања, на којима је дошао до обиља научне грађе о Ромима. Обилазећи ромска насеља биљежио је све важније појединости о географским специфичностима насеља, времену и начину досељавања, дјелатностима којима су се Роми бавили у прошлости, о данашњим занимањима и начину живота. Посебну пажњу аутор обраћа на прелазну фазу полуномадског живота на стални живот у урбаним срединама, на ромско школовање; на њихов менталитет, патриотизам и етичке норме. (Забиљежио је да не постоји случај шпијунирања и потказивања код Рома!)

Књига је писана научно-популарним стилом. Стога, и због атрактивности тематике, претпостављамо да је била, и остала, занимљиво научно штиво код широке читалачке популације.

Поред двије главне, омиљене теме о савременим миграционим кретањима и Ромима у Црној Гори, занимао се др М.С. Лутовац и за градске агломерације у Полимљу (Андријевица, Беране) и Сјеверној Црној Гори (Шавник, Плужине, Брсково, Мојковац). Бавио се и еколошким питањима и туризмом. Планине Комови и Смиљевица биле су такође предмет његових опсервација. Посебно се интересовао за поједине проблеме васпитања и образовања дјеце наших радника на привременом раду у иностранству; за уџбенике географије у средњој школи. Улазио је и у неке друге научне области које нијесу биле његов ужи фах, и у којима није био толико суверен.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

То су били превасходно питање црногорске нације и етногенеза Црногораца, полемишући са Савом Брковићем, Шпиром Кулишићем и другима који су их подржавали, рецензирали и штампали њихове радове. Штавише, своје жустре и нетолерантне полемичке тонове претакао је у епске пјесме...

Оспоравао је Лутовац да се црногорска нација развијала темпом како је то представљао С. Брковић и заступао је умјеренију тезу која гласи:

> "То што су се Црногорци развили у посебну нацију која се посебно афирмише својом прошлошћу никако не значи да немају никакво заједничко етничко поријекло са Србима".

Дакле, оно што је позитивно у Лутовчевим полемичким интерпретацијама крајње сложених и научно недовољно расвијетљених питања етногенезе Црногораца јесте то да он признаје специфичности црногорског етноса и постојање црногорске нације, што, како истиче, никако не значи "да Срби и Црногорци немају никакво заједничко поријекло", и, с тим у вези, додаје:

> "[...] чистих народа и народности не постоји у свијету и нико не пориче (SIC!) да су на простору Црне Горе постојала амалгамисања Словена са илирско-римским живљем. Напротив, то је историјска чињеница. Али је неприхватљиво да су Црногорци потпуно самосвојни народ, или су само илирско-романско-келтско-словенски амалгам и да немају никакве сродности са Србима, како то тврди Кулишић".[4]

Овакви Лутовчеви научни ставови по питању етногенезе Црногораца и настанку црногорске нације, за које он нуди и низ података (на примјер, миграције из Црне Горе у Србију (и тсл.), тешко да се могу научно игнорисати.

Др Момчило Лутовац се неколико деценија бавио фолклористиком; сакупљао је и пјевао епске народне пјесме. Епски дух је од малена његовао уз струне гусала "и тако постао један од познатијих стваралаца епских народних пјесама на тлу Црне Горе". Вјеран породичној традицији и дубоко везан за њене коријене и изданке (и отац му Стеван био је сакупљач народних умотворина) и сам је, одрана, сакупљао епске народне пјесме, и из тог његовог сакупљачког опуса резултирале су три-четири збирке епике. Др Саво Скоко у рецензији прве Лутовчеве збирке "Судилиште", за његове пјесме вели:

> "Мада то нису бисери попут неких из Вука Стефановића Караџића, којима су се дивили највећи европски писци онога времена: Грим, Хердер, Гете, Мериме, Мицкијевич, Пушкин и др. и који представљају најдрагоценији део читавог српског културног наслеђа, - песме о којима је реч нису без духовне, естетске па и историјске вредности. У њима не ретко блесне понека дубока мисао, сјајан стих и ватрен поклич на борбу против ропства, насиља и неправде, против нечовештва, подлости и ли-

[4] Др М. Лутовац: *Научно и шовинистичко схватање*. - У: Црногорско поријекло и "етногенеза", Иванград, 1981, стр. 9.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

цемјерја.Свака од њих је прожета националном, родољубивом и општељудском песничком свешћу која је изражена лепим народним метафорама, релативно добро компонована и мисаоно складно повезана".[5]

Прва Лутовчева књига епских пјесама се појавила поводом 200-годишњице Вукове смрти. Сачињавају је око 40 пјесама, насталих у распону од XV вијека до Другог свјетског рата.

Друга збирка - "Прва вјера - потоња невјера", компонована од два циклуса: "На врелима слободе" и "Родољупци" за разлику од претходне, не представља кохерентну епско-пјесничку цјелину. Њен други циклус "Родољупци" инспирисан је неким новијим покушајима у науци и култури Црне Горе, које је др Лутовац оцијенио као "научно и тенденциозно схватање" мијењања историје Црне Горе. Иритирале су га двије књиге: Сава Брковића, *О йосшанку и развоју црноїорске нације* (Титоград, 1974) и Шпира Кулишића, *О еїноїенези Црноїораца* (Титоград, 1980).

О овим двијема књигама било је много расправе у стручној, научној и лаичкој јавности. О Кулишићевој књизи је 19. јуна 1981. вођена расправа у Идеолошкој комисији при Централном комитету Савеза комуниста Црне Горе, у којој је присуствовало и учествовало седамдесетак научних, политичких, културних и јавних радника Црне Горе.[6]

Међу доцнијим најжешћим критичарима био је и др Момчило Лутовац. Претходно је критичке осврте објавио у иванградској "Слободи" и београдској "Политици", у којима је указао на недостатке и промашаје нападнуте Кулишићеве књиге. Касније је у поговору своје књиге "Прва вјера - потоња невјера" објаснио мотиве за циклус пјесама "Родољупци" у овој збирци и у двјема стихованим брошурицама "Црногорци, поријеко и етногенеза" (Иванград, 1981. и 1988). Он каже:

> "Циклус пјесама 'Родољупци или - потоња невјера' се односи на несхватљиву жељу једне групе интелектуалаца у Црној Гори да раздвајају црногорски народ од српског народа, да раздвајају оно што је вјековима спајало и што се показало веома позитивним и спасоносним у историји наших народа."[7]

Лутовац, је, наводно, забиљежио све пјесме, тврдећи да су оне "из главе читава народа", објашњавајући да је народ у Црној Гори сваку значајнију појаву пропратио епом односно епским казивањем, какав је био случај и са књигом Шпира Кулишића. Тешко се може прихватити да се у народу, без обзира на његове поједине даровите појединце, могла једна оваква пјесма то јесте циклус пјесама спјевати. Више је вјероватно да их је Лутовац сам спјевао, чему иду у прилог и поједина ауторова тумачења у текстуал-

---

[5] Др Саво Скоко: *Рецензија рукойиса*. - У: Судилиште, епске народне пјесме, Београд, 1987, стр. 5.

[6] *Пракса*, Титоград, 1981, бр. 4, стр. 7-226.

[7] Др М. Лутовац: *Најомене*. - У: Прва вјера - потоња невјера, епске пјесме, Иванград, 1988, стр. 81.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ним назнакама на крају књиге. Заклањање "иза народног пјевача" није нелогично у оно вријеме; то је ауторова мимикрија да би избјегао евентуалне консеквенце. Јер, др Лутовац, кроз десетерачке стихове прозива по имену и презимену не само ауторе (С. Брковића и Ш. Кулишића), већ и академика Бранка Павићевића (рецензента књиге), Јеврема Брковића, Бранка Бањевића, Вукашина Перовића, Драгоја Живковића, Радослава Ротковића, Војислава Никчевића и низ других. Иако су ове пјесме биле доста популарне у Васојевићима, може се замјерити пјесниковом вокабулару, неким увредљивим десетерачким стиховима (као, на примјер: "Црн ти образ био и крштење"; "Мајмун гледа себе у зрцало"; "Не имали пјесме ни лелека, од људи се крили довијека"), који нијесу увијек на нивоу научног посленика М. Лутовца. Очито, претјеривао је Лутовац у пјесничком изразу, нападајући историописце и њихове симпатизере и подржаваоце, протагонисте и актере црногорског етникума као посве самосвојног.

И, на крају, када је ријеч о епској поезији данас, мора се поставити питање није ли она анахрона? Била је она у прошлости одиста она бистра матица која је будила свијест народа, наслађивала његову душу, развијала борбено расположење против непријатеља. Тада је, међутим, епика била јединствен медиј у туробним временима борбе, ропства и слободе...

Има оправдања и код др Лутовца што је знатан број стихова, и до сада необјављених, сакупио у народу и што их је изнио на свијетло дана. За савремене мотиве и теме које је опјевао у десетерцу не видимо праве разлоге, јер је он то знао и умио да каже и кроз научне расправе и полемике. Присуство у њему епског пјесника и гуслара били су, међутим, доминантнији...

Проф. др Милорад Васовић, пишући некролог др Момчилу Лутовцу, констатовао је да је био "један од најугледнијих географа и средњошколских наставника у Црној Гори. Физички и психички је изгледао као човјек који је зашао у педесету а не у шездесет и пету годину живота, па је тим више његова смрт била велико изненађење за све нас". Проф. Васовић наглашава да се Лутовац бавио физичко-географским и друштвено-географским истраживањима, али да је "главно и најобимније његово дело студија "Миграција радне снаге из Црне Горе на привремени рад у иностранство". То је, како проф. Васовић аподиктички закључује: "истовремено и најпотпунији и најтемељитији географски прилог у нас о суморној стварности која окружује стотине хиљада наших људи расутих по западноевропским земљама". На крају, Васовић подвлачи да је Лутовац у друштву географа "уживао углед врсног географа, даровитог предавача, па и забављача".[8] Знао је, одиста, др Момо Лутовац да као учесник научних скупова и семинара, у тренуцима предаха, на заједничким вечерима напо-

[8] Милорад Васовић: *Момчило Лутовац*. – Гласник Српског географског друштва LXX/1990, бр. 1, стр. 85-86.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

се, уз звуке дивних гусала и хармоничне мелосе епских пјесама, одушеви љубитеље овог народног инструмента...

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА МОМЧИЛА ЛУТОВЦА

Библиографијом др Момчила Лутовца обухваћене су библиографске јединице из часописа и зборника, а од новина - једино из *Просвјетног рада*. Мањи прилози и прикази у дневној и повременој штампи нијесу ушли у овај библиографски попис. Своје радове је потписивао пуним именом и презименом, понекад и с двојним презименом Гогић-ЛУТОВАЦ.

II-1 *Оригинална дјела (монографске публикације)*

1. МИГРАЦИЈЕ РАДНЕ СНАГЕ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ НА ПРИВРЕМЕНИ РАД У ИНОСТРАНСТВО. Посебно издање Српског географског друштва, књ. 51, Београд, 1980, 244 стр.
2. ЦРНОГОРЦИ, поријекло и "етногенеза". - Иванград: М. Лутовац, 1981 (Пријепоље: Милешево). - 21 стр.; 17 цм.
   Епска пјесма, са подужим ауторовим "Предговором".
   Предговор (Чедомир Боричић), стр. 3-4. - (Брош.).
3. ROMI U CRNOJ GORI. (od pojave do danas). - Ivangrad: Društvo prijatelja knjige, 1987 (Prijepolje: Mileševo). - 247 str.; ilustr.; 21 cm.
   Посебна издања / Друштво пријатеља књиге, Иванград; књ.5.
   Тираж 1000. - Резиме / Мирољуб Ралевић: стр. 237-240 - Библиографија: стр. 241-244. - (Брош.).
4. СУДИЛИШТЕ. епске народне пјесме / [сакупио] Момчило С. Лутовац. - Београд: Друштво гуслара "Вук Караџић", 1987 (Пријепоље: Милешево). - 174 стр.; 20 цм.
   Посебно издање; бр. 1.
   Тираж 1000. - Рецензија рукописа / Саво Скоко: стр. 5. – [Из рецензије] / Ђорђије Трифуновић: 6-7. - Предговор / Мирко Добричанин: стр. 8-10. - Напомене: стр. 171-172. - (Брош).
5. ЦРНОГОРЦИ - поријекло и "етногенеза". - Иванград: Друштво пријатеља књиге, 1988 (Пријепоље: Милешево). - 32 стр.; 20 цм.
   Посебна издања / Друштво пријатеља књиге; бр. 8. Епска пјесма. Тираж 1000. - (Брош.).
6. ПРВА ВЈЕРО - ПОТОЊА НЕВЈЕРО: епске пјесме. - Иванград: Друштво пријатеља књиге, 1988 (Пријепоље: Милешево). - 84 стр.; 20 цм.
   Посебна издања / Друштво пријатеља књиге бр. 7.
   Тираж 1000. - Рецензија рукописа / Ђорђије Трифуновић, Мијо Бановић: стр. 5-8. - Умјесто предговора / Зоран Вулевић: 9-11. - (Брош.).

II - 2 *Расправе, чланци, прилози и прикази у периодици и зборницима*

1. *О географском уџбенику.* - Глобус, Београд, IV/1972, бр. 4, стр. 28-31.
2. *Један облик слободних активности у Основној школи "Бајо Јојић" [у Андријевици].* - Просвјетни рад, XXIV/1972, бр. 11/12, 1. и 15. VI, стр. 15.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

3. *Африка - политичко и економско ослобођење.* - Земља и људи, Београд, 1973, св. 23, стр. 225-236.
4. *Измјене градске микроклиме под утицајем индустрије на примјеру Иванграда.* - "Животна средина и човек". Посебно издање СГД, Београд 1973, књ. 39, стр. 123-135. Résume.
5. *Физичко-географске карактеристике слива Калударске ријеке.* - Гласник Српског географског друштва, Београд, 1974, св. LIV, бр. 1, стр. 35-50.
6. *Дајсића ријека - примјер искоришћавања планинских ријека у Горњем Полимљу.* - Земља и људи, Београд, 1974, св. 24, стр. 26-42.
7. *Уџбеник географије треба да буде плод тимског рада.* - Просвјетни рад, XXIV/1974, бр. 15, 1. X, стр.9.
8. *Саво Брковић: О постанку и развоју црногорске нације, Графички завод Титоград, 1974. године.* - Глобус, Београд, VII/1975, бр.7, стр. 429-439.
9. *Проблеми савремених сеоских миграција на примјеру општина Иванград, Плав и Рожаје.* - Гласник Етнографског института САНУ, Београд, 1975, св. XXIV, стр. [79]-101. Résumé + 2 мапе.
10. Др Мирко Барјактаровић: *Етнички развитак Горњег Полимља, Гласник Цетињских музеја, Цетиње, 1973.* - Глобус, Београд, VII/1975, бр.7, стр. 432-433.
11. *Андријевица - прилог проучавању варошице Горњег Полимља.* - Гласник Српског географског друштва, Београд, 1975, св. IV, бр.1, стр. 35-54. Résumé.
12. *Вукадинова пећина у селу Дајсићи код Иванграда.* - Гласник Српског географског друштва, Београд, 1975, св. LV, бр. 2, стр. 29-38. Résumé.
13. *Иванград - проучавање особености географског положаја и новијих чинилаца развитка.* - Токови, Иванград, 1975, бр. 10/11, стр. 133-157.
14. *Планина Смиљевица.* - Земља и људи, Београд, 1975, св. 25, стр. 35-45.
15. *Комови.* - Земља и људи, Београд, 1976, св. 26, стр. 5-16.
16. *Са планине Смиљевице.* - Глобус, Београд, VIII/1976, бр.8, стр. 308-313.
17. *Туризам - значајна могућност привредног активирања сјеверне Црне Горе.* - Глобус, Београд, VIII/1976, бр.8, стр. 186-196.
18. *Роми у Црној Гори.* - Токови, Иванград, 1976, бр. 12/13, стр. 85-107.
19. *Сточарство на Смиљевици у прошлости и данас.* - Гласник Српског географског друштва, Београд, 1977, св. LVII, бр. 1, стр. 99-116. Résumé.
20. Др Здравко Ивановић: *Урбано-географске промјене у развитку Титограда, Титоград, 1977.* - Глобус, Београд, IX/1977, бр.9, стр. 399-400.
21. *О Ромима у Црној Гори.* - Гласник Етнографског института САНУ, Београд, 1977, св. 26, стр. 119-138.
22. *Брсково и Мојковац.* - Земља и људи, Београд, 1977, св. 27, стр. 199-213.
23. *Географија за први разред заједничке основе средњег усмереног образовања. "Научна књига", Београд, 1977.* - Глобус, Београд, IX/1977, бр.9, стр. 400-402.
24. *Неки примјери нарушавања животне средине на планинама Горњег Полимља.* - Глобус, Београд, X/1978, бр.10, стр. 322-326.
25. *Варошица Шавник.* – Земља и људи, Београд, 1978, св. 28, стр. 154-167.
26. *Неки аспекти развитка туризма у СР Црној Гори.* - Гласник Српског географског друштва, Београд, LIX/1979, бр. 1, стр. 52-74. Résumé.
27. *Географија за први разред заједничких основа. (Аутори: Владимир Ђурић, Томислав Ракићевић, Јован Илић, Милован Даниловић).* - Просвјетни рад, 1979, бр. 6, 15. III, стр.5.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

28. *Др Здравко Ивановић: Урбане географске промјене у развитку Титограда.* - Просвјетни рад, 1979, бр. 11, 1. VI, стр.9.
29. *Пива и њен гравитациони центар Плужине.* - Земља и људи, Београд, 1979, св.29, стр. 36-57.
30. *Неки проблеми васпитања и образовања дјеце наших радника на привременом раду у иностранству.* - Глобус, Београд, XI/1979, бр. 11, стр. 21-29.
31. *Др Душан Мартиновић: Цетиње, ИШП "Обод". - Цетиње, 1977. године.* - Глобус, Београд, 1980, бр. 12, стр. 196-198.
32. *Павле Радусиновић: "Становништво Црне Горе до 1945. године".* - Београд, САНУ, 1978. - Просвјетни рад, 1980, 12. VI, стр. 11.
33. *Неки остаци патријархалних схватања у Горњем Полимљу.* - Токови, Иванград, 1981, бр. 16, стр. 105-120.
34. *Неки примјери нарушавања животне средине у Горњем Полимљу.* - Годишњак Географског друштва Црне Горе, Титоград, 1981, бр. 3, стр. 57-70. Ресюме.
35. *Павле Радусиновић: Становништво Црне Горе до 1945. године, Београд, САНУ, 1978. године.* - Глобус, Београд, 1981, бр. 13, стр. 95-96.
36. *Могућности радног ангажовања становништва СР Црне Горе развитком пољопривреде, мале привреде и привређивања без личног рада.* - Гласник Српског географског друштва, Београд, 1982, св. LXII, бр.2, стр. 37-45. Résumé.
37. *Неки проблеми друштвено-економски радника-повратника са привременог рада у иностранству.* – Пракса, Титоград, 1983, бр. 6, стр. 203-215.
38. *Неки проблеми савремених сеоских миграција у Сјеверној Црној Гори.* - Пракса, Титоград, 1986, бр.5, стр. 63-74.
39. *Исаковци - ново национално име југословенских муслимана.* - У: Петар Рудић, Исаковци -ново име југословенских муслимана српскохрватског језика: (предлог). - 2 прерађено издање. - Бијело Поље: Мјесна конференција Социјалистичког савеза радног народа Равне Ријеке, 1987, стр. 21-23.

ЛИТЕРАТУРА О М. ЛУТОВЦУ

1. ACKOVIĆ Dragoljub: *Mišljenje o radu "Romi u Crnoj Gori od doseljavanja do danas"* dr Lutovac. - U: Dr Momčilo Lutovac, Romi u Crnoj Gori, Ivangrad, 1987, str. [5].
2. BARJAKTAROVIĆ Mirko: *[Recenzija na rukopis "Romi u Crnoj Gori" dr M. Lutovca].* - U: Dr Momčilo Lutovac, Romi u Crnoj Gori, Ivangrad, 1987, str. [4].
3. БОЖОВИЋ Мијо: [Оцјена рукописа "Прва вјера - потоња невјера"]. - У: Др Момчило С. Лутовац, Прва вјера - потоња невјера. Епске пјесме, Иванград, 1988, стр. 7-8.
4. БОЖОВИЋ, Ратомир: *Др Момчило Лутовац, професор.* - Просвјетни рад, 1990, бр.7, 1. април, стр. 12.
   Некролог.
5. БОРИЧИЋ Чедомир: *Предговор.* - У: Црногорци, поријекло и "етногенеза", 1981, стр. 3-4.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

6. VASOVIĆ Milorad: *Recenzija rukopisa Romi u Crnoj Gori od dr Momčila Lutovca.* - U: Dr Momčilo S. Lutovac, Romi u Crnoj Gori (od pojave do danas), Ivangrad, 1987, str. [3].
7. ВАСОВИЋ Милорад: *Момчило Лутовац.* - Гласник Српског географског друштва, Београд, 1990, LXX, бр. 1, стр. 85-87.
8. ВУЛЕВИЋ Зоран: *Умјесто предговора.* - У: Др Момчило С. Лутовац, Прва вјера - потоња невјера. Епске пјесме, Иванград, 1988, стр. 9-11.
9. GUBERINIĆ Vukašin: *Predgovor.* - U: Dr Momčilo S. Lutovac, Romi u Crnoj Gori, Ivangrad, 1987, str. [7-8].
10. ДОБРИЧАНИН Мирко: *Предговор.* - У: Др Момчило С. Лутовац, Судилиште. Епске народне пјесме. Београд, 1987, стр. 8-10.
11. J.M.: *Др Момчило Лутовац.* - Слобода, Иванград, XXIX/1990, бр. 654, 4. III, стр. 7.
Некролог.
12. СКОКО Саво: *Рецензија рукописа.* - У: Др Момчило С. Лутовац, Судилиште. Епске народне пјесме, Београд, 1987, стр. 5.
13. ТРИФУНОВИЋ Ђорђије: *[Рецензија рукописа].* - У: Др Момчило С. Лутовац, Судилиште, епске народне пјесме, Иванград, 1987, стр. 6-7.
14. ТРИФУНОВИЋ Ђорђије: *Рецензија рукописа.* - У: Др Момчило С. Лутовац, Прва вјера - потоња невјера, епске пјесме, Иванград, 1988, стр. 5-6.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ДУШАН П. ГВОЗДЕНОВИЋ (1917-1993)

Братство Гвозденовића из Вучег Дола у Ћеклићима дало је више истакнутих официра и интелектуалаца, дипломата и политичара, научних и културно-просвјетних посленика. Од синова Думеље Гвозденовића, савременика митрополита Петра Првог Петровића Његоша, потичу: Мићун, а од Мићуна др Анто Гвозденовић, генерал три војске (руске, црногорске и француске) и дипломата (први и потоњи црногорски амбасадор у Вашингтону, у САД),[1] затим, Ристо а од Риста: Петар, црногорски виши официр, чији су синови: проф. др Милан Гвозденовић, познати микробиолог и малариолог[2], др Владо Гвозденовић[3], економиста; врсни правник и законодавац Мирко Гвозденовић[4], и Душан Гвозденовић, истакнути универзитетски наставник, просвјетно-педагошки и културни радник, којему и посвећујемо ове редове.

---

[1] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Др Анто М. Гвозденовић (1854-1935)*. - У: ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 41-52.

[2] Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Др Милан П. Гвозденовић (1899-1982)*. - У: ПОРТРЕТИ, Цетиње, 1983, стр. 323-333.

[3] Др Владо П. Гвозденовић је страдао у саобраћајном удесу у Београду (1945) а његов син др Радивоје-Рајо Гвозденовић, доцент Шумарског факултета у Београду изненада преминуо 26. I 1986. године. (Уп.: Чедомир Драшковић, *Др Радивоје В. Гвозденовић*. - Цетињски лист, XI/1986, бр. 242, 10. III, стр. 12. Потпис: Ч. Д.)

[4] Др Душан Мартиновић: *Мирко П. Гвозденовић (1912-1988)*. - Адвокат, II/1996, бр.3, стр. 157-159. In memoriam исти. – Портрети VII, Цетиње, 2000, стр. 178-181.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Вучедољски Гвозденовићи воде поријекло из Херцеговине, из Чарађа испод Орлине у Гацком, како је то по казивању старих људи - зналаца своје етничке прошлости, у вријеме својих испитивања 1910. и 1911. године забиљежио проф. др Јован Ердељановић.[5]

Периша се доселио у Ћеклиће крајем XVII вијека и од њега су три вучедолска братства: Гвозденовићи, Вицковићи и Пророковићи (Пророчице). Гвозденовићи су се прозвали по Перишином унуку Гвоздену. Старо им је крсно име било Ђурђев-дан (сада њихова послужбица); имају своју цркву, коју су три братства сазидали у Вучем Долу и посветили свом старом свецу - св. Ђорђу. Касније су за славу узели Илин-дан.

Генеалошко стабло Гвозденовића, од Душана уназад ишло би по пасовима (генерацијама) овако: Душан - Петар - Ристо - Думеља - Петар - Пајо - Мартин - Гвозден - Божо - Периша.

Душан Гвозденовић је рођен 8. фебруара 1917. у Вучем Долу у породици Петра Ристова и Јоке Радованове Вукотић. Основну школу је завршио у родном мјесту, гимназију на Цетињу (I-V и VII разред), у Котору (VI разред) и Београду (VIII разред и матуру). - Из Цетињске гимназије два пута је искључиван због манифествовања напредних идеја, па је стога завршио VI разред у Котору, а VIII, са матуром, у Београду.

По завршетку средње школе, Душан Петров Гвозденовић уписао је групу математичких наука на Универзитету у Београду, гдје је до почетка Другог свјетског рата окончао шест семестара и завршио три године. Рат му је прекинуо редовно студирање.

И на Београдском универзитету Душан Гвозденовић је припадао напредном студентском покрету и као такав на краће вријеме био хапшен од полицијског режима Краљевине Југославије. Студије је прекидао два пута: 1936. године, када је намјеравао да учествује у шпанском грађанском рату на страни интернационалних бригада, али је у тој својој намјери осујећен приликом покушаја одласка у Шпанију групе добровољаца, у Чању код Сутомора (Спича), и у априлском рату 1941. године. Овај рат га је затекао у родном Вучем Долу и када је организован општенародни 13. јулски устанак против фашистичког окупатора и колаборациониста, Душан Гвозденовић је био међу првим устаницима из Ћеклића, који су успјешно извели прве диверзантске акције у складу са директивом Мјесног комитета Комунистичке партије Југославије Цетиње, од 10. јула 1941. године. Када је рано у освит зоре 13. јула 1941. запаљена бакља масовног устанка у Црној Гори, устаници из Ћеклића су на Симуњи и код Чекања преградили колски пут и испрекидали телеграфско-телефонске везе, а ноћу тог важног историјског дана, 12/13. јула, ликвидирали су италијанску постају у Школи на Кућиштима (Душан са још тројицом) и разоружали италијанску посаду

[5] Уп.: др Јован Ердељановић: *Стара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање црногорских племена. Етничко сродство Бокеља и Црногораца*, Подгорица, 1997, стр. 594-596.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

од још осам карабињера.[6] Доцније 15. јула Душан Петров је такође са још пет-шест Ћеклића учествовао у борби на Чекању против Италијана. Послије сплашњавања устанка Душан Гвозденовић је све до краја пролећа 1942. остао у герили, а онда се због интрига против њега вратио својој кући. Касније се 1944. године поново прикључио партизанском покрету (III омладински ударни батаљон, 19. бригада, XXV дивизија), учествујући у њему до коначног ослобођења. Почетком 1945. године обрео се у Београду и радио у II и VII народноослободилачком одбору. Напустио је ову службу 1. јануара 1946. ради завршетка студија. Прије рата започете студије математике и физике завршио је у љетњем семестру 15. јула 1946. године, са средњом оцјеном 8,20.

Професорску каријеру је започео у Цетињској гимназији, у којој је професоровао од 20. децембра 1947. до 23. XII 1949. године; потом је био инспектор за наставу математике у Министарству просвјете Народне Републике Црне Горе, са сједиштем на Цетињу, и на тој дужности остао до 15. јануара 1953. године. Од тада, поново ради као професор Цетињске гимназије, све до 1. октобра 1954. године. Иза тога је једну школску годину одрадио у VIII гимназији у Загребу (23. XII 1954 - 1. X 1955), а затим постао професор Више педагошке школе на Цетињу, у којој је радио од 1. новембра 1955. године до њеног укидања. Наиме, ова најстарија високошколска установа у Црној Гори, основана с јесени 1947. укинута је Одлуком Савјета за просвјету НР Црне Горе од 5. јуна 1962. године, да би се формирала шестогодишња Педагошка академија у Никшићу. Савјет за просвјету се указом 20. септембра обратио Наставничком вијећу ВПШ у циљу да се професорски колегијум изјасни да ли је спреман да се стави на располагање Педагошкој академији у Никшићу. Против ове исхитрене и неразумне одлуке на штету Цетиња били су: Михаило-Баћо Пајковић, Божидар Пејовић, Душан Гвозденовић, Момчило Космајац, Теодора Добросављевић, Станислав Паунић и Бранка Иличковић, који су одбили да иду у Никшић.[7]

У вријеме бављења професуром на Вишој педагошкој школи на Цетињу, Душан Гвозденовић, и као добар педагог и изванредан методичар и познавалац страних језика - француског и енглеског (служио се руским и италијанским) водио је више екскурзија студената и бивао на студијским боравцима у развијеним западноевропским центрима. Заправо, 1957. године водио је петнаестодневну екскурзију студената математике и физике ВПШ у Француску и Швајцарску; школске 1957/58. године био је на осмомјесечном студијском боравку у Француској; године 1959. са студентима математике и физике боравио је двадесет дана у Пољској; присуствовао је од 11. до 15. септембра 1960. раду Педагошке сједнице, 14. по реду, коју

[6] Др Душан Ј. Мартиновић: *Цетиње, Град-херој*, Пожаревац, 1983, стр. 21-22.

[7] Уп.: др Душан Ј. Мартиновић: *Туга феникса. Мирнодопска деградирања Цетиња*, Цетиње, 1997, стр. 58-60.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

сваке године за вријеме Ускршњих празника организује белгијско Министарство просвјете у Бриселу за инспекторе и наставно-васпитно особље предшколских, основношколских, учитељских и педагошких установа; у прољеће 1961. ишао је поново у Париз о свом трошку ради неких истраживања о проблему T. Rado.

Школске 1957/58. године боравио је као стипендиста Француске владе, гдје је слушао *модерну алгебру* код проф. Dubreilá и *општу топологију* код проф. Chooquet-a. По доласку у Париз, гдје је боравио осам мјесеци (од 3. XI 1957 - 1. VII 1958), уз помоћ Comité d'Accueil aux Etudiants Entradeps, и на препоруку проф. Gustave Chooquet-a, уписао се на докторски курс (Doktorat d'Université) на Сорбони (Sorbonne) и у Alliance Francaice. Дакле, по сугестији наређеног професора и познатог француског математичара, Д. Гвозденовић је одслушао курсеве модерне алгебре и топологије, који су припадали тзв. III циклусу (тј. III ступњу математичких студија). Ипак, осам мјесеци био је кратак период "да би се нешто озбиљно урадило" - писао је Душан Гвозденовић у једном свом писму. То је вријеме било довољно само за извјесну припрему, али не и за израду докторске тезе. Уз то, приликом овог свог боравка у Паризу посјећивао је редовно петомјесечне курсеве француског језика на Alliance Francaice и допро до V dergé-a (француске литературе). Тако је, дакле, остварио значајан дио планиране специјализације, али није имао довољно времена и да напише и одбрани докторску дисертацију. То, међутим, није много утицало на његов будући просвјетно-педагошки третман и успјех у струци. Својим широко заснованим стручним знањем и познавањем математичко-физичких дисциплина, и богатом општом културом, остављао је одличан утисак на факултетске аудиторијуме и био увијек лијепо прихваћен од универзитетских колега и својих студената.

Цијењен у струци и угледан у друштву уопште, Душан Гвозденовић је биран на важне руководеће функције; био је предсједник Друштва математичара и физичара Црне Горе за неколико мандата (од 1958), затим, члан савјета за наставу математике при Савезном заводу за проучавање школских и просвјетних питања (од 1962).

Од 1968. до 1978. године, као експерт УНЕСКО-а, предавао је математику на високим школама у афричким земљама (Конго и Бурундија). По повратку у домовину био је виши предавач на Машинском одсјеку Техничког факултета у Титограду (данас Подгорици).

Д. Гвозденовић је, без сумње, био разочаран у одлуке надлежних просвјетних власти у Црној Гори о укидању Више педагошке школе. Таква одлука му је тешко падала и као стручњаку и као Цетињанину. Стога се одлучио на одлазак у иностранство. Његов избор је пао на афричке земље! Преко Савезног завода за међународну техничку сарадњу у Београду ангажован је од 1. децембра 1964. године (бр. 05-1007/2) за наставни рад у Леополдвилу (Конго), гдје је радио до 15. септембра 1966. године. Касније

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

је, од 2. новембра 1967. предавао математику у Ecole Normale Supérieure у Бујумбуру (Bujumbura), у Републици Бурундији (Burunded), гдје је остао до љета 1973. године.

По повратку са наставно-педагошког рада у иностранству, Душан Гвозденовић је наставио предавање математике у звању виши предавач на Машинском одсјеку Техничког факултета у Титограду и наставу тог предмета изводио све до пензионисања 19__. године.

И као пензионисани просвјетник, културни и јавни радник, Душан Петров Гвозденовић био је врло агилан у стварању и руковођењу низа друштвених асоцијација: црногорског ПЕН-центра, Друштва поштовалаца династије Петровић-Његош, Одбора за обнову Аутокефалне Црногорске православне цркве и др. Био је један од иницијатора оснивања Друштва поштовалаца династије, с јесени 1990. године и први његов предсједник; први предсједник Одбора за враћање Аутокефалне Црногорске православне цркве (од 27. XI 1990) и предсједник црногорског ПЕН-а. Као представник црногорског ПЕН-центра путовао је у Рио де Женеиро и присуствовао 58. интернационалном конгресу ПЕН-а крајем новембра и почетком децембра 1992. године.

Душан П. Гвозденовић био је веома интелигентан и врло образован. Био је скроман, дружељубив и истинит. Много је путовао и тако ширио образовни видик и интелектуалну радозналост. И као саговорник био је крајње пријатан и толерантан. Није се свагда човјек са њим могао сложити, али га је морао уважавати, као што је и он уважавао саговорника. Аргументовано се ријечју, усменом и писменом, супротстављао свим наставним политичко-историјским и научно необјективним казивањима о црногорском народу и његовој славној прошлости. Енциклопедијски образован, као добар зналац свјетских језика - пратио је писање о Црној Гори у домаћој и страној историографији и енциклопедистици и често писаним путем реаговао залажући се за истинито писање о Црној Гори (таква два Гвозденовићева писма доносимо у прилогу). У свим приликама, на сваком мјесту, залагао се за афирмацију црногорског културног идентитета и националног индивидуалитета, особито преко волонтерских функција које је покривао...

Д. Гвозденовић није жењен, па према томе није оставио потомство. Умро је 13. априла 1993. године на Цетињу и наредног дана сахрањен поред својих знаменитих предака и ближњих - на породичном гробљу у Вучем Долу.

У писаној опоруци широј породици изразио је жељу да се сахрани без вијенаца и говора, без комеморација и сличних церемонијалних обичаја, који се у наше вријеме све више практикују...

Није сасвим испоштована његова посљедња жеља. Из пијетета према његовој заслужној и маркантној појави, одржане су, ипак, двије комеморације њему посвећене - једна на Цетињу, а друга на Техничком факултету у

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Подгорици! Говор са комеморације у Подгорици проф. др Радована Мартиновића дајемо у прилогу.

У закључку у овом био-библиографском портрету Душана Петрова Гвозденовића ваља нам рећи да је био запажен његов педагошко-методски рад и као средњошколског и као универзитетског наставника. Из његовог стручно-списатељског и научног опуса наводимо најважније библиографске јединице. У његовој оставини налази се и један веома сериозни рукопис припремљен за штампу: "Epur si muove" (уз стогодишњицу осуде Галилија), који објављујемо на крају Гвозденовићевог портрета. (Да ли је овај занимљив рукопис опуса 36 куцаних страница, негдје објављен ми нијесмо успјели да утврдимо!)

Треба истаћи, напокон, да је дио своје богате библиотеке завјештао Централној народној библиотеци Црне Горе "Ђурђе Црнојевић" на Цетињу. Његов легат садржи преко 1500 књига и периодичних публикација на нашем и страним језицима, поглавито из математике и физике.

II БИБЛИОГРАФИЈА ДУШАНА П. ГВОЗДЕНОВИЋА

II-1 *Посебна издања*

1. ГЕОМЕТРИЈА ЗА VII РАЗРЕД ОСМОГОДИШЊЕ ШКОЛЕ И ДРУГИ РАЗРЕД ГИМНАЗИЈЕ, Цетиње: "Народна књига", 1956, стр. 139 + 1; 20 цм. Коаутор Стеван Бајовић.
2. ГЕОМЕТРИЈА ЗА VI РАЗРЕД ОСМОГОДИШЊЕ ШКОЛЕ, Цетиње: "Народна књига" 1058, стр. 150 + /2/; 20 цм.
3. ГЕОМЕТРИЈА ЗА VI РАЗРЕД ОСМОГОДИШЊЕ ШКОЛЕ, II издање, Београд, 1960, стр. 160; 14,5 цм.
4. АЛГЕБРА, I дио, Цетиње: Виша педагошка школа, 1963, стр. II + 174; 21 цм.
5. MATEMATIKA I. I dio. Predavanja na Mašinskom odsjeku, Titograd, 1975, 166 str. (A 4).
6. MATEMATIKA I. II dio. Predavanja na Mašinskom odsjeku, Titograd, 1975, 168 str. (A 4)

II-2 *Чланци, расправе и прилози у периодици*

1. *Poročilo o pedagoškom delu v LR Črni Gori.* - Slobodna Pedagogika, 1951, štev. 2-3, str. 116-121.
2. *Како се предаје математика у неким школама.* - Просвјетни рад, III/1951, бр. 2, 25. II, стр.2.
3. *Подићи знање ученика (осврт на успјех у средњим школама).* - Побједа, VI-II/1951, бр. 84, 8. IV, стр. 5.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

4. *Осврт на рад наших општеобразовних школа.* - Побједа, IX/1952, бр. 94, стр.7. Потпис: Д. Г.
5. *Један предлог за измјену плана, програма и система наставе у вишем гимназијском течају.* - Данас, 1953, бр. 3, стр. 14-17. У коауторству са Јованом Ражнатовићем, професором.
6. *Развој наставе математике у Црној Гори.* - Просвјетни рад, VI/1959, бр. 8, 15. IV, стр. 8.
7. *Осврт на развој математике и физике у Цетињској гимназији од њеног оснивања до 1915. године.* - У: Споменица Цетињске гимназије 1881-1961, Цетиње, 1962, стр. 185-199.
8. *За савремену наставу математике у гимназији.* - Годишњак Цетињске гимназије, II/1970, бр. 2, стр. [187]-204.
9. *Наш савременик Руђер Бошковић (Поводом 260-годишњице рођења).* - Годишњак Цетињске гимназије, III/1971, бр. 3, стр. [155]-164.
10. *Криза у математици и проблеми њеног заснивања.* - Годишњак Цетињске гимназије, V/1973, бр. 5, стр. [87]-100.
11. *Велике математичке школе XX вијека.* - Овдје, IX/1979, бр. 123/124 (август-септембар), стр. 19; бр. 125 (октобар), стр. 25; 126 (новембар), стр. 23; бр. 127 (децембар), стр. 23; XII/1980, бр. 128 (јануар), стр. 25; бр. 129 (фебруар), стр. 25; бр. 130 (март), стр. 24; 131 (април), стр. 23; бр. 132 (мај), стр. 25; бр. 134 (јул), стр. 27, бр. 135/136 (август-септембар), стр. 8, бр. 137 (октобар), стр. 28.
12. *Рађање квантне физике (уз стогодишњицу рођења Нилса Бора).* - Овдје, XVIII/1986, бр. 202 (март), стр. 31, бр. 203 (април), стр 27; бр. 204 (мај), стр. 31, бр. 205 (јун), стр.30.
13. *Таласна природна материја. Поводом смрти Луја де Броја.* - Овдје, XIX/1987, бр. 216 (мај), стр. 28.
14. *Петар Мартиновић (1868-1914).* - У: Др Душан Ј. Мартиновић ПОРТРЕТИ II, Цетиње, 1987, стр. 63-68. У коауторству са Д. Мартиновићем.
15. *Квантна механика најзад. (Уз стогодишњицу рођења Ервина Шредингера).* - Овдје, XX/1988, бр. 224 (јануар), стр. 24, бр. 225 (фебруар), стр. 31, бр. 226 (март), стр. 27; бр. 227 (април), стр. 22.
16. *Павле Вујовић.* - Цетињски лист, XII/1988, бр. 303, 15. X, стр. 10.
In memoriam. Потпис: Д. П[етров].
17. *Визија материје Руђера Бошковића.* – Овдје, IV/1972, бр. 40, стр. 25.
18. *Кризе у математици и проблеми њеног заснивања.* - Овдје, V/1973, бр. 48, стр. 27-28.

III ЛИТЕРАТУРА

1. АНОНИМ: *Dušan Gvozdenović (1917-1993).* - Dosije 1993-1997 - Dossier, Cetinje, 1997, [br. 4], str. 169-170.
2. ИЛИЧКОВИЋ, Миодраг: *Душан Петров Гвозденовић.* - Цетињски лист, XVI/1993, бр. 369, 23. IV, стр. 3.
Говор на комеморацији.
3. МАРТИНОВИЋ, Душан: *Прилог библиографији радова професора и ученика Цетињске гимназије 1945-1970. године.* - Годишњак Цетињске гимназије, II /1970, бр. 2, стр. 233.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Д. Гвозденовић у Буџибури

4. MRVALjEVIĆ, Jakov: *Govor na sahrani Dušana Gvozdenovića.* - Dosije 1993-1997, Dossier, Cetinje, 1997, (br.4), str. 170-172.
5. RACKOVIĆ, Nikola: *Gvozdenović Dušan.* - U: Prilozi za leksikon crnogorske kulture, Cetinje, 1987, str. 78.
6. С. Г.: *Душан (Петров) Гвозденовић - први председник Одбора за враћање аутокефалне ЦПЦ.* - Лучиндан, Глас Црногорске православне цркве, Цетиње, 1998, [1], стр. 58-59.
7. СТАРОВЛАХ, Милош - Бољевић, Драго - Лековић, Крсто: *Републички завод за унапређивање школства*, Подгорица, 1997.
   О Душану Гвозденовићу / стр. 343, са фотографијом.
8. У. Р.: *Умро Душан Гвозденовић.* - Побједа, XLVII/1993, бр. 9830, 14. IV, стр. 4.
   Некролог.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ДВА ПИСМА ДУШАНА ГВОЗДЕНОВИЋА ДИМИТРИЈИ ВУЈОВИЋУ И БАТРИЋУ ЈОВАНОВИЋУ

Димитрији-Диму Вујовићу, *Цетиње, 12.01.1985.*
историчару и академику,
Т и т о г р а д

Драги Димо,

Не пружи ми се прилика да с тобом подробније продискутујем питање улоге моја оца у устанку 1918/19. године и да ти детаљније изложим оно што ја знам о томе. Због тога ти и пишем ово писмо.

Прво, он није био мајор, јер такав чин није никада постојао у Црногорској армији. У политици деградирања и омаловажавања црногорских кадрова, Срби су, преводећи их у њихову службу, и њихове највјерније слуге деградирали. Тако су, што то и ти добро знаш, официрима смањивали чин за један степен. Мој отац није никада прелазио у њихову војску, тако да њему није нико мијењао чин који је досегао у Црногорској војсци. (Бригадире су превели у пуковнике, - као на примјер Милутина Вукотића, полубрата краљице Милене, иначе њихової вјерної присташу, - командире у мајоре, као на примјер црногорског командира и потом аустријског повјереника за Чево и најзад помоћника српског пуковника Стојана Поповића на Чеву такође, Јована Мићуновића, итд. Без обзира што су се Вукотић и Мићуновић у ратовима показали потпуно неспособни као официри, понизили су и себе и своје прихватајући такве чинове. (Очекивали су несумњиво да ће им бити боље плаћено њихово издајство, но за добру пињату су прождрли то понижење.). Што се тиче политичара, њих су потпуно игнорисали заједно са Андријом Радовићем, Марком Даковићем и осталим.

Мој отац Петар је у чину командира био командант резервног батаљона Катунске бригаде, потом предсједник војног суда Ловћенског одреда и најзад како ми је Милан причао, начелник штаба некој одреда који је покушао, безусљешно на жалост, да у том општем расулу у јануару 1915. организује отпор у Ријечкој и Љешанској провинцији Аустријској војсци која је наступала. Покушај који је, у тој општој пометњи и оскудици у свему, пропао у зачетку. У емиграцији, заједно са још неколико официра (Стеваном Павловићем, синовцем војводе Пека), Крстом Поповићем, и још неколицином чија имена имам забиљежена (негдје), произведен је у чин бригадира.*

Интересантно је, а и симптоматично, да ви историчари признајете чинове које је емигрантска влада Краљевине Југославије дала Дражи Михаиловићу и његовим официрима, - и ако су се они борили у савезу са оку-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE PODGORICA ĆRNOJEVIĆ

* Проф. др Милан П. Гвозденовић - прим. Д. М.

патором противу партизана, - а игноришете оне које је црногорска влада дала онима који су се борили за Црну Гору противу окупаторских трупа и њихових присталица. Друго је питање способности тих официра који су устанак организовали на брзу руку, без јасно дефинисаних циљева и стратегије, ради чега је он и доживио неуспјех. Да је тај устанак вођен са бољшевичком одлучношћу и стратегијом, он би сигурно успио, јер је имао и на претек присталица. (Ти то далеко боље знаш од мене да су официри који су се у заробљеништву издиференцирали противу хегемоније Србије, намјерно задржавани на повратку кући из логора, како би стигли када све буде завршено. Но они су и поред тога имали [...] да дигну устанак.)

(У вези признавања тих чинова, узгред буди речено, има неколико случајева, међу којима и онај моја браћа Милана, који су педесетих година тражили (у Београду, у Сарајеву) признање година службе и чинова из Гајете и Формије. Све им је признато. Наравно код нас у Црној Гори, у којој је Партија била врло везана за београдска гледања, нарочито у извјесним периодима, таква одлука тешко да би била донешена. Зазирали би да им се не приговори у Београду.)

Документ којим је Јован Пламенац одредио Блажа Врбицу за команданта устанка, а Крста Поповића за његовог замјеника (о којему ја никада нијесам чуо у Катунској провинцији, а слушао сам многе приче о устанку и његовим припремама од учесника из наше и других фамилија), ништа не оспорава моје тврђење да је мој отац био главни организатор устанка и врло одлучан у томе. На жалост међу онима који су пошли на устанак било је и оних који, као Блажо Врбица како ми ти исприча, нијесу хтјели да пролијевају "братску" крв, већ су хтјели прећходно да преговарају. На преговорима је тако с леђа убијен Ђуро Драшковић, врстан црногорски официр, класни друг Крста Поповића (чини ми се). Они на другој страни нијесу имали предрасуда око пролијевања "братске" крви као што видиш. А Блажо Врбица је на томе вјеровато изградио свој успон до бригадног генерала прије рата, с обзиром да су Срби то тешко давали официрима бивше војске црногорске.

Мој отац није имао предрасуда у том смислу, но био је у мањини. Њега је подржавао у томе Нико Кашћелан и још неколико официра, остали не. Своме сину Милану је саопштио одлуку о устанку тек уочи похода на Цетиње. И када је Милан приговорио да се не би требали тући, јер да ће доћи избори и да ће изабрана скупштина ријешити све, рекао му је да о томе неће да расправља, питао га је да ли има пушку, и када је Милан одговорио да има, саопштио му је да кући остајати неће, а да му је слободно да бира на коју ће страну.

За документ Јована Пламенца по свој прилици устаници нијесу знали, а могуће и да га нијесу прихватили. (За Блажа Врбицу не знам, али Крсто Поповић је био заиста изванредан официр, веома храбар и вјешт у

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ/BURDEJ CRNOJEVIĆ

борби). Да тај документ није узет у обзир свједочи и чињеница што мој отац јавља у име катунских официра да су Катуњани спремни. Тако нешто јавља онај који са тим руководи.

(Одлучности моме оцу није фалило. Друго је питање његове способности да води устанак. Уосталом све су се вође устанка показале прилично неспособне. Карактеристично је у том смислу понашање вођа комитског покрета којему је командант био Крсто Поповић. Њега је емигрантска влада послала натраг са 600 војника и официра да одржава ратно стање у Црној Гори док се њено питање не ријеши на међународним форумима, са инструкцијама, по свему судећи да не проливају "братску крв". Тако је капетан Марко Вучераковић (из Крњица, Црмница) забранио својим комитима да нападну оне који су му палили и пљачкали кућу. Његов брат га није послушао већ, их је побио кад су се ови, послије обављеног посла, укрцали са плијеном на барке да се врате. Андрија Драгутиновић са братом и још неколицином посматрао је мирно како му пале и пљачкају куће и стоку. Крсто Поповић исто. Када му је један од комита предложио да те пљачкаше и паликуће побију, наредио им је да не пуцају и да случајно кога не убију. Такве су биле инструкције тог неспособњаковића и шарлатана Јована Пламенца, предсједника владе, и његових истомишљеника).

Иначе, колико ја знам, ток самог устанка је био овакав. Последњи договор на коме су прецизирани детаљи са Црмничанима и Ријечанима одржан је у селу Дубова (Љуботињ). Мој отац је послао на тај састанак Андрију Драгутиновића, пошто је њега био "ухватио" ишијас. Задаци су подијељени и одређен датум устанка. Када су Катуњани посјели почетне положаје за напад, курири, послани да ухвате везу са Ријечанима и Црмничанима нијесу тамо нашли никога. Настала је помешња. Изгубљено је драгоцјено вријеме. Ријечани су у међувремену пропушитили одреде из Куча да уђу у Цетиње и појачају српске и бјелашке снаге тамо. У таквој ситуацији понуђен је за команданта напада на Цетиње прво мој отац и он је то одбио. Понуђени су затим редом командир Мартиновић (отац Наталијин и Сава Гилера), Крсто Поповић, Ђуро Драшковић. Сви су одбили. Нико није хтио на себе да преузме ту одговорност. Образован је потом неки одбор коме је предсједавао мој отац. Крсто Поповић је, потом, ако ме је добро обавијестио један Цуца учесник који је још жив, непосредно командовао нападом на Цетиње. Командант савезничке војске француски генерал Венел је интервенисао, изварао ове наше мамлазе и разбио устанак. Итд. Почеле су потом репресалије које су годинама трајале у нашим крајевима. (Милан, мој брат је био на стражи када је једном овај Француз прошао у аутомобилу, праћен једним српским официром, који је послије емпирао и придружио се Црногорској војсци у Гајети. То се је десило у Дубовику. Милан их је спровео у штаб устанка који их је, послије краћег задржавања, пустио да продуже за Цетиње. Овај српски официр,

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ - ЦЕТИЊЕ
CRNOJEVIĆ

каснији Гајеташ, причао је како су устаници на Дубовику направили велику грешку што нијесу обојицу стријељали, особито ове француског генерала који је све најаковао устаницима).

Истини за вољу, треба рећи да су се у току репресалија у Катунској провинцији управо Кучи показали најљудскије. Харанпирани су од стране бјелашких аџиташора да се свете за похару Куча. Они су то одбили. Уосталом, како се прича код нас, неке злочине (један, или неколика случаја убијања мале дјеце том приликом у Кучима) неки твоји Ријечани су направили, док су Катуњани, а и остали Ријечани, насиље свуда спречавали. Неки Кучи су причали како су их преварили, и рекли им да су Катуњани скоро сви за присаједињење Србији. Иначе да су знали како ствари стоје, да би и они били са Катуњанима. У репресалијама су се истакли посебно цетињски бјелаши (гдје су, као што ти објасни на скупу на Цетињу, предњачиле будуће приспалице Јована Томашевића) вођени и инструирани од српских официра, а потом батаљон бјелаша из Бјелопавлића. То су биле двије главне групе пљачкаша и паликућа. Пљачкали су све, - пиџаше и котлове, женске котуле и кореше, клали и конфисковали стоку, отимали осталу храну, палили стогове сијена и лиспа. Гдје су дошли ни обојке нијесу остављали. Један од њих је мене истргао из мајчина наручја и бачио ме крвнички на пољану испред наше куће. Тога гада згазити треба, рекао је. (Посљедице тога никада нијесу ишчезле код мене.) Што су све неке катунске породице претрпјеле од насиља бјелаша и српских официра који су командовали, а потом од глади и свакаквих оскудица! (Сјећам се како су мене шили гаће од окрајака изгорелих ћилима који су остали послије пљачке и паљевине кућа.)

Колико је руководство устаника око Цетиња било обезглављено и неефикасно, свједочи и овај податак. Из Котора је српска команда упутила неколико батерија топова као појачање својима на Цетињу. Послан је Нико Кашћелан да заустави ту колону. Кашћелан је један од најспособнијих црногорских млађих официра, који се је веома истакао Првог свјетског рата као командир митраљеске чете стојеће војске. У Босни и у Санџаку се је неколико пута пробијао иза леђа Аустријанаца и разбијао њихове нападе. Непосредно пред Други свјетски рат, Радио Београд је у неколико навраша евоцирао његове подвиге. Тада су били почели, пред опасношћу рата, да хватају обећањима да ће им признати изгубљена напредовања, бивше црногорске официре сепаратисте. (И насјели су томе неки од њих). Зауставио их је на излазу из Ераковића код воде Коритник. Тражио је потом од устаничке команде одобрење да отме топове како би их употријебили за напад на Цетиње, али му је наређено да ништа не предузима јер да је то савезничка војска.

О том периоду докумената са "зеленашке" стране практично нема. Они су уништени из простог разлога што их није имао ко чувати. Према томе, истина се не може конструисати на основу докумената који пос-

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

тоје. Лазар Дамјановић је, у једном периоду када се је сматрао дегрaдиран и напуштен, причао ствари које други из његове дружине нијесу причали. Показао је једном моме брату Милану писмо нашег оца у коме се предлаже бјелашима да се одрекну Карађорђевића и Србије, а да ће се за узврат зеленаши радо одрећи Петровића. Када га је Милан питао зашто то писмо не објави, одговорио му је да не може објавити документат који њега и његове другове компромитује.

За Јована Пламенца ти могу рећи да га највећи дио устаника није цијенио послије његова бјекства за Италију, онда када је, као што се очекивало, требао да буде у Црној Гори. Он се је показао том приликом не мала кукавица, а касније и као прилична будала са његовим малоумним интервенцијама код савезника. (Прочитао сам у документима State Department-a Foreign Relations of the United States, 1919, vol. I-XIII његов ултиматум Савезницима на Конференцији мира у Паризу, у коме им пријати да ће Црна Гора закључити сепаратни мир са Централним силама и њиховим савезницима, уколико је не приме као пуноправног члана Конференције. Документ није ни размотран.) Уз то је Јован био са мало поноса, улизица и ласкавац. Треба само прочитати његову молбеницу краљу Александру приликом повратка из емиграције. Такве је, на жалост, краљ Никола највише и волио, и није чудо што су све те улизице окренуле лијево круг кад се је на видику појавио већи ваган. Чланови моје фамилије који су били у емиграцији (два стрица, отац, два брата, рођаци) били су међу противницима тог шарлатана и улизице, којему је девиза била да се треба прочути, па било по злу или добру.

Да докумената често не одговарају истини, имамо посвуда примјера, и код нас и у иностранству. Из ове рата на примјер. Учи се тако, чак и у Црној Гори, да је устанак 1941. године почео прво у Србији, а неки надодају (Гледовић, рев. Овдје, дец. '84) да "није било ни кутка у којему није пламтио устанак" у Србији. Ђилас пише да је питао Ранковића зашто баш 7. јули изабра за дан устанка. Црногорски кадрови Револуције могу да вриште (као што све већи број то и ради данас), не помаже им ништа. У уџбеницима пише (и писаће вјероватно још дуго) да је устанак почео у Србији и да се одатле раширио даље по Југославији. Црногорски се устанак ускоро уопште неће ни помињати, ако не ни због чега другога, а оно због сажимања програма у школама. Таква је логика тог развоја. Свуда у страним енциклопедијама и књигама о Југославији и Балкану пише да је отпор почео у Србији (у некима пише да је почео одмах по капитулацији Краљевине). А, као што Крсто Поповода рече на вашем скупу овдје, није важно гдје је пукла прва пушка, важно је да је пукла. И збиља је тако ако се ствари посматрају sub specie aeternitatis, како то очигледно ради Крсто Поповода. Ранковић је то, међутим, гледао више овоземаљски, па је измислио 7. јули. Њему и његовима је то било и те како важно, јер посматрајући ствари овоземаљски, што јесте не будући толико уздигнут ко-

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЦЕТИЊЕ CRNOJEVIĆ

лико Крсто да би их могао посматрати ванземаљски, он је добро схватио да то има јасне политичке и економске консеквенције. А будући да је имао УДБ-у, на чији помен се свакоме јежила коса, сви су унисоно то потврдили и почели да посматрају ствари, као и Крсто, sub specie aeternitatis.

Много би се примјера могло навести гдје се историјска факта и документи о њима (односно званични ставови гдје нема документата) не слажу. И ако је то ситно у поређењу са оним што је био мој животни циљ, и ако ја томе не придајем никакав значај, нарочито данас, испричаћу ти мој случај.

У књизи Батрића Јовановића "Тринестојулски устанак" каже се да су устанак у Ћеклићима водили Михаило Вицковић и Владо Мићуновић, и организовали га такође. Формално то се може и узети тако. Фактички је то било другачије.

Као гимназијалац сам био учлањен у једну ћелију СКОЈ-а којој је првочелник био Павле Мијовић, а чланови, поред мене, Владо Дапчевић, Бранко Лопичић (рањен у ногу 1942. године у Бањанима и подлегао ранама у одступању десетак дана касније) и можда још неко, не могу да се сјетим. Присуствовао је састанцима понекад и млађи брат Павлов Велимир (сада амбасадор у пензији), заправо онда када смо се састајали у њиховом стану, иначе не. Павле је даљу везу имао са Алексом Ћуфка, братом Коста Ћуфке. (Никада ми није било јасно како су Ћуфке постали великосрби. Колико сам ја обавијештен они су на Цетиње дошли из Албаније. Косто ми се је једном хвалио како је спречавао једног српског официра да прави насиља приликом њихових репресалија послије устанка 1919. године. И данас би Косто, између пропасти социјализма и престанка српске доминације у Југославији, изабрао оно прво.) Владу Дапчевићу је било криво што је Павле првочелник и стално је настојао да изједначи бар наше улоге, противу чега, истини за вољу, нијесам ни ја био. Једном је однекуд Владо донио један летак да га прорадимо на састанку. Павле је протествовао и нагласио да партијски материјал може да долази само преко њега. Владо је затражио арбитражу Алексе Ћуфке. Алекса је дошао на сљедећи састанак и пошто је разумио о чему се ради послао нас је до ђавола и распустио ћелију.

Нас двојица, Владо и ја, договорили смо се да развијемо дивљи рад и организовали смо од средњошколаца и нешто радника четири ћелије, - двије сам водио ја, двије Владо. Имали смо нешто мало партијског материјала, а прорађивали смо и један дио легалне марксистичке литературе. Како сам ја за вријеме љетних ферија са мајком, братом и сестром ишао у Ћеклиће, и тамо сам организовао двије ћелије. Доста сам у њима радио. (У "мојим" цетињским ћелијама су били, на примјер, Јово Капичић, Бранко Делетић, оба народни хероји; затим Макаћа, Ранко Милићевић итд.*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE MOJEVIĆ

* Макаћа – Марко Маркуш – примј. Д. М.

Питао сам једном Павла Мијовића ко су још били чланови ћелије којој је он био првочелник, па ми одговори да се он тога уопште не сјећа. Но његов брат Велимир се сјећа тога врло добро.). Извели смо у Ћеклићима, као неку врсту праксе, више акција, које су како сам чуо, углавном, добро биле оцијењене од првих чланова партије на Цетињу. Запалили смо архиву са заставом соколске чете која се је налазила у школи, и то у нужнику изван школе. Два пута смо разбили спомен-плочу краљу Александру на води Јанчина. Два пута смо за први август, који се је тада рачунао скоро као и први мај радничким празником, истицали заставу црвену на телеграфским стубовима. Сваки пут је вођена истрага, жандармерија правила засједе. Неколико пута су рушене међе на путу аутомобилском. Ово посљедње да би се мало рада отворило. Но, и поред свега тога нико од нас није никада удостојен правим чланством Партије. (То је и разумљиво у свијетлу твога објашњења да су управо присталице Јована Томашевића били најактивнији у одмазди против "зелених" крајева, какав је био наш. Нијесу могли имати повјерења у оне противу чијих су породица ишла у пљачкашке и насилничке походе за већу славу Карађорђевића и Србије.)

Устанак у Ћеклићима је почео овако. Прво је Владо Дајчевић, који је враћен у Партију много раније, послан да успостави везе. Он се мене није јављао, већ је покушао да нешто учини мимо мене. О једном састанку којега је организовао извијестио ме је један из једне моје ћелије који је био позван на њега. Те које је он сазвао сматрали су за лијево оријентисане, но нијесу показали много одушевљења за конкретне акције. Послан је онда код мене Владо Мићуновић. За разлику од оца, Владо је био врло поштен и доста црногорски оријентисан. Рекао ми је како су ме другови увијек сматрали за члана Партије. Како је ствар таква и таква и како је устанак фиксиран за 13. јул. Два састанка обадвије ћелије сам сазвао, - први као припрему на готовост ако Партија буде позвала на акције, а други 12. јула увече на коме сам саопштио да устанак почиње. Пријатно изненађење је било што се је Михаило Вицковић био придружио. Њега су браћа Мићуновић придобили (сестра им је била удата за учитеља Мандића који је службовао код нас, а они долазили често, преко љета нарочито, код њега. Отуда су се добро познавали и са Михаилом). Са састанка смо пошли на извршавање задатака у касне сате те вечери. Прекинуте су телефонске везе и преграђен пут код Чекања и Симуње. То је свакако прва акција те врсте у Црној Гори, а поготову у Југославији. За разоружавање италијанске посаде договорили смо се да причекамо, с обзиром да смо близу главног пута Цетиње - Котор, јер ако би се мимо других истрчали, срушила би се на нас сва италијанска одмазда. (Ту смо погријешили, јер се је главна одмазда и иначе срушила на нас: четири села попаљена, неколико наших племеника стријељано. Италијани у паљевинама нијесу ишли даље од нас, само су стријељали неколико Бјелица заједно са оним из Ћеклића.) Када нам је ујутру стигла вијест о разоружању карабињера на Чеву, разору-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

жали смо одмах и ми оне код нас, и то доста глупо. Нас четворица смо упали у зграду основне школе (по реду упадања: ја, Владо Мићуновић, Јован Митровић и Ђуро Цаковић; Владо је погинуо у Пљевљима, Ђуро је стријељан од стране Италијана, Јован је сада пензионер) са револверима и почели да пуцамо улазећи. Са околних брда су наши осули плотун, мислећи ваљда да смо ми на муци, и та комедија се коначно завршила предајом Италијана. Узели смо пушке, декице и шаторска крила, и наредили да се личне ствари Италијана не дирају што је, колико ја знам, до краја поштовано, а Италијани су одведени у Бајице, гдје је била нека врста сабирног логора.

Такође сам то био ја са још пет-шест другова на Чекању, који смо почели напад на италијанску колону са четири тенка која се је пробијала од Котора према Цетињу. Наше су трупе биле распоређене на Буковици и према Дубовику. Они са Буковице, када су виђели јачину колоне, повукли су се. Ми смо се распоредили око пута за Ћеклиће и почели да пуцамо на Италијане када су стигли на Чекање и ту се мало зауставили. Брзо смо добили појачање и настао је жесток окршај који је трајао скоро три сата. Италијани су имали знатне губитке. Када су се Италијани пробили ка Цетињу (а пробили су се јер мој ранији предлог да припремимо клопку за такав случај, није прихваћен) избројио сам 7 Цуца са Николом Поповићем и 4 с Чева са Благотом Мићуновићем. Остало су били, углавном Ћеклићи и двадесетак Бајица. Ово ти наводим с тога што је код Батрића Јовановића речено, када је његов "Тринаестојулски устанак" излазио у наставцима у Побједи (нијесам гледао како сада стоји у његовој књизи), да су колону напали с блиског растојања Цуци и Чевљани, а никако да њихов допринос омаловажим. Са храном се је свако снабдијевао сам, а њима је било даље него нама и Бјелицама. То што смо се ми задесили на Чекању је случајност. Враћали смо се рано од кућа гдје смо били да нешто поједемо, оперемо се и обријемо и узмемо са собом мало хране.

Докумената нема о овоме свему (сем оно што ће ти обични Ћеклићи испричати, а и понеко из Цуца, Чева и Бјелица). До прије десетак година (много рекох!) није се нигдје званично поменуло разоружавање (или како се то каже, ликвидирање) италијанске постаје код нас. То је био табу. Извјесни каснији руководиоци су дали лажне изјаве да је код нас разоружана жандармеријска станица бивше Југославије које ту није било од 1925, тј. од пацификације тога краја. То није чак ни Михаило Вицковић поменуо једном када је интервјуисан од телевизије у поводу Тринаестојулског устанка. Требала су италијанска документа да то ћутање пробију. Но, што ћеш. Ко посрне мудроват му бране, како рече онај ђетић с Понора.

Ја нијесам ни на какве састанке касније позиван (и поред извјештаја Влада Мићуновића о мојој улози у свему томе) а један други из једне од моје двије ћелије, који је нешто касније примљен у Партију, саопштио ми је

NAGOVALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ČRNOJEVIĆ

да је један од главних руководилаца среза цетињског (из бјелашке породице, што за мене није случајно), рекао, када се је повела ријеч о мене, да сам ја погодна личност (због угледа моје породице у Катунској провинцији, између осталог, и због одлучног учешћа у устанку 1919. године), коју треба искористити, а онда ликвидирати. Наиме, дато ми је право да само могу бити compagnon de route до извјесног дијела пута.

Као што видиш, документа понекад лажу. По њима су други руководили устанком у нашој општини. Крајем прољећа 1942. сам због свега тога и напустио борбу и ако ми је побједа револуције изгледала сигурна.

Примјера докуменaта која су нетачна или не одражавају суштину могло би се наћи колико хоћеш. Тежак је због тога посао историчара. То је подвукао Волтер када је писао историју Карла XII. Једног дана није могао да утврди истину што се је заиграво десило у неким метежима у Паризу, у коме је он тада живио и писао ту историју. Рекао је тада, како може да претендује да напише истину о Карлу XII, када не може да утврди истину о догађајима тог дана у Паризу. А очевици су му доносили извјештаје. То је стара прича за коју си ти несумњиво чуо. Руси имају одличну пословицу. Кажу: "лаже као очевидац".

Ја сам од љета 1944. до завршетка рата био у партизанима у Србији (III омладински ударни батаљон, 19. бригаде, XXV дивизија). По завршетку рата су послане екипе по селима Србије да од очевидаца прикупљају податке о Народноослободилачкој борби. Гледовић је отуда можда црпао своју тврдњу да је Србија сва пламтела. У сваком случају ће се ствари у другом свијетлу сагледати када се отворе та "документа".

Постоји документ, нечији извјештај послије битке код Аустерлица, у коме се извјештава да је 40.000 аустријских и руских војника удављено приликом одступања преко залеђених барутишта тамо, када је француска артиљерија разбила на њима лед. Постоји такође и други документ по коме је Наполеон наредио да се прокопају канали и исуше барутишне да би се извукли потопљени топови. Нађена су 4 удављена руска и аустријска војника. У школама француским су причу од 10.000 војника причали дјеци, бар докле сам ја радио за УНЕСКО.

Ако прочиташ до краја ово писмо, извињавам ти се због његове дужине и несрећености. Но, и тежих си ствари преживио.

Поздрављам те пуно и желим ти добро здравље.

30.12.87.

Душан Гвозденовић
Бајова 31
Цетиње

P. s. Чини ми се да си управо ти негдје написао да су биле на крају двије црногорске владе у емиграцији, генерала А. Гвозденовића и Ј. Пла-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

менца. Та Пламенчева није постојала. У генеалошком, дипломатском и статистичком алманаху Gotha (излази редовно од 1763) постоји само влада Гвозденовића из тог периода. Такође и у другим дипломатским годишњацима (Diplomatiches Jahresbuch нпр.; нијесам сигуран за транскрипцију). Истина је да је Пламенац пријетио Гвозденовићу ако се не уклони и послао чак групу својих присталица официра да га у његовом хотелу убију, но Гвозденовић их је дочекао са револвером у руци и измршикао из хотела.

И како су могле бити двије владе кад је краљица била регент и дала мандат за састав владе једноме. Уосталом, нема ни један документ који би свједочио о постојању владе Пламенца у том времену. Ко су му били министри.

И ако је све то једна безначајна ствар, то је, ипак, примјер како се често у историји озбиљно разматрају ствари које је неко произвољно конструисао касније. Тако су се послије Првог свјетског рата појавила још два српска (пјешивачки и бјелопавлићки) браниоци Острога из 1853. И о њима историчари озбиљно расправљају. И сада је слично.

Догађаји које смо лично преживјели, фалсификују се.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

07.02.1977.

Поштовани друже Јовановићу,[*]

Поводом Вашег рада "Тринаестојулски устанак" којега је објавила "Побједа" у наставцима у јулу мјесецу прошле године, хтио сам најприје да Вам захвалим као првоме (уколико је то мени познато) који је прекo дневне штампе изнио да су и ћеклићки партизани 13. јула 1941. разоружали италијанску посаду смјештену у ћеклићкој основној школи. Жао ми је што морам потом да Вам кажем да је приказ догађаја још увијек неоправдано нетачан и непотпун у односу на ћеклићке партизане и Ћеклиће уопште, због чега Вам и пишем ово писмо.

Као што се види и из Вашег рада, који ми изгледа, премда се не бавим историјом, веома озбиљан, разоружавањем италијанске посаде у Ћеклићима није било предвиђено програмом устанка, па је вјероватно и то разлог што се је до Вас (на жалост на основу злонамјерних и лажних изјава) писало да су тог дана партизани из Чева и Цуца разоружали наусput станицу бивше жандармерије Краљевине Југославије (!) које никада ту било није.

Будући да сам најнепосредније учествовао у разоружавању италијанске посаде, хтио бих да кажем да је формулација "партизани су нашли Италијане на сунчању, па није било тешкоћа око њихова разоружавања" помало увредљива, а и не одговара истини. У моменту напада када су четворица од нас упали у школску зграду, само је један италијански војник био ван ње, без оружја, али у униформи. О сунчању им се није мислило, вјероватно ни о пружању отпора, јер је трицикл, за који ви кажете да је нашао из Цетиња ка Чеву око подне, управо био прошао (било је око седам до осам сати ујутро) и најаднут три километра даље близу Симуње најаднут од стране бјеличких, цуцких, чевских и ћеклићких партизана. (Михаило Вицковић је, на примјер, био тамо). Није могуће да Италијани у станици нијесу чули пальбу и да нијесу схватили о чему се ради, поготову када су им телефонске везе биле покидане. Не би се могло ипак рећи да су ти војници били на сунчању. Уосталом, могло би се рећи "да су партизани на Чеву и Виру нашли Италијане на спавању" (тј. свучене и у кревету), па да није било тешкоћа...). Као и у Виру и на Чеву и у Ћеклићима је било пуцања и преговарања. Код нас је, уз то, био и непромишљен упад у саму станицу нас четворице.

Као што Вам је, вјероватно познато, један њемачки капетан (Helmuth Klingeberg, погинуо у борби као командант дивизије 1945. на источном фронту) са четири војника, према свједочењу Kurcija Malaparte, зау-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[*] Батрићу Јовановићу - прим. Д. М.

зео је Београд 1941. године. Сликовито би се могло рећи да су нашли на сунчању одбрану Београда. Но они су без обзира на то одликовани звезденим крстовима, јер се у таквим ситуацијама не може претпоставити на што ће се наићи. И обрнуте ситуације се дешавају, као што ви то добро знате. Претпоставља се да су на другој страни на сунчању, па се покаже сасвим супротно.

Не одговара такође сасвим ономе што се је десило приказ боја на Чекању 15. јула 1941. У вашем раду се каже: цуцка и чевско-бјеличка чета, хитајући им у сусрет, избиле су истовремено на Чекање са непријатељском колоном. Дошло је до сусретне борбе на блиском растојању... Веза између устаничких чета била је слаба. Ћеклићка чета, вјерујући да непријатељ надире ка Чеву, напустила је своје положаје према Цетињу и упутила се ка путу Чекање-Чево у намјери да пресрете италијанску колону." Распоред трупа прије боја био је овакав. Партизани из Бјелица са једним одредом партизана из Ћеклића били су на Буковици према Његушима. Сматрајући да се не могу одупријети нападу тенкова на том мјесту, повукли су се да потраже повољнији положај на путу Чекање- Чево. Остали партизани из Ћеклића са онима из Цуца и Чева били су заузели положаје према Цетињу. Италијанска колона је нападнута на раскрсници на Чекању од нас десетак партизана из Ћеклића и Бјелица који смо се случајно ту тог јутра затекли, неко на путу ка фронту а неко од фронта. Остали су пристигли брзо. Истина је, међутим, супротно ономе што се каже у вашем раду, да су ћеклићки партизани били најбројнији, што ни у ком случају не умањује ваљаност бораца из Цуца, Чева и Бјелица. Но, неоправдано је то инсистирати. Ћеклићки борци нијесу криви што, стицајем околности, нијесу имали представника у политичком руководству Устанка, као што су то имали остали, па ни од једног од њих нијесу тражене изјаве за писање историје Устанка.

Пишем Вам сасвим добронамјерно. Истине ради, ни ради чега другог. Јер ипак је жалосно констатовати да се је "пропуст" у вези Тринаестојулског устанка у Ћеклићима почео да исправља тек пошто је Историјски институт ЦГ добио италијанска документа о догађајима из тог периода. Још једном вам захваљујем што сте Ви, донекле, попунили тај пропуст у Вашем раду. Можда сте чули причу о неком говору Мусолинија у коме је он погрешно цитирао Питагорину теорему. Кажу да се нико није усудио да у даљим прештампавањима исправи ту грешку...

С поштовањем
Душан Гвозденовић, професор математике
Технички факултет - Титоград
(Цетиње, Баја Пивљанина 21 а)

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ПРАШТАЈ УЧИТЕЉУ ЗА СВЕ ШТО НЕ СТИГОСМО ДА ТИ УЗВРАТИМО

-Твоји ђаци-

Остала је од чувеног нобеловца Лава Ландауа једна пригодна мисао: "Неки кажу да студенти краду идеје од својих професора, други опет веле да професори краду од својих студената. Ја кажем да су сви они у праву и додајем да је веома узбудљиво учествовати у тој чаробној крађи".

Професор Душан Гвозденовић је био ненадмашни учитељ, у своје вријеме провокативан и сугестиван, жељан да узбуди, да изазове на борбу мишљења, на крађу идеја. Увијек талентован, никад довршен. Без генијалних остварења, а значајан. Прави учитељ који учи и на својим и на нашим грешкама. Он је знао да одржи импресивна предавања из геометрије. Звуче ми и данас у ушима хипотетије и како да се конструише круг који додирује три круга и... Историју математике је носио са лакоћом и саопштавао са шармом правог енциклопедисте. Држао нам је једном предавање из астрономије. И знате шта је урадио! У једној цетињској звјезданој ноћи, као поручености, повео нас је на врх Сандина врха, да би нам одржао час очигледне наставе. Касније толико пута кад сам обилазио планетаријуме у Кракову, у Штутгарту, у Лондону ја сам доживљавао ту вече са Сандина врха. И њу ми ниједан компјутеризовани и теледириговани планетаријум није могао надмашити.

Сријетао сам свог Учитеља опет, али као колегу у библиотеци или на сједницама Наставно-научног вијећа. Осјећао сам топлину од утиска да носим у себи дио те школе којој је он давао значајни тон. Онда када нас је учио математици али и кад је опомињао за грешке у падежу или нетачно изговорене неке француске или латинске ријечи. Мислили смо да тај робустни, строги професор једноставно зна све. И данас, говорећи њему у помен, бојим се да ово све не личи на фразу и да ме не ошине његова бритка критика.

Био је један од оних којима не требају докторати, којима су преслабе професуре да би покриле њихову неодољиву ширину. По некој линији ноншалантности и лакоће, боем као Тин, а господин као он сам, своју је ерудицију умио да покаже и кроз сувопарни синус.

Вјерујем да би данас исту просвијећену жалост осјећали и његови студенти из Заира, из Бурундија и из Пољске. На енглеском или француском. У једном сигурно није му требао преводилац. У професионалној етици. Он није био доктор наука као што је данас на десетине његових ђака, али је био једини активни експерт Уједињених нација из Црне Горе.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Утркиваће се, по добром обичају, ових дана и аутокефалисти и револуционари и кућићи и оцаковићи и неко из оног брода за Шпанију, да интерпретирају Душкове надарености и немир духа. Јер, Душка је било свуда.

Ја осјећам, ипак, неку посебну интимност изговарајући ово посмртно слово као његов ђак, жалећи искрено што још неку идеју од свог Учитеља не украдох. Нека Ти је Хвала мој добри Учитељу и праштај што Ти не умјех или не стигох узвратити онолико колико си Ти мени поклонио.

Проф. др Радован Мартиновић

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Душан П. ГВОЗДЕНОВИЋ

НА СНАЗИ И ДАНАС

У 16. вијеку је као допуна Инквизицији основана конгрегација (congregatio Sancti Officii или краће Sanetum officium) чија је дужност да се брине за "правовремено учење у католичкој цркви нарочито просуђује које књиге треба ставити на Индекс забрањених књига ("index bibrorum prohibitorum"). Институцију Индекса основао је концил у Триденту, а она траје и до наших дана, издајући повремено спискове забрањених књига. Први такав списак објавио је 1557. Папа Павле IV.

EPPUR SI MUOVE
/ Уз тристапедесетогодишњицу осуде Галилеја/

Двадесет и другог јуна хиљаду шесто тридесет и треће године, тј. прије тристо педесет година био је осуђен од врховног суда Инквизиције Галилео Галилеи, џиновска фигура науке чија моћна мисао несмањеном жестином блиста кроз вјекове.

Дјело Галилеја у физици и астрономији се налази у основама наше науке. Откриће Јупитерових сателита, једног малог планетарног система, као и друга Галилејева астрономска открића, из основа су пољуљала дотадашња астрономска учења и схватања владајуће сколастике, службеног учења католичке цркве. И док је откриће закона динамике прошло мирно, - црква се за тај дио Галилејева дјела није много интересовала. - Галилејева астрономска открића приморала су цркву да интервенише. Дебата између њега и његових сљедбеника с једне, и цркве с друге стране, трајала је веома дуго, тако да се о њој прича као о "афери Галилеј". Тек почетком прошлог вијека је скинут са списка забрањених књига католичке цркве Галилејев опус, заједно са онима Коперника и Кеплера, а што је својеврстан куриозитет, тек ове године, послије триста педесет година, црква је признала грешку учињену према Галилеју и науци. У таквим питањима католичка црква се није никада журила.

Живот и стваралаштво Галилеја су разапети између четири града: његове родне Пизе, венецијанског града Падова на чијем славном универзитету је предавао двадесет година, Венеције коју је много волио из више разлога и у којој се је најбоље осјећао - тамо је он иначе ишао да глача сочива за своје телескопе у надалеко знаним стакларским радионицама тога града, - и најзад у Фиренци гдје је углавном провео тридесет посљедњих година свога живота, најдраматичнијих, јер је ту никао његов сукоб са црквом који је довео до његове осуде и понижења, не и најплоднијих.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Велики скуп историчара науке и филозофије, астронома и физичара, њих око шездесетак на броју и још око сто педесет истраживача других профила међу којима и званични представник Ватикана, засиједао је од 19. до 26. марта ове године у та четири града у којима се је одвијала Галилејева дјелатност. Тема око које су се кретале дебате је била "Novita colosti e cristi del sapero" /Навести небеске и кризе знања/. Око те генералне теме су се одвијали разговори и предавања најчешће са освртима на Галилејеве идеје по датом питању, не доводећи увијек до савремених проблематика. Стриктно о Галилеју и његовом дјелу се је мање говорило. Више о томе што је то дјело значило за генерацију послије њега, и коначно за нас данас. Други дио опште теме, "кризе знања", давао је пун замах епистемиолошким разговорима у том ученом скупу.

Оправдано је што је тај скуп био везан за Галилеја, јер је он не само оснивач модерне физике, већ и симбол слободе научне мисли коју је са великом упорношћу бранио. Уз то је Галилејево дјело још увијек извор нових истраживачких инспирација.

Галилео Галилеи је рођен у Пизи 1564. године. Његова породица се је касније преселила у Фиренцу. Пријатељ фамилије Остилио Ричи (Ricci) упутио је малог Галилеја 1583. године у математику.

Још као младић Галилеј је у раздобљу од 1584. до 1587. установио теореме о центрима гравитације тврдих тијела и по томе се је питању дописивао са тројицом од најеминентнијих научника тог момента - професором Молоте са универзитета у Падови, са професором Дел Монте и Клавиус са Колегиум Ромонум (Collegium Romonum) тог чувеног језуитског училишта у Риму, гдје је и наш Руђер Бошковић као језуита студирао и био потом професор.

Послије тих првих открића постављен је 1589. године за професора математике на универзитету у Пизи са веома малом платом, око 35 пута мањом него што је добијао један професор медицине на истом универзитету. Доказ да математика тада није баш много цијењена у Пизи.

Године 1592. Галилеј је позван да преузме катедру математике преминулог професора Молоте на веома познатом универзитету у Падови, главном училишту Млетачке Републике.

По много чему је тај универзитет био чувен и цијењен, а у првом реду по необично високој слободи саопштавања својих гледишта свакога ко је радио, предавао или учио на њему. Било каквом мишљењу, учењу или конфесији је на том универзитету била осигурана слобода дјеловања и развоја, - под једним условом да толерише мишљења, учења или конфесије различите од његових.

Галилеј је изванредно примљен у Републици светог Марка, једнако добро и од сљедбеника и од противника његових учења и погледа. Иначе, Републику је специјално интересовала математика примијењена на војну архитектуру и војне механичке направе, као што су просте машине - полу-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ге, котури прости и сложени, дизалице - и направе које се могу њиховим комбинацијама направити. Свему је томе Галилеј објаснио природу и установио праве механичке законе, математички формулисане. У тим истраживањима направио је и направу којом је било могуће наводњавати велике површине радом једног јединог коња. Република му је дала привилегију да ту направу искоришћава 20 година и повећала му плату.

Године 1609. чуо је Галилеј да је неки занатлија у Фландрији направио направу која је, како се је причало, могла да приближи и повећа предмет. Галилеј је закључио да та направа мора да се заснива на законима преспективе. Полезећи од те поставке исте је године успио да конструише свој дурбин, познат као Галилејев телескоп, који је својом моћи далеко превазилазио фландријску направу. Увећао је 32 пута. Са својим телескопом Галилеј је открио један сасвим нови свијет који ће убрзо измијенити човјекову слику васионе и његовог мјеста у њој. Открио је четири Јупитерова сателита, њихово кретање око те планете, пјеге на Сунцу, планине на Мјесецу, сферни облик (а не плочасти) свих тих тијела, мијења планете Венере сличне онима Мјесеца, овални облик планете Сатурна за кога је вјеровао да је састављен из три тијела небеска. Његов телескоп није био довољно јак да би разликовао Сатурнов прстен од самог Сатурна, па је за два дијела прстена који су стрчали са стране планете помислио да су посебна тијела уско везана са главном планетом. Галилеј је утврдио даље да су маглине, и посебно Мљечни пут, у ствари скупине звијезда.

Та открића су веома узбудила научни свијет. Неки научници су их дочекали са одушевљењем, други са крајњим неповјерењем и одлучним одбијањем њихове вјеродостојности. Било их је доста безусловно привржених астрономским и физичким учењима и погледима Аристотела и Птоломеја, тих апсолутних ауторитета тога доба, чија су учења, адаптирана у духу хришћанских схватања, господарила у тада веома моћној католичкој цркви. Многи научници једноставно одбијају да погледају кроз телескоп Галилеја тврдећи да је то обична махинација спремљена да подрива једино истинско учење Светог Писма.

Астрономска открића Галилеја су била необориви докази против ваљаности астрономских учења Аристотела и Птоломеја, а тиме и службеног учења цркве. Црква је била класирала Коперников систем као радну хипотезу којој недостају довољни докази да би била прихваћена за истиниту, а за једино право учење је признавала само оно које је налазило непосредну потврду у Библији. Уосталом "здрав разум" је лакше варио Птоломејев него ли Коперников систем, што је цркви, да би држала под својом влашћу неуке масе, одговарало потпуно. Неуком човјеку је лакше схватити да Сунце једном дневно обигра Земљу, да је оно плоча прикована за своју сферу итд., него ли да Земља кружи око Сунца једном за годину дана и једном дневно да се окрене око себе, што се противи његовом свакодневном површном посматрању. Инквизиција ће осудити Галилеја уп-

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

раво зато што је од Коперникова хелиоцентричног система направио необориво и неопозиво нову научну визију свијета која је дубоко подрила "истине" Светог Писма. Као искрени вјерник Галилеј је узалуд објашњавао калуђерима да њихово учење и њихова открића нијесу у контрадикцији са Светим Писмом, јер да нас оне "уче како да се иде у небо, а не како је небо организовано", те да је ово друго предмет егзактних наука. Црква је међутим претендовала на обоје. Она ће тек крајем XIX вијека одвојити вјерску поруку Светог Писма од некадашњих претензија да је та порука и научно истакнута.

Галилејев изазов цркви још и данас потреса ту организацију. Крајем 1979. године садашњи папа Јован Павле II је у говору пред Пентирикалном академијом наука (међу чијим члановима се налазе и 25 нобеловаца) поново потегао "случај Галилео Галилеи", а ове године, поводом 350-годишњице осуде Галилеја од стране свете Инквизиције, папа је пред импозантним скупом научника у Ватиканској библиотеци, признао грешку цркве према Галилеју и изразио наду и вјеру да се сличне ствари неће више поновити убудуће. Риједак случај да католичка црква призна да је погријешила, да уопште доведе под сумњу своју непогрјешивост. Јер црква не гријеши.

С друге стране Галилејева мисао је стални предмет проучавања и инспирације. То је најбољи доказ њене дубине и величанства. Дебата око Галилејева дјела траје тако већ три и по стољећа.

Средином 1610. године, послије 17 година рада на универзитету у Падови, Галилеј је одлучио да прихвати позив великог војводе Тоскане Козима II Медичија и прихвати ласкаво звање његова "службеног математичара и филозофа". Слично звање је већ имао његов савременик Кеплер код аустријског цара Рудолфа (по коме је и своје планетске таблице назвао Рудолфове таблице). Та почаст је задовољила Галилејеву сујету, али га је довела коначно до страшног понижења пред судом Инквизиције.

Венецијанци су били разочарани Галилејевом одлуком послије свих почасти и поштовања које су му биле беспрекидно указиване. То разочарење је добро изразио његов пријатељ Сегредо запитавши га у своме писму, да ли гдје друго може да нађе толико слободе и власти над самим собом као што то може у Републици Млетачкој. Рекао му је даље да ће он, Галилеј, у Фиренци, сигурно уживати све благодети једног просвијећеног и великодушног владара, али да ће исто тако бити подложан интригама двора и самим тим нужно манипулисан, док је у Венецији био на челу оних који су владали државом.

Можемо само нагађати зашто се је Галилеј одлучио да напусти Падову и Млетачку Републику послије скоро двије деценије рада. Дали су му били, што је била ријетка почаст у то вријеме, доживотно звање професора на универзитету у Падови, а стално је награђиван и повећавана му плата приликом сваке његове иновације. Жеља да се врати у родни крај је сигур-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

но један од мотива одлуке, но можда га је на то још више навела чињеница да је у Падови био преоптерећен послом. Предавања, састанци по државним институцијама, приватни часови, приватни састанци - све му је то одузимало много драгоцјеног времена које је он радије хтио посветити стваралачком и истраживачком раду. Уз то је добијао и ласкаво звање "службеног математичара и астронома" једног веома цијењеног и уважаваног владара европског. Под заштитом моћног и просвијећеног владара, какав је био Козимо II Медичи, надао се је наћи у Фиренци доста слободног времена и доста слободе за свој истраживачки рад. Вјероватно да је због тога одлучио да напусти почасти којима је био обасут у Републици Млетачкој, у којој је фактички, и ако не и формално, узиман за првог човјека. Но ствари су се другачије одвијале. Галилеј се је преварио у процјени ситуације. Било како било, у Фиренци је он наставио да зрачи можда још више него ли у Падови.

Ускоро по доласку у Фиренцу Галилеј се је сукобио са онима који су били противу његових погледа. Опозиција је почела да се формира и организује противу њега. Са повременим узмацима она ће достићи своју кулминацију у годинама непосредно прије осуде Галилеја од стране Инквизиције.

Склони смо данас да вјерујемо да су противници Галилеја били или незналице или злонамјерни и лицемјерни људи. Чињеница је, међутим, да је међу њима огроман дио био оних који су били убијеђени у неисправност Галилејевих погледа у астрономији и физици. И док су Галилејеви закони динамике крчили себи пут без да изазову реакцију цркве, дотле су његова астрономска открића и схватања изазвала буру у тој организацији. Птоломејев геоцентрични систем, који је објашњавао, и ако компликовано, кретање небеских тијела[8], црква није била вољна да одбаци. Он се је, уосталом, сасвим уклапао у учење цркве.Зар је драма стварања човјека, највеће креаторско остварење Бога, могло да се деси другдје изван центра свијести? Зар Бог није дао управо Земљу човјеку, кога је створио по свом лику и обличју, да ту живи и множи се? Како онда претпоставити да је Земља безначајно и сићушно небеско тијело бачено негдје у бескрајне дубине васионе? Зар би то било достојно божје промисли?

Птоломејев систем је стављао Земљу у центар Космоса ограниченог небеском сфером на којој су се налазиле непокретне звијезде, управо намјесту које је Бог по Библији ставио да би на њему населио своју најважнију творевину, човјека, због чијег је спаса и свог сина жртвовао. Копер-

---

[8] Није можда депласирано овдје напоменути да је наш владар с краја XV вијека, Ђурђе Црнојевић, био саставио такозване пасквалне таблице (за одређивање датума покретних празника), што свједочи да је он познавао добро астрономију тог доба, наиме Птоломејеву астрономију. Те таблице су дуго потом биле у употреби у православној цркви. То је још једно свједочанство о његовом високом степену образованости. Набавка штампарије није била случајна.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ников систем, међутим, оповргавао је организацију свијета по Птоломеју, па тиме и по Библији, а управо су Галилејева астрономска открића давала снажну подршку тачности теорије Коперника. Црква је по свој прилици била принуђена да реагује, да спријечи ширење тог по њу опасног учења.

Да би сузбио опозицију сматрао је Галилеј мудрим да у пољеће 1611. године пође у Рим, гдје је имао подршку и међу неким угледним кардиналима. Како би моћницима томе изнио из прве руке своја схватања, убиједио их у њихову ваљаност и придобио тиме њихову наклоност.

У Риму је Галилеј доживио прави тријумф. Папа (Павле V) га прими и не дозвољава му да клоне, како то захтијева протокол. О њега се отимају кардинали и принчеви. Чак и у Колегијум Романум, у то научно светилиште језуита, професори математике прихватају и њега и његово учење. По препоруци Козима II стање код кардинала дел Монте, присталице новог учења. За вријеме тог првог боравка у Риму упознаје се са кардиналом Барберини којега је Галилеј још у том првом сусрету одушевио. Тај кардинал ће касније постати папа Урбан VIII, под чијом ће владавином Галилеј бити осуђен од Инквизиције и његово дјело бити стављено на Индех забрањених књига. Намеће се питање како је тај некадашњи обожавалац Галилеја 20 година касније могао постати његов неумољиви тужилац?

За вријеме тог првог боравка у Риму и пред сами повратак у Фиренцу, у Колегијум Романум, у тај превасходно универзитет католичке цркве и језуитског реда, у част Галилеја је организован свечани састанак на коме је један од професора те институције дао саопштење "Nautius Siderius Collegii Romani" /Небеска порука Колегијума Романум/. А Nutius Siderius био је наслов књиге Галилеја из 1610. године у којој је он изнио своја астрономска открића и њихова објашњења у духу Коперниковог хелиоцентричног система. И то предавање је значило да су језуити из Колегијум Романум прихватили као своје астрономска учења Галилеја. Тај исти Колегијум Романум /истина са измијењеним саставом професора/ ће касније да се окрене и упорно ради против Галилеја све до његове коначне осуде. Слична промјена као и код кардинала Барбаринија пошто је постао папа.

Интересантно је напоменути да је опозиција Галилеју и његовом учењу потекла од његових Фирентинаца. То је интересантно по томе што противници јаких личности често ничу у самој њиховој средини, што је и у овој прилици био случај. Одмах по доласку у Рим Галилеја су пријатељи обавијестили о памфлету "Противу кретања Земље" астронома де ла Коломбе, Фирентинца поријеклом. Он је у њему изнио аргументе Аристотела противу кретања Земље и оптужио Галилеја и његове сљедбенике за погрешно тумачење Светог Писма, чије је слободно тумачење био забранио још Концил у Тренту /засиједао с прекидима од 1545. до 1563. године/, Концил који је реформисао католичку цркву и у њој поново завео строжију дисциплину. А Галилеј и његови сљедбеници су управо настојали да да-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

ду другачија тумачења "светих" текстова, како би их ускладили, на општу корист, новонасталој ситуацији и науци.

Посматрајући тај сукоб у времену у којему се је одигравао, треба имати на уму да је Тома Аквински (1225-1274), највећи филозоф и теолог католичке цркве, систематизовао у својим дјелима "Сума теологије" и "Сума противу невјерника" сколастику на основу аристотелизма прилагођеног хришћанству. Црква је прихватила потом ту филозофију, томизам, за своју идеологију. С обзиром на огромни ауторитет Аристотела у филозофији /чак и данас/, искривљујући и тиме злоупотребљавајући његова учења, црква је била са Аквинским изградила бастион којега је тешко било освојити. Томизам је за дуги период времена остао искључива идеологија католичке цркве и његове формулације неприкосновене истине. С друге стране, утицај цркве код непросвијећених и неинформисаних маса је био огроман, и било је не мало фанатика спремних на све за одбрану вјере. Утолико је дјело оних који су разбијали тај бастион, као што су били Никола Коперник, Ђордано Бруно, Луђилио Ванини, Томазо Кампанела, Галилео Галилеи, Евангелиста Торићели и многи други мање знани, изузетан и од непроцјењивог значаја.

Све до Галилеја, наиме пуних 20 стољећа, егзактне науке су биле доминантне у Аристотеловим констатацијама. Због ниске технологије Аристотелова доба, технологије која је онемогућавала озбиљније експерименталне провјере хипотеза и закључака изведених углавном на основу "очевидних факата" и "здравог разума", Аристотелова физика и астрономија су биле изграђене тако да су веома отежавале напредак егзактних наука. Аристотел није тражио, а и није био у прилици да тражи са могућностима експериментисања које су му давали инструменти његова доба, праве узроке природних појава, па је на мјесто тога тражио претежно њихов смисао и циљ. Његова физика, а уз њу остале природне науке, је с тога прожета антропоморфизмом. Он природи прописује каква кретања се могу вршити у њој. Пошто је кружно кретање најсавршеније по Аристотелу, он тврди да слободна тијела могу да се крећу само по кружници. Искључиво кретање тијела која нијесу слободна на несавршеној земљи су несавршена.

Идеја је била привлачна и инспирисала је многе сљедбенике Аристотела, међу којима најважнијег, Клаудија Птоломеја (II вијек наше ере) који је доста прецизно успио да објасни кретање планета "око Земље" компликованим системом кружница које се крећу једна по другој. Тек је геније Јохана Кеплера (1571-1630), проучавајући доста прецизно податке о кретању планете Марс које је сакупио његов претходник Тихо Брахо (1546-1601), закључио да су путање планета око Сунца елипсе са Сунцем у једној жижи. Тим је закључком веома упростио изучавање кретања планета, до тада заснованог на Птоломејовој теорији епицикала (кружница које се крећу по кружницама). Напоменимо да је и Коперник представио да се планете око Сунца крећу по кружницама у чијем је центру Сунце, и због

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА СВЕТЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

тога био приморан да задржи и у свом хелиоцентричном систему Птоломејеве епицикле[9]. Треба још рећи да су елипсе планетских путања око Сунца малих ексцентрицитета, то јест блиске кружницама, тако да Аристотелово тврђење о кретању планета по кружницама није било далеко од истине. То је развој инструмента посматрања и мјерења омогућио да се та Аристотелова тврдња, опасно категорична, коначно превазиђе.

Аристотел је, уосталом, у извјесном смислу био у праву претпостављајући да се тијела слободно препуштена самим себи крећу по кружници. Требало је само додати "по кружници бесконачног полупречника", наиме по правој линији како је то показао Галилеј својим принципом инерције (који каже да се тијело на којега не дјелује никаква сила креће једнолико и праволинијски).

Увијек се је постављало питање што покреће планете. Највећи дио свјештенства Галилејовог доба је сматрао довољним објашњење да су то анђели. Научни свијет и луциднији дио свјештенства тражили су реалније одговоре. Но још увијек ни Кеплеру није био довољно јасан појам силе. Он тај појам не употребљава у својим законима кретања планета. Галилеј је био први коме је јасно да је сила узрок кретања и убрзања тијела. Исак Њутн (1643-1727) ће потом из тог појма и из Кеплерових закона извести свој закон универзалне гравитације. Но геније Галилеј је био тај који је направио и у физици и у астрономији прво суштинске продоре и тиме смртно ранио сколастику. У томе и лежи његова величина.

Погрешно би било гледати на Галилејеве противнике као на незналице или злобне људе. Многи озбиљни научници су били убијеђени у неисправност извјесних Галилејових тврђења и износили су аргументе који нијесу били без снаге, нарочито за оне који нијесу били кадри да дубље зађу у суштину ствари. Тако је нпр. језуита Штајнер, професор у Ингелштату у Баварској, објашњавао Галилејем откривене пјеге на Сунцу проласком планета између Сунца и нас. Хтио је тако да спаси Аристотелову тврдњу о чистоти Сунца. Галилеј је, међутим, објашњавао пјеге као паре на површини Сунца у непрекидном мијењању. Галилеј је био у основи у праву, али је истина и то да планете Меркур и Венера прелазе периодично / преко Сунчева диска, будући да су ближе Сунцу него Земља. Тиме се наравно не дају објаснити Сунчеве пјеге, јер њих увијек има на Сунцу, поменуте планете ријетко прелазе Сунчев диск. Своја погрешна објашњења

[9] Птоломејова идеја епицикала је била генијална, јер је њему Птоломеј уписао да теоријски предвиди тачно кретање планета онако како се то одвија на небу. Тиме је он успио да усклади та привидна кретања планета са Аристотеловом доктрином да је "природно" кретање кружно. Није чудо што је Коперник преузео дио теорије Птоломеја, управо онај о епициклима. Увођењем Хелиоцентричног система упрошћавање је било знатно. Онамо гдје је Птоломеју требало 80 кругова за објашњење извјесног кретања, Копернику је било довољно 34. Кеплерови закони ће те кругове направити излишним.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

и сам Штајнер је оповргао 20 година касније, три године прије дефинитивне осуде Галилеја. У међувремену се је убиједио у неисправност својих ранијих схватања и био је искрен и довољно интелектуално поштен да то и јавно призна. Слично томе, погрешно тврђење Аристотела да особина датог тијела да плива или тоне зависи од његовог облика, што је касније Архимед /287-212. прије наше ере/ експериментално и теоријски оповргао, владало је међу аристотеловцима из Галилејева доба. Један од аргумената им је био да кугла злата тоне, а ако се то исто злато развије у листиће ти листићи пливају. Истини за вољу треба доста знања из физике да се тај факт научно објасни и усклади са Архимедовим законом. Због таквог и сличних аргумената многи су доктори и професори остајали упорно на позицијама Аристотелове физике.

Аристотел је своју физику изградио у један заокругљен систем заснован углавном на "здравом разуму". Ми сви, као што је то радио и Аристотел, сматрамо за природно да тешко тијело пада "на доље", да пламен иде "на горе", да се топло тијело "хлади", наиме да топлота прелази са њега на околину, итд. Свему томе човјека учи интуиција "здравог разума". Као и Аристотел и ми сматрамо да су то "природна" кретања ствари, а супротна кретања да могу бити само "насилна". Но, и поред извјесних тачних констатација, Аристотелова физика је погрешна и превазиђена одавно. Посматрана са данашње тачке гледишта, а и са тачке гледишта Галилеја, она је пуна нетачних констатација као на примјер оног да се планете крећу око Земље по кружницама као најсавршенијим кривим линијама.

Поред свега тога физика Аристотела је наука у правом смислу, ако под науком подразумијевамо разрађену и кохерентну теорију. И ако она полази од података које је прикупио "здрав разум", она те податке подвргава строгом и систематском обрађивању, правећи од свега једну суптилно разрађену и до високог ступња израђену теорију. Подаци прикупљени на основу "здравог разума" углавном нијесу тачни, но они сами, чак и када би били тачни, не би се могли организовати у науку без надградње, наиме без свеобухватне теорије. А Аристотел је дао једну такву теорију суптилно смишљену и осмишљену.

Основна поставка теорије коју је Аристотел разрадио у својој физици јесте претпоставка да постоје принципи поретка који хијерархијски уређују у једну цјелину скуп свих ствари које постоје. Ствари ситуиране у Космосу не могу у њему бити распоређене како било, већ у одређеном реду. Свака ствар има своје одређено мјесто" у том Космосу, мјесто које је одређено њеном специфичном природом. Појам "природног мјеста" је за сваку ствар теоријски захтјев Аристотелове физике. Свака ствар се мора налазити на свом "природном мјесту" и остати ту вјечито, ако насилно није из њега изведена. Насилно изведена ствар из њеног "природног мјеста" тежиће да се поново томе врати. Према томе, свако кретање значи поремећај рада у Космосу. То кретање је "природно" ако успоставља наново по-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ремећни ред и доводи ствари на њихова "природна мјеста". Оно је "насилно" ако повећава неред.

Основни процес у Космосу могао би се по Аристотелу дефинисати као насилно ремећење реда, а затим враћање ствари у природан поредак. Тиме је објашњена и чињеница да се Земља налази у центру Космоса непомична, тј. на свом "природном" мјесту. Како насилно кретање значи безпоредак, оно не може вјечито трајати, јер би то значило напуштање идеје о уређеном Космосу. За Аристотела важи да ништа што је противу природе не може трајати вјечно. А природа ствари је да се врате на своје природно мјесто, ако су из њега насилно ишчупане, и то природним кретањем, наиме враћањем у поредак.

Из Аристотелове физике излази да Космос мора бити коначан, јер би у бесконачном Космосу кретање било нужно вјечно. У том коначном Космосу једино кружно кретање по Аристотелу може да буде вјечно. Отуда и закључак Аристотела да се небеска тијела крећу по кружницама око Земље.

Свако кретање по Аристотелу је посљедица нечега што га узрокује и затим одржава. Када то нешто престане дјеловати, престаје и кретање. То што тијело тежи ка свом природном мјесту "природним" кретањем, узрок, тј. покретач, је сама природа тијела која га води тамо. Код насилног, "противприродног" кретања мора неки спољни узрок да дјелује непосредно на тијело, и то за вријеме читавог трајања кретања[10].

Аристотел с тога негира постојање кретања у празном простору, па чак и постојање празног простора уопште. Празан простор не може да постоји, по њему јер увијек тијело има инхерентну особину да настоји да буде на свом природном мјесту и да се на то мјесто врати, ако је из њега избачено насилно, најбрже и најкраћим путем. Наиме праволинијски. Ако при том враћању не би било отпора средине, тијело би се по Аристотелу тренутно вратило на своје природно мјесто, тј. са бесконачном брзином, што је по њему немогуће. С друге стране у празном простору не би могло бити одређених праваца, па би кретање пројектила у празном простору значило кретање у средини која није физичка, наиме у средини која не може ни да прими, ни да преноси, ни да одржава кретање. Слиједи томе да не може постојати "природног" мјеста гдје би се тијело зауставило, те нема разлога да се оно уопште заустави нити да се уопште креће. Из свега тога излази да је и сама идеја о кретању у празном простору апсурдна.[11]

---

[10] Интересантно је овдје напоменути да Аристотел не прихвата за могуће дјејство силе на даљину, у својој Специјалној теорији релативитета Ајнштајн је избацио хипотезу етра, наиме дјејство на даљину, без посредништва, у њој је једна од основних претпоставки. У свакој Општој теорији релативитета Ајнштајн се поново врати на хипотезу етра као посредника за пренос дјејства на даљину.

[11] Кроз цио европски средњи вијек и даље све до Торићелија (Evangelista Torricelli, 1608-1647), Галилејовог ученика, вјеровало се да простор не може да има

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Аристотел је, као што се из горњег излагања да наслутити, изградио физику до високог теоријског нивоа, но она је ипак остала неприхватљива из простог разлога што је била у противурјечности са свакодневном праксом. Основни факат због кога је она критикована почев још од Хипарка /II стољеће прије наше ере, највећи астроном античког доба; открио је процесију еквинокција/ па све до Галилеја, јесте кретање пројектила које се наставља и ако је покретачка сила престала на њега да дјелује. Јер претпоставити, као што то чини Аристотел и аристотеловци, да га реакције ваздуха (односно воде) даље потискују је неодрживо, пошто онда није могуће објаснити да пројектил који иде противу вјетра (односно воде) бива на то присиљен дјејством тог истог вјетра (односно воде). С друге стране је контрадикторно средини као ваздух или вода приписивати супротне улоге - једном да се одупире кретању пројектила, другом да га покреће напријед.

И ако кохерентна и величанствено конституисана (премда погрешна!) Аристотелова физика даје понекад, као и у случају кретања пројектила, објашњења која не могу да задовоље ни "здрав разум". Уопште ако чињеница говори противу његове теорије, Аристотел је одбацује или јој даје нека незадовољавајућа објашњења.

У Аристотеловој динамици има, међутим, дубоких идеја које су и данас на снази. Ни данас, се, као што је већ напоменуто, не вјерује да се кроз празан простор могу преносити дјејства која налажу размјену енергије. Претпоставља се с тога (и у атомској физици, као и у општој теорији релативитета), постојање етера који испуњава тај простор. Многи експериментално потврђени факти не би могли бити објашњени без те претпоставке. Даље, тврдња Аристотела да једино кружно кретање може бити вјечно, потврђује се у извјесном смислу и савременим теоријама у физици. Тако стабилитет атома, и такође стабилитет планетарних система, заснивани оба на законима савремене физике, говоре о томе. Према њима и атом и планетарни систем могу, ако их у томе не спријечи неки спољни узрок, остати у истом стању практично неограничено дуг, тј. окретати се неограничено дуго: електрони око нуклеона, односно планете око Сунца на примјер.

Има у Аристотеловој физици и погрешних ставова у чију истинитост за чудо нико није сумњао. Такво је вјеровање да пројектил добија највећу брзину тек извјесно вријеме послије избацивања. Чак и Декарт (1596-1650) у то вјерује. Он једном свом пријатељу пише да вјерује да ће зрно из пуш-

---

празнина, сходно Аристотеловим аргументима. Предавало се је и учило увијек да природа не трпи празнине у простору, да се од њих ужасава, наиме да има herror vacui.

Торићели је први који је направио vacuum експериментално и тиме оборио погрешно схватање које је духовима владало бар од Аристотела. Торићели је то направио испитујући атмосферски притисак и правећи, са тим у вези, живин барометар.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ке удаљене стопу и по од зида имати мањи ефекат на зид, него ако је пушка удаљена 15 до 20 стопа од њега. То је наша свеопшта идеја "узимања загона", чисто антрополошка идеја "здравог разума". Човјек треба да се затрчи да би што даље скочио. У ствари, зрно добија сву своју снагу у тренутку испаљивања, као што је добија при скакању и човјек у тренутку отискивања од тла.

Критике Аристотелове физике у току првих 20 вјекова њеног постојања и владања биле су мање или више значајне, но било је потребно чекати Галилеја да би добили сасвим нову концепцију кретања, изражену кроз прва два закона механике Галилеја- Њутна.

За разлику од динамике Аристотела која имплицира коначан Космос, Галилејова динамика имплицира бесконачно - Универзум. То је нужна консеквенција закона инерције, првог закона механике. По њему, тијело не мијења правац и брзину кретања никада, ако на њега не дјелује никаква спољна сила. То се, међутим, може догодити само у празном и бесконачном простору чију егзистенцију негира физика Аристотела.

Јасно је да празан и бесконачан простор не постоји, те с тога, и баш ту лежи величина Галилеја, Галилеј[12] замјењује реалност њеним математичким субстратом, абстрахујући небитне особине реалности и тиме успијева да ту реалност објасни, адекватно. Како реалан простор кога Аристотел има увијек пред очима, није погодан за утврђивање закона физике, Галилеј га замјењује са математичким геометријским Фалидовим простором, са циљем да нађе битне особине кретања реалног бића. Тако, закон инерције важи у празном бесконачном простору, а конкретна одступања од њега се потом лако објашњавају сметњама проузрокованим конкретном средином кроз коју се кретање врши. Такође закон Галилеја о слободном падању, да сва тијела пуштена да слободно падају стижу на површину Земље

[12] Галилеј посматра падање тијела кроз разне средине под утицајем земљине теже. Он жели да докаже да сва тијела у празном простору, без обзира на тежину и облик, падају једновремено. При падању тијела примјећује да тежа тијела падају брже у сразмјери у којој је отпор средине већи. Значи да тежа тијела савладавају лакше већи отпор средине него ли она која су лакша. Тако у живи злато тоне, док метал као цинк, гвожђе, бакар пливају. Ако пустимо кроз воду куглу злата и куглу цинка, злато ће стићи прије на дно. Ако их пустимо да слободно падају кроз ваздух, биће исти случај, али ће закашњење кугле цинка бити врло мало. Резонујући на тим примјерима, Галилеј закључује да се са смањивањем отпора средине разлика брзина различитих тијела смањује. Отуда изводи закључак да би у празном простору сва тијела падала истом брзином, када би били у стању да такав простор реализујемо. Он даље, абстрахујући отпор средине, израчунава ту брзину и пређени пут.

Ово резоновање Галилеја је један примјер пролаза на границу, основног поступка инфинитезималног рачуна: смањивањем (континуираним!) једне величине, смањује се и друга; ишчезавањем једне ишчезава и друга, тј. обадвије теже (разним брзинама!) ка истој граници.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

истовремено, (без обзира на њихов облик и тежину) важи само за празан простор. У вези са тим законом, прича о кривом торњу у Пизи са којега је Галилеј наводно пред скупом професора, студената и грађана демонстрирао свој закон слободног падања, највјероватније да је измишљена касније. Та се прича уосталом нигдје не помиње у Галилејевим списима. Њу је увео његов први и најважнији биограф Вивиани (1622-1703) шездесет година касније, послије тога је Галилејево име некако остало везано за криви торањ у Пизи. Галилеј није могао правити такав експеримент из простог разлога што би нашао оно исто што је већ констатовано у Аристотеловој физици, наиме да ће од два различита тијела пуштена са исте висине, оно што је теже прво досећи Земљу, с обзиром да ће отпор ваздуха више утицати на лакше тијело. Таквим експериментом он је само могао компромитовати свој закон. Врло је вјероватно да су други вршили тај експеримент са кривог торња у Пизи и налазили резултате који оповргавају Галилејев закон слободног падања, уколико се не узме у обзир отпор ваздуха.

Човјек се већ одавно навикао да гледа ствари онако како их је замислио Галилеј, изјављујући у свом II Saggiatore да је књига природе написана геометријским словима. Но на то се нијесу могли навићи преконоћ савременици Галилеја образовани према Аристотеловој физици. Њима је за то у првом реду недостајала математика, што је Галилеј имао. Први предмет фамозног Галилејева дјела *Дијалог о два најглавнија система свијета* је прије да се математички објасни природа и тиме покаже значај и мјесто математике у том проучавању, него да се види ко је у праву - Коперник или Птоломеј.

Спор Галилеја са схоластиком је тако у суштини спор око улоге математике у природним наукама. Тај спор је почео да се води, са мање или више дубине и жестине, бар од Платона и Аристотела. Платон је вјеровао да је математика богомдана за физичка истраживања. Он је на својој Академији и написао с тога на улазу, да у њу не улази нико ко не зна геометрију. Аристотел, с друге стране, се је чувао колико је то било могуће употребе математике и приписивао је заблуде Платона у филозофији управо његовој прекомјерној привржености математици.

Још у XV вијеку Марсилио Фићино (1433-1499) из Платонове Академије у Фиренци, превео је на италијански Платонова дјела, што је био израз интереса који је за Платона растао у Италији све више. О супротним гледиштима Платона и Аристотела на математику Галилеј је чуо за вријеме студија у Пизи од свог професора Франческа Буонамићија који је о том сукобу опширно писао у својој књизи о кретању (De Motu...., 1011 strana, in folio, Firenca 1591), књизи од изузетне вриједности за проучавање средњовјековних теорија кретања, међу којима је било свакаквих, од оних базираних на идејама Аристотела, до оних које су нагињале схватањима Платона. У књизи Галилејевог колеге и пријатеља Јакоба Мацонија, заједно са Галилејом професора на Универзитету у Пизи, (in Universom Platonis

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЦЕТИЊЕ CRNOJEVIĆ

et Aristotelis Philosofiam Praeludia Venecija 1697- Прелудиј у свијет Платонове и Аристотелове филозофије) могла се је наћи јасна компарација Аристотелових и Платонових гледања на проблем примјене математике у физици и науци уопште. По Мацонију платоничар је онај који математици даје одлучну улогу у физици. Аристотеловац је напротив онај за којега је математика апстрактна наука која у физици не служи много, јер је физици база опажања и искуство.

Спор између та два антагонистичка става није ни најмање једноставан, нити је став аристотеловаца без ваљаних основа. Аристотеловац дјелимично је у праву када тврди да је природа физичког бића квалитативна и неодређена с тога, те да га због тога не можемо подврћи прецизности и строгости математичких поступака. Аристотел приговара Платону да није ипак могуће изградити математичку теорију квалитета. Аристотеловац ипак заборавља при томе да остаје растојање као чисто квантитативна величина која се подвргава математичким поступцима, и, у вези са растојањем, форма физичког бића.

Да би се одвојио од тешкоћа везаних за појам квалитета, Галилеј је био принуђен да тај појам прогласи за субјективан и да га тако избаци из проучавања природе, а са њим и перцепцију чулима као извор сазнања. Суштина реалности се може добити по њему само тачним математичким резоновањима полазећи од мјерења и експеримента, па чак и a priori. Полазећи од тих идеја Галилеј је установио законе своје динамике и показао аристотеловцима свога доба да се бројевима може описати и кретање, а не само статика његовог великог претходника Архимеда, како су претендовали аристотеловци и сколастичари.

Сукоб између аристотеловаца и платоничара се налази у поимању структуре бића. Аристотеловци не негирају ни из далека тачност математике. За њих су све математичке суптилности тачне in abstracta, али им је слабост што не функционишу више када се примијене на физички свијет, јер у њему нема ни правих линија, ни троуглова, ни кругова. Они сматрају да се бројевима не може описати кретање, а ако се не признаје кретање не признаје се ни природа ствари, motu, ignoratur natura). По њима, у колико је неко више навикнут на математичку строгост, у толико ће мање бити способан да схвати разноликост бића које је у непрекидном кретању и мијењању. Својом динамиком Галилеј је показао да се математичким оператом може један дио те разноликости разјаснити, а без математике да не може. Галилејеве идеје, настављајући оне његових великих претходника Питагоре, Платона, Архимеда, крчиле су даље пут примјене математике на физику, а тиме и на остале егзактне науке.

Историјски, најважнији математички закон нове динамике је Галилејев закон слободног падања. Тај закон је једном за свагда доказ да је кретање "подвргнуто закону броја". Закон слободног падања претпоставља да је тежина тијела његова стално својство и да се не мијења. Закон тада

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ĐURĐE CRNOJEVIĆ

важи, али у празном простору. Трајање је ингениозна метода Галилеја да изведе тај закон. Са веома сиромашним средствима експериментисања која су му стајала на расположењу, он није могао да врши директна мјерења. Замијенио је стога једном директан пад тијела са његовим котрљањем, наиме падом, по стрмој равни, а другом са осцилацијама клатна. У првом случају времена за које је кугла која се котрљала прелазила одређена растојања на стрмој равни мјерио је воденим часовником (сличним пјешчаном), мјерећи количине исцуреле воде за вријеме котрљања кугле. У случају клатна он је, не могавши да мјери директно консекутивне периоде осцилација, замијенио те са упоређивањем кретања два клатна разних тежина, но исте дужине. Показао је, да независно од величине амплитуда, оба клатна стижу истовремено на најнижу тачку. Из ова два експеримента, апстрахујући одступања узрокована несавршенством услова и средстава експериментисања, Галилеј је извео математички закон слободног падања. Први му је експеримент показао како се према времену односе дужина пријеђених путева, а други да је закон исти за сва тијела, без обзира на тежину и облик. Тако је Галилејева генијална интуиција ријешила дефинитивно мјесто математике у проучавању природних феномена.

Од године 1610, тј. од његовог пута у Рим, до године 1613, Галилеј је био премоћан над својим противницима. Моћни језуитски Колегијум Романум, непосредни и главни савјетник Ватикана за питања науке, је подржавао његова учења. У том периоду су уз то најобразованији и најмоћнији кардинали, као Барберини (доцније папа Урбан VIII), па чак и Белармини (који је 7 година водио истрагу над Ђорданом Бруном и најзад га предао свјетовним властима да га осуде као апостату спаљивањем на ломачи), моћни владари као Козимо II Медићи и други принчеви, подржавали Галилеја. Опозиција је, међутим, непрестано јачала, и то специјално на универзитетима у Пизи и Фиренци, тј. међу његовим земљацима. Тој опозицији ће се касније придружити, послије смрти професора Галилејоваца, и професори језуити са Колегијум Романум. Они су били ти који су, по свој прилици, одиграли одлучујућу улогу у осуди Галилеја, вјероватно светећи му се због његовог омаловажавања њихове институције и њих самих. Галилеј није, сви су изгледи, знао да са њима одржи добре односе, а са њиховом подршком је могао, како изгледа, одољети свим нападима.

Галилејева фундаментална открића у механици, одлучујућа за будући развој физике и науке уопште, нијесу изазвала било каква подизања цркве, нити значајнија интересовања ширег круга интелектуалаца. Његова астрономска открића, напротив, изазвала су буру. Са њима је Галилеј показао да нема дуалитета Земља - Небо, до тада филозофске и теолошке догме: Земља - мјесто пролазности, мијењања, покварености, распадања; Небо - мјесто вјечности, постојаности, савршенства, чистоте. Учење о том дуалитету потиче још од ајкада. У немогућности да докаже супротно оскудним инструментима овог времена и Аристотел је преузео то учење. И

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

за њега је на небу било све савршено: Сунце, Мјесец били су савршени дискови, на примјер, без неравнине, без промјена. То је схватање црква преузела, јер се је савршено слагала са њеним, да све мора бити савршено на небу, у рају. Сколастика је тако донијела та учења до Галилеја.

Већина професора није могла да прихвати Галилејеву астрономију која је брисала већ добро устоличену разлику између Неба и Земље. Нијесу могли да прихвате неравнине на Мјесецу, пјеге на Сунцу, несавршене дискове тих тијела, наиме нијесу могли сварити да је на Небу све слично као и на Земљи. Оних који су прихватили ту нову науку, оних који су били кадри да превазиђу сколастику, није било довољно да би се могли одупријети ауторитету разних универзитета и доктора њихових, међу којима су предоминирали калуђери, и најзад моћној организацији саме католичке цркве. А опозиција је стално расла и у ширини и у дубини. Напоменимо да је управо Универзитет у Пизи био први који је забранио излагање Коперникова система онако како га је интерпретирао Галилеј, и то под било каквом формом. Чак ни као радну хипотезу. Универзитет на коме је Галилеј студирао и почео своју универзитетску професорску каријеру.

Да се не бисмо чудили превише свему томе добро је подсјетити се става већине марксистичких епистомолога прије рата према неким фундаменталним открићима у квантној физици, става који је код нас у Југославији изложен у књизи С. Марковића, некадашњег секретара КП Југославије и професора математике, књизи чији је наслов *Принцип каузалитета и модерна физика*, Београд, 1935. године. Та расправа противу неопозитивиста Бечког круга (Wiener Kreis) и неких открића у модерној физици, оштро на примјер напада принцип неодређености Вернера Хајзенберга, којега је овој формулисао 1927. године. Тај принцип изведен на основу једног мисаоног експеримента (Gedenkon Experiment) који ставља границу могућности наших мјерења и опажања у микросвијету, доводи у питање класично схватање принципа каузалитета. С. Марковић напада тај принцип као мистификацију науке, као увођење Бога у науку на сакривена врата, "марксистички" га проглашава за идеалистичку творевину и као таквог избацује из науке за сва времена. Када се сјетимо да је Вернер Хајзенберг један од малог броја истинских твораца квантне механике, наиме модерне физике, и кад се сјетимо мјеста и улоге његове матричне механике за даљи развој модерне физике, а нарочито мјеста његовог принципа неодређености, онда можемо пресудити о дубини заблуде неких марксистичких епистомолога, међу којима и С. Марковића. Чврсто увјерени да бране марксизам од оних научника који, по њиховом схватању, свим силама настоје, уз сагласност и подршку идеалистичких, дакле капиталистичких кругова, да мистифицирају науку и даду нову снагу идеалистичким и теолошким схватањима у њој, ти су епистомолози показали само дубоко неразумијевање нових научних теорија и нових открића која су, слично Галилејевим открићима, створила нову, тачнију и адекватнију слику свијета. И у једном и у другом

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА СВЕТИЊЕ ЦРНОЈЕВИЋ

случају захтијевано је од ортодоксних научника да не прихвате нове "идеалистичке" теорије и да се боре против њих. Није прећерано рећи да су противници Галилеја имали јаче разлоге за напад на Галилејово учење и Коперников систем свијета, него они који су нападали принцип неодређености. Јер у Галилејово вријеме нијесу још биле откривене основне силе које покрећу небеска тијела, те су једина објашњења за њихова кретања била слабо засноване хипотезе или стара теолошка објашњења, као она да бог и његови анђели руководе, посредно или непосредно, са читавом том хармонијом. У случају принципа неодређености, који је постао главни камен темељац модерне физике, њихови противници су, бранећи класични принцип каузалитета, у ствари потврђивали владавину неке врсте бога у науци. Јер, консеквентно спроведен принцип, да све има свој одређени узрок, неминовно доводи до првог узрока свему, тј. до некаквога Бога, творца, демијурга свијета. Ланац узрочности се не може затворити по строгом, класичном принципу каузалитета, чак ни онда када би тражили неки лимес, неку границу бесконачног ланца (ако би претпоставили његово постојање) узрочних веза.

Историја науке нас учи да не постоје основна начела универзално важећа. Спровођена до крајњих консеквенци, она доводе, раније или касније, до апсурда. Намеће се с тога потреба да се њихова важност стави у разумне границе. То потврђује и теорема Гедела (Kurt Gedel, аустријски и потом амерички математичар, 1906-1978, члан Бечког круга) у математици о непотпуности формалних система, која тим прије важи и за физику. Она у суштини каже да је појам "истинитост" шири од појма "докажљивост". Преведено на физику то значи да консеквентно примјењивање неког принципа на различите стварности доводи до странпутице, тј. да од извјесног мјеста истина остаје по страни.

Да би се боље разумјела еволуција става католичке цркве према новој науци, важно је напоменути да је Коперниково дјело *De revolutionibus Orbium Caelestium* (*О окретању небеских сфера*, 1543.г.), у коме је он изложио хелиоцентрични систем насупрот геоцентричном систему Птоломеја, наишло у почетку на добар пријем међу ученим круговима католичке цркве. То капитално дјело, публиковано одмах послије смрти Коперника, уживало је јавну или прећутну подршку католичке цркве око 80 година. Са нарастањем опозиције Галилеју у другој деценији XVII стољећа, то је дјело стављено на Index Librorum Prohibitorum (Индекс забрањених књига) за вјернике цркве и у католичким земљама. Забрана је стављена тек 1616. године, упоредно са првом осудом Галилеја, да би била скинута са тог Индекса тек далеке 1828. године, тј. скоро два стољећа касније.

Основна "грешка" Галилеја у сукобу са црквом је била што је он упорно настојао да укаже свјештеним круговима и осталом научном свијету који је стајао уз њих, да Свето Писмо треба тумачити друкче, па да оно неће тада бити у противурјечју са новом науком. За разлику од Ђордана

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

Бруна који је био безбожник и упорно и отворено се борио до краја против теологије уопште, Галилеј је био вјерник који је конкретним или мисаоним експериментима открио многе тајне природе и тиме поставио темеље модерне науке. И вјеровао уз то да је могућа хармонична коегзистенција религије и науке на обострану корист. Ђордано Бруно је био фантаста, забезекнут пред бесконачним ројем свјетова које је претпостављао и учио да постоје. Галилеј је био на чврстом тлу експеримента, тј. научник у најсавременијем значењу те ријечи. Бруна је хватала вртоглавица у бескрајном простору по коме се је у мислима кретао. Галилеј је стајао на чврстом тлу и са њега гледао у бесконачност.

Изгледа да је католичка црква тек данас стигла до гледишта Галилеја из почетка XVII вијека.

Став Галилеја по питању односа религије и науке јасно се види из писма којега он пише крајем 1613. године једном утицајном и ученом свјештенику. Тамо он каже: "Ваша Светост тврди и прихвата да Свето Писмо не може никада да лаже или залута, те да су његове тврдње апсолутне и неповрједиве истине. Ја бих на то хтио само да додам да ако се Свето Писмо не може никада преварити, ипак остаје да се његови тумачи и коментатори могу преварити на разне начине, од којих је најтежи и најчешћи онај када се настоји држати буквалног смисла његова слова[...]. Што се тиче мене, повјеровао бих радије да се ауторитет светих књига састоји само у томе да оне убиједе људе у ваљаност принципа који се односе на њихов спас".

Црква је упорно бранила свој стари принцип: Philosophia ancillia teologiae (филозофија је слушкиња теологије). Галилеј то није могао да прихвати. Његово је гледиште било у суштини, да треба тумачења светих текстова адаптирати новим научним открићима, тако да тим текстовима та открића послуже као критеријуми њихове истинитости, а не обрнуто. Стављати једне на супрот другима је за Галилеја неразумно, а пошто се не могу одбацити резултати добијени строгим експериментима, на теолозима је да даду друкчија тумачења светих текстова, тумачења која би их ускладила са новим научним чињеницама.

Отпор Галилејовој активности се појачава кроз 1614. годину. Један калуђер, професор на Универзитету у Пизи[13] га оштро напада. Један други

[13] Узгред буди речено, Пиза је поново већ више од једног стољећа веома значајан центар за математику и физику у Италији, а и шире. Ту су се у другој половини прошлог вијека, а затим и у овом вијеку, формирали, а неки од њих потом и стварали, добар дио познатих италијанских математичара као што су Beltrami, Beti, Dini, Arcola, Fubini, Voltero и други. Студије се одвијају на Универзитету и на Вишој нормалној школи (Scuola Normale Superiore). На овој другој је сада професор и познат математичар Бомбиери, добитник Филдсове медаље за математику, која је еквивалент Нобелове награде за друге науке. У Пизи постоји сада и јак центар за вјештачку интелигенцију који издаје и часопис. Пиза тако наставља ус-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

калуђер, доминиканац из Рима, пријатељ Галилеја, пише Галилеју да се отпор шири и међу доминиканцима. Предсједник Академије рисова (Academie dei Lincei; не рачунајући Платонску Академију у XV и XVI вијеку у Фиренци, најстарија и најугледнија академија наука на Апенинском полуострву, и најстарија академија наука у Европи, основана 1603. године), принц Цези, пријатељ и присталица учења Галилејева, јавља му исто и препоручује му да игнорише напад.

Почетком 1615. године Галилеј је први пут писмено и у прописаној форми оптужен инквизитору Рима. У тој оптужници су јасно формулисани јеретички ставови Галилеја. Тужилац је један опат који на крају оптужнице каже да Галилеја и његове сљедбенике сматра за добре људе и добре хришћане, али залутале са правог пута. Јеретични ставови Галилеја су, по њему, ова три: 1) што Галилеј сматра да су извјесни ставови Светог Писма у нескладу са реалношћу; 2) што тврди да у питањима тумачења природних феномена не треба узимати буквално одговоре које даје Свето Писмо, већ да се у њиховом разјашњавању треба у првом реду ослонити на експерименте; 3) што проповиједа да Свето Писмо треба ограничити на вјеру, а да код природних феномена треба тражити логичне аргументе. Интересантно је да тужилац моли инквизитора да његова денунцијација остане тајна. Галилеј је, значи, још увијек имао моћне заштитнике, почев од великог војводе Тоскане, Козима II Медићи, па до низа кардинала у Риму и ван њега. Да је Галилеј био незаштићен и осамљен, опет сигурно не би настојао да сачува своју анонимност.

Са ширењем Галилејевих учења, специјално његове астрономије, немир код црквених власти се је појачавао све више. Имајући у виду, као и увијек, интересе цркве изнад свега, све више је и више моћника те организације сматрало да треба интервенисати и спријечити даље ширење учења Галилејевог, које је по њиховом мишљењу подривало темеље цркве. Пријатеље Галилеја све више обузима немир и страх, и они позивају Галилеја на опрезност. Тако, будући кардинал Ћампели у писму Галилеју, савјетује овоме да стално изражава вјерност цркви како својим противницима не би пружио могућност да га нападају и са те веома осјетљиве стране у то доба. Напомиње му да су калуђери упорни и да ће ићи до краја, па да је мудрије не долазити с њима у директан сукоб.

А тешко је било избјећи сукоб, јер су резоновања калуђера ишла по шемама које је црква била одавно дефинисала, специјалне на концилу у Тренту, и којих се је било обавезно придржавати под пријетњом казне. Већина калуђера знала је само прописе и закључке донесене на важнијим

пјешно своје традиције из доба када је тамо студирао и затим предавао Галилеј. У нуклеарном центру у Пизи сада је у току експеримент од којега се у свијету физичара доста очекује. Тај експеримент би требао да ријеши спор из 1935. године између Ајнштајна и Бора у вези парадокса Ајнштајн- Подолски- Резен, спора у коме је до сада гледиште Бора имало велику превагу.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

концилима, посебно на овом у Тренту, и нијесу били вољни нити способни да дубље залазе у ствари и анализирају их адекватније. Сматрали су се и онако теоријски довољно потковани да бране своју цркву. По питању Галилејевих астрономских открића, једно типично резоновање по тим шемама је овакво: ако би Мјесец био лопта (што је Галилеј утврдио својим телескопом) као што је то Земља, онда је од тога до претпоставке да тамо живе људи и остале животиње само један корак. Како онда објаснити да су сви, и они на Земљи и они на Мјесецу, изашли из једне једине Нојеве лађе. (Из поменутог писма Ћамполију у којему он Галилеју напомиње да ће неуки или злонамјерни калуђери, доктори и професори непријатељски расположени према њему, тим и сличним аргументима настојати да га униште). А ко је могао да се усуди у то вријеме да посумња у причу о Ноју, и то у буквалном смислу схваћену.

Но, не треба да се чудимо таквим аргументима у том времену. Свето Писмо и описи светих отаца цркве били су база цјелокупног знања и све се је ново морало ускладити са њима. Уосталом, сличне начине резоновања срећемо и данас, и то у свим друштвима и на свим нивоима. Људи су се увијек позивали на ауторитет, а врло је вјероватно да ће и у будуће. Тако је поступио и наш С. Марковић нападајући као мистицизам фундаментална открића модерне физике и одбацујући en bloc епистемолошке погледе филозофа и научника Бечког круга. А што је друго него такав начин резоновања широко уврижежено гледање публике на штампану ријеч, чак и ону новинарску, као на обавезу истине. Зар се не чује често: "па то је писало у новинама". И доказ је ту. Непобитан.

Узалуд су неки пријатељи кардинали савјетовали Галилеја да се клони тумачења Светог Писма и да то остави онима који су за то задужени - теолозима, као и да се потчињава ауторитету оних који владају, како би га противници оставили на миру и пустили да и даље ради и ствара у физици и астрономији.

Галилеј није послушао савјете пријатеља. Као убијеђен хришћанин тражио је да спаси са науком и вјеру. Тражио је с тога од теолога да узму као задатак да покажу да строго доказани закони природе нијесу у контрадикцији са Светим Писмом, већ да се они само удопуњују, јер да је задатак Светог Писма да нас научи како се иде на небо, а науке да проучи како је небо организовано. У отвореном писму Кристини од Лорене 1615. године, он је јасно изложио те погледе. У том писму, одговору на њен захтјев да јој Галилеј изложи своје погледе, он по први пут говори јавно "у име слободне мисли". То писмо је у ствари порука теолозима и научном свијету Италије и Европе. И то писмо је учинило доста да "случај Галилеј" захвати доста широк слој друштва. Опозиција је почела да га напада као јеретика. А црква је сматрала да мора угушити у коријену сваку сумњу у тачност њених догми.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

У таквој клими, и противно савјетима амбасадора Фиренце у Риму, Галилеј је крајем 1615. године отишао у Рим да се правда и да убјеђује. По доласку у Рим он настоји све и свакога да убиједи да његово учење само помаже цркви и вјери.

Цензура кардинала и теолога Свете Канцеларије (касније Конгрегација за одбрану вјере) се изјашњава за Птоломејев систем. Папа наређује кардиналу Белармину, истоме ономе који је водио процес против Ђордана Бруна до његовог спаљивања на ломачи 1600. године, да позове Галилеја да напусти своја учења под пријетњом затвора. Крајем фебруара 1616. године Галилеј пристаје да се повинује одлуци Свете Канцеларије. Уједно црква ставља на индех забрањених књига Коперниково дјело De Revolutionibus Orbium Caelestium.

То је прва осуда Галилеја из које је он успио да се извуче формално часно, пошто је издејствовао од самог Белармина писмено увјерење да му је само саопштена декларација папе да је Коперниково учење противно Светом Писму и да као такво не треба да буде ни брањено ни усвојено. Наиме, добио је увјерење да од њега није тражено да се одрекне својих гледања на стварност у физици и астрономији, нити да су му изречене било какве казне. То увјерење му је било нужно као предохрана противу његових непријатеља, који би ликовали иначе и искористили осуду да потпуно униште Галилеја.

Тек крајем 1618. године Галилеј поново јавно иступа, и то у вези појаве три комете које језуити из Колегијум Романум објашњавају према теорији коју је био предложио Тихо Брахо, чувени дански астроном и непосредни претходник Кеплера. По тој теорији комете су објекти земаљског поријекла, метеори истргнути из Земљине атмосфере и запаљени ротацијом небеских сфера. Брахова теорија даље учи да комете лутају у простору између Земље и Мјесеца, тј. да су нам увијек ближе од Мјесеца. Тим поводом Гвидући, из Фирентинске Академије наука публикује књигу у којој изврга ругли објашњење језуита и износи контрааргументе. У тој књизи он обраћа пажњу на чињеницу да су репови комета увијек окренути супротно Сунцу и да комете имају уређену форму, као и да се крећу по одређеним путањама. Књигу Гвидућија, са својим попратним писмом, Галилеј шаље кардиналу Барбаринију, будућем папи, још увијек привржено Галилеју. То писмо је било први јавни наступ Галилеја послије прве осуде из почетка 1616. године.

Ради бољег сагледавања атмосфере тога доба, поучна је књига коју је опат Краси, професор на Колегијум Романум, објавио 1619. године. Књига је написана као реплика на књигу Гвидућија. У тој књизи се налази и објашњење да се комета упали да би освијетлила сусрет и заједничку вечеру Сунца и Меркура.

И то показује колико је бесконачна људска глупост. Но не треба се заваравати и бити сувише строг у осуди сличних глупости. Не можемо би-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ти ни мало сигурни да будуће генерације неће наћи међу теоријама које се публикују у наше вријеме глупости упоредиве са овом опата Красија. Свакакве претпоставке се праве данас у доменима фундаменталних истраживања. Срећом нико никога не оптужује за јерес, или ако оптужи, то нема никаквих консеквенција.

Када је 1623. године Барбарини изабран за папу под именом Урбан VIII, многи су помислили да ће ствари поћи као што су то замишљали Галилејови привржeници - како они из Академије у Фиренци, тако и они из Академије рисова у Риму. Галилеј Публикује књигу II Saggiatara[14] (испитивач) у којој напада принцип ауторитета и залаже се за права строгог експеримента. Нови папа је добро примио ту књигу, што је одлучило Галилеја да оде у Рим и покуша да скине анатему са Коперникове књиге из 1616. године. Папа је Галилеја изванредно примио. Дао је чак и стипендију за Галилејева сина и ако је Галилеј није тражио, али је преко једног кардинала, такође Галилејовог пријатеља, ставио му до знања да се сви јеретици држе Коперникове теорије и да с тога црква мора бити опрезна у доношењу одлуке. Речено је Галилеју даље, да црква није осудила Коперникову теорију као јеретичку, већ само као сувише смјелу, и да не сматра искљученим да ће она једног дана бити доказана као нужно тачна.

Отприлике у то доба Галилеј је почео да ради на свом најважнијем полемичком дјелу о теорији Птоломеја и Коперника, што ће се касније појавити под насловом Dialoga Spora i Dua Massimi Sistemi del Monde, Ptolomeico e Copernicano (Дијалог с два најважнија система свијета, Птоломејевом и Коперниковом). Књига је штампана на италијанском језику, а не по обичају тог времена на латинском, и упућена је најширој публици која се интересује за основе науке.

Шест година је Галилеј радио на тој књизи. Знајући колики му је непријатељ јавно мњење са његовом ужасном инерцијом, Галилеј је настојао да своју књигу направи што јаснијом и што убједљивијом. Три лица у тој књизи дискутују проблеме астрономије и физике: Симплићио аристотеловац, Салвиати модеран научник, Саграде обичан поштен човјек за кога је и написана књига како би му се објасниле ствари кроз дискусију прве двојице. Метода излагања је увијек прелаз од дијалектичког доказа на експериментални доказ. Већ у почетку Салвиати каже Симплићију да би Аристотелов систем био другачији да су Аристотелу били познати експеримен-

[14] У својој књизи Spechio Ustorio (Сабрано сочиво, 1630. године) чувени математичар Бенавентура Кавалиери (1598-1647), један од значајнијих претеча инфинитозималног рачуна, назива Галилеја "тај чаробни провјеривач природе". Кавалиери је иначе био ученик Галилеја у Падови, и управо је Галилеј посебно Кавалиерија подстицао да ради на новом рачуну. Напоменимо да је Галилеј, чисто инфинитезималном методом налазио даљину коју тијело пријеђе, као површину испод криве која везује вријеме са брзином. Тако се може сигурно и Галилеј уврстити у претече инфинитезималног рачуна.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

тални докази нађени код Галилеја. Дјело се завршава признањем аристотеловца Симплићија о неопходности студирања математике и жаљењем што то он у младости својој није учинио. Опат Рикарди, високи функционер Ватикана и наклоњен Галилеју, договорио се је са њим почетком 1830. године да му даде одобрење за штампање књиге пошто у њу унесе неопходне исправке. Како се Галилеј због куге која је харала није могао вратити у Рим, Рикарди овлашћује инквизитора Фиренце да ту ствар води даље, дајући му упутства, договорена са папом, да предмет књиге мора да се ограничи искључиво на математичка разматрања Коперникове теорије, која треба да буде изложена само као геометријска хипотеза. Уз то, даље, књига треба да покаже како Коперникова теорија није непозната цркви, и да је ова није забранила због тога што је није познавала. Па у том смислу буде штампана, као Галилејева, преамбула и закључак које ће написати Рикарди.

Дијалоге је штампао 1632. у Фиренци са импримaтуром Рима, тј. као да је штампан у Риму. Преамбула и закључак су били штампани другим словима, тако да је свако могао закључити да то није писао Галилеј. Књига је изазвала бурна одушевљења код Галилејеваца и излива гњева код њихових противника. Папа се је осјетио превареним и наредио је истрагу. Математичар и ученик Галилеја бенедиктинац Кастели, утопијски комуниста Кампанела, чувени физичар Торићели су ликовали. А са њима и остали сљедбеници Галилејевог учења.

У извјештају истраге папи оптужује се Галилеј, између осталог, да је употријебио импримaтур Рима без дозволе и ако је књига штампана у Фиренци; да је штампао преамбулу и закључак другим словима, стављајући тиме до знања читаоцу да то он, Галилеј, није писао, противно договору са опатом Рикардијем; што је у књизи исмијавао ауторе на које се црква највише позива; што у дијалогу птоломејац увијек постаје коперниковац, а никада обрнуто; што је прекорачио обећање дато Светој Канцеларији 1616. године да неће више проповиједати учење Коперника.

Кампанела[15] му јавља да је у току формирања комисије теолога за испитивање његова, Галилејева, случаја, по саставу непријатељски расположених према њему и уз то да су незналице у математици и филозофији. Савјетује му даље како да се постави. Објашњава му да по једном од још важећих теолошких правила донесених на II концилу у Никеји 787. године слиједи, да и ако он, Галилеј, зна и прихвата да је учење о кретању Земље забрањено, да није обавезан да прихвати као ваљане разлоге који оправда-

[15] Томазо Кампанела (Tommase Campanella, 1568-1639, из Калабрије, Доминиканац), натурфилозоф, тј. за експериментално истраживање природе, и противник сколастике; поет; са својом "Државом Сунца" творац утопијског комунизма; као вођа завјере противу шпанске власти у Калабрији осуђен и провео 27 година у затвору, гдје је и написао десетак филозофских, политичких и астрономских дјела; више пута оптуживан за јерес.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

вају осуду тог учења. Савјетује му да пише своме покровитељу великом војводи Тоскане да утиче да он, Кампанела, и Кастела уђу у ту комисију. Захтјев великог војводе је дошао касно и разбио се је о зид ћутања црквених великодостојника.

Папа је био бијесан. Амбасадору Фиренце је рекао да су га инквизитор Фиренце и Галилеј преварили. Поручује Галилеју да се пази да не буде позван од Свете Канцеларије, а великом војводи Тоскане препоручује да се не мијеша у једној ствари која наноси цркви највишу штету.

Треба овдје имати у виду да су папа и црква били у врло деликатној ситуацији. Папу је веома католичка Шпанија преко свог амбасадора оптужила да штити јерес. Европом је бијеснио тридесетогодишњи вјерски рат (1618-1648) у коме је католичка црква и те како била ангажована. А папа је сносио највећу одговорност за будућност цркве којој је био шеф.

Члан Свете Канцеларије, којој је наређено да води истрагу био је и кардинал Бентивоље, ученик Галилејев из Падове. Он је тада већ био доспио до звања врховног инквизитора. У својим мемоарима он пише да је много патио што види Галилеја на оптуженичкој клупи, и да је покушао да му помогне, колико му је то било могуће, за вријеме процеса. Молио је, на примјер, остале чланове да Галилеју омогуће да се оправда. Одговорили су му хладно да Галилеј треба да мучи и да се покори, а не да се правда.

Чланови комисије свете Канцеларије су остали глуви и за аргументе Галилејевих пријатеља. А ти аргументи су били прилично јаки. Најважнији од њих су били: да неки истакнути теолози сматрају да питање кретања Земље не може бити ријешено текстовима Светог Писма; да свети Августин, један од малог броја највећих ауторитета цркве, пише како је то питање размотрено још прије њега од светих отаца цркве и да они кретање Земље нијесу нити негирали, нити потврђивали, и да су то питање сматрали независним од питања спаса душе и сличних питања; да је на основу Коперникове теорије црква реформисала календар, тако да је тиме de facto признала Коперниково дјело.

Све је било узалуд. Галилеј је морао да дође у затвор Инквизиције. Амбасадор Фиренце је од папе добио обећање да Галилеј неће бити третиран као затвореник и да ће добити пристојан смјештај. На упорност Галилејеву да је кадар да брани своја гледишта, амбасадор му је савјетовао да гледа да се што прије извуче потчињавајући се свему што се од њега буде захтијевало.

Галилеј се је ипак бранио, но врло невјешто. Тврдио је, на примјер, да његова књига оповргава Коперникову теорију, што је била очита контрадикција и само погоршавала његову ситуацију. Папа је наредио да се од Галилеја тражи, под пријетњом тортуре, да се јасно изјасни. Ако се одрекне својих учења пред пленарним скупом Свете Канцеларије, да се казни затвором чију ће дужину одредити слободно Света Канцеларија. Ако се не одрекне, да казна буде тежа.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Посљедње је саслушање било 21. јуна 1633. године. Истог је дана Галилеј "одговорио католички". На кољенима је изрецитовао свечани чин одрицања од својих "грешака".

Нема сигурних података да је подвргнут тортури, мада су извјесни аутори претендовали да је под тортуром пристао да се одрекне свог учења. Пријетња мучењем је, међутим, била реална и вјероватно довољна да одлучи Галилеја на то ужасно понижење.

На заузимање амбасадора Фиренце, Галилеју, скрханом и изнемоглом, како он извјештава, дозвољено је да отпутује за Пизу да би тамо издржавао "затвор" у палати надбискупа Пиколоминија. Учени и слободоумни Пиколомини је успио да поврати изгубљени морал Галилеју. Његова врата су широм била отворена Галилејевим пријатељима. Денунциран је био Ватикану, и он и Галилеј, но та денунцијација није никада службено узета у поступак. Још један доказ да је у црквеној хијерархији било доста галилејоваца и да је осуда Галилеју сматрана само неопходном за ствар вјере у том моменту. А пошто црква не признаје грешке које почини, требало је дуго чекати да се исправи она учињена противу Галилеја. То је учинио садашњи папа, тристо педесет година касније, изјавивши пред скупом научника да је црква погријешила према Галилеју.

Интересантан је податак да се је сам папа Урбан VIII, по свједочењу амбасадора Фиренце, повјерио једном овоме, говорећи да пошто је бог свемоћан, зашто морамо да му намећемо апсолутни детерминизам. С обзиром да он, бог, може направити свијет како хоће, зашто да га не направи онако како је то замислио Коперник. Изјавио је том приликом да се богу, коначно, не може наметнути неопходност, тј. никакав закон.

Интересантна је та исповијед папе Урбана VIII. У њој има нешто од савременог схватања детерминизма који не жели да буде узак и ригорозан. Уосталом, Галилејев случај је један од оних када, да би могао неометано да владаш, свим средствима убјеђујеш друге да вјерују, или да бар симулирају да вјерују у нешто у што ни сам нијеси сигуран да вјерујеш. И у том смислу је у неку руку карактеристична горња исповијед папе Урбана VIII, некадашњег пријатеља и поштоваоца Галилеја.

На молбу Галилеја дозвољено му је да послије Пизе отпутује и смјести се у своју вилу у Анћетри код Фиренце и живи тамо, али му је припријећено да ће бити доведен у прави затвор Инквизиције у Риму, ако се случајно превари и посјети Фиренцу.

Као заточеник у Анћетри Галилеј развија све више кореспонденцију са својим пријатељима и сљедбеницима, - тајно или полутајно. Окружен чињеницом да није остао сам, припрема нове књиге за публикацију. Ту су у првом реду Discorsi (Расправе) у којима он, опет у форми дијалога, третира основне законе механике које је он открио, законе са којима је постао оснивач модерне физике. Сумарно, то су: закон инерције, закон слободног падања и кретања по стрмој равни, закон сабирања брзина, закон изехро-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ности осцилација клатна, такозвани Галилејев принцип релативности кретања, проучавање трајекторија пројектила у вези са отпором ваздуха, прво научно проучавање отпорности греде, па може се рећи и други закон механике. Све се то налази у његовој књизи Discorsi. Дјело је нарочито важно по сасвим новом прилазу испитивања природе. Полази се од експеримента и иде ка објашњавању испитиване појаве. Тај експеримент он одређује полазећи од одређене хипотезе, на примјер да сва тијела падају истом брзином у празном простору, на основу чега објашњава добијене податке експеримента и улогу отпора ваздуха у закашњивању тијела при паду. Експеримент служи уопште да би се критички, тј. научно, без предубјеђења, проучила испитивана појава. Ту се види какав је задатак физичара. Физичар мора да се уздржи од метафизичких разматрања и да, успостављањем реалних односа између математичких и физичких појмова, доказом дође до математички формулисаних закона природе. Треба напоменути да у тој књизи Галилеј допире до појма бесконачно малих и бесконачно великих количина. Ти су га појмови преокупирали и у његовој дискусији са Кавалијеријем, језуитом и математичерем, претечом инфинитезималног рачуна.

Од 1637. године Галилеј је слијеп. Све до те године једино је његовој кћери, калуђерици, био дозвољен свакодневни контакт са Галилејем. Од 1637. године до краја живота услови заточења су му ублажени. Дозвољено му је да прима своје пријатеље.

Интелектуална снага и активност нијесу га оставили до краја живота. То се јасно види из његове преписке посљедњих година живота. Крајем 1639. године, на примјер, он пише бившем ученику, пријатељу и сљедбенику опату Кастелију: математичару са значајним дјелом из хидраулике: "Потпуно је очевидно, мој драги оче, да је сумња отац проналаска, и да се само сумњом иде ка открићу истине". Аристотеловце напада њиховим оружјем и закључује да је он прави перипатетичар, а не сколастичари и њихови епигони који нијесу схватили суштину Аристотелове методе. У писму једном од њих, неком професору филозофије у Падови, писму које је у бити његов мали филозофски тестамент, он пише: "Сматрам да бити истински перипатетичар значи филозофирати према учењима Аристотела - дакле по методи да претпоставке и принципи имају научни карактер".

Умро је у јануару 1642. године. Пренешен је у Фиренцу и укопан тамо у цркви Санта Кроће у гробници својих предака. Папа се супротставио намјери великог војводе Тоскана да у тој цркви Галилеју подигне величанствен споменик, јер "да није пожељно да се подигне маузолеј ономе који је кажњен од суда Свете Инквизиције и који је умро за вријеме издржавања казне". Та забрана је скинута тек 1734. године, уз услов да Ватикан одобри текст епитафа. Од тада до 1822. године, Ватикан је низом парцијалних мјера најзад укинуо и формално забрану штампања дјела Коперника, Галилеја и Кеплера у католичким земљама. Та забрана је de facto би-

ИСТОРИЈСКА БИБЛИОТЕКА ЦРНОЈЕВИЋ

ла скинута и знатно раније. Ватикан је само формално потврдио једно фактичко стање ствари.

Необично је поучна афера Галилеј. Његовом осудом осуђене су слободе интелектуалног стварања у Италији, у земљи гдје је рођена ренесанса и чије је стваралаштво у том периоду, ако изузмемо оно античко грчко које је изван компарације, превазишло по значају и дубини сваке друге до данас. Са осудом Галилеја, бјежећи од цензуре Ватикана, наука се сели из Италије, у којој Ватикан предаје бригу о њој језуитима. Језуити постају веома моћни. Они су одговорни за застој у научним истраживањима, дуго послије осуде Галилеја, и то не само у Италији.

Англиканска Британија, међутим, показује у даљем периоду ширину схватања неопходних за свако фундаментално истраживање. У њиховој Академији наука (Royal Society), заједно са теолозима, су окупљени математичари, физичари, биолози и слични, а основни принцип тог ученог скупа је толеранција и поштовање гледишта другог. Тиме они показују да није нужан конфликт између науке и вјере као што је то био случај у свијету који је остао католички. У таквој Британији је могло да се деси да професор математике у Кембрицу, филолог, теолог и математичар, учитељ Њутна (1642-1727) и један од претеча инфинитезималног рачуна Бароу (Barrow, 1630-1677), задивљен открићем свог младог ученика, овоме препусти катедру.

Осуда Галилеја има и једну личну компоненту. Сам Галилеј пише да му је један од његових учених пријатеља саопштио, како је у дискусији са једним професором математике са Колегијум Романум у вријеме осуде Галилеја, од овога чуо да од прогањања и осуде не би ништа било, само да је Галилеј знао да очува наклоност професора језуита те високе школе, те да би у том случају могао да пише што хоће, чак и о кретању Земље. Галилеј је био, дакле, и жртва професора језуита са Колегијум Романум које је он игнорисао послије смрти оних од њих које је цијенио. Тиме је навукао на себе њихову мржњу. А ватикански достојанственици су се за стручна мишљења обраћали у првом реду њима. Галилеј се жали у једном писму из 1634. године једном свом пријатељу да је коначно схватио да му грешка није што је учио друге "јеретистичком учењу", већ то што је на себе навукао срџбу језуита.

Има у томе свакако доста истине. Језуити са Колегијум Романум су, уосталом, дали повољна мишљења о учењу Галилеја, као што је то напоменуто већ, 1611. године за вријеме Галилејевог првог боравка у Риму. Нападе на Галилеја су прво почели неки учени калуђери доминиканци, а језуити су се тек касније укључили у ту хајку. Akademija dei Lincei je по-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

држављала Галилеја све до 1630. године. Од тада та Академија све више опада и губи на значају, да би се опоравила тек у прошлом стољећу.

Значај Галилеја за науку је огроман. Револуција коју је уз остало и сазнање да је у границама људским могућност ослобођења од грозоте страха. Ако се човјек икада од страха може ослободити. Пред само спаљивање Ђордано Бруно је мољен да се одрекне својих јеретичких учења и тако да спаси душу и живот. Одбио је то говорећи својим судијама да они са већим страхом изричу ту пресуду него што је он прима.

Галилеју посебно научна мисао дугује много. Од њега је она научила како се експериментом провјеравају претпоставке и теорије. Из афере Галилеј, човјек је научио штетност забране научног истраживања, да забрана истраживања онемогућује напредак науке, и да је то од највеће штете за друштво. Она кочи његов развој. Због свега тога, може се слободно рећи, Галилеј је за модерну науку симбол.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

БРАНКО МИЛОВ БРНОВИЋ (1931–1995)

I БИОГРАФИЈА

Окрутна смрт је изненада отргла из колектива Централне народне библиотеке Црне Горе "Ђурђе Црнојевић" замјеника директора ове националне институције Бранка М. Брновића, библиотекара - савјетника, истакнутог средњошколског професора, културног и јавног радника. Задњег свог радног дана, 6. марта, посљедњи је напустио установу - а два дана касније, и живот у пуној духовној и моралној зрелости. Сахрањен је 10. марта на Новом гробљу, на Цетињу. На жалост, његово брижљиво професионално и људско искуство од тог кобног тренутка биће посредовано само кроз успомене његових колега и сарадника, бројних генерација средњошколских васпитаника Цетиња и других мјеста у којима је професоровао.

Рођен је 17. маја 1931. године у селу Бобији, на обали Скадарског језера, општина Цетиње. Биће да су га приобалски пејсажи и морални амбијент породице од ране младости учинили племенитом и стабилном личношћу, промишљеним интелектуалцем, професионално одговорним просвјетним и културним послеником, који је могао да служи за узор другима.

Основну школу је учио прије Другог свјетског рата. Рат га је омео да настави редовно школовање. За вријеме италијанске окупације Црне Горе (1941 - 1943) и касније њемачке окупације (1943 - 1944) није похађао школу јер за то није имао материјалних могућности. Отац му, учесник Пљеваљске битке 1941, остао је тешки ратни инвалид, а инокосна породица, поготову у ратним условима - није му могла пружити ту прилику. Стога је тек послије ослобођења Цетиња 13. новембра 1944. наставио школовање у познатој Цетињској гимназији, гдје је јуна 1952. завршио VIII разред и велику матуру. Разреде је завршавао с врлодобрим и одличним успјехом, због чега је често похваљиван и награђиван. Истицао се као примјеран

NACIONALNA BIBLIOTEKA ĐURĐE CRNOJEVIĆ

средњошколац и активан омладински руководилац (био је члан СКОЈ - а, а потом КПЈ), учесник на омладинским радним акцијама на којима је бивао ударник!

Школске 1952/53. године уписао је Филозофски факултет (група за југословенску књижевност и српскохрватски језик) Универзитета у Београду. Био је веома солидан студент; испите је давао на вријеме и апсолвирао у јуну 1956. године. Дипломирао је у фебруару 1957. године.

Као апсолвент, из економских разлога, започео је каријеру просвјетног радника. Септембра 1956. запослио се у општини Пљевља у звању хонорарног наставника српскохрватског и руског језика. Наставу ових предмета изводио је до 1. септембра 1957. у Основној школи Оџак. Крајем септембра те године отишао је на одслужење кадровског рока у Југословенској народној армији и завршио школу резервних официра (доцније је аванзовао до чина мајора у резерви).

Септембра 1958. године ступио је на дужност професора српскохрватског и руског језика у Економској школи у Краљеву, гдје је остао свега једну школску годину. Из породичних разлога напустио је економски јаку краљевачку средину, која му је нудила рјешење стамбеног питања и добар стандард.

Почетком школске 1959/60. године постављен је за професора српскохрватског и руског језика у Гимназији "Ђорђе Лопичић" на Цетињу (стручни професорски испит положио је у Београду априла 1960), гдје је, с мањим прекидом школске 1964/65. године (радио као савјетник у Одјељењу за просвјету СО Цетиње), све до 1. фебруара 1976. својим савјесним и преданим просвјетно-педагошким радом оставио дубоку бразду, настављајући бриљантну традицију надахнутог тумача књижевности плејаде истакнутих професора Цетињске гимназије (Вида Латковића, Милана Вукићевића, Јована Ражнатовића, Сава Вукмановића, Бања Шарановића и многих др.). Као професор темељитог образовања и познавања педагошко-методских постулата - био је врстан интерпретатор тајни књижевних остварења. Кроз идејну и естетску анализу књижевних дјела свестрано је дјеловао на ученике. Било је задовољство и право уживање хоспитовати на његовим часовима. Директори школе и просвјетно-педагошки савјетници који су присуствовали његовој настави увијек су се одушевљавали његовим нивоом предавања и дидактичким поступцима, педагошким тактом и културним маниром, постигнутим резултатима у васпитању и образовању ученика...

Истицао се и у ваннаставним активностима. Помагао је зналачки и несебично рад слободних активности ученика - разних секција оновременог гимназијског Културно-умјетничког друштва "Гојко Крушка" (рецитаторска, драмска, литерарна, новинарска). И сам је руководио низом секција у више ђачких генерација. Волонтерски је руководио ђачком и наставничком библиотеком, бринући се за попуну књижних фондова и њихово ра-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ционално коришћење и чување. За постизане успјехе у наставно-васпитном процесу добијао је највеће оцјене - *нарочито се истиче!*

Од почетка фебруара 1976. до 21. маја 1979. био је први директор новоконституисаног Центра за културу на Цетињу, у који су се тада интегрисале све културне институције општинског ранга у граду. Након три и по године веома успјешног руковођења овом установом, наименован је крајем маја 1979. за директора Образовног центра на Цетињу, на којој је функцији остао само једну школску годину. Тада се, осим краткотрајног ауторитативног вођења ове средње школе, на леђа њеног директора Бранка Брновића свалио један крупан задатак, који је он успјешно изнио. Наиме, године 1980. је прослављена стогодишњица Цетињске гимназије. Директор Брновић је организовао неопходне припреме за јубилеј и поднио запажени реферат о њеном стогодишњем трајању и просвјетно-педагошкој мисији (одломке је пренијело неколико листова и ревија!).

Б. Брновић је 17. новембра 1980. прешао на рад у Националну библиотеку Црне Горе, гдје се истакао на најсложенијим библиотечким пословима. Након што је бриљантно положио стручни испит за звање библиотекара (1981), повјерени су му послови на рукописном фонду, старој и раритетној књизи у Библиотеци. Поступно је стицао и виша стручна звања: вишег библиотекара (1985) и библиотекара-савјетника (1988). За замјеника директора ЦНБ је изабран 23. XI 1983. године, коју је дужност (са два реизбора) обављао пуних 12 година - све до своје смрти.

Године 1990. био је члан Извршног одбора Скупштине општине Цетиње; професионално је водио ресор друштвених дјелатности (истодобно је обављао и функцију замјеника директора у ЦНБ).

Као што се види, широко поље стручно - радног интересовања Бранка Брновића је везано поглавито за просвјету и културу. Као узорни професор Цетињске гимназије и кратко вријеме њен педагошки руководилац, задужио је бројне генерације овог некад познатог средњошколског завода. Памтиће га бројне генерације ученика као изванредног професора, уз захвалност за штедро преношење знања из књижевности и језика. . .

И у ваншколској дјелатности - ван учионице и професорске зборнице, - био је врло ангажован. Због његовог широког спектра образовања и културног понашања, мудрих и умјерених ставова, толеранције другачијих мишљења - радо су га бирали и кооптирали у разне друштвене форуме и асоцијације. Док је радио у Гимназији био је члан Савјета Народног универзитета "Јован Томашевић", члан Управе КУД "Његош", члан Савјета Друштва извиђача Цетиња, члан Позоришног савјета, члан Општинског културно-просвјетног савеза; предсједник Савјета за просвјету СО Цетиње, предсједник Црвеног крста - Цетиња, итд.

За резултате у школском и ваншколском раду добијао је друштвена признања и одликовања. Године 1980. добитник је награде ослобођења

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Цетиња (13 - новембарске). Иако су признања "сама" стизала - он их није "јурио"; био је скроман и ненаметљив.

У институцијама културе - Центру за културу и Централној библиотеци - његове организационе способности долазиле су до пуног изражаја. И у Центру за културу и у Библиотеци, у којима је провео пола радног вијека, показивао је пуно смисла за решавање проблема ових установа; имао је довољно разумијевања за потребе појединаца и колектива у цјелини, али и одважности када је год то требало да се супротстави свим оним непринципијелним и арогантним понашањима појединаца и група, увијек задржавајући достојанствени ниво. Таквим се показивао и на другим функцијама које су му повјераване: у РСИЗ-у за научне дјелатности Црне Горе и Извршном одбору ове самоуправне интересне заједнице; у општинској Влади - ИО СО Цетиње; као предсједник Управног одбора Централне библиотеке до потоње своје уре...

Као библиотечки радник и функционер био је више година испитивач за предмет *Историја библиотекарства* на библиотекарским испитима који су повјерени црногорској матичној библиотеци, а 1991. је од стране Министарства културе Црне Горе именован и за предсједника републичке Комисије за додјелу виших звања библиотекарима у Републици.

Б. Брновић није желио истицање, био је крајње одговоран и превише самокритичан - увијек спреман да помогне другима, појединцима, институцијама и асоцијацијама, укратко друштвеној заједници. Издашно је помагао културне акције и прегнућа. Када је покренут *Цетињски лист* 15. марта 1976 (излазио петнаестодневно), Брновић је био члан Редакцијског колегијума и Савјета овог гласила, - све до броја 262. за 1987. годину. Заправо, свих 262 броја овог листа, он је лекторисао крајње педантно; учествовао је у креирању уређивачке политике; заједно са Редакцијским одбором претресао сваки број листа након његовог појављивања из штампе, коментаришући садржаје у листу и апострофирајући пропусте у циљу да наредни број буде још квалитетнији. Његов допринос овом гласилу био је веома значајан и оно је у то вријеме, можемо слободно рећи, било на завидном журналистичком нивоу, сигурно један од најбољих локалних листова у Црној Гори. - Од 1993. године Министарство образовања и науке Црне Горе наименовало га је за члана Управног одбора *Просвјетног рада,* органа просвјетних, културних и научних радника Републике Црне Горе.

Професор Брновић је припадао оној категорији културних прегалаца, који због велике одговорности писане ријечи а мале сатисфакције за њено публиковање, није имао амбиција да пише и објављује, иако је и за то имао смисла. Ипак је написао неколико ваљаних радова, више на инсистирање појединих уредника - јер није могао одбити сарадњу. Двадесетак објављених радова које дајемо у прилогу као Брновићеву библиографију свједоче и о његовим потенцијалним стваралачким могућностима. Свој невелики опус објављивао је највише у *Библиографском вјеснику,* гласилу

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Централне народне библиотеке и Друштва библиотекара Црне Горе. Сарађивао је у *Цетињском листу, Просвјетном раду,* ревији *Овдје* и *Гласнику Одјељења за умјетност ЦАНУ.*

Бранко Брновић није волио рекламерство. Често су новинари и разни репортери тражили од њега интервјуе, што је он најрадије избјегавао. Попуштао је једино - када је требало огласити неко важно питање, дати информацију.

Брновићеве лекторско - редакторске могућности и интервенције биле су од посебног значаја у плодној издавачкој дјелатности Централне народне библиотеке. Све рукописе је лекторисао тежећи ка перфекцији. Често се љутио на неодговорне штампаре и недовољно упорне коректоре који су пропуштали eratte.

Б. Брновић је преводио и са руског језика (уп. *Библиографски вјесник,* XVII/1988, бр. 3, стр. 289-295; XVIII/1989, бр. 1-2-3, стр. 247-249; XXI/1992, бр. 1-2, стр. 77-81). Један је од преводилаца волуминозног дјела проф. др Евгенија Љвовича Немировског "ПОЧЕЦИ ШТАМПАРСТВА У ЦРНОЈ ГОРИ". Он је вршио и лекторско - редакторске послове на овом капиталном дјелу и завршио их задњег свог радног дана. Његов стручни ангажман веома је значајан за појаву ове књиге на свјетлост дана. Удес је хтио да не сагледа резултате тога свога ангажовања.

Веома је педантно и одговорно радио на рукописима Централне библиотеке. Први пут је овај значајни фонд стручно обрађен и постао доступан научним истраживачима, којима је Брновић био веома предусретљив. На жалост, није му пошло за руком да све сложене операције рада на сређивању овог фонда доведе до краја, да припреми инструктивне обавјештајне инструменте (картотеке и тсл.), јер је био ометен организационим пословима радног мјеста које је покривао. С тим у вези, ваља нам рећи да је Бранко Брновић ове послове обављао самоиницијативно (нијесу му били у опису послова и задатака радног мјеста).

Бранко Брновић је и као политички радник био активан. Од ране младости припадао је напредном омладинском покрету. Био је члан УСАОЈ - а, па СКОЈА (Савеза Комунистичке омладине Југославије), затим је као ученик VII разреда гимназије постао члан Комунистичке партије Југославије, касније Савеза комуниста Југославије и, на крају, Демократске партије социјалиста Црне Горе. Биран је и у више партијске органе: прво, у Општинску конференцију СК Цетиње и у Општински комитет СК Цетиња; најзад, у Општински одбор ДПС - Цетиње. Два пута је, међутим, долазио у сукоб с партијом којој је припадао: први пут почетком 1952. године када је од њега захтијевано да се јавно одрекне брата Бошка који је страдао у вријеме Резолуције ИНФОРМБИРО-а, што он није прихватио. Тада је искључен као гимназијалац из КПЈ. Имао је прекид у чланству до 1956. године, када је поново примљен у редове организације Савеза комуниста. Другом приликом, непосредно прије смрти, дошао је у сукоб са ДПС због кадров-

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

ске политике. Фебруара 1995. године искључен је из Општинског одбора ДПС Цетиње јер се није слагао са методом смјењивања директора Јавног информативно-издавачког предузећа "Цетиње". Објашњавао је свој став да као шездесетогодишњак има савјест и "главу на раменима а не бундеву", да противкандидат ДПС није "конкурентан" - због чега је већином гласова искључен из овог општинског форума Партије на власти. . . .

Досљедан себи и својим принципима - како живот часно проживјети и учинити га корисним ужој и широј породици, друштвеној заједници и Човјеку као његовој највећој вриједности - Брновић је био одважан човјек, не подајући се никада дневној политици, нити је био склон да јој робује. Био је разборит, мисаон интелектуалац, спреман на културни дијалог и опонирање у интересу властите савјести и етичких норми које је посједовао.

Неочекивано је као гром из ведра неба одјекнула болна вијест да је сурова смрт отргла Бранка Брновића из наших редова. Цетиње је остало без још једног истакнутог просвјетно-културног и јавног радника. Његову смрт су коректно огласила средства информисања: Телевизија Црне Горе, Радио Црне Горе, Радио Цетиње, *Побједа, Просвјетни рад, Цетињски лист.*

Сахрањен је на Новом гробљу на Цетињу. Сахрани је присуствовао огроман број грађана Цетиња и Црне Горе.

Нека је трајан спомен међу нама на нашег драгог и незаборавног Бранка Брновића. Нека му је слава!

II БИБЛИОГРАФИЈА БРАНКА БРНОВИЋА

II - 1. *Посебна издања*

1. ИСТОРИЈА БИБЛИОТЕКА. Скрипта за полагање испита за звање књижничара, виших књижничара и библиотекара. - Цетиње, 1998, 80 стр., А - 4. Коаутор др Новак Јовановић.

II - 2. *Чланци и прикази у периодици*

1. *Без Тита - са Титом.* - Цетињски лист (ванредно издање), V/1980, бр. 101, 6. V, стр. [1].
2. *Сто година Цетињске гимназије.* - Овдје, XII/1980, бр. 139, стр. 30.
3. *Цетињска гимназија - жариште културне и просвјетне дјелатности* (реферат поводом 100-годишњице Цетињске гимназије). - Просвјетни рад, Титоград, 1980, бр. 18, 15. XI, стр. 4.
4. *Нејролазне вриједности.* - Цетињски лист, IV/1980, бр. 114, 10. XI. Додатак посвећен стогодишњици Цетињске гимназије, стр. 5 - 6.
   Из реферата са свечане академије одржане поводом 100-годишњице Гимназије.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

5. *Библиографија "Библиографског вјесника"* (1961 - 1981). - Библиографски вјесник, Цетиње, X/1981, бр. 3, стр. 5 – 61.
6. *Јевто Миловић: Рукопис "Горског вијенца" Петра II Петровића Његоша.* - Библиографски вјесник, XII/1983, бр. 3, стр. 285 – 286.
7. *Миодраг Живанов, Радосав Цајић: Библиографија Милоша Н. Ђурића.* - Библиографски вјесник, XIII/1984, бр. 1, 187 – 188.
8. *Правни зборник* (1933 - 1983). - Библиографски вјесник, XIII/1984, бр. 2, стр. 193 - 194.
9. *Извјештај о 15-тодневном боравку у библиотекама НР Бугарске.* - Библиографски вјесник, XIV/1985, бр. 1, стр. 321 – 327.
10. *Јевто Миловић: Разговор са умјетницима.* - Библиографски вјесник, XIV/1985, бр. 2, стр. 319 – 321.
11. *Три Змајева писма Стеву Чутурилу.* - Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ, 1985, бр. 6, стр. 233 – 238.
12. *Ободска штампарија плод културе Црне Горе.* - Просвјетни рад, Титоград, 1985, бр. 9, 3. V, стр. 12. У коауторству са др Душаном Мартиновићем.
Наслов Редакције листа.
13. *Библиографија "Библиографског вјесника"* (1982 - 1986). - Библиографски вјесник, XV/1986, бр. 3, стр. 97 – 129.
14. *Христо Кодов, Божидар Раиков, Стеван Кожухаров: Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир на Света Гора.* - Библиографски вјесник, XV/1986, бр. 3, стр. 224 – 225.
15. *Црногорска академија наука и умјетности: Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина.* - Библиографски вјесник, XVI/1987, бр. 1, стр. 317 - 318.
16. *"Глас Црногорца". Недјељни лист за политику и књижевност. Фототипско издање, Цетиње, 1987. године.* - Библиографски вјесник, XVI/1987, бр. 2/3, стр. 269.
17. *Међународна сарадња Централне народне библиотеке у 1988. години.* - Библиографски вјесник, XVII/1988, бр. 3, стр. 283 – 286.
18. *Извјештај о петодневом боравку у Државној библиотеци Чешке у Прагу.* - Библиографски вјесник, XIX/1990, бр. 1/2, стр. 165 – 170.
19. *Савјетовање библиотечких радника Црне Горе.* - Библиографски вјесник, XIX/1990, бр. 1/2, стр, 171 - 172. Потпис: Б.
20. *Скупштина библиотечких радника Црне Горе.* - Библиографски вјесник, XIX/1990, бр. 1/2, стр. 172. Потпис: Б. Б.
21. *Б. Л. Кандељ: Преглед приручника националне библиографије.* - 2. допуњено издање. Љењинград 1989. - Библиографски вјесник, XIX/1990, бр. 1/2, стр. 177 - 178. Потпис: Б. Б.
22. *Изложбе* (Централне народне библиотеке Црне Горе "Ђурђе Црнојевић"). - Библиографски вјесник, XIX/1990, бр. 3, стр. [127].
23. *О рукописној и збирци старе и ријетке штампане књиге у Централној народној библиотеци "Ђурђе Црнојевић" на Цетињу. Однос према фонду старе и ријетке књиге у Црној Гори.* - Библиографски вјесник, XXIII/1994, бр. 1/2, стр. 169 - 176.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

III ЛИТЕРАТУРА О БРАНКУ БРНОВИЋУ

1. [ВУКОВИЋ, Мироје]: *Губитак за "Просвјетни рад"* . - Просвјетни рад, 1995, бр. 5/6, 15. IV, стр. 8.
   Смрт Бранка Брновића.
2. ВУКЧЕВИЋ, Веселин: *Лелек над посмртним остацима Бранка Милова пред Капелом на Цетињу 9. марта 1995.* - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 1, стр. 201 - 202.
3. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: *[Некролог]*. - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 1, стр. 197 - 198.
   Посмртно слово приликом сахране 10. марта 1995. године.
4. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: *Поводом смрти Бранка Брновића: ТИХИ ЧОВЈЕК*. - Побједа, LI/1995,бр. 10506, 10. III,стр. 10.
   In memoriam.
5. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: *In memoriam: Бранко Брновић*. - Цетињски лист, XIX/1995,бр. 381,1. IV, стр. 11.
6. ЈАБУЧАНИН, Љиљана: *Драгом професору Бранку Брновићу*. - Цетињски лист, XIX/1995,бр. 381, 1. IV, стр. 11.
7. ЈОВАНОВИЋ, Новак: *Поводом смрти Бранка Брновића: трновит и частан пут*. - Просвјетни рад, 1995, бр. 5/6, 15. IV, стр. 8.
   In memoriam.
8. МАРТИНОВИЋ, Душан: *Бранко Милов Брновић (17. V 1931 - 8. III 1995)*. - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 1, стр. 191 - 196.
   Био-библиографска скица.
9. МАРТИНОВИЋ, Душан: *[На гробу Бранка Брновића]*. - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 1, стр. 199 - 200.
   Посмртни говор.
10. МИРКОВИЋ, Ђ[орђе]: *Проф. Брновић*. - Цетињски лист, XXI/1997, бр. 403, 17. IV, стр. 8.
    Поводом три године од смрти.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ФИЛИП - Ацо С. МАРТИНОВИЋ (1928-1997)

Филип-Ацо С. Мартиновић, познати банкарски стручњак и редовни професор Економског факултета у Суботици, рођен је 6. септембра 1928. године на Цетињу. Потиче из сиромашне радничке породице. Отац му - Станко Филипов био је радник, а мајка домаћица. До 1944. године живио је са родитељима на Цетињу и завршио ниже разреде Цетињске гимназије, у којој је положио малу матуру. У 16. години живота, августа 1944. године отишао је у партизане, придружујући се Народноослободилачкој војсци, и у њој остао до краја Другог свјетског рата.

Послије побједе НОБ-а и народне револуције, од октобра 1945. до октобра 1947. године школовао се у Пјешадијском војном училишту, па је као официр Југословенске народне армије службовао у разним гарнизонима СФР Југославије. Будући веома интелигентан и амбициозан, није се задовољавао постигнутим. Стога је у периоду 1950-1951. године завршио једногодишњу Официрско-финансијску школу, а у времену 1951-1954. године ванредно полагао више разреде гимназије и велику матуру у Карловцу.

Након завршене средње школе уписао се као редовни студент на Економски факултет у Загребу, гдје је дипломирао 1. фебруара 1960. године. (Претходно је, по својој молби, ради настављања студија демобилисан 1. фебруара 1957. године као капетан I класе ЈНА.)

Као дипломирани економиста, од 1. марта 1960. до 1. октобра 1962. године радио је као руководилац аналитичко-планске службе у ИПК "Врбас" у Врбасу, у Војводини. Потом је прешао на рад у Службу друштвеног књиговодства - Главна централа Социјалистичке аутономне покрајине Војводине у Новом Саду, и у својству шефа службе анализе остао до 1. марта 1963. године. Од тада је до 1. септембра 1965. радио као савјетник за металопрерађивачку грађу у Српској привредној комори у Новом Саду. Послије тога је до 1. марта 1972. године радио у Секретаријату за финансије САП Војводине, као савјетник за сводне билансе и кредитно-монетарни систем. Као врстан економиста, честит и флексибилан стручни

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DURBE CRNOJEVIĆ

сарадник низа стручних и научних периодичних публикација, напредовао је у струци. Од марта 1972. године обављао је дужност директора Сектора за развој и анализу Народне банке Војводине, на коју је функцију изабран уз сагласност Кадровске комисије Извршног вијећа Скупштине САП Војводине.

Иако је, мање-више, на свим поменутим радним мјестима радио на одговорним пословима, са солидним принадлежностима, није се задовољавао изборним функцијама и признањима, већ је стално тежио да се усавршава у струци и економској науци. Јуна 1972. године завршио је постдипломске студије на Економском факултету у Скопљу, одбранивши магистарски рад под насловом "Девалвација динара 1. јануара 1952. године". Шест година доцније је на Економском факултету Свеучилишта у Загребу успјешно одбранио докторску тезу под насловом: "**Узроци девалвације југословенског динара и њихова ефикасност**", па је на Загребачком свеучилишту промовисан за доктора економских наука.

Филип-Ацо Мартиновић није био од оних самодовољних економиста са титулама магистра и доктора наука, већ се као такав перманентно доказивао истражујући бројне теме из економске проблематике и објављујући их самостално или у коауторству у виду монографских публикација (књиге, приручници, уџбеници, збирке), студија, чланака и прилога у серијским публикацијама.

Филип-Ацо Мартиновић је сарађивао у више периодичних публикација: *Месечни информатор* (Београд, 1973, 1975, 1978, 1981, 1982, 1985, 1987), *Билтен Народне банке Југославије* (Београд, 1974), *Poduzeće-banka* (Загреб, 1975, 1988), *Југословенско банкарство* (Београд, 1975, 1976, 1978, 1979, 1983, 1985), *Привредна изградња* (Нови Сад, 1975, 1980, 1981, 1986), *Informator* (Загреб, 1976, 1977), *Право - теорија и пракса* (Београд, 1986, 1987).

Поред објављених дисертација (магистарске и докторске), био је коаутор низа зборника и елабората из домена кредитно-монетарног система, развоја агроиндустријског комплекса, развојне политике, спољнотрговинског пословања и других тема које се односе на поједина војвођанска предузећа, уже друштвено-политичке заједнице или Војводину у цјелини.

У научно-истраживачком раду бирао је актуелне теме које задиру у савремени живот. У томе му је помагало познавање италијанског, њемачког и руског језика.

А. Мартиновић је учествовао на бројним стручним савјетовањима и научним симпозијумима, на којима је подносио саопштења и иступао својим запаженим дискусијама. Учествовао је на стручним и научним скуповима у организацији Савеза економиста Хрватске (Опатија, Порторож, Плитвице, Дубровник) и Савеза економиста Србије, односно Војводине (Ниш, Чачак, Београд, Нови Сад). Више пута бивао је предавач за руково-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

диоце у привреди на семинарима које је организовала Привредна комора Војводине.)

Године 1989. изабран је за редовног професора Економског факултета у Суботици. Предавао је Спољнотрговинско пословање, а на III степену Специјалне аспекте спољнотрговинског пословања.

Учествовао је у изради више научних студија и пројеката - које је организовао и водио Економски факултет у Суботици, Институт за економику пољопривреде и др. Ф. Мартиновић је више година (1972-1984) био главни уредник часописа *Билтен Народне банке САП Војводине*, у којему је за сваки број писао уводнике, чији опсег у цјелости износи око 600 страница штампаног текста - из текуће проблематике привреде, пословања војвођанских радних организација на домаћем тржишту и са иностранством.

Из оквира завидног броја публикованих радова Филипа-Аца Мартиновића, овдје ћемо указати на садржаје само важнијих.

1. У докторској дисертацији *Узроци девалвације југословенског динара и њихова ефикасност*, која је због актуелности доживјела три издања (Београд, 1979; Нови Сад, 1984 и Шид, 1988), аутор се позабавио рјешавањем суштинског научног задатка студије: какав утицај су имале промјене интервалутног курса динара (депресијације и девалвације) на привредне токове у земљи, а прије свега, на кретања у југословенском спољнотрговинском билансу и билансу плаћања Југославије према иностранству. Прије разматрања утицаја девалвације у конкретним југословенским условима привређивања, дат је неопходни одговарајући преглед теоријских основа њеног дјеловања на цијене, доходак, платни биланс и приврени развој у условима дјеловања више ослобођених тржишних чинилаца. У томе свијетлу су дате анализе свих девалвација југословенског динара, као и промјене њиховог обрачунског курса (депресијације) од 1945. до 1977. године. При томе је доста опширно и са прилично појединости приказана политика званичних курсева динара у Југославији у посматраном периоду, а упоредно с тим и кретање нивоа реалних курсева динара.

Поред анализе узрока девалвације динара и њиховог дејства на трговински и платни биланс Југославије према иностранству, доходак и расподјелу дохотка у Југославији, анализиран је и утицај привредних промјена и промјена у привредном систему, девизном режиму и спољнотрговинском систему на кретање курса динара. Треба рећи, да је аутор истраживање проблема проширио и на утицај одређених кретања на међународном економском и монетарном плану. У томе је, превасходно, обратио пажњу на међународне монетарне кризе и девалвације курса долара, на промјену курса динара и, с тим у вези, коначно прелаз Југославије на флуктуирајуће курсеве динара према страним конвертибилним валутама.

Према оцјени мериторне комисије пред којом је бранио своју дисертацију, аутор је на основу свестраних истраживања дошао до основних за-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

кључака - да у условима апсолутне неосјетљивости југословенског индустријског извоза на промјене релативног односа цијена, а то значи на промјене курса динара, које проистичу из постојеће структуре индустрије.... Закључак му је и тај да путем девалвације није могуће битније поправљати трговински и платни биланс Југославије, већ је за то неопходно првјенствено предузети ефикасније мјере за промјену ове структуре у правцу бржег развоја оних грана индустрије чија је производња заснована на сировинама домаћег поријекла, јер се тиме битно смањује потреба за увозом.

2. У својој магистарској радњи *Девалвација динара од 1. јануара 1952. године* (Скопље, 1972), је анализирао стање југословенске привреде послије периода административног управљања и преласка на радничко самоуправљање, указујући, између осталих промјена, на све веће отварање према иностранству. То је био, дакако, резултат развоја производних снага и низа трансформација извршених у привредном систему, а напосе у систему планирања.

У циљу подизања ефикасности привређивања у овој фази развоја показало се неопходним да се домаћа привреда подвргава све више утицају спољашњих, међународних фактора, и резултати пословања утврђују према мјерилима свјетске продуктивности, с тим да се истовремено домаћој привреди пружи нужни степен заштите. Стога је, поред осталог, отпочела постепена либерализација спољнотрговинског система и девизног режима. У том контексту политика девизних курсева је добијала све више на значају. Поред званичног курса, у циљу заштите домаће индустрије, подстицања извоза и заштите унутрашњих цијена, примјењивани су одговарајући његови корективни (коефицијенти, флуктуирајући курсеви девиза на девизном обрачунском мјесту - ДОМ-у).

Поред изложених системских промјена, аутор је посебан акценат ставио на политику девизних курсева са гледишта утицаја њихових девалвација на кретање у југословенском спољнотрговинском и платном билансу. Анализирао је доста детаљно узроке дефицитарних биланса и њихово кретање од 1945. до 1962. године. За тај период, са посебном аналитичношћу, приказана је структура југословенске спољнотрговинске размјене, политика девизних резерви и задужења према иностранству.

У закључку аутор је дао оцјену ефикасности девалвације из 1952. године и њен утицај на свеколике промјене у трговинском и платном билансу земље. Аутор констатује да девалвација није могла у нашим југословенским условима да допринесе битније њиховом побољшању, јер није била извршена у потребном степену, пошто је курс динара и послије ње остао и даље прецијењен. С тим у вези, аутор указује да је једини пут за успјешније укључивање југословенске привреде у међународну подјелу рада да се трајно подиже ефикасност пословања у сваком погледу (производност рада, економичност дальих улагања и рентабилност пословања). Дабоме, све се то не може постићи административним захватима, већ по-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

јачаним напорима радних људи уз највеће могуће економисање расположивим изворима сировина, енергетике и стручне радне снаге, закључује аутор. И додаје, у противном, размјена са иностранством кроз разне спољнотрговинске пословне конструкције може да покрије у извјесној мјери постојећи степен експлоатације привреде заостале земље, али га не може одстранити тако дуго док се привреда не изведе на ниво развоја да њезини производи могу бити у сваком погледу конкурентни на међународном тржишту.

3. У уводном реферату "Улога реесконтне политике у снабдевању новцем пољопривреде и прехрамбене индустрије - оцена досадашњег механизма", који је Мартиновић поднио на Савјетовању економиста Војводине у Новом Саду 19-20. јануара 1979. године, даје се темељна анализа основних карактеристика кредитног система у Југославији. Аутор у том свом раду показује да је кредитни систем заснован претежно на основама квалитативног и квантитативног кредитно-монетарног регулисања токова финансијских средстава у опслуживању потреба привреде.

Потом слиједи темељна анализа карактеристика реесконтне политике на подручју агроиндустријског комплекса за раздобље 1967-1977. године. Ту је са много аналитичности у третману материје обрађен реесконтно, односно документарно кредитирање агроиндустријског комплекса у третираном временском интервалу. Посебну је пажњу, међутим, аутор обратио на проблематику конверзије кредита и уступања ових средстава на трајно коришћење у привреди.

У другом дијелу рада анализира се кредитирање агроиндустријског комплекса за обртна средства. Дати су многи компаративни подаци, који јасно показују каква је била релативна снабдјевеност агроиндустријског комплекса Војводине новчаним средствима у посматраном периоду.

4. Супериорно познавање кредитирања агроиндустријског комплекса, Ф. Мартиновић је показао и у коауторском раду "Кредитирање агроиндустријског комплекса за обртна средства" у склопу студије "Основни правци развоја агроиндустријског комплекса у САП Војводини" (Нови Сад, 1978).

5. У расправи "Девалвација југословенског динара", објављеној у *Југословенском банкарству* (Београд, 1973, бр. 2), аутор даје исцрпну анализу спроведених девалвација југословенског динара прије Другог свјетског рата, и оних које су услиједиле од овог рата до 1973. године. Проучени су узроци недовољне ефикасности девалвације које су предузете. У жељи да се и овим мјерама побољшају могућности и резултати укључивања домаће привреде у међународну подјелу рада, аутор у закључку апострофира да су то били и да остају напори на ширем могућем плану за повећање продуктивности рада, економичности и рентабилности пословања у привреди. Само је то пут који води ка стабилизацији цијена на домаћем тржишту као основном предуслову за успјешан старт и за добијање жељених резултата

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

у размјени материјалних добара и услуга са иностранством, закључује аутор.

6. У раду "Кредитни потенцијал пословних банака Југославије и република са посебним осврtом на потенцијал банака у Војводини" (*Месечни информатор*, Београд, бр. 6/1973) даје подробан преглед кретања кредитног потенцијала банака Војводине за раздобље 1966-1971. године. На основу компаративних цифарских показатеља, аутор долази до закључка да су војвођанске банке уситњене и разједињене и да усљед тога нерационално и неефикасно могу да користе расположиве износе средстава. Стога је, по овом аутору, неопходан оптималан степен њихове интеграције ради окупљања фондова средстава....

7. Скреће на себе пажњу и Мартиновићев рад "Конверзија кредита и структура обртних средстава у привреди Војводине" (*Југословенско банкарство*, бр. 5/1974) у којему аутор даје детаљан и опсежан опис спроведене конверзије кредита у 1973. години и анализира повољност дејства ове мјере у погледу смањења кредитне зависности радних организација од банака уз одговарајуће ниже трошкове кредита у новим условима привређивања. Аутор истодобно анализира и конверзију кредита из 1971. године и даје јасан и прегледан упоредни приказ ефеката обије конверзије на структуру рокова по изворима обртних средстава у привреди. У закључку аутор се залаже за рјешење, које ће паралелно са материјалним и вриједносним повећањем обима конверзије, повећати и обим кредита и конверзију као метод поставити на трајније основе!

Указаћемо на још два значајна рада др Филипа Мартиновића.

8. О "Кредитним потенцијалима и удруживању банака са посебним осврtом на Војводину" (*Poduzeće-banka*, Загреб, бр. 3/1975), о којем је проблему аутор и раније студиозно писао у студији "О могућностима концентрације финансијског капитала у Војводини" (Суботица, 1971). Због актуелности и значаја проблема саображавања садржине рада и организације банака одредбама Устава СФРЈ, по мишљењу аутора, неопходно је посебно истаћи проблем уситњености банкарских јединица и релативно великог броја самосталних банкарских кућа у Војводини. У закључку аутор указује на економске предности окрупњавања фондова банкарских средстава и њиховог кредитног потеницијала.

9. И, напокон, поменућемо рад др Мартиновића "Привредна и финансијска кретања у Југославији и свету у 1977. години и предвиђања за 1978. годину".

Готово сваке године др Ф. Мартиновић је прије коначног усвајања "Резолуције о политици остварења Друштвеног плана Југославије за период 1976-1980. године" објављивао анализу привредних кретања код нас и у свијету. У центру интересовања су била кретања друштвеног производа, индустријске и пољопривредне продукције, потрошње, кретања инфлације, трговински и платни биланс, кредитно-монетарна политика и др. На

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

основу анализа тих кретања и предвиђања на основу релевантних параметара у нас и у свијету за наредну годину давао је оцјену о перспективама даљег развоја и кретања у привреди Југославије, са посебним осврtом на спољну трговину.

Мартиновићев чланак са сличним претензијама и задатком објелодањен је и на крају 1978. године под насловом: "Актуелна привредна и финансијска кретања код нас и у свету и перспектива за 1979. годину" (*Месечни информатор*, Београд, бр. 12/1978).

10. И у осталим својим објављеним радовима, Мартиновић показује темељито владање материјом, систематичност и убједљивост у излагању. Пошто се ради о већем броју таквих његових радова, овдје ћемо поменути само неке, без претензија да смо их градирали по важности, јер би то био посао неког економског експерта. Тако, на примјер, у студији проф. М. Криспера : "О могућностима концентрације финансијског капитала у САП Војводини" (Суботица, 1971), Мартиновић је аутор главе III, док је у студији "Економско-политички и финансијски аспекти развојне политике САП Војводине", књ. II (Суботица, 1975), написао текст од 421. до 487. стр. И у елаборату "Концепција дугорочног развоја општине Беочин" (Нови Сад, 1986), аутор је сепарата "Развој животног стандарда" (стр. 31-42. и 197-200), као и у елаборацији "Концепција дугорочног развоја пољопривреде и прехрамбене индустрије Срема до 2000. године" (Суботица, 1984) написао је сепарат "Биланс средстава за финансирање инвестиција" (стр. 350-407).

Коаутор је и низа елабората: "Систематско проучавање структуре извоза и увоза САП Војводине"; "Доградња монетарног система удруженог рада", I и III део (Нови Сад, 1981); "Концепција дугорочног развоја ИПК "Врбас" (Нови Сад, 1985); "Концепција развоја и организација РО "Нафтагас-промет" (Нови Сад - Београд, 1984); "САП Војводина – настанак, развој, положај и функција: потпројект "Друштвено-економски развој покрајине од 1945. до данас" (Нови Сад, 1982); Приручника за израчунавање друштвено признатих репродукционих потреба и усклађивање права на увоз и плаћање са оствареним извозом и девизним приливом (Нови Сад, 1988); и уџбеника "Спољнотрговинско пословање" (Суботица, 1982, 1983. и 1986).

Осим наведених, селективна библиографија проф. др Филипа-Аца Мартиновића садржи још тридесетак стручних и научних библиографских јединица, обзнањених у познатим економским часописима у Југославији, и дајемо их у прилогу Библиографије која слиједи.

За савјесни стручно-професионални и креативно-научни рад др Ф. Мартиновић је добитник многих награда, признања и одликовања, међу које спада и Орден заслуга за народ III реда.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

****

Иако је од ране младости живио на страни, у другим југословенским републикама и покрајинама, др Филип Мартиновић се у свим ситуацијама (приликом статистичких пописа, службеничких анкета и досијеа) декларисао национално као Црногорац. Говорио је искључиво ијекавским дијалектом.

Радо се враћао Црној Гори и родном Цетињу, гдје је прије двије деценије саградио кућу (у Хумцима). Ту је редовно проводио годишње одморе, пратећи помно збивања у граду под Ловћеном и на црногорској политичкој и општедруштвеној сцени. О овим и другим питањима био је крајње пријатан саговорник, пун знања и духа за расправљање и најсуптилнијих егзистенцијалних питања, и не само економских и политичких....

Последњи пут напустио је Цетиње септембра 1986. године, са симптомима обољења стомака, и ускоро, послије неколико мјесеци тешке болести, прерано умро у стваралачком напону, од карцинома органа за варење. Преминуо је 28. маја 1987. у Новом Саду, а два дана касније сахрањен у породичној гробници испред цркве Св. Јована Крститеља у Бајицама. На вјечни починак је испраћен од многобројних пријатеља и познаника, који су га искрено ожалили и одали му потоњу пошту.

II БИБЛИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР ФИЛИПА-Аца МАРТИНОВИЋА

II - 1 *Оригинална дјела*

1. ДЕВАЛВАЦИЈА ДИНАРА ОД 1. ЈАНУАРА 1952. ГОДИНЕ. - Скопље, 1972, 152 стр.
2. УЗРОЦИ ДЕВАЛВАЦИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ДИНАРА И ЊИХОВА ЕФИКАСНОСТ. - Београд: ТАНЈУГ, 1979, 233 стр.; 24 цм.
3. УЗРОЦИ ДЕВАЛВАЦИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ДИНАРА И ЊИХОВА ЕФИКАСНОСТ. - 2 издање. - Нови Сад: Радивој Ћирпанов, 1984, 233 стр.; 24 цм.
4. UZROCI DEVALVACIJE JUGOSLOVENSKOG DINARA I NjIHOVA EFIKASNOST. - 3. dopunjeno izdanje. - Šid: (s.n.), 1988 (Šid: Grafosrem). - 233 str.; tabele; 24 cm.
   Тираж: 1.000. - Библиографија: стр. 229-233. и уз текст. - (Брош.).
5. SPOLjNO - TRGOVINSKO POSLOVANjE. - 3. dopunjeno izdanje. - Subotica: Ekonomski fakultet, OOUR Institut za međunarodne ekonomske odnose Novi Sad, 1986 (Novi Sad: DS FTN Mašinac). - 333, 9 str.; 24 cm.
   На врху насл. стр.: Универзитет у Новом Саду: Економски факултет Суботица. - Тираж 1.000 . - Библиографија: стр. 1-2. - (Брош.).

II - 2 *Приручници и уџбеници*

6. ПРИРУЧНИК ЗА ИЗРАЧУНАВАЊЕ ДРУШТВЕНО ПРИЗНАТИХ РЕПРОДУКЦИОНИХ ПОТРЕБА И УСКЛАЂИВАЊЕ ПРАВА НА УВОЗ И ПЛА-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ЋАЊЕ СА ОСТВАРЕНИМ ИЗВОЗОМ И ДЕВИЗНИМ ПРИЛИВОМ. - Нови Сад: САЦЕН, 1988, 342 стр.
У коауторству.

7. СПОЉНОТРГОВИНСКО ПОСЛОВАЊЕ. - Прво издање, Сента: Друштво економиста 1982, стр.
8. Друго издање, Суботица: Економски факултет, 1982, стр.
9. Треће издање, Суботица: Економски факултет; Нови Сад: Институт за међународне економске односе, 1986, стр.

II - 3 *Студије, чланци и прилози у периодици и збирним дјелима*

1. *Приказ кретања штедње код банака и Поштанске штедионице Југославије у периоду 1966-1970. године, са посебним освртом на кретање штедње у Војводини.* - Привредна изградња, Нови Сад, 1971, бр. 4, стр. 141-149.
2. *Девалвација југословенског динара.* - Југословенско банкарство, Београд, III/1973, бр. 2, стр. 15-22.
3. *Кредитни потенцијал пословних банака Југославије и република са посебним освртом на потенцијал банака Војводине.* - Месечни информатор, Београд, 1973, бр. 6/7, стр. 29-41.
4. *Кредитирање пољопривреде Војводине за обртна средства са посебним освртом на селективне кредите Народне банке.* - Месечни информатор, Београд, XVI/1973, бр. 11, стр. 23-29.
5. *Конверзија кредита и структура обртних средстава у привреди Војводине.* - Југословенско банкарство, Београд, IV/1974, бр. 5, стр. 14-19.
6. *Кредитирање пољопривреде за обртна средства са посебним освртом на Војводину (1966-1973).* - Билтен Народне банке Југославије, 1974, бр. 3, стр.
7. *Kreditni potencijal i udruživanje banaka (sa posebnim osvrtom na Vojvodinu).* - Poduzeće - banka, Zagreb, VII/1975, br. 3, str. 19-28.
8. *Štednja stanovništva u Jugoslaviji 1971-1975.* - Poduzeće - banka, Zagreb, VII/1975, br. 5, str. 6-16.
9. *Привредна и финансијска кретања у 1974. и предвиђање за нову 1975. годину у Југославији и свету.* - Југословенско банкарство, Београд, VI/1975, бр. 3, стр. 14-20.
10. *Неки аспекти формирања и регулисања кредитног потенцијала банака.* - Привредна изградња, Нови Сад, 1975, бр. 4, стр. 57-73.
11. *Сагледавање банкарског и кредитног система са Уставом.* - Југословенско банкарство, Београд, V/1975, бр. 9, стр. 14-17.
12. *Штедња становништва у Југославији.* - Месечни информатор, XVII/1975, бр. 7/8, стр. 28-37.
13. *Привредна и финансијска кретања у 1975. години и предвиђања за ову (1976) годину у Југославији и свету.* - Југословенско банкарство, Београд, VI/1976, бр. 2, стр. 23-35.
14. *Kreditni potencijal banaka i njegovo regulisanje.* - Poduzeće - banka, Zagreb, VI-II/1976, br. 6, str. 23-35.
15. *Kreditiranje poljoprivredne proizvodnje u SAP Vojvodini.* - Informator, Zagreb, 1976, br. 2378, 22. XII, str. 21-23.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

16. *Formacija kreditnog i bankarskog sistema u SFRJ.* - Informator, Zagreb, XXV/1977, br. 2393, 12. II, str. 1-3.
17. *Konverzija kratkoročnih kredita u kredite za trajna obrtna sredstva.* - Informator, Zagreb, LXXV/1977, br. 2474, 23. XI, str. 1-3.
18. *Привредна и финансијска кретања у Југославији и свету у 1977. години и предвиђања за 1978. годину.* - Месечни информатор, Београд, XX/1977, бр. 12, стр. 1-7.
19. *Улога рееконтне политике у снабдевању новцем пољопривредне и прехрамбене индустрије - оцена досадашњих механизама.* - У: Збирци радова Савеза економиста Војводине, Нови Сад, 1978, стр. 47-83.
Уводни реферат на савјетовању Савеза економиста Војводине 19-20. јануара 1979. године.
20. *Кредитирање агроиндустријског комплекса за обртна средства.* - У: Основни правци развоја агроиндустријског комплекса у САП Војводини. - Нови Сад: Институт за економику пољопривреде, 1978, стр. 188-205.
21. *Актуелна привредна и финансијска кретања код нас и у свету и перспективе за 1979. годину.* - Месечни информатор, Београд, XXI/1978, бр. 12, стр. 1-8.
22. *Кредитно-монетарна политика и снабдевеност Војводине новчаним средствима.* - Југословенско банкарство, Београд, VIII/1978, бр. 12, стр. 3-10.
23. *Кредитирање агроиндустријског комплекса за обртна средства са посебним освртом на Војводину.* - Југословенско банкарство, Београд, IX/1979, бр. 2, стр. 28-37.
24. *Индустрија на округлом столу о "Реформи монетарног система".* - Југословенско банкарство, Београд, 18/1979, бр. 8, стр. 55-56.
25. *Дискусија на Саветовању о доградњи монетарног система удруженог рада.* - Привредна изградња, Нови Сад, 1980, бр. 2, стр.
26. *Пројектована и стварна кретања новчане масе у Југославији 1976-1980.* - Месечни информатор, Београд, XXIV/1981, бр. 2, стр. 70-73.
27. *Саветовање о плану Војводине за 1982. годину (дискусија).* - Привредна изградња, Нови Сад, 1981, бр. 4, стр.
28. *Кредитни потенцијал југословенских банака у функцији финансирања привредног развоја са посебним освртом на Војводину (1966-1980).* - Месечни информатор, Београд, XXV/1982, бр. 3, стр. 20-31; бр. 5, стр. 8-20.
29. *Кредитно-монетарна политика и њен значај за кредитни потенцијал банака са посебним освртом на Војводину (1966-1980).* - Месечни информатор, Београд, XXV/1982, бр. 7, стр. 1-10.
30. *Имплицације кредитно-монетарне политике на снабдевеност Војводине новчаним средствима.* - Југословенско банкарство XIII/1983, бр. 1, стр. 31-34.
31. *Испитивање раста и структурних промена кредитног потенцијала банака у САП Војводини.* - Југословенско банкарство, Београд, IV/1985, бр. 7, стр. 18-27.
32. *Утврђивање кредитног потенцијала банака.* - Југословенско банкарство, XV/1985, бр. 7, стр. 18-27.
33. *Испитивање ликвидности банака у САП Војводини.* - Месечни информатор, Београд, XXVIII/1985, бр. 7, стр. 4-11.
34. *Инструменти монетарно-кредитне политике примењени у пракси и њихово дејство на ликвидност банака.* - Месечни информатор, Београд, XXVIII/1985, бр. 8, стр. 9-16.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

35. *Зашто су у реализацији стопе раста нереалне. Дискусије у Савезу економиста о Нацрту резолуције О економској политици за 1987. годину.* – Привредна изградња, Нови Сад 1986, бр. 4, стр. 20-30.
36. *Политика курса динара.* - Право - теорија и пракса, Нови Сад, III/1986, бр. 4/5, стр. 150-161.
37. *Проблеми структуре кредитног потенцијала банака у Југославији.* - Месечни информатор, Београд, XXX/1987, бр. 7, стр. 17-25.
38. *Проблеми структуре кредитног потенцијала банака.* - Право - теорија и пракса, Нови Сад, IV/1987, бр. 2, стр. 82-83.
39. *Štednja stanovništva kao faktor društveno-ekonomskog razvoja.* - Poduzeće - banka, Zagreb, XX/1988, br. 12, str. 5-17.

II - 4 *Учешће у пројектима и елаборатима*

1. О МОГУЋНОСТИМА КОНЦЕНТРАЦИЈЕ ФИНАНСИЈСКОГ КАПИТАЛА У САП ВОЈВОДИНИ. - Економски факултет Суботица, 1971. године. Руководилац студије: проф. М. Криспер.
   Ф. Мартиновић аутор Главе III, стр. 52-205.
2. ЕКОНОМСКО-ПОЛИТИЧКИ И ФИНАНСИЈСКИ АСПЕКТИ РАЗВОЈНЕ ПОЛИТИКЕ САП ВОЈВОДИНЕ. - Економски факултет Суботица, 1975, књ. II.
   Ф. Мартиновић је аутор текста на стр. 421-487.
3. КОНЦЕПЦИЈА ДУГОРОЧНОГ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ БЕОЧИН. - Нови Сад: ВЕКШ, 1986.
   Ф. Мартиновић аутор сепарата "Развој животног стандарда", стр. 31-42. и 197-200.
4. КОНЦЕПЦИЈА ДУГОРОЧНОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И ПРЕХРАМБЕНЕ ИНДУСТРИЈЕ СРЕМА ДО 2000. године. - Економски факултет Суботица, ООУР Институт за међународне економске односе, 1984. године.
   Ф. Мартиновић аутор сепарата "Биланс средстава за финансирање инвестиција", стр. 350-407.
5. СИСТЕМАТСКО ПРОУЧАВАЊЕ СТРУКТУРЕ ИЗВОЗА И УВОЗА САП ВОЈВОДИНЕ. - Институт за међународне економске односе и Новосадска банка, Основна банка, Нови Сад, 1984-1988.
   Ф. Мартиновић аутор сепарата "Улога Новосадске банке у кредитирању повећања робе код које постоји већа могућност извоза...." - обима сваке године око 25 страна штампаног текста.
6. ДОГРАДЊА МОНЕТАРНОГ СИСТЕМА УДРУЖЕНОГ РАДА. I део, Савез економиста Војводине, Нови Сад, 1979.
   Ф. Мартиновић аутор сепарата 2, стр. 23-65.
7. ДОГРАДЊА МОНЕТАРНОГ СИСТЕМА УДРУЖЕНОГ РАДА. III део, Савез економиста Војводине, Нови Сад, 1981.
   Ф. Мартиновић аутор сепарата 2: "Токови формирања новчане масе и могућност монетарног планирања и регулисања у југословенским условима" и сепарат из II дијела: "Доградња системских закона који регулишу емисиони и регулациони механизам".
8. КОНЦЕПЦИЈА ДУГОРОЧНОГ РАЗВОЈА ИПК "ВРБАС" . - Институт за међународне економске односе, Нови Сад, децембар 1985.
   Ф. Мартиновић аутор сепарата "Обележја достигнутог степена самоуправног, економског и социјалног развоја ПИК "Врбас", стр. 107-126; и "Материјални и финансијски услови развоја ОУР комбината", стр. 532-557.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

9. КОНЦЕПЦИЈА РАЗВОЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА РО "НАФТАГАС-ПРОМЕТ", Нови Сад. - Економски институт Суботица, Институт за међународне економске односе Нови Сад и Економски факултет Београд, 1984.
Ф. Мартиновић аутор сепарата "Макроаспекти концепције пословања, Нафтагас-промета, на домаћем и међународном тржишту", стр. 222-236.
10. САП ВОЈВОДИНА - НАСТАНАК, РАЗВОЈ, ПОЛОЖАЈ И ФУНКЦИЈА: потпројект "Друштвено-економски развој покрајине од 1945. године до данас". - Институт за међународне економске односе, Нови Сад, 1982.
Ф. Мартиновић аутор сепарата "Кредитни потенцијал банака у Војводини у функцији привредног развоја", стр. 59-157.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ДИМИТРИЈЕ Л. МАШАНОВИЋ (1930-1998)

Изненада је умро у Београду, а сахрањен на Цетињу 22. априла 1998, мр Димитрије Л. Машановић, истакнути просвјетни радник, књижевник и историчар књижевности. Рођен је 17. октобра 1930. године у Забрђу (Горњем Цеклину), надомак Цетиња. Цетињску гимназију је завршио школ. 1948/49. године, са одличним успјехом. Након матурирања започео је студије грађевине на Техничком факултету у Сарајеву, али га је ускоро неодољива жеља за књижевним образовањем одвела на групу јужнословенска књижевност и српскохрватски језик Филозофског факултета Сарајевског универзитета, који је благовремено и бриљантно завршио. Магистрирао је у Београду (књижевни смјер), на Филолошком факултету.

Након дипломирања радио је неко вријеме као професор књижевности и српскохрватског језика у Другој гимназији "Огњен Прица" у Сарајеву, али се ускоро вратио завичајној средини и неколико година радио као професор Медицинске школе "Др Станко Мартиновић" на Цетињу, у којој се показао као врстан методичар и педагог, сјајан зналац и интерпретатор струке, па је постао омиљен просвјетник код ученика и њихових родитеља, у наставничком колегијуму и код Цетињана. Цијенећи његове наставно-педагошке квалитете, ресорни просвјетно-педагошки органи су га наименовали за директора Основне школе "Његош" на којој је функцији био школ. 1960/61. год. и том приликом показао изванредне организационе и инструктивно-педагошке способности. Будући да није посједовао лични афинитет за бављење директорством, идуће школ. године се пријавио на конкурс Десете београдске гимназије и био примљен. Сјајно је прихваћен у овом елитном средњошколском заводу; постао је признат и познат по својим надахнутим тумачењима књижевности, био је изванредно обдарен предавач. Знао је и говорио напамет небројено стихова из умјетничке и народне поезије. Остао је запамћен по зналачком вођењу литерарних дружина и других слободних активности (рецитатора итд.) ученичких, због чега је 1972. добио Октобарску награду Београда "Доситеј Обрадовић" - за изузетне резултате у васпитању и образовању.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

Димитрије Машановић је потом од 1977. године радио као професор књижевности и српскохрватског језика на Педагошкој академији за разредну наставу у Београду, гдје остаје све до пензионисања 1995. године.

Осим успјешног просвјетно-педагошког рада у учионици, Димитрије Машановић се огледао у писању средњошколских уџбеника. Године 1984. Републички завод за унапређивање школства Црне Горе објавио му је "Читанку за IV разред средњег усмјереног образовања" (коаутор Војислав Минић), која је била веома запажена и од мјеродавне стручне критике оцијењена као веома успио уџбеник, па је као таква доживјела пет издања!

Поље стручно-креативног, књижевног и научног интересовања мр Д. Машановића било је врло широко. Он се безмало пола вијека бавио књижевним и научним стваралаштвом. Од 1950. године до поткрај живота написао је и објавио на стотине књижевних радова, чланака, есеја, фељтона и приказа. Његове књижевне студије, огледи и рецензије привлачиле су пажњу стручњака и широког круга читалаца. Исто тако, његови педагошки и политички есеји уврстили су га у ред познатих педагога, есејиста и публициста. И његов хумор и сатира различитих жанрова оставили су трага у историји наше књижевности...

Димитрије Машановић се својим есејима, фељтонима и књигама о Петру II Петровићу Његошу сврстао међу врсне јужнословенске његошологе. Из ове проблематике објављено му је пет запажених књига: *Искра из камена* (Београд, 1976); *Ловћенски Прометеј - личност и дјело Петра II Петровића Његоша* (Београд, 1991); *Рекли су о Његошу* (Београд, 1991); *Његош на Косову* (Београд, 1990) и *Његош и Словени* (Нови Сад, 2000).

Све Машановићеве књиге наилазиле су на повољан пријем актуелне књижевне критике. Тако, на примјер, Тоде Чолак, реномирани књижевни историчар и књижевни критичар о првој Машановићевој књизи - *Искра у камену*, дао је сљедећу ласкаву оцјену:

> "Машановићева студија, писана надахнуто и страсно, есејистички понесена, једно је ново виђење пјесника и човјека Петра Петровића Његоша. То особито показује поглавље о генези Његошевог дјела, гдје су систематично и зналачки приказани токови Његошевог пјесничког стварања које је, у понечем - нарочито у дјелу о космичкој поезији и о Лучи микрокозма - веома оригинално оцијењено, документовано и прихватљиво. Машановић је увијек у својим оцјенама прецизан и он избјегава све произвољности, есејистичка уопштавања и брзоплетности".[1]

Међу позитивно изречене рецензије о књижевном раду Димитрија Машановића спада и оцјена др Јована Стриковића о његовој књизи *Његош на Косову* у којој је препоручио ово дјело за штампу (1990), између осталог, и овим ријечима:

---

[1] Т. Чолак: *Димитрије Л. Машановић, "Искра из камена"*, Београд, 1976. - Цетињски лист, I/1976, бр. 11, 25. VIII, стр. 9.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

"У кругу есеја књижевнотеоријске, естетске, културолошке и антрополошке провинијенције есејистички нерв, висока литерарност и научна аргументованост из разних научних области, у којима се Машановић суверено креће, синтетизовани су нарочито успешно у оригиналном тумачењу косовског мита и Његоша, који је овде постулиран и као вредносна и структурна доминанта".[2]

Изванредни познавалац Машановићевог његошолошког опуса, академик Радомир Владов Ивановић, на једном мјесту каже:

"Уколико прихватимо мишљење Албера Тибодеа да у опусу сваког писца постоји 'дјело које врши функцију дубље поруке и које се понаша као матична ћелија', тада бисмо закључили да такву књигу представља - Ловћенски Прометеј - личност и дјело Петра Петровића Његоша [...]. Оно свједочи о генерирању једног од најзначајнијих аналитичких опредељења овог аутора [...]".[3]

Књигу *Његош и Словени* постхумно је Машановићу приредио академик Радомир Ивановић, указујући на његов допринос његошологији. За ову књигу као стваралачки замајац или аналитички етимон у њеном процесу настајања, послужила је Машановићу његова неоригинална књига *Рекли су о Његошу - Критички азбучник*. Она се, по ријечима академика Ивановића, показује као врста "аманетног писма" или "аналитичког тестамента". По Ивановићевој оцјени, она садржи, с једне стране као финале читаве цјелине од пет књига, посвећених његошологији, а настајалих махом у посљедње три деценије ауторовог живота, док се, с друге стране, она може тумачити као посљедњи "пробљесак стваралачког духа, завршетак креативних и интелектуалних настојања Димитрија Машановића.[4]

Поред наведених књига о Његошу, у његовој оставини се чува опсежни рукопис "Антологијски избор критичких текстова о Његошу...", који није стигао да за живота објелодани.

Ваља нам рећи: није само велики пјесник и филозоф био стална преокупација Д.Л. Машановића; били су то и други Петровићи - Петар Први, Никола Први, о којима је такође много знао и мудро казивао, дакако и писао и стварао планове о објављивању њихових пјесничких креација. Сјећамо се његовог потоњег бриљантног иступања у Црној Гори о "Кључним релацијама пјесничког личног и колективног идентитета и колективитета, етноса и етоса" у дјелу краља Николе - на научном скупу "Краљ Никола - личност, дјело и вријеме" у Црногорској академији наука и умјетности.[5]

---

[2] Ј. Стриковић: [*Из рецензије*]. - У: Његош на Косову, Београд, 1990.

[3] Радомир В. Ивановић: *"Чудо йосшојања и шајни знак йун смисла"*. - У: Димитрије Л. Машановић, Његош и Словени, Нови Сад, 2000, стр. 113.

[4] *Ibidem*, стр. 122.

[5] *Краљ Никола - личносш, дјело и вријеме*. Том 2. - Подгорица: ЦАНУ, 1998, стр. 89-107.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Други Машановићев омиљени писац био је Исак Самоковлија, о коме је обзнанио једну вриједну књигу (*Умјетност и хуманизам Исака Самоковлије*, Врњачка Бања, 1980).

Димитрије Л. Машановић је добитник више награда за научни рад из историје књижевности (на примјер, "Прва награда за студију о И. Самоковлији", Сарајево 1957; за књижевни есеј и савремену југословенску сатиру ("Домановићева награда", Београд 1992). Напокон, као признање његовог књижевног чина и стварања треба схватити и његово чланство у Удружењу књижевника Србије и у Удружењу књижевника Црне Горе.

Као врстан интелектуалац, широких видика, знања и културе, Д. Машановић је био одговоран сабесједник и сарадник какав се пожељети може. Био је веома елоквентан - одличан говорник. Учествовао је на многобројним стручним симпозијумима и научним скуповима, увијек плијенећи пажњу аудиторијума својом мисаоношћу, мудром ријечју, новим приступом и чињеничком фактором о теми коју је разматрао.

Био је крајње скроман, тих и једноставан, али и одважан кад затреба у одбрани својих ставова и гледишта - увијек принципијалан, разуман и трпељив, и само кад затреба бритак полемичар са мислима оштрим као брид ножа.

Веома се радо одазивао позиву издавача да говори на представљању нових књига, било то на међународним сајмовима књига у Београду, или на другим београдским трибинама. Био је истински књигољубац и књигозналац, човјек који се радовао свакој доброј књизи.

Димитрије Л. Машановић је уживао висок углед и био цијењен као стамена, умна и високоморална личност у свим срединама у којима је живио и радио. Таквим ће га памтити његови познаници, генерације ученика и студената које је задужио шчедрим преношењем искуства и знања, суптилним и увијек надахнутим тумачењем тајни књижевног дјела.

Машановићев богати стваралачки опус расут је у бројним часописима, годишњацима, ревијама, зборницима са научних скупова (на које се по позиву радо одазивао!) и дневној штампи. Дио тог његовог објављеног стваралаштва заступљен је у библиографији која слиједи. У оставини му се налази у рукопису сатирични роман "Скороје" ...

II БИЛИОГРАФИЈА ДИМИТРИЈА МАШАНОВИЋА

II - 1 *Моноīрафске ūубликацијe*

1. ИСКРА ИЗ КАМЕНА: ЛИЧНОСТ И ДЈЕЛО ПЕТРА ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША - Београд: Хеликон; Београдски салон поезије, 1976. - 127, [6] стр.; 20 цм. - (Хеликон - Библиотека Студија - Огледа - есеја) (Извод из рецензије) /

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Тоде Чолак: унут. стр. предњих корица. - Библиографија и слика аутора на унут. стр. задњих корица.

2. УМЕТНОСТ И ХУМАНИЗАМ ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ. - Врњачка Бања: Замак културе, 1980. - 187 стр. I лист са сликом И. Самоковлије; 23 цм. - (Библиотека "Замак културе", Сепарат; 23) Библиографија: стр. 173-176.
3. ЧИТАНКА: ЗА IV РАЗРЕД УСМЈЕРЕНОГ СРЕДЊЕГ ОБРАЗОВАЊА (илустрације Бошко Одаловић). - (1. изд.). - Титоград: Републички завод за унапређивање васпитања и образовања, 1980. - 402 стр.: илустр. у боји; 24 цм. Коаутор Војислав Минић. Текст ћир. и лат. - Тираж 3000.
4. ЧИТАНКА ЗА IV РАЗРЕД УСМЈЕРЕНОГ СРЕДЊЕГ ОБРАЗОВАЊА (илустрације Бошко Одаловић). - (2. изд.). - Титоград: Републички завод за унапређивање школства, 1983. - 402 стр.: илустр. у боји; 24 цм. Коаутор Војислав Минић. Текст ћир. и лат. - Тираж 2000.
5. ЧИТАНКА: ЗА IV РАЗРЕД УСМЈЕРЕНОГ СРЕДЊЕГ ОБРАЗОВАЊА (илустрације Бошко Одаловић). - (3 изд.). - Титоград: Републички завод за унапређивање школства, 1985. - 402.: илустр. у боји; 24 цм. Коаутор Војислав Минић. Текст ћир. и лат. - Тираж 1000.
6. ЧИТАНКА: ЗА IV РАЗРЕД УСМЈЕРЕНОГ СРЕДЊЕГ ОБРАЗОВАЊА (илустрације Бошко Одаловић). - (4. изд.). - Титоград: Републички завод за унапређивање васпитања и образовања, 1987. - 402 стр.: илустр. у боји; 24 цм. Коаутор Војислав Минић. Текст ћир. и лат. - Тираж 4000.
7. ЧИТАНКА: ЗА IV РАЗРЕД УСМЈЕРЕНОГ СРЕДЊЕГ ОБРАЗОВАЊА (илустрације Бошко Одаловић). - (5. изд.). - Титоград: Републички завод за унапређивање васпитања и образовања, 1988. - 402 стр.: илустр. у боји; 24 цм. Коаутор Војислав Минић. Текст ћир. и лат. - Тираж 2000.
8. ЊЕГОШ НА КОСОВУ. - Београд: Књижевна заједница Звездара, 1990 (Земун: Земунска штампа). - 229 стр.: илустр.; 22 цм. - (Библиотека Монографије, студије, критике; књ. 2) Тираж 1000. - (Из рецензије) / Јован Н. Стриковић. - Белешка о писцу: стр. 229. - Са сликом писца на задњим корицама.
9. ЛОВЋЕНСКИ ПРОМЕТЕЈ: ЛИЧНОСТ И ДЈЕЛО ПЕТРА ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША. - (1. изд.). - Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1991 (Суботица: Бирографика). - 248 стр.: илустр.; 20 цм. - (Библиотека "Српски источници"; књ. 4). Тираж 5000. - Рекли су о Његошу: стр. 239-245. - (Белешка о аутору): стр. 248. - Библиографија (839 јединица).
10. РЕКЛИ СУ О ЊЕГОШУ: КРИТИЧКИ АЗБУЧНИК. - Београд: Педагошка академија за образовање учитеља, 1991. - VI, 126, (6) стр.; 20 цм. Кор. насл. - Регистар. - (Рецензија) / Ратко Божовић: стр. 131-132.
11. УМЕТНОСТ И ХУМАНИЗАМ ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ. - 2. допуњено изд. - Београд: Народна библиотека "Вук Караџић", 1995. - 230 [2] стр.; 23 цм.
Са белешком о писцу и сликом аутора на унут. стр. предњих корица. - (Извод из рецензије) / Војислав Максимовић: на унут. стр. задњих корица.
12. ЧИТАНКА: ЗА IV РАЗРЕД УСМЈЕРЕНОГ СРЕДЊЕГ ОБРАЗОВАЊА (илустрације Бошко Одаловић). - Титоград: Републички завод за унапређивање школства, (б.г.). - 402 стр.; илустр. у боји; 24 цм. Коаутор Војислав Минић.
Текст ћир. и лат. - Тираж 4000.
13. ЊЕГОШ И СЛОВЕНИ / приредио Радомир В. Ивановић. - Нови Сад: Змај, 2000. - 159 стр.; 24 цм. Са сликом писца из насловне странице.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ

Текст. ћир. - Тираж 1000. - "Чудо постојања и тајни знак пун смисла" / Радомир В. Ивановић: стр. 113-133. - Биографија: стр. 140-141. - Библиографија / Мирјана Брковић: стр. 142-153. - Регистар.

14. ПАЦОВ У ФРАКУ И ДРУГЕ САТИРИЈАДЕ. – Нови Сад: Змај, 2000 (Нови Сад: Scan Studio), 156 стр.; 21 цм.
Запис умјесто биографије / Момир Вучинић: стр. 149-151. Тираж 500.

15. ОДГОНЕТАЊЕ ТАЈНЕ СТВАРАЊА. Студије и огледи / Приредио Војислав Бубања. – Нови Сад: Змај, 2001 (Нови Сад: Scan Studio), 231 стр.; 23 цм.
Тираж 1000. – Предговор / Војислав Бубања: стр. 7-15. – Напомена приређивача: стр. 221. – Биографија: стр. 222-223.

II - 2 ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ У СЕРИЈСКИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА

16. *Јужном вјетру.* - Зора (Сарајево), III/1950, бр. 11/12, стр. 34.
Пјесма.

17. *Борислав Михајловић: "Српски пјесници између два рата".* - Наши дани (Сарајево), V/1957, бр. 35, (15. III)

18. *Зоран Гавриловић: "Критика и критичари".* - Наши дани, V/1957, бр. 43 (14. II).

19. *Поезија и публика.* - Наши дани, V/1957, бр. 46, 31. XI.
Одломак. - Белешка о писцу.

20. *Исак Самоковлија.* - Наши дани, V/1957, бр. 33, 25. II, стр. 4.

21. *Два сусрета са Владаном Десницом.* - Књижевне новине, XIX/1967, бр. 297, 18. III, стр. 1, 12.

22. *Књижевно дело Исака Самоковлије.* - Књижевне новине, XIX/1972, бр. 424, 1. X, стр. 3.
Одломак.

23. *Књижевно дело Исака Самоковлије: одломак из есеја Димитрија Л. Машановића, објављеног у "Књижевним новинама", бр. 424 од 1. октобра 1972.* - Јеврејски преглед, XXIII/1972, бр. 11/12, стр. 29-31.

24. *Легенда о плавој Јеврејки: одломак.* - Одјек, XXV/1972, бр. 21, стр. 25.
О дјелу Исака Самоковлије.

25. *Неке карактеристике примењене поетике и метода у делу Исака Самоковлије.* - Развитак (Београд), 1972, бр. 11/12, стр. 53-68.

26. *Новелистички циклус "Дјеца божја" Исака Самоковлије.* - Стварање, XXVII/1972, бр. 11/12, стр. 1097-1106.
Одломак.

27. *Циклус "Давокових прича" у делу Исака Самоковлије: одломак из веће студије.* - Повеља, II/1972, бр. 5/6, стр. 45-55.

28. *Исак Самоковлија и његови књижевни сродници.* - Књижевне новине, XXV/1973, бр. 436, 1. IV, стр. 3.

29. *Композицијске особености Самоковлијине прозе.* - Стремљења, XIV/1973, бр. 3, стр. 312-326.

30. *Примери Самоковлијиног стила.* - Мостови (Пљевља), V/1973, бр. 20, стр. 99-106.
Одломак.

31. *Видови поетике Исака Самоковлије.* - Књижевне новине, XXVII/1975, бр. 498, 1. X, стр.9.

32. *Искон магле и ведрине: Ђуро Цамјановић: "Магла у рукама"*, Београд, 1974. – Израз, књ. 38, бр. 7, стр. 97-100.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

33. *Ликови као елеменат уметничке структуре у прози Исака Самоковлије.* - Савременик, XXI/1975, књ. 41, бр. 1, стр. 59-69.
Одломак.
34. *Неке црте стилске структуре прозе Исака Самоковлије.* - Израз, XIX/1975, књ. 37, бр. 2, стр. 169-191.
Одломак.
35. *Поглавље о Његошу.* - Венац, III/1975, бр. 34, стр. 34-36.
36. *Примери Самоковлијиног стила: уз 20. годишњицу смрти.* - Градина, X/1975, бр. 3, стр. 56-62.
Одломак.
37. *Самоковлијин свет и човек: кључне релације.* - Радио Сарајево Трећи програм, IV/1975, бр. 9, стр. 427-449.
38. *Слике и симболи: неки аспекти Самоковлијине поетике и естетике.* - Одјек, XXIII/1975, бр. 9, стр. 6.
Одломак.
39. *Хумане поруке књижевног дјела Исака Самоковлије.* - Овдје, VII/1975, бр. 77, стр. 25.
40. *Миленко Вучетић: "Гласови", Београд, 1975.* - Израз, XX/1976, књ. 40, бр. 12, стр. 662-666.
41. *Пјесма тражи свог пјесника.* - Цетињски лист, I/1976, бр. 14, стр.8.
42. *Тежња за истином: о генези, структури и значају дјела Владана Десница.* - Одјек, XXIX/1976, бр. 7, стр. 12.
43. *Владета Јеротић: "Болест и стварање". Београд, 1976.* - Књижевна реч, VI/1977, бр. 10, стр. 86.
44. *Дјело у простору и времену.* - Цетињски лист, II/1977, бр. 21, 25. I, стр. 9.
Поводом 130-годишњице Његошевог "Горског вијенца".
45. *Његошево дело и критичка свест.* - Књижевне новине, XXIX/1977, бр. 530, 1. III, стр. 8.
Поводом 130-годишњице "Горског вијенца".
46. *Смрт јоргована.* - Цетињски лист, II/1977, бр. 27, 25. IV, стр. 8.
Прича.
47. *Уметников свет и његов израз: одломак.* - Градина, XII/1977, бр. 728, стр. 76-81.
О Владану Десници.
48. *Амбро Марошевић: "Оловке за вечеру", Београд, 1978.* - Књижевна реч, VII/1978, бр. 113, 25. VII.
49. *Естетске информације на фолклорној подлози: Ново Шћекић: "Слепа кућа", Београд, 1977.* - Повеља октобра, VII/1978, бр. 22-23, стр. 159-161.
50. *Критика језика и језик критике.* - Повеља октобра, VIII/1978, бр. 25, стр. 15-19.
51. *Наставa књижевности и њени носиоци.* - Просветни преглед, XXXIV/1978, бр. 1235, 3. III, стр. 13.
52. *Бурашина прашина.* - Цетињски лист, III/1978, бр. 67, 25. XII, стр.8.
Прича.
53. *За истину као циљ и критеријум.* - Цетињски лист, III/1978, бр. 67, 25. XII, стр. 12.
Полемика са Јанком Лопичићем о хапшењу и смрти Марка Машановића.
54. *Могућности и документи структуралистичког метода.* - Књижевна реч, VI-II/1979, бр. 117, 25. II.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

55. *Поетско осмишљавање праелемента: Слободан Стојадиновић: "Темељник", Ниш, 1978.* - Повеља октобра, IX/1979, бр. 29, стр. 47-51.
56. *Поступци и конституисање Андрићеве приче "Сан" и коначне верзије романа "Госпођица".* - Градина, XIV/1979, бр. 5, стр. 36-46.
57. *Слободан Стојадиновић: "Темељник", Ниш, 1978.* - Књижевна реч, VIII/1979, бр. 115, 25. I.
58. *Чиста прича: Василије Радикић: "Записи из Орловца", 1977.* - Младост, LVII/1979, бр. 1126, 12. I, стр. 12.
59. *Ка језгру Самоковлијина дјела: одломак.* - Израз, XXIV/1980, књ. 47, бр. 2, стр. 125-142.
60. *Пут ка језгру Самоковлијина дјела 2.* - Израз, XXIV/1980, књ. 47, бр. 3/4, стр. 293-309.
61. *Предраг Богдановић. - Ци: "Баш Челик и чардак на четири воде", Београд, 1978.* - Књижевна реч, IX/1980, бр. 142, 10. IV.
62. *Уметност и хуманизам Исака Самоковлије.* - Замак културе, 1980, стр. 285-462.
63. *Исо Калач: "Шејтанско пробље", Сарајево, 1978.* - Мостови (Пљевља), XIII/1981, бр. 59, стр. 103-105.
64. *Традиционални и стваралачки рад.* – Просвјетни рад, XXXVII/1981, 7.
65. *Етичка димензија поетике Вељка Петровића.* - Домети, IX/1982, бр. 28, стр. 50-56.
Одломак.
66. *Етички моменат у поетици Вељка Петровића.* - Дневник, ILI/1982, бр. 12673, 11. II, стр. 11.
67. *На лику Мирослава Крлеже.* - Цетињски лист, VII/1982, бр. 142, 10. I, стр.9.
In memoriam.
68. *Меша Селимовић 1918-1982.* - Цетињски лист, VII/1982, бр. 155, 25. VII, стр.9.
In memoriam.
69. *Минијатуре.* - Цетињски лист, VIII/1982, бр. 158, 10. IX, стр.9.
Афоризми.
70. *Велика пјесма љубави: Запис о пјесми "Слово о љубави".* - Цетињски лист, VI-II/1983, бр. 214, 10. I, стр. 12.
Одломак из есеја.
71. *Др Ђорђије - Ђоко Пејовић.* - Цетињски лист, VIII/1984, бр. 190, 10. I, стр. 5.
In memoriam.
72. *Етичка димензија поетике Вељка Петровића.* - Књижевност и језик, XXXI/1984, бр. 2, стр. 124-132.
Summary.
73. *Ка поетици и структури.* - Књижевност и језик, XXXI/1984, бр. 3/4, стр. 11-20.
74. *Генеза, структура и значење дела Владана Деснице.* - Градина, XX/1985, бр. 6, стр. 70-79.
75. *Сага о људској радости и патњи.* - Мостови (Пљевља), XVII/1985, бр. 86/87, стр. 71-74.
76. *Аспекти уметничко-естетске функције природе у књизи Десанке Максимовић "Слово о љубави": одломак.* - Мостови (Пљевља), XVIII/1986, бр. 91, стр. 61-73.
77. *Афоризми.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 317, 1. IX, стр. 13.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

Садржај: Парадокс; Крчма путујућа; Морално питање; Организација рада; Покрет наопачке; Промене у школству.

78. *Афоризми.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1318, 8. IX, стр. 13.
Садржај: Атеизам; С ону страну; Парола дана; Ангажованост, Стратегија; Закон корелације; Награда; Диференцијација на Косову.

79. *Афоризми.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1319, 15. IX, стр. 13.
Садржај: Ре(форма) памети; Аргумент; Пузологија; Дијалектичка опасност; Школске кухиње, Суфицит и дефицит; Проблем вредности; Проблем јасноће; Прогресија; Преквалификација; Таутологија; Мисао о ауту.

80. *Афоризми.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1320, 22. IX, стр. 15.
Садржај: Дијагноза; Знање на куб; Дефиниција; Мајсторија; Корелација.

81. *Афоризми.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1331, 8. XII, стр. 21.
Садржај: Генеза; Семантички преплет; Уставна дилема; Патрола дана.

82. *Афоризми.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1332, 15. XII, стр. 17.
Садржај: Мисао о ауту; Таутологија; Парадокс пузологије; Опасна дијалектика; Парадигма; Закон корелације.

83. *Афоризми.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1333, 22. II, стр. 17.
Садржај: Педигре анонимуса; Девалвирања; Преподобни; Просто поређење; Загађивање средине.

84. *Афоризми.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1334-1335, 29. XII - 1. I 1988, стр. 21.
Садржај: Парадокс памети; Теорија релативитета; Црни хумор; Извор информација; Дефиниција.

85. *Дијалектичке неīације.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1328, 17. XI, стр. 17.
Песма.

86. *Минијатūре.* - Песник, XIII/1987, стр. 30.

87. *Минијатūре.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1315, 18. VIII, стр. 13.
Садржај: Оглас славољубника; Педигре анонимуса; Полтронерија; Апел; Приватни колектив; Ефекат.
Афоризми.

88. *Моћник.* - Четврти јул, XXV/1987, бр. 1310, 14. VII, стр. 21.
Прича.

89. *Вук и Њеīош - два митска културна јунака.* - Савременик, XXXIV/1988, књ. 8, бр. 11, стр. 388-393.

90. *Етички и естетички профил структуре косовскоī мита: о једном аспекту главне теме посвећене 600-īодишњици Косовске битке: "Пораз у историји и књижевности".* - Арс, IV/1989, бр. 3/4, стр. 8-12.

91. *Ко је старији: Њеīош или црноīорски народ и њеīова традиција: још о присуству лика Милоша Обилића у црноīорском народном предању.* - Арс, IV/1989, бр. 2, стр. 36-40.

92. *Научно дјело о Њеīошу капиталноī значаја: Крунислав Ј. Спасић: "Њеīош и Французи", Зајечар, 1988.* - Арс, IV/1989, бр. 1, стр. 46-47.

93. *Њеīошево јуīословенство.* - Арс, IV/1989, бр. 1, стр. 2-10.

94. *Анкета īоводом "Антолоīије јуīословенскоī песништва о биљкама од Захарија Орфелина до данас". Пред антолоīијом мудрости живоīа.* - Савременик, XXXVI/1990, књ. 11, бр. 1/3, стр. 335-338.

95. *Монументално дјело њеīошолоīије.* - Цетињски лист, XIII/1989, бр. 311, 15. II, стр.9.
Приказ књиге Крунослава Спасића "Његош и Французи". Допуњено француско издање, Зајечар 1988. године.

96. *На раскршћима живоīа и хуманизма: īоводом стоīодишњице рођења Исака Самоковлије.* - Мостови (Пљевља), XXII/1990, бр. 112/113, стр. 21-26.

97. *Етика и естетика Косовске битке.* - Стремљења, XXXII/1992, бр. 7/9, стр. 147-156.

98. *Цетиње то заслужује.* - Цетињски лист, XVI/1992, бр. 362, 14. IX, стр. 23.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

Поводом Уставног одређивања статуса престонице.

99. *Неки аспекти критичке рецепције Кишовог дела, с освртом на стваралачку рецепцију у школи* . - Hommage Danilu Kišu. [1] (организатори) КПЗ Подгорица [и] Средња школа "Данило Киш" Будва. - Подгорица: Културно-просвјетна заједница Подгорице; Будва: Средња школа "Данило Киш", 1994. - стр. 94-122.
100. *Глас матушке Русије.* - Јавност, 26. II 1994, стр. 35.
Писмо руској браћи.
101. *Зло и апсурд: (прилог тумачењу генезе главног лика Лалићевог романа "Одлучан човјек"*. – У: Књижевно дјело Михаила Лалића / уредник Милосав Бабовић. - Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1996, стр. 177-188.
Summary.
102. *Камен и светлост: Лазар Ћ. Радовановић: "Камено оњиште" и "Светлост на починку", Цетиње, 1995.* - Борба (београдско изд.), 1996, бр. 116, 25. IV, стр. 111.
103. *Лазар Ћ. Радовановић: "Камено оњиште" и "Свјетлост на починку", Цетиње, 1995.* - Побједа, LII/1996, бр. 11019, 15. VIII, стр. 12.
104. *Пјесник и његов лирски јунак у поеми Стефана Митровића "Пјесма и човјек": неки умјетнички и естетички аспекти.* - Вид сна / Стефан Митровић. - Подгорица: Културно-просвјетна заједница Подгорице, 1996, стр. 128-140.
105. *Др Душан Мартиновић: "Луча тамом обузета - библиолошки есеји"; ИП "Обод" Цетиње и Централна народна библиотека Републике Црне Горе "Ђурђе Црнојевић" Цетиње, 1999.* - Историјски записи, LXIX/1996, бр. 1, стр. 179-185.
106. *Домановић поново међу Србима: Лазо Марковић: "Радоје Домановић у Аркадији", Београд, 1997.* - Политика, 94/1987, бр. 30230, 20. XII, стр. 23.
107. *Рецензија књиге "Камено узглавље".* - Камено узглавље / Жарко Л. Ђуровић. - Цетиње: ЈП ИИЦ "Цетиње", 1997, стр. 55.
108. *Кључне релације пјесникове личног и колективног идентитета и континуитета, етноса и етоса.* - Краљ Никола - личност, дјело и вријеме. Т. 2 / уредник Миомир Дашић. - Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1998, стр. 89-107, 386.
109. *Над књигама српске јуначке епике Мирка Добричанина. - Јуначка епика српског народа: 1840-1905 / (приредио) Мирко Добричанин.* - Београд: Чигоја штампа (итд.), 1998, стр. 5-22.
110. *Над књигама српске јуначке епике Мирка Добричанина. - Јуначка епика српског народа: 1840-1905 / [приредио] Мирко Добричанин.* - (2. допуњено изд.). - Београд: Чигоја штампа (итд), 1998, стр. 5-22.
111. *Поговор.* - Развигор смрти / Слободан Ђукановић. - Цетиње: Књижевна општина Цетиње, 1998, стр. 45.
112. *Истраживање могућности језика: Зборник: Песник Никола Цинцар Поповски.* – Савременик плус, 82/2000, бр. 80; 81, стр. 76-80.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

III ЛИТЕРАТУРА О ДИМИТРИЈУ МАШАНОВИЋУ

1. БОГАВАЦ, Милован Ј.: *Косовски мит и Његош. Димитрије Машановић, "Његош на Косову", Београд, 1990.* - Јединство, XLVI/1990, бр. 317/318, 17-18. XI, стр. 12.
2. БОЖОВИЋ, Ратко: *[Из рецензије].* - У: Рекли су о Његошу, Београд, 1991, стр. 131-132.
3. БРКОВИЋ, Мирјана: *Грађа за библиографију радова Димитрија Л. Машановића.* - У: Димитрије Л. Машановић, Његош и Словени / приредио Радомир В. Ивановић, Нови Сад, 2000, стр. 142-154.
4. БУБАЊА, Војислав: *Ријетке монографије: Димитрије Л. Машановић, "Умјетност и хуманизам Исака Самоковлије", Београд, 1995.* - Мостови, XXVIII/1997, бр. 146/147, стр. 263-264.
5. БУБАЊА, Војислав: *Континуирано интересовање међу Словенима.* – Борба, LXXVIII/2000, бр. 158, 11. V, стр. [1].
6. БУБАЊА, Војислав: *Предговор/Разноврстан и богат опус.* – У: Димитрије Л. Машановић, Одгонетање тајне стварања, Нови Сад, 2001, стр. 7-15.
7. [БУБАЊА, Војислав]: *Напомена приређивача.* – У: Димитрије Л. Машановић, Одгонетање тајне стварања, Нови Сад, 2001, стр. 221.
8. [БУБАЊА, Војислав]: *Биографија.* – У: Димитрије Л. Машановић, Одгонетање тајне стварања, Нови Сад, 2001, стр. 222-223.
9. ВУЧИНИЋ, Момир: *Запис, умјесто биографије.* – У: Димитрије Л. Машановић, Пацов у фраку и друге сатиријаде, Нови Сад, 2000, стр. 149-151.
10. ГЛЕДИЋ, Војислав: *Свестрана анализа у умјетничком стваралаштву.* – Стварање, LV/2001, бр. 1/3, стр. 278-280.
11. ЂУРОВИЋ, Војислав: *Од књижевне технологије до књижевног вредновања: "Умјетност и хуманизам Исака Самоковлије", Брњачка Бања, 1980.* - Овдје, XIV/1982, бр. 162, стр. 18.
12. ЂУРОВИЋ, Жарко: *О нашем етосу, етносу и духовности: Димитрије Машановић, "Његош на Косову", Београд, 1990.* - Јединство, XLVII/1991, бр. 63, стр. 11.
13. ИВАНОВИЋ, Радомир В.: *"Чудо постојања и тајни знак пун смисла" (Машановићев допринос његошологији).* - У: Димитрије Л. Машановић, Његош и Словени, Нови Сад, 2000, стр. 113-133.
14. ИВАНОВИЋ, Радомир В.: *Напомена приређивача.* - У: Димитрије Л. Машановић, Његош и Словени, Нови Сад, 2000, стр. 137-139.
15. ИВАНОВИЋ, Радомир В.: *Чудо постојања и тајни знак пун смисла* (Расправа *Његош и Словени* – нови допринос његошологији). – Педагошка стварност, XLVI/2000, бр. 5/6, стр. 347-357.
16. ЈАБЛАН, Радован: *Димитрије Машановић.* – Цетињски лист, II/1977, бр. 41, 25. XI, стр. 9. Потпис: Р. Ј.
    Интервју.
17. ЈЕКНИЋ, Драгољуб: *Аналитичка разликовања: Д. Машановић. "Умјетност и хуманизам Исака Самоковлије", Београд, 1980.* - Стварање, XXXVII/1982, бр. 5, стр. 639-640.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

18. ЈЕЛИЋ, Добрашин: *Биографија*. - У: Димитрије Л. Машановић, Његош и Словени, Нови Сад, 2000, стр. 140-141.
19. ЈЕЛИЋ, Добрашин: *Траг Димитрија Л. Машановића*. - Просветни преглед, LV/2000, бр. 2064, 23. II, стр.8.
20. ЈЕЛИЋ, Добрашин: *Моћни океан духа: Посмртно представљена књига Димитрија Л. Машановића, писана поводом 150.година првог објављеног Горског вијенца*. - Просветни преглед, LVI/2000, бр. 2072-2073, (12-13), 26. IV, стр. 4.
Наднаслов: Његош и Словени.
21. *Како и зашто данас читати "Горски вијенац"*. - Цетињски лист, II/1977, бр. 40, 13. IX, стр.9.
22. МАКСИМОВИЋ, Војислав: *Извод из рецензије*. - На унутрашњој страници задњих корица.
23. МАРТИНОВИЋ, Душан: *Димитрије Л. Машановић (1930-1998)*. - Просвјетни рад, LXXI/1998, бр.15/16, 25. IX, стр. 23.
In memoriam.
24. МАРТИНОВИЋ, Душан: *Димитрије Л. Машановић (1930-1998)*. - Историјски записи, LXXI/1998, бр. 3/4, стр. [281]-283.
In memoriam.
25. МИЛАТОВИЋ, Вук: *Студија о Његошу: Димитрије Л. Машановић, "Искра из камена", Београд, 1976*. - Просветни преглед, XXXIII/1976, бр. 1179, 17. XI, стр.9.
26. МИЛОШЕВИЋ, Томислав: *На вест о смрти Димитрија Машановића*. - Цетињски лист, XXII/1998, бр. 411, 31. VIII, стр. 12.
In memoriam (у стиху).
27. (Н.К.): *Умро Димитрије Машановић*. - Побједа, LIV/1998, бр. 11623, 23. IV, стр.12.
28. *О личности и делу П.П. Његоша*. - Политика, LXXIII/1976, бр. 22528, 24. VI, стр.9.
29. ПАЈОВИЋ, Миленко: *Сатирична хроника Димитрија Л. Машановића*. - У: Димитрије Л. Машановић, Пацов у фраку и друге сатиријаде, Нови Сад, 2000 (задња клапна).
30. ПЕТРОВИЋ, Душко М.: [О језику Димитрија Машановића] . - У: Димитрије Л. Машановић, Пацов у фраку и друге сатиријаде, Нови Сад, 2000 (предња клапна).
31. РАДОВАНОВИЋ, Лазар: *Његошева искра из камена: Димитрије Машановић, "Искра из камена", Београд, 1976*. - Младост, LVI/1976, бр. 1017, 15. X, стр. 11.
32. RACKOVIĆ, Nikola: *Mašanović Dimitrije L.* - U: Prilozi za leksikon crnogorske kulture, Cetinje, 1987, str. 210.
33. RACKOVIĆ, Nikola: *Mašanović Dimitrije L.* - U: Leksikon pisca Jugoslavije, knj. IV (M-Nj), Novi Sad: Matica srpska, 1997, str. 210.
34. САВИЋ, Благоје В. : *Његош на Косову: Димитрије Л. Машановић, "Његош на Косову", Београд, 1990*. - Звездара, XVII/1990, бр. 263, 17. X, стр. 6.
35. САВИЋ, Милисав: *Машановић Димитрије*. - У: Ко је ко: писци из Југославије 1994. - Београд: Ошишани јеж, 1995, стр. 150.
36. СТРИКОВИЋ, Јован: *[Из рецензије]*. - У: Његош на Косову, Београд, 1990, стр. 228-229.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

37. СТРУГАР, Владо: *Димитрије Машановић*. - Политика, XCV/1998, 23. IV, стр. 22.
In memoriam.
38. ТАЊУГ: *Преминуо књижевник Димитрије Машановић*. - Политика, XCV/1998, бр. 30351, 22. IV, стр.20.
39. ТРИФКОВИЋ, Ристо: *Мање или више од познатог: Димитрије Машановић, "Уметност и хуманизам Исака Самоковлије", Београд, 1980*. - Живот, XXX/1981, књ. 60, бр.9, стр. 258-259.
40. ЧОЛАК, Тоде: *[Извод из рецензије]*. - У: Искра у камену, Београд, 1976, унутрашња страница предњих корица.
41. ЧОЛАК, Тоде: *Студија о Његошу: Димитрије Л. Машановић, "Искра из камена", Београд, 1976*. - Цетињски лист, I/1976, бр. 11, 25. VIII, стр.9.
42. ШИЈАКОВИЋ, Миодраг Б.: *Једна монографија о Исаку Самоковлији: Димитрије Машановић, "Уметност и хуманизам Исака Самоковлије", Београд, 1980*. - Стремљења, XXIII/1983, бр. 4, стр. 129-131.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ВАСКО И. ИВАНОВИЋ (1928-1999)

- Прилог био-библиографији -

I БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ

Васко Ивановић, новинар, публициста и књижевник рођен је 20. маја 1928. године у Подгорици, у породици Илије Ивановића, црногорског и југословенског официра, и Стаке, рођене Радуловић. Имао је три сестре, које су погинуле као учеснице народноослободилачке борбе и народне револуције у Југославији; брат му Драго, уредник је у Новинско-издавачком предузећу «Експорт-прес» у Београду.

Васко је основну школу учио у Приштини (1936-1940), док је Цетињску гимназију отпочео 1941. године и ускоро прекинуо редовно школовање (1942) због ратних прилика – италијанске окупације Црне Горе (1941-1943). У току окупације хапшен је као присталица народноослободилачког рата, али му је пошло за руком да побјегне из италијанског затвора 1943. године и да се прикључи партизанским јединицама. По завршетку Другог свјетског рата Васко Ивановић је наставио школовање у Гимназији на Цетињу, у којој је матурирао школске 1947/1948. године. Био је одличан ђак и истакнути средњошколски активиста. По завршетку Гимназије радио је у омладинским и политичким организацијама на Цетињу; био је члан Централног комитета Савеза комунистичке омладине Црне Горе (1948-1952). Оженио се 1952. године Маријом Малишић, љекаром, и са њом имао два сина: Веска и Мартина.

Јавно се декларисао као Црногорац.

Студирао је на Новинарско-дипломатској школи (1950-1952), а послије њеног укидања преписао се на Филозофски факултет у Београду на којему је апсолвирао 1956. године.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Још у току студија започео је новинарску каријеру. Почев од 1952. године уредник је културне рубрике у листу *Студент*; касније је радио у листу *Младост* (1956-1960); био је затим уредник листа *Аутопут* (1959-1960), па *Београдске недеље* (1961-1963); репортер *Борбе* (1960-1961) и, на крају, истакнути новинар *Политике* (1964-1991), са које је дужности пензионисан (1991). И након пензионисања није напуштао бритко новинарско перо већ је сарађивао у многим листовима и ревијалној штампи (*Побједи*, *Цетињском листу, Недељној борби, НИНУ*, *Blicu* и др.).

Од 1952. године, када је успјешно започео новинарски позив, написао је веома опсежно и разуђено новинарско и публицистичко дјело расуто у наведеним и другим периодичним публикацијама. Објавио је на стотине репортажа, новинских чланака, хуморески, филмских критика итд. Захваљујући изузетној опсервацији, поузданој анализи друштвених гибања, новинарској проницљивости и храбрости, особеном згуснутом стилу казивања, Васко Ивановић је југословенској журналистици досегао највише домете – препознатљивост индивидуалног пера и заинтересованост веома широког круга читалачке публике за његове текстове, теме и проблеме које је у њима обрађивао. Ријечју, истакао се као врсни новинар – репортер југословенског нивоа и значаја.

Сем интензивног бављења журналистичким пословима, огледао се врло успјешно и у књижевном стваралаштву. Писао је приповијетке, романе, драме, књижевне и филмске критике, и објављивао их у реномираним периодичним публикацијама: *Титовом пиониру* (1953), *Народном студенту* (1953), *Омладини* (1954-1956), *Студенту* (1955, 1961), *Ветрењачи* (1956), *Видицима* (1956-1959, 1969), *Mladosti* (1956-1959), *Младој култури* (1957), *Delu* (1957-1960), *Фронту* (1958), *Jugoslavia fervojinstvo* (1958), *НИНУ* (1959-1961), *Побједи* (1960, 1974-1978), *Политици* (1964-1991), *Политици експресу* (1964, 1994), *Danasu* (1965), *Студентском листу* (1965), *Јежу* (1966), *Јежевом календару* (1966), *Стварању* (1968-1974), *Književnim novinama* (1970, 1993), *Цетињском листу* (1976-1977), *Српском књижевном гласнику* (1993), *Дневнику* (1993-1994), *Књижевности* (1998), *Дуги, Недељној борби* (Колумна) и др. Посљедње новине у којима је Васко Ивановић објављивао своје текстове биле су *Blic*.

За свој новинарски рад Васко Ивановић је добио 13. јулску – националну награду Црне Горе (1978); добитник је, затим, "Борбине" награде "Аугуст Цесарец" за најбољу новинску репортажу (1986); угледне Награде "Политике" (1988) и за животно дјело – Награду "Моша Пијаде" (1989). Уз то, добитник је Ордена рада са златним вијенцем.

И као књижевник Васко Ивановић је био веома плодан писац. Написао је пет романа, седам збирки приповиједака, двадесетак позоришних и једну ТВ драму. Ивановићеве драме су извођене на позорницама у Београду, Загребу, Сарајеву, Титограду, Нишу и Ужицу. Већина његових драма

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

извођена је на позоришним даскама више пута. Једино његова политичка драма "Стаљинист" није доспјела даље од премијерног представљања...

Постхумно му је објавила подгоричка ревија *Овдје* "Цетињани у орфеуму", комедију "цетињског смјера"...

У рукопису му је остала "Књига узалудних препознавања", коју је припремио за штампу у београдској "Просвети".

О његовом богатом стваралачком опусу писало је преко четрдесет домаћих новинара и књижевних критичара, дајући мериторне оцјене о његовом креативно-књижевном стваралаштву, одређујући му високо припадајуће мјесто у јужнословенској књижевности и публицистици.

Ми ћемо се овдје задржати само на неким Ивановићевим дјелима из богатог опуса који чине више књижевних жанрова. При томе ћемо се користити мишљењем мјеродавних критичара. Највише је писано о његовим репортажама. Један енглески журналиста писао је за репортаже Васка Ивановића да представљају нешто ново, не само у листовима на јужнословенским просторима, већ и у европском новинарству.

Најпозната је његова књига репортажа: "Шта, где, кад и како" (Цетиње, 1978), о којој је доста писано. Ради се о 76 прозних записа насталих у раздобљу 1967-1976, који представљају потресна аутентична свједочанства о нашој стварности, друштвеним збивањима и понашању, онако како их је он доживио и као умјетник пера, трагајући за истином, написао. Један рецензент је о њима написао: "Његове репортаже нису површно сликање, већ дубоко понирање у суштину, у бит збивања. Отуда се не би могло рећи да је Ивановићева књига само збирка репортажа. Она је, истовремено, и друштвена хроника, и коментар, и друштвена сатира, и драма..."[1]

У Ивановићевим репортажама, по ријечима Раше Попова "жестоко су се сучелиле моралне идеје које у себи човек носи као страст, са нечовештвом разних мангупа и силеџија шићарџија".[2] Драган Орловић је о овој књизи казао: "Ивановићева књига, под школским и непретенциозним новинарским насловом, доноси избор написа из последње деценије ауторовог журналистичког стваралаштва. Веома је јасно у њима и шта и где и кад и како. Мање-више сви новинари су слични у прве три категорије – четврта 'како', их одваја и чини оваквим или онаквим. Одлике Ивановићевог писања су врло препознатљив стил, сажетост, прецизност, сликовитост, а духовитост и често ирониja су онај елеменат по коме читаоци знају ко је аутор и без обраћања пажње на потпис. Али врхунски императив целокупног Ивановићевог новинарског опуса је трагање за истином и правдом."[3]

---

[1] М. Чупић: *Истина без пардона.* - Јединство, Приштина, 1978, бр. 405, стр. 11.

[2] Р. Попов: *Право у очи.* - Политика, 1978, бр. 23222, 1. јуна, стр. 17.

[3] Д. О.: *Перо без страха и мане.* - Политички експрес, 1978, 27. јуна.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

У овој и другим својим књигама писао је Васко Ивановић, без мане и страха, бескомпромисно трагајући за истином, што му је обезбиједило високо мјесто у јужнословенској журналистици.

Године 1978. објављена је књига Васка Ивановића *Звона се нису огласила,* која садржи двадесетак прозних текстова, који могу да се назову и књижевним репортажама и приповијеткама. Репортажама стога што говоре о истинитим догађајима, у којима се помињу људи по имену и презимену, ту и тамо са адресама, а приповијеткама због тога што су пишчеви јунаци извајани на литераран начин. М. Боројевић о Ивановићевим јунацима биљежи: "Јунаци Васка Ивановића су необичне личности, али драга бића. Упознавајући их преко ове књиге, читаоцу је жао што их не може да сретне, да их упозна лично и непосредно. Волео би да су му то комшије, пријатељи или рођаци. А посебно му је драго што су то наши људи, што живе у нашој средини, што имамо људи са толико племенитости и поштења, храбрости и одважности, што се тако велика срца крију, ето, управо у тим малим људима...".[4]

Из рецензија и оцјена књижевних критичара о романима Васка Ивановића, издвојићемо само три-четири мишљења о његовом понајуспјелијем роману "Заумље", који је, као друго издање, угледао свијетло дана 1984. године. О том Ивановићевом роману, Света Лукић је, поред осталог, написао: " У 'Заумљу', једва да се ико и ишта креће. Нула живота! А онда се узвитлају ветрови и таласи страсти, похоте, лудачке нападности и муклог трпљења. Удеси се крваво поприште на којему харају страва и смрт. Анђео смрти неће поштедети ни једну ствар, ни једног људског створа. Заиста је ретка толика (разуме се, уметнички веома сугестивна) тама и туробност – у нашој прози, која иначе не обилује ведрином...

'Заумље' је прекретна књига Васка Ивановића и, уједно, књига међу најпонорнијим и најсугестивнијим у нашој новој прози."

О истом Ивановићевом роману Милосав Мирковић је забиљежио: ""Заумље' је изузетак и загонетка, роман густе и згушњујуће прозе, загонетка и одгонетка изгубљеног вангеографског језера, острва, на њему и људи на гробљу његовом...

Ничег сувишног, ничег распричаног, ничег увеличаног и ничег узвеличаног. Једино се изнова кристалише лексика и семантика прекрасног језика, овлаш дијалекатског, а у суштини припитомљеног предању, казивању, легендисању...

Висок литерарни циљ, економично приповедање и човек у средишту круга обасјавају ову наоко малу књигу, ову привидну новелу којој је мера за поређење 'Људи говоре' Растка Петровића".

И Раша Попов је пун комплимената кад каже: " 'Заумље' је повест одсањана једне ноћи као мора, онирička прича о граду из дубине несвеснога,

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆA

[4] M. Borojević: *Velike male stvari.* - Mladost, Zagreb, 1979, br. 1127, 19. I, str. 12.

над којим и само сунце кад се надањ наднесе, отпочне да копни и тамни.... А заумски Шеко пре многу деценију, одвео је младе 'не знано куд' из те уклете касабе. И нико се од њих није вратио из тог 'незнано куд'. Само се понекад сретне један од њих, на уклетом острву, где искапа кости из земље, још увек млад, вечно млад. Над тим милим демоном Васко Ивановић тужи. О њему је написао не роман, већ испевао пригушену и сетну тужбалицу. Витешки роман о невитештву. 'Заумље' је, још ето, и роман-тужбалица".

Извод из рецензије Драгана Орловића гласи: " 'Заумље' је прекретница у прозном опусу Васка Ивановића. Нема више 'тврдог' пишчевог реализма, срезане директне реченице која га је водила до веризма. У 'Заумљу' Ивановић мајсторски преплиће стварно и нестварно, а атмосфером коју постиже сликом са доследном, палетом и језиком, који је локални али по значењу универзални, остварује метафору или симбол обешчовеченог времена..."

Поменућемо још и популарни роман В. Ивановића "Боња" у којем слика Црну Гору као земљу Ћеранију, у којој људи живе тако рећи под присилом перманентне агресивности. Један другога гоне, и чини им се да је то с разлогом. Наш романописац, међутим, у свом роману гротеском оповргава све разлоге оних који их имају за "ћерање" других. Главни јунак романа Боња проповиједа хронику Цетиња од 1941. године до краја 50-тих. Овај цетињски сиромашак и луда без длаке на језику, сматра бесмисленим апокалиптичка времена у којима су се политички закрвљавали Цетињани међусобно разрачунавали, хапсили и убијали. То је, свакако, и став аутора романа, који се пита: "Зашто ли се, за име Божје, ћерају цијелога вијека, зашто?" Биће да је и пјесник Матија Бећковић инспирисан овим Ивановићевим "питањем" када је писао своје дјело "ЋЕРАЋЕМО СЕ ЈОШ!" Одговор који даје Боња, човјек опијен катаклизмичким халуцинацијама, право је исмијавање црногорске агресивности: "Једни носе црну кабаницу, а жуте копче, други жуте кабанице и црне копче. Биће да се зато ћерају цијелога живота". С овим у вези, Раша Попов примјећује: "Иза ове лудине слике цетињских сукобљавања стоји историјска мудрост: свим је великим политичким градовима својствена општа поларизација...." Писац у радњу романа уводи и светог Петра Цетињског, који шаље поруку Црногорцима: "... да је доста јада било, а наставе ли овако, свијет ће заборавити да их је икад и било, а освете тужне и крваве..." Занимљиви су и пасажи из периода италијанске окупације (1941-1943), посебно слика са "духовно одсутним" професором Миланом Вукићевићем којега су испребијали црнокошуљаши на улици јер није стао и поздравио у тренутку када је затрубила италијанска касарнска труба (а таква је одлука окупационих власти постојала!)... У роману је представљена и личност сепаратисте др Секуле Дрљевића, који је одао част и признање Бениту Мусолинију: "Црногорски народ је поносан што је успостава слободне Црне Горе спојена са бесмрт-

BIBLIOTEKA
CRNOJEVIĆ

ним дјелима Дучеа, генијалног ствараоца фашистичке Империје и са дјелима славне и побједоносне италијанске војске..."

Кроз лик Боње, писац Ивановић је рељефно осликао не само ратно, него и изаратно вријеме, политичке подјеле и гоњења ибеоваца...

> "Овај свој роман Васко Ивановић, по ријечима Раша Попова, писао је с горчином и као јадиковку. Као да је скидао красте, а испод краста још живе ране! Но ипак, да је то испала култна гротеска митског града Цетиња. Њом В. И. призива бољи свет" - закључује Попов.[5]

Ишао је Васко Ивановић као репортер "Политике" по селима и фабрикама да савјесно обавља професионалне задатке, тражио је моралне људе и романтичаре којих је све мање. Објавио је њихове племените поруке у прозном зборнику "Неки људи, неки дани" (Никшић, 1990). Четири године доцније, 1994, овај расни новинар и врсни књижевник водио је свој дневник, који је под насловом "Тумарања" објавио у новосадској издавачкој кући "Прометеј". Обиље контраста забиљежено је у овом дневнику, који се чита из једног душка. Посебно мјесто заузима проф. Аврамовић и његова монетарна политика. Он је за Ивановића знамење године о којој говори у свом дневнику... У књизи "Човјек у тамници" (Београд, 1988) Васко Ивановић даје исповијест десетак људи који су допали затвора и који новинару говоре о својим злочинима и о својим "филозофијама". Новинар-књижевник исповијести о злодјелима вјешто слаже у мозаик документарне прозе.

Васко Ивановић, познат по драмама "Ко пуца отвориће му се", "Сталињист", "Рехабилитација и друге драме", "Звоно за нашег професора" и др., у књизи "Човјек у тамници" исказује се као умјетник нарације у којој све о чему се прича има позлату пишчевог умијећа и надахнутости. Исповијести су, наиме, компоноване и повремено поентиране пишчевим осјећањем за драматично и особено, за подизање температуре текста до нивоа умјетничке прозе.[6]

Као што смо истакли, Васко Ивановић се доказао и као солидан драмски писац. Особито је за нас интересантна драма са цетињском тематиком "Звоно за нашег професора", писана у најбољој традицији наше нове комедије, "која умногоме превазилази традиционална одређења тог жанра, у којој критика извесних аспеката нашег менталитета често сугерира и постојање јасно опредељеног или бар интуитивно наслућеног антрополошког става од општијег значења".[7]

На самом почетку иронично је истакао аутор: "Нема око Цетиња ни брда, ни камена, ни пања, да није светиња и мрамор. Нити ђе имаш јест, ни

---

[5] Р. Попов: *Рехабилитација и друге драме...* - Политика, 6. фебруар 1988, стр. 13.

[6] Уп.: M. Miloradović: *Ispovesti ubica iz komšiluka.* - Danas, Beograd, 15. maja 1998.

[7] В. Стаменковић: *Традиција као замка...* - НИН, 1976, 11. јануар, стр.. 32.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

стат, ни живјет од светиња но се само клањат" – вели у монологу главни Ивановићев јунак Боња, који слови за будалу и с којим се спрда Цетиње.

У овој својој комедији, Ивановић је приказао шаролику галерију људских типова који несумњиво припадају, као врло типични, патријархалној црногорској средини. Ти људи, заправо домицили Цетиња (поп Невоља, командир милиције Симо, шпекуланти и коцкари Лако и Димо, крчмарица Милуша, занесени музичар Тула, носачи Петар и Ћико), сви мање-више блиски писцу комедије који је и сам Цетињанин, затечени у часовима доколице која бесконачно траје, аутор посматра у дангубним кафанама у којима воде јалове разговоре, почешће покушавају да ријеше нека своја невољна питања, или се налазе поред одра свог покојног професора да уз чашицу ћаскају и егленишу, гдје су задржали онај "комотни, осиони, по мало ласцивни кафански манир опхођења". То су, како каже један Ивановићев критичар, "особе чије се расположење најчешће креће ивицом егзалтације, које се једва дају замислити у некој свакодневној, корисној активности, чији разговори неодољиво потсећају на дечачка надмудривања која сваког тренутка могу да се изметну у истински сукоб". Тако је Васко Ивановић насликао специфични менталитет и специфичну атмосферу старе црногорске престонице, комедиографски вјешто и луцидно.

Васко Ивановић у својим позоришним дјелима "Рехабилитација и друге драме" узима за фабулу два савремена зла - привилегије и раздор. Привилегије ничу подмукло, на темељу заслуга и у часу рађања оне нијесу ништа друго него награда која се даје честитима и јунацима. Али што живот више одмиче, привилегије се све више откривају као константа али ужасно промјенљива: прерастају у "приватизацију", и у криминал. Овом развојном луку привилегија Васко Ивановић посветио је своје драме "Мртви су одсутни оправдано" и "Ко пуца, отвориће му се". О привилегијама Ивановић је прозборио средином шесте деценије 20. вијека, када је то било права јерес и прехрабро. Ево што је о томе записао Раша Попов:

> "Кад је с тим драмама изашао на позоришне даске, шездесетих година, Ивановић је многе од нас морално астеничних критичара, обарених у бирократском котлу лакејског кукавиштва – згрозио! Он је тада, 1965, о настанку привилегија проговорио усред јубиларног банкета заслужних ратника. Сами ратници се међу собом у Ивановићевој драми сукобљавају. Једни са моралним нехатом прихватају и бране сваки луксуз и протекцију, док су други окорели чувари некадашњег идеолошког чистунства".[8]

У причи "Празнина" Јанка Ђоновића, истакнутог црногорског књижевника, Васко Ивановић је нашао централни мотив за телевизијску драму под иницијалима "В. М.", а један други Цетињанин, даровити и вјешти црногорски редитељ Мило Ђукановић, уочио је у том Ивановићевом тексту

[8] Р. Попов: *Привилегије и раздор: Васко Ивановић: "Рехабилитација и друге драме", Београд, БИГЗ 1987.* - Политика, 1988, 6. фебруар, стр. 13.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

стварну и дубоку драму. То је потресна прича о једном печалбару датом у лику "Американца" Машана Лакетића, који је отишао у обећану земљу оставивши празнину, посијавши пустош у себи; послије дужег времена он се враћа у своју родну груду, да посјети своју напуштену жену и непознатог сина. Заборавио је свој језик (пред камерама телевизије говори искваренim енглеским језиком!), аутентичне звукове и мирисе своје домовине, постао сужањ робе и новца. Да трагедија буде већа, одводи сина јединца да и њега отуђи од завичајне средине ради зараде у америчким рудокопима, и тако и њега претвори у сужња попут себе... Године 1980. ова је ТВ драма проглашена у Порторожу за најбољу југословенску ТВ драму.

II СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА ВАСКА ИВАНОВИЋА

Васко Ивановић је као новинар и књижевник био веома плодан. Као професионални новинар радио је у више листова. Сарађивао је у низу серијских публикација: листова, часописа, годишњака итд., објављујући репортаже, фељтоне и разне новинске написе. У часописној литератури објављивао је бројне књижевне радове, приповијетке, романескну прозу, драме.

Из Ивановићевог огромног журналистичког и књижевног опуса ми овдје доносимо само библиографију његових монографских публикација и селективни попис репортажа, фељтона, чланака, расправа и књижевних прилога и приказа, регистрованих превасходно у *Црногорској библиографији* (Том III) и неким другим библиографијама периодичних публикација (*Сусрети, Стварање итд.*). Да би се урадила свеобухватна персонална библиографија овог раскошног новинара и изврсног писца требало би више мјесеци, па и година претраживања свих оних новинарских написа и књижевних текстова разасутих по периодици у којој је сарађивао. Писац ових редова није, на жалост, имао временских могућности да то питање апсолвира. Надамо се, међутим, да ће се наћи неки приљежни библиограф да уради био-библиографију Васка Ивановића. Убијеђени смо да би он могао бити предмет једне исцрпне и свеобухватне монографије – магистарске радње или докторске тезе. Васко Ивановић то, без сумње, заслужује!

II - 1 *Оригинална дјела*

II - 1. 1 *Приповијетке (монографске публикације)*

1. *РАТНИЦИ, КЛИНЦИ И ОСТАЛИ.* - Београд: Нолит, 1964;105 стр.;17 цм.
2. *ZVONA SE NISU OGLASILA.* - Beograd: Narodna knjiga, Rad, 1978 (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod). - 142 str.;21 cm.
   Тираж 1.500. - (Брош.)
3. *NEKI LJUDI, NEKI DANI.* - Nikšić: *Univerzitetska riječ, 1990 (Subotica: Birografika), 529 str.; 18 cm.*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Biblioteka: Proza. Тираж 1.000. - (Брош.)

4. *ТУМАРАЊА*. - Београд: Прометеј, 1996. - 161 стр.; 19 цм.
5. *ЗЕМЉА РАДОЈЕВА*. - Крагујевац: Кастор, 1993 (Крагујевац: »Никола Николић»), 211 стр.; 20 цм.
   Тираж 1.500. - Биљешка о писцу / стр. [212-213].
6. *ČOVJEK I TAMNICA*. - Beograd: Dan – graf, 1998, 107 str.; 23 cm.
   Тираж 800. - Предговор: Невини злочинци / Светозар Влајковић, стр. 5-7.
7. *ЈА САМ НА СВОЈОЈ ЗЕМЉИ*. - Београд: Народна армија, 1984 (Сплит: Војна штампарија). - 55 стр.; 18 цм.
   Тираж 5.500. - (Брош.)

II - 1. 2 *Романи (монографске публикације)*

8. *ZAUMLJE*. - Beograd: Narodna knjiga, Cetinje: Makarije, 1984 (Beograd: Prosveta). - *105 str.;20 cm.*
   Savremeni jugoslovenski pisci. - Тираж 2000. - Биљешка о аутору на корицама.
   Друго издање, [1984].
9. *ŽESTOKOGA SREDIŠTE*. - Beograd: Narodna knjiga, 1981. - 163 str.; 21 cm.
10. *BONJA*. - Beograd: Politika, 1990 (Cetinje: Obod). - 280 str.; 20 cm.
11. *КЊИГА УЗАЛУДНИХ ПРЕПОЗНАВАЊА*. - Београд: Просвета, 1998. - стр.; цм.
12. *ПОНОРНИЦЕ*. - Нови Сад: Будућност, 1998. - 319 стр.; 21 цм.

II - 1. 3 *Драме (монографске публикације)*

13. *КО ПУЦА ОТВОРИЋЕ МУ СЕ*. - Загреб: Коморна позорница, Студентски центар Свеучилишта, [1965]. - 91 стр.; 4°.
14. *ЖЕСТОКИ*. - Београд: Савез културно-уметничких друштава, 1969 (Београд: Графички сервис КУД Београда). - 94 стр.; 20 цм.
15. *СТАЉИНИСТ или* (Човек са специјалним овлашћењем). - Београд: Савез културно-уметничких друштава, 1969 (Београд: Графички сервис Савеза КУД). - 84 стр.;20 цм.
    Аматерска сцена. Драмска библиотека Савеза културно-уметничких друштава Београда, књ. бр. 8.
16. *ДОЛЕПОТПИСАНИ*. - Горњи Милановац: Дечје новине, 1973 (Горњи Милановац: Дечје новине). - 36 стр.; 24 цм.
    Аматерска сцена: коло 1, бр. 4. - (Брош.)
17. *REHABILITACIJA I DRUGE DRAME*. - Beograd: BIGZ, 1987 (Beograd: BIGZ). - 318 str.; 20 см.
    Nove knjige domaćih pisaca. Posebna izdanja. - Тираж 1000. - (Брош.)
    Садржи: 1. *Ко пуца отвориће му се*. - 2. *Мртви су одсутни оправдано*. - 3. *Звоно за нашег професора*. - 4. *Рехабилитација*.
18. *БЕОГРАДСКИ ТРИЛЕР*. - Београд, 1995.
19. *БАЈКА УЛИЧАРКА*. - Београд, 1998, год. 49, књ. 1903, св. 3/4, стр. 615-632.
20. *ВЕСТ БР. 229/95*. - Београд, *1995*.
21. *ТВ ДРАМА «МВ» (ТВ Црне Горе)*, Титоград, *1980*.
    Режирао Мило Ђукановић.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

I – 1. 4 *Репортаже (монографске публикације)*

22. *ШТА, ГДЕ, КАД И КАКО.* - Цетиње: Обод, 1978 (Цетиње: Обод). - 341 стр.; 21 цм.
Посебна издања. - Тираж 1500. - (Платно).
23. *ТРЕЋИ ДОКУМЕНАТ.* - Нови Сад: Матица српска, 1986 (Нови Сад: Будућност). - 138 стр.; 19 цм.
Тираж 1000. - (Брош.)

II - 2 Расправе, чланци, репортаже и књижевни радови у периодици (селективни попис)

1. *Љетње приче.* - Титов пионир, IV/1953, бр. 7, стр. 6-7.
2. *Кроз зоолошки врт.* - Титов пионир, IV/1953, бр. 9, стр. 5.
3. *Иванов сан.* - Титов пионир, V/1954, бр - 2/3, стр. 4.
4. *Немилосрдан ловац.* - Титов пионир, V/1954, бр. 5/6, стр. 8-9.
5. *Seoska učiteljica.* Ilustr. S. Jaraković. - Mladost, I/1956, br. 2, str.
6. *Literaturni mozaik.* - Mladost, I/1956, br. 10, str.
7. *Mrvice sreće.* - Mladost, I/1956, br. 5, str.
8. *Konforno putovanje.* - Mladost, I/1956, br. 6, str. 28-29.
9. *Опростити.* - Сусрети, II/1954, бр. 5, стр. 4.
О савременој црногорској књижевности и књижевницима.
10. *Песма јефтиних стихова. (Л. Зеџанин: »Довиђења», пишчево издање, Београд, 1956).*- Сусрети, IV/1956, бр. 11, стр. 781-783.
11. *Sreća po sniženoj cijeni.* - Omladina, XII/1956, br. 967, str.
12. *Милорад Панић - Суреп: »Филип Вишњић – песник буне» (Просвета – Београд, 1956).* - Дело, III/1957, бр. 6, стр. 1104-1106.
13. *Божо Булатовић:* »Караула» (*Народна књига, Цетиње, 1957).* - Дело, III/1957, бр. 8/9, стр. 393-397.
14. *Митра Митровић: »Веселин Маслеша» (Нолок, Београд, 1957).* - Дело, III/1957, књ. IV, св. II, 10, стр. 538-540.
15. *О одбрани која то није.* - Млада култура, VI/1957, бр. 58, стр.
Поводом написа Жике Лазића «Одбрана демократије», објављеног у истом листу 11. 4. 1957. године.
16. *Njegova visost: Mali čovek.* Ilustr. Sava Nikolić. - Mladost, II/1957, br. 55, str.
17. *Seoska učiteljica.* Ilustr. S. Jaraković. - Mladost, I/1956, br. 2, str.
18. *Ramiz nije pobegao.* Ilustr. Sava Nikolić. - Mladost, I/1956, br. 4, str.
19. *Igra li Katarina?*Ilustr. Sava Nikolić. - Mladost, I/1956, br. 8, str.
20. *Neromantični kauboji.* - Mladost, II/1957, br. 22, str.
21. *Busija na kućnom pragu.* Ilustr. Sava Nikolić. - Mladost, II/1957, br. 50, str.
22. *Bezistan.* Ilustr. Sava Nikolić. - Mladost, II/1957, br. 58, str.
23. *Стари, добри студентски пријатељ.* - Побједа, XIV/1957, бр. 23, стр. 7.
24. *Neobičan stanovnik sela Rogama.* - Mladost, 20. mart 1957.
О боравку Моше Пијаде у Црној Гори маја 1941. године према причању Радована Вукановића.
25. *Jedan vaš malo ožalošćeni pisac.* - Mladost, III/1958, br. 114, str.
О стваралаштву југословенских младих писаца.
26. *Двострука мистификација.* - Дело, IV/1958, бр. 1, стр. 150-156.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

27. *Таксиметар откуцава.* Илустр. Милорад Ћирић. - Јежев календар, 1958, стр. 249-250.
28. *Dečak na biciklu.* Ilustr. A. Maurović. - Front, XIV/1958, br. 6, str. 20-21.
29. *Energičan momak.* Ilustr. Sava Nikolić. - Mladost, III/1958, br. 67, str.
30. *Njih troje: Šofer, Toma i proleće.* Ilustr. Aleksandra Hecl. - Mladost, III/1958, br. 78, str.
31. *Don Žuan u paklu.* Ilustr. Al. Hecl. - Mladost, III/1958, br. 83, str.
32. *A trasa raste.* Ilustr. Aleksandra Hecl. - Mladost, III/1958, br. 89, str.
33. *Plavo, belo pa plavo.* - Mladost, III/1958, br. 93, str.
34. *Plaža.* - Mladost, III/1958, br. 94, str.
35. *Bilo ih je četiri miliona.* - Mladost, III/1958, br. 105, str.
    О логору у Oswiecimu.
36. *Utisci sa puta po Poljskoj.* - Mladost, III/1958, br. 107, str.
37. *Radove izvodi mladost.* - Mladost, III/1958, br. 110, str.
    О изградњи Аутопута.
38. *Put.* - Mladost, III/1958, br. 110, str.
39. *Literatura i činjenice.* - Vidici, I/II/1959, br. VII, str. 40-41.
40. *Autoput* – februara. - Delo, V/1959, бр. 4, стр. 568-575.
41. *Vinograd.* - Delo, V/1959, knj. V, бр. 5, стр. 725-731.
42. *Najveća želja gospodara sveta.* - Delo, V/1959, knj. VI, бр. 10, стр. 1249-1252.
43. *Лейо су изгледали ти момци.* - НИН, IX/1959, бр. 438.
44. *Garderoba je obavezna.* - Delo, VI/1960, knj. VII, sv. 1, 4, стр. 477-482.
45. *Заштита – која и како. (Или: модерна варијанта библијске приче).* - Сусрети, VIII/1960, бр. 9, стр. 809-813.
46. *Уз Дан младости. Долазе.* - Побједа, XVII/1960, бр. 21, стр. 1.
47. *Наздравље.* - Јеж, XXXII /1966, бр. 1391, 25. II.
48. *Драму рађа сукоб двојности.* - Титоградска трибина, IX/1968, бр. 417, 18. XII, стр. 6.
    Интервју водио Лале Брковић.
49. *За сатиру никад није било добрих дана.* - Побједа, XXV/1968, бр. 2694, 18. II, стр. 8.
    Интервју водио М. Ђ. (тј. Милутин Ђаковић).
50. *«Људи живе и због тога им се не може приговорити».* - Побједа, XXV/1968, бр. 2783, 22. XII, стр. 8.
    Интервју водио Иво Пејовић.
51. *Шта ви дођавола тражите у својој домовини.* - Стварање, XXIII/1968, св. 6, стр. 586-529.
    Одломак из драме.
52. *Слово о празнику.* - Побједа, XXV/1969, бр. 2819, 1. V, стр. 7.
53. *Између стваралачких немира, отпора и неспоразума.* - Политика, LXVII/1969, бр. 20005, 15. VI, стр. 17. Коаутор Бошко Пушоњић.
54. *Интервју.* - Политика, LXVII/1969, бр. 19902, 2. III. Култура - Уметност, XIII, 710.
55. *С пута по Пољској.* - Политика, LXVII/1969, бр. 20103, 21. IX, стр. 4; бр. 20104, 22. IX, стр. 4;бр. 20105, 23. IX, стр. 5;бр. 20106, 24. IX, стр. 4;бр. 20107, 25. IX, стр. 4; бр. 20108, 26. IX, стр. 5.
56. *Случај.* - Политика, LXVII/1970, бр. 20218, 18. I, стр. 20.
57. *Два брата.* - Књижевне новине, XXII/1970, бр. 363, 25. IV, стр. 11.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

58. *Првоīа дана човјек сīвори Боīа (и друīоīа дана).* - Стварање, XXV /1970, бр. 11/12, стр. 994-1001.
59. *Реīублика сликара.* - Политика, LXVII/1970, бр. 20242, 11. II, стр. 7.
Разговор са Александром Пријићем.
60. *Долеīоīīисани (комедија).* - Годишњак Цетињске гимназије, 3, Цетиње, 1971, стр. 175-208.
61. *У īајносīи, извечери.* - Побједа, XXVI/1971, бр. 3072, 17. X, стр. 5.
62. *Писмо.* - Побједа, XXVI/1971, бр. 3076, 31. X, стр. 5.
Мику Трипалу.
63. *Писмо друīо.* - Побједа, XXVI/1971, бр. 3080, 14. XI, стр. 5.
Предсједништву Савеза комуниста Југославије.
64. *Шīа īосле.* - Побједа, XXVI/1971, бр. 3086, 5. XII, стр. 5.
65. *Један савеī Радована Јошова.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3060, 16. I, стр. 5.
66. *Чудна нека īојава.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3062, 23. I, стр. 5.
67. *У име оца и сина.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3066, 6. II, стр. 5.
68. *Одушевљени циник.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3068, 13. II, стр. 5.
69. *Човјек није боца (али је ломљив).* - Побједа, XXIX/1972, бр.3070, 20. II, стр. 5.
70. *Опеī из īочешка.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3072, 27. II, стр. 5.
71. *Либеро (и заслужни).* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3074, 5. III, стр. 5.
72. *Сīрої вика на војника.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3076, 12. III, стр. 5.
73. *Звање и сīање.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3986, 16. IV, стр. 5.
74. *Кривац је īознаī (унаīред).* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3088, 23. IV, стр. 5.
75. *Сīрадија.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3094, 14. V, стр. 5.
76. *Сīецијална обука за мазе.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3096, 21. V, стр. 5.
77. *Исīред носа нам.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3098, 28. V, стр. 5.
78. *Тамо они.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3100, 4. VI, стр. 5.
79. *Тројица.* Колико их још има? - Побједа, XXIX/1972, бр. 3102, 11. VI, стр. 5.
80. *Двије вијесīи.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3106, 25. VI, стр. 5.
81. *Похвала једном Азањцу.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3112, 16. VII, стр. 5.
82. *Два и два су īеī.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3124, 27. VIII, стр. 4.
83. *Четири с инфинишивом.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3126, 3. IX, стр. 5.
84. *Домовина īојава чудна.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3128, 10. IX, стр. 5.
85. *Именом њиховим.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3130, 17. IX, стр. 5.
86. *Злаћани комунисī.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3132, 24. IX, стр. 5.
87. *Одоше.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3134, 1. X, стр. 5.
88. *У īовјерењу.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3140, 22. X, стр. 5.
89. *Боље икад.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3144, 5. XI, стр. 5.
90. *Радници īоворе.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3148, 19. XI, стр. 5.
91. *Курир из Бушика.* - Побједа, XXIX/1972, бр. 3155, 17. XII, стр. 5.
92. *Циīанска је шуīа īреīолема.* - Побједа, XXIX/1973, бр. 3163, 14. I, стр. 5.
93. *Повраīак.* - Побједа, XXIX/1973, бр. 3163, 21. I, стр. 5.
94. *Осуђени на усīјех.* - Побједа, XXIX/1973, бр. 3169, 5. II, стр. 5.
95. *Оīрезно, молим.* - Побједа, XXIX/1973, бр. 31781, 18. III, стр. 5.
96. *Сјећање на дародавца.* - Побједа, XXIX/1973, бр. 3183, 25. III, стр. 5.
97. *Преīјераше дјеца.* - Побједа, XXIX/1973, бр. 3185, 1. IV, стр. 5.
98. *Наши сīранци.* - Побједа, XXIX/1973, бр. 3189, 15. IV, стр. 5.
99. *Слуīе Божје.* - Побједа, XXX/1974, бр. 3319, 14. VII, стр. 5.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

100. *Звоно за нашеī ūрофесора:* комедија цетињског смјера. - Стварање, LXXIV/1974, бр. 11, стр. 1385-1402.
101. Дани споро а године брзо. - Побједа, XXXI /1975, бр. 3407, стр. 9; бр. 3409, стр. 9; бр. 3410, стр. 9; бр. 3413, стр. 9; бр. 3414, стр. 9; бр. 3416, стр. 9; бр. 3417, стр. 9; бр. 3419, стр. 9; бр. 3421, стр. 9; бр. 3422, стр. 9; бр. 3423, стр. 9; бр. 3438, стр. 11; бр. 3444, стр. 11; бр. 3450, стр. 11; бр. 3456, стр. 9; бр. 3462, стр. 11; бр. 3468, стр. 9; бр. 3474, стр. 9; бр. 3484, стр. 9.
Садржи: Дозволите да се представим; Новогодишње пребројавање; Узели му празник; Даљњи рођак; То ми неће опростити; Пред комисијом; Не разумијем; По смислу; Позив са печатом; Осумњичен је; Равноправни су неугодни; Не могу се претварати увијек; Поскупљења; Продавац лутрије; Прослава на крову; Његово незадовољство; И у своје име; Кад нестане струје; Булдождер за гастарбајтера.
102. *И би леīенда* - Цетињски лист, I/1976, бр. 7, 25. VI, стр. 3.
О извршењу смртне пресуде вјешањем омладинца Гојка Крушке и албанског партизана Мусе Бута-Хоџића о старом, бријесту на Балшића пазару 1944.
103. *Телефон број 21-402: Веза никад није ūрекидана.* - Цетињски лист, 1978, бр. 52, 10, стр. 12.
Прештампано из *Полūтике.*
104. *Сūоūама вашим: о моћни боīови.* - Побједа, 1979, бр. 4810, стр. 15; бр. 4811, стр. 15; бр. 4812, стр. 15; бр. 4813, стр. 15; бр. 4815, стр. 15.
105. *Средиūте жесūокоīа.* - Стварање, XXXIV/1979, св. 2, стр. 203-236.
106. *Боња.* - Политика, LXXVII/1981, бр. 24294, 31. V, стр.
Приповиједка.
107. *Сама међу свима.* - Политика, LXXVII/1981, бр. 24486, 6. V, стр.
О Лоли Јевтовић.
108. *Тако је умро ūартизански обавеūтајац Гојко Марков Крушка.* - Цетињски лист, VII/1982, бр. 151, 25. V, стр. 5.
109. *Биће брода ако буде воде.* - Цетињски лист, VII/1983, бр. 189, 25. XII, стр. 12.
Прештампано из *Полūтике* (Београд, 25. XII 1983).
110. *"Заумље".* - Цетињски лист, IX/1985, бр. 216, 10. II, стр. 12.
Одломак из истоименог романа.
111. *Песник обично ūева сам.* - Цетињски лист, 1988, бр. 300, 1, стр. 7.
112. *Боња.* - Цетињски лист, XIII/1989, бр. 329/330, 15. XII, стр. 12; XIV/1990, бр. 331, 1. I, стр. 6; бр. 332/333, 1. II, стр. 8; бр. 334, 15. II, стр. 8; бр. 335, 1. III, стр. 8; бр. 336, 15. III, стр. 10; бр. 337, 1. IV, стр. 6; бр. 338, 15. IV, стр. 8;бр. 339, 1. VI, стр. 8; бр. 340, 10. VIII, стр. 11.
Одломак из романа о Цетињу и Цетињанима.
113. *Повлашћена сироūиња.* - Политика, 1991, бр. 27775, 3. II, стр. 11.
114. *Песме модре од живоūа.* - Политика, 1991, бр. 27782, 10. II, стр. 11.
115. *Реūорūажа – шūа је и како наūаје.* - У: Два века српског новинарства, Београд, 1992, стр. 426-428.
116. *Раū је завршен – живио раū.* - Недељна борба, LXX/1992, бр. 53/54, 22-23. II, стр. XVI.
117. *Шūијун – свједок исūорије.* - Недељна борба, LXX/1992, бр. 67/68, 7-8. III, стр. XVI.
118. Дисконт *Горбачов.* - Недељна борба, LXX/1992, бр. 81/82, 21-22. III, стр. XVI.
119. *Црвена банда.* - Недељна борба, LXX/1992, бр. 95/96, 4-5. IV, стр. XVI.
120. *Хроника једноī лудила.* - Недељна борба, LXX/1992, бр. 137/138, 16-17. V, стр. XVI.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

121. *Можда су то они које чекамо.* - Недељна борба, LXX/1992, бр. 151/152, 30-31. V, стр. XVI.
122. *Нови поредак је кренуо.* - Недељна борба, LXX/1992, бр. 179/180, 27-28. VI, стр. XVI.
123. *Земља Радојева, поглавље II.* - Недељна борба, LXX/1992, бр. 264/265, 19-20. IX, стр. XVI.
124. *Репортажа – шта је и како настаје.* - У: Два века српског новинарства, Београд, 1992, стр. 426-428.
125. *Цетињани у орфеуму: комедија цетињског смјера.* - Овдје, Подгорица, XXXI/2000, (април-мај-јун), стр. 3-27.
126. *Malo po JUSU - više po Rusu.* - Publika, Podgorica, II/2002, br. 159, 2. VI, str. 18.
Преузето из књиге "Šta, gde, kad i kako"(Cetinje, 1987).

III БИБЛИОГРАФИЈА О ВАСКУ ИВАНОВИЋУ

1. АНОНИМ: *Васко Ивановић, »Жестокога средиште«. Издавач «Народна књига» Београд, 1981.* - Цетињски лист, VII/1982, бр. 144, 10. II, стр. 9.
Биљешка о појави књиге.
2. АНОНИМ: *Васко Ивановић, новинар "Политике" добитник Награде "Моше Пијаде".* - Политика, LXXXVI/1989, бр. 27. 319, 25. X, стр. [1].
3. АНОНИМ: *Васко Ивановић, новинар «Политике» добитник награде «Моше Пијаде».* - Политика, LXXXVI/1989, бр. 27319, 25. X, стр. [1].
4. АНЂЕЛИЋ, Б.: *Васко Ивановић, » Ко куца отвориће му се».* - Сусрети, 1964, 10. III,
5. АНЂЕЛКОВИЋ, Божидар: *Додељене награде за животно дело.* - Политика, LXXXVI/1989, бр. 27319, 25. X, стр. [1].
6. АРСЕНИЈЕВИЋ, Видан: *»Звоно за нашег професора» Васка Ивановића.* - Борба, LII/1974, бр. 358, 30. XII, стр. 8.
7. Б. Л.: *Васкова «Тумарања».* - Политика експрес, 29. II1996, стр. 11.
О представљању књиге у Београду, на којем су говорили др Драшко Ређеп и др Ратко Божовић.
8. Б. О.: *Сарајевска премијера Васка Ивановића, »Звоно за нашег професора».* - Политика, LXXI/1974, бр. 21. 993, 27. XII, стр. 14.
9. Б. О.: *Монодрама Васка Ивановића, »Исповест грешница Марије и Ане» у Титовом Ужицу.* - Политика, LXXVI/1979, бр. 23. 734, 1. XI, стр. 13.
10. БЛЕЧИЋ, М.: *Један жестоки и мноштво оних других.* - Радио ТВ ревија, VI-II/1974, бр. 382, 21. VI, стр. 10-11.
11. БОЖИЧКОВИЋ, О.: *Драмашки шерешт Васка Ивановића «М. В. » у режији Мила Ђукановића.* - Политика, LXXV/1978, бр. 23. 356, 13. X, стр. 15.
12. BOROJEVIĆ, Miloš: *Velike male stvari.* - Mladost, XXIV/1979, br. 1. 127, 19. I, стр. 12.
13. БРКОВИЋ, Лале: *Црв у црвеној обланди.* - Титоградска трибина, 1979, бр. 917, стр. 6.
О премијери "Сталињиста" у Црногорском народном позоришту.
14. ВЛАЈЧИЋ, М.: *Vasko Ivanović, Ratnici, klinci i ostali.* - Mladost, IX/1964, бр. 424, 25. XI, стр. 10.
15. VLATKOVIĆ, Dragoljub: *Ivanović Vasko.* - Leksikon pisaca Jugoslavije, II, Novi Sad, 1979, str. 490-491.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

16. VOJVODIĆ, Rade: *Vasko Ivanović, Ratnici, klinci i ostali.* - Književne novine, XVI/1964, бр. 239, 25. XII, стр. 3.
17. VOLK, Petar: *Vasko Ivanović, »Ko puca otvoriće mu se».* - Književne novine, XVI/1964, бр. 218, 6. III, стр. 7.
18. ВУЈАНОВИЋ, Никола: *Одлазак доајена новинарства.* - Цетињски лист, XXIII/1999, бр. 416, 30. XII, стр. 2. Потпис: Н. В.
Поводом смрти Васка Ивановића.
19. ВУЈОВИЋ, Миланка: *На Цетињу 24. јануара промоција «Заумља».* - Цетињски лист, IX/1985, бр. 216, 10. II, стр. 9. Потпис: М. В.
20. ВУКОВИЋ, Бранко: *Занимање – репортер.* - Омладински покрет, 1947, бр. 20/21, стр. 8.
Разговор са Васком Ивановићем.
21. Г. П.: *Васко Ивановић, »Ко пуца отвориће му се».* - Дело, 26. III 1964.
22. ГЛЕДИЋ, Будо: *Јунаци нашег доба. Васко Ивановић, Шта, гдје, кад и како. Издавач «Обод» Цетиње, 1978.* - Цетињски лист, III/1978, бр. 74, 10. VII, стр. 9. Потпис: Будо Цетињски.
23. Д[УЈОВИЋ], Ј[ован]: *В. Ивановић, »Шта, гдје, кад и како»...* - Побједа, XXIV/ 1978, бр. 4. 510, 1. VII, стр. 12. Потпис: Ј. Д.
24. ЂУКИЋ, Радован: *Редакцији иза леђа.* - Просвјетни рад, XVIII/1969, бр. 13/14, 1. 15. IX, стр. 10.
Поводом текста В. Ивановића «Једна наша деца» (НИН, 1969, бр. 936, 22. VI), у коме се критички осврнуо на рецитал Славка Шћепановића.
25. ЗЕЧЕВИЋ, Велизар: *Васко Ивановић (1928-1999).* - НИН, 1999, бр. 2. 551, 18. X, стр. 19. Са сликом.
26. *Ивановић Василије – Васко.* - У: Ко је ко у Црној Гори, I издање, Будва, 1993, стр. 123.
27. *Ивановић Василије – Васко.* - У: Ко је ко у Црној Гори, II издање, Будва, 1999, стр. 124.
28. *Ivanović Vasko.* - У: Nikola Racković, Prilozi za leksikon crnogorske kulture, Cetinje, 1987, str. 86.
29. ИВАНОВИЋ, Веско: *Исцијана застава.* - Данас, 1999, бр. 778, 18. XI, стр. 6.
In memoriam.
30. ИВАНОВИЋ, Мартин: *Велики сан.* - Данас, 1999, бр. 778, 18. XI, стр. 6.
In memoriam.
31. ИВАЊИ, Иван: *Васко Ивановић, «Мртви су одсутни оправдано»...* - Дело, XII/1966, бр. 6, стр. 879-888.
32. ИЛИЋ, М.: Васко Ивановић, »Мртви су одсутни оправдано»... - Сцена II, IV/1966, стр. 109-110.
33. ЈАБЛАН, Радован: Васко Ивановић – добитник «Тринаестојулске» награде за новинарство: човјечност мјера свега. - Цетињски лист, III/1978, бр. 56, 10. VII, стр. 9. Потпис: Р. Ј.
34. ЈЕРЕМИЋ, Љубиша: [*Из рецензије].* - У: Васко Ивановић, Рехабилитација и друге драме, Београд, 1987.
На првој клапни.
35. КАЛЕЗИЋ, С[лободан]: *Уручене тринаестојулске награде.* - Побједа, XXXIV/1978, бр. 4522, 13. VII, стр. [1]-2, 5.
Међу добитницима је и Васко Ивановић.
36. КАПЕТАНОВИЋ, Сузана: *Дјело Васка Ивановића.* - Побједа, LII/1996, бр. 10929, 17. V, стр. [24]. Потпис: С. К.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

О представљању књиге "Тумарања" у Подгорици.

37. КОМАНИН, Жарко: *Васко Ивановић, »Звоно за нашег професора»...* - Вечерње новости, XXII/1974, 30. XII, стр. 25.
38. КОСИН, Павле: *Јуче на Новом гробљу у Београду: сахрањен Васко Ивановић – новинар «Политике» у пензији и књижевник.* - Политика, 16. новембра 1999, стр.
39. КУЈУНЏИЋ, Миодраг: *Дневник о неспокојима. »Тумарања» Васка Ивановића.* - Дневник, LV/1996, бр. 17. 934, 31. XII, 1. и 2. I 1997, стр. 22.
40. LAKIĆEVIĆ, Ognjen: *Vasko Ivanović, »Ko puca otvoriće mu se».* - Telegram, V/1964, бр. 204, 20. III, стр. 7.
41. LAKIĆEVIĆ, Ognjen: *Vasko Ivanović, »Mrtvi su odsutni opravdano».* - Telegram, VII/1966, бр. 315, 13. V, стр. 5.
42. LUBARDA, V[ojislav]: *Vasko Ivanović, Ratnici, klinci i ostali. Nolit, Beograd, 1964.* - Oslobođenje, XXI/1964, бр. 5890, 25. X, стр. 9.
43. ЛУКИЋ, Света: *Васко Ивановић, »Боља»...* - Политика, LXXXVIII/1991, бр. 27933, 13. II, стр. 19.
44. МАКСИМОВИЋ, М.: *Васко Ивановић, Ратници, клинци и остали.* - Илустрована политика, VII/1964, бр. 315, стр. 39.
45. МИЛОРАДОВИЋ, Мирко: *Нејоправљиви моралиста.* - У: Васко Ивановић, Рехабилитација и друге драме, Београд, 1987, стр. 303-318.
46. МИЛОРАДОВИЋ, Мирко: *Васко Ивановић, Човек у тамници, изд. Данграф 1998.* - Данас, Београд, 15. маја 1998. године.
47. МИРКОВИЋ, Милосав: *Васко Ивановић, "Заумље".* - Илустрована политика, 1985, бр. 1. 373, 26. фебруар, стр. 12.
48. NEDELJKOVIĆ, M.: *Vasko Ivanović, "Ko puca otvoriće mu se".* - Student, XXVII/1964, br. 8, 17. III, str. 7.
49. НОВАКОВИЋ, Сл.: *Васко Ивановић, "Ко пуца отвориће му се*". - Младост, IX/1964, 18. III, стр. 7.
50. О[РЛОВИЋ], Д[раган]: *Перо без страха и мане. "Шта, где, кад и како" Васка Ивановића у издању цетињског "Обода".* - Политика експрес, 27. јун 1978.
51. ОРЛОВИЋ, Драган: *Роман Васка Ивановића "Заумље".* – Политика експрес, XXII/1984, бр. 7473, 25. XII, стр. 8.
52. П. В.: "*Звоно за нашег професора" Васка Ивановића.* - Политика, LXXII/1976, бр. 22. 452, 7. IV, стр. 17.
53. ПЕРВИЋ, Мухарем: *Васко Ивановић, Мртви су одсутни оправдано.* - Политика, LXIII/1966, бр. 18. 876, 23. IV, стр. 12.
54. ПЕРОВИЋ, Сретен: *"Жестоки" Васка Ивановића.* - Побједа, XXV/1968, бр. 2. 782, 19. XII, стр. 2.
Друга премијера у Црногорском народном позоришту у Титограду.
55. ПОПОВ, Раша: *Право у очи. Збирка репортажа Васка Ивановића "Шта, где, кад и како" у издању цетињског "Обода".* - О деценији 1967-1976. - Поново разголићени тартифи. - Политика, LXXV/1978, бр. 23. 222, 1. VI, стр. 17.
56. ПОПОВ, Раша: *Васко Ивановић, "Заумље"...* - НИН, 1985, бр. 1. 804, 28. јула, стр. 43.
57. ПОПОВ, Раша: *Васко Ивановић, "Рехабилитација и друге драме".* - Политика, LXXXV /1988, бр. 26. 701, 6. II, стр. 13.
58. ПОПОВ, Раша: "*Неки људи, неки дани*" - Политика, LXXXVII/1990, бр. 27. - 451, 10. III, стр. 16.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

59. ПОПОВ, Раша: *Зло у земљи Ђеранији. Васко Ивановић: "Боња" НТП "Политика" и И. Г. Т. Д. П. "Макарије" Београд, 1991.* - Борба, Београд, LXIX/ 1991, бр. 164, 13. VI, стр. 15.
60. ПОПОВ, Раша: *Привилеџије и раздор. Васко Ивановић: "Рехабилитација и друге драме", Београд, БИГЗ, 1987.* - Политика, LXXXV/1988, бр. 26. 7012, 6. II, стр. 13.
61. ПИЛЕТИЋ, Светозар: *Васко Ивановић, "Жестоки".* - Титоградска трибина, IX/ 1968, бр. 417, стр. 6.
Премијера у Црногорском народном позоришту у Титограду.
62. PULJEZEVIĆ, Jozo: *V. Ivanović, Drama sa tri glumca.* - Večernji list, Zagreb, januar 1979.
63. СЕЛЕНИЋ, Слободан: *Васко Ивановић, "Ко куца отвориће му се".* - Борба, XXIX/1964, бр. 61, 3. III, стр. 7.
64. СЕЛЕНИЋ, Слободан: *Васко Ивановић, "Мртви су отсутни оправдано"...* - Борба, XXXI/1966, бр. 111, 23. IV, стр. 7.
65. STAMENKOVIĆ, Vladimir: *Традиција као замка.* - НИН, 1976, бр. 363, 11. I, стр. 32.
66. СТАМЕНКОВИЋ, Владимир: *Васко Ивановић, "Сталњинисш" у Аџељеу 212.* - НИН, 1969, бр. 988, 14. децембар, стр. 13.
67. Ћ[УРЧИЋ], Н[ебојша]: *Васко Ивановић, "Шша, ђде, кад и како"...* - Јединство, Приштина, XXXIII/1978, бр. 405, 28. VII, стр. 11.
68. ФИНЦИ, Ели: "*Ко куца отвориће му се*". - Политика, 1964, бр. 18. 109, 5. III, стр. 11.
69. HOVAN, Jovan: *Vasko Ivanović, "Šta, gdje, kad i kako*"... - Vjesnik, Zagreb, XXXIX/ 1978, br. 11. 186, 12. X, str. 7.
70. CARANOVIĆ, Milisav: *Bio, pa ga nema. Da, bio, pa ga nema – mornar brodarac Milisav Caranović. Ostala su samo njegova deca. I jedna priča Velikog Novinara.* - Blic, 19. XI 1999, str. 13.
71. ЧУПИЋ, Мирко: *Истина без кардона.* (Васко Ивановић: Шта, где, кад и како, "Обод", Цетиње, 1978). - Јединство, Приштина, XXXIII/1978, бр. 405, 28. VII, стр. 11.
72. ШОМЛО, Ана: *Сага о Цетињу.* - НИН, 1975, бр. 1. 253, 12. I, стр. 29.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

НИКОЛА РАЦКОВИЋ

I Биографија

Село Бери, удаљено је десетак километара од Подгорице, локализовано је у подножју брда Бусовник и Зеленика, на граници Љешанске Нахије, недалеко од историјских Круса; познато је као питорексно мјесто по виногорју, по чувеном вину и доброј лозовој ракији. Берско вино је опјевао црногорски књаз-пјесник Никола Први, а помиње га и П. А. Ровински. Михаило Лалић у роману *Рашна срећа* наводи да је њемачки канцелар Ото Бизмарк када је хтио да попије чашу добре ракије тражио ракију из Бери....

Бери су знани по вриједним и марљивим мјештанима, добрим пољопривредницима и виноградарима, али и по бројним интелектуалцима који су оставили трага у просвјетној и културној историји Црне Горе. Међу њима се налазе и двојица са истим именом: Никола М. Рацковић, познати просвјетни посленик из XIX и с почетка XX вијека, и Никола К. Рацковић, филозоф и пјесник, лексикограф и биограф - наш савременик. Стваралаштво оба ова заслужна Рацковића, скренуло је нашу пажњу, па смо прије једну деценију дали био-библиографски портрет Николе М. Рацковића[1], а сада то чинимо о млађем - Николи К. Рацковићу.

Никола К. Рацковић, рођен је 27. новембра 1935. године у породици Крста Рацковића[2] и Љубице, рођене Брновић (1901-1981), из Бобије. Био је

[1] Др Душан Ј. Мартиновић: *Никола М. Рацковић (1872-1916).* - У: ПОРТРЕТИ IV, Цетиње, 1991, стр. 137-147.

[2] Крсто Рацковић (1895-1940), учесник у Првом свјетском рату, био је храбар и достојанствен ратник. О њему је остала аутентична прича како је у једној од битака капетан од њега тражио да му доведе коња, али је он то одбио, рекавши му: "Нијесам дошао да водим коња већ да ратујем". Капетан је нашао другог коњово-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

седмо и најмлађе дијете својих родитеља.[3] Имао је свега пет година када му је отац умро. На оца му је остало само блиједо сјећање и лијепа ријеч о њему. Бригу о издржавању, подизању и васпитању дјеце преузела је мајка и то у веома оскудним условима. Никола је једино дијете у многочланој породици које се школовало и у томе су му поред мајке знатно помогла старија браћа. Дјетињство је провео у родним Берима у ратним условима. Тако је веома рано - на самом почетку живота искусио све горчине рата. То, као и чињеница да је његов брат Радован погинуо од бомбе, која је послије рата остала, утицало је, свакако, да Никола Рацковић заузме антиратни став, што је дошло до изражаја и у неким његовим стиховима.

Прва сазнања о свијету примио је од своје мајке од које је чуо мноштво народних пословица које су биле сигуран ослонац у замршеним и сложеним ситуацијама које живот намеће.

Основну школу је завршио у селу Круси. Учитељи су му били: Илија Бурзан, Радоје Ускоковић, Иво Мрковић - који је и сам писао пјесме, затим Милутин Раичковић. (У Берима је основна школа отворена тек 1955!).

Послије завршетка основне школе, наставио је школовање у оновременом Титограду, гдје је становао приватно ("на квартир"). Учио је Гимназију. Био је члан литерарне дружине "Његош", чији су чланови тада још били Предраг Голубовић, Веселин Брновић, Светозар Радоњић - Рас, Бранимир Шћепановић и др.

Матурирао је у Београду 1959. године и након тога се уписао на Филозофски факултет (филозофска група), на којему је дипломирао 1963. године. Школске ферије је проводио код родбине у питомим Берима, али и у Бобији код својих ујака. По завршетку студија, краће вријеме је радио као службеник у Предузећу саобраћаја у Титограду (1957-1958), а затим као референт за културу у Културно-просвјетној заједници Београд (1964-

---

ца али Крсту није заборавио оно противљење и одбијање. Када је из једног ватреног обрачуна требало извући сандук муниције, капетан је видећи у томе прилику да се реваншира, питао Крста да ли смије да ускочи у непријатељску ватру и извуче важан плијен. - Крсто је одговорио да смије, па макар се и не вратио жив. Пошло му је за руком да донесе сандук муниције и да остане жив. А када је капетан тражио од њега да му преда сандук како би муницију подијелио војницима, Крсто је такав захтјев одбио. Ако сам могао да извучем сандук из ватреног обруча - онда могу и да подијелим муницију, казао је Крсто Рацковић и подијелио муницију војницима. У некрологу објављеном поводом његове смрти, између осталог, пише: "Покојни Крсто био је дичан брат, угледан племеник и честит човјек" (*Зета*, Подгорица, 1940, бр. 27, 28. јула , стр. 5).

[3] Браћа: Ђоко (1919-1934), Радован (1930-1945), Зарија (1924-1997) и Митар (1927-1993); сестре: Јулка (1921-1935), Марија (1934 -), удата Радуновић, живи у Подгорици. Николин брат Митар је састављао стихове и са лакоћом их римовао; пјесме је писао по угледу на епску поезију. Братовљеве пјесме је Никола, заједно са Вукалом Ђерковићем, постхумно приредио и објавио под насловом *Гласови са родноī оīњиштā* (Београд, 1994).

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

1966), референт за образовање и културу Скупштине општине Палилула (1966), библиотекар и уредник Трибине "Три" у Народној библиотеци "Милутин Бојић" (1966-1977), савјетник за библиотечко-информативну дјелатност у Уставном суду Југославије све до пензионисања (1977-1992). Као што се види, Н. Рацковић је своју радну каријеру провео, углавном у Београду и тамо остао да живи, никада не прекидајући везе са Црном Гором.

Тихе нарави и приљежан, широке интелектуалне радозналости и стваралачких могућности, погодан за сарадњу, бивао је ангажован на многим капиталним пројектима као што су лексикографско-енциклопедијска и библиографска издања: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, од II тома, *Енциклопедија Југославије* II издање, том 2, 3 и 4; *Енциклопедија Његош*, *Енциклопедија Црне Горе* (I том). Члан-сарадник је од 1974. године и стални члан-сарадник Матице српске од 1995. године; члан Удружења књижевника Србије од 1992. г., дописни члан Хегеловог друштва од 1995, члан Одбора Лексикографско-библиографског одјељења Матице српске од 1999. године.

Као сарадник и уредник за црногорску књижевност за *Leksikon pisaca Jugoslavije* написао је и уредио безмало 300 одредница - биобиблиографија истакнутих и мање познатих стваралаца из Црне Горе, међу којима лексикографским одредницама има и оних које се први пут појављују, њему захваљујући. На тај начин је дао значајан допринос скидању прашине заборава са низа завичајних заслужника и црногорских књижевних и културних појава.

Стручни сарадник је гласила Савета академија наука и уметности СФР Југославије (Београд, 1956); Bulletin scentifique, Section B: Sciences humaines (Београд-Загреб, 1971-1975). Један је од организатора Првог радног савјетовања студената Југославије (Сарајево, 1962). У НИН-у је 3. новембра 1961. године иницирао оснивање "Његошеве награде", која је први пут додијељена 1963. године. Учествовао је на више стручних и научних скупова у земљи, а боравио је туристички у више земаља Европе и Африке. Све је то, дакако, ширило његове спознајне хоризонте и интелектуалну радозналост.

Као што је широка лепеза Рацковићевих радних мјеста и професионалних активности, још је шири спектар његових стваралачких дјелатности. Бави се књижевношћу, филозофијом, лексикографијом и библиографијом и из тих области објавио је више књига и брошура; расправа, чланака и књижевних радова у разним периодичним црногорским и јужнословенским публикацијама: *Побједи*, *Просвјетном раду*, *Омладинском покрету*, ревији *Овдје*, НИН-у, *Odjek*-u, *Monitoru*, *Telegramu*, *Задрузи*; часописима: *Библиографском вјеснику*, *Васпитању и образовању*, *Стварању*, *Сусретима*, *Мостовима*; затим, београдској и хрватској штампи: *Раду*, *Борби*, *Политици*, *Политици експресу*, *Нашој борби*, *Нашем путу*, *Studentu*, *Knji-*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ževnim novinama, Književnoj kritici, Комунисту, Библиотекару; сарађивао је потом у *Dijalektici*, часопису *Naše teme, Oku, Sudskoj praksi, Socijalizmu, Kulturi, Правној мисли, Градини, Sociološkom biltenu, Gledištima, Razvitku, Републици, Полису* и др., потписујући се пуним именом и презименом или иницијалима: Н.Р., Н. Рћ и Ни. Рћ.

Пјесме је почео да пише још у основној школи. Пресудан утицај на његово пјесничко стварање имао је раније поменути брат Митар, који је исто био пјесник. Као гимназијалац активно је учествовао у литерарној дружини, и тада је почео да објављује пјесме. Прву пјесму *Питам* објавио је 1955. године. Уз пјесму је слиједио коментар књижевника Божа Булатовића, који за Рацковићеву пјесму каже да је одличан медаљон да би тридесетак таквих минијатура чинило збирку која би нашла мјесто у свакој библиотеци. Ево, шта Булатовић дословце каже:

> "Ових шест стихова су одличан медаљон. Оваквих тридесет минијатура чине солидну збирку која би ти прибавила картон, у многим библиотекама."[4]

Учествовао је на првој смотри младих писаца главних градова ондашње Југославије (Београд, 1956). Било је замишљено да се ова књижевна манифестација одржава сваке године поводом ослобођења Београда. Одржана је, међутим, само једном.

Рацковић је 1958. године добио награду Савјета за културу Народне Републике Црне Горе.

Од прве објављене пјесме до појаве прве Рацковићеве збирке пјесама 1990. године протекло је три и по деценије. Има неке симболике у чињеници да је Никола Рацковић прву своју пјесму обзнанио под именом Питам! Од тада је стално остао запитан над свијетом у коме живи, а из таквог односа према свијету, из такве упитаности настала су његова каснија пјесничка дјела: *Шта је у питању, Трећа тачка, Ознаке* и др. Мјеродавни критичари су позитивним рецензијама освијетлили необично и оригинално Рацковићево пјесништво. Књижевни критичар Миодраг Мркић у својој књизи *Поетика древног и модерног, 1* (Београд, 1992) преко педесет страница је посветио анализи Рацковићевих пјесничких дјела, сматрајући да је он у књижевности увео нови жанр - а то су "питања". Мркић акрибично и обавијештено, са доста научне информације, инструктивно расправља о теми да би на крају уствpдио да Рацковић у ствари конституише и инаугурише својом књигом *Шта је у питању* - и питање као књижевни жанр, што ће рећи да он уводи "као малу форму, кратку форму" у нашу пјесничку праксу и пјесничку теорију. О Рацковићевој књизи стихова "Трећа тачка" надахнуто је писала академик проф. др Ранка Куић. Између осталог, она каже:

---

[4] Божо Булатовић: *Књижевни радови наших ђака: Неочекивани Титограђани.* - Просвјетни рад, 1. марта 1955, бр. 3, стр. 7.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

"Суочивши се са целокупном нашом данашњом стварношћу у свој њеној политичкој, друштвеној, животној комплексности, логичности и озбиљности, нелогичности и неозбиљности - с једне стране, и проблемом постојања човека уопште, Рацковић је - дубоко спознавши сва њена обележја и суштине, прибрано и мирно, врхунски зрео и без озлојеђености (што је својствено мудрознанцу) изнио своја запажања, језиком чистим, лепим и свежим (какав је својствен људима чистог и недирнутог предела из којега је и сам поникао), запажања до којих је дошао својим бистрим очњим видом, ничим незакритим (како год што је бистро око горских вода) његова завичаја."[5]

Р. Куић даље истиче да нас је Никола Рацковић даривао таквом књигом, која почев од наслова, опомиње на пребогату "мада невероватно економично изложену садржину својих sententiae" (мисли), давши јој наслов као сажета, као свеколики резултат својих размишљања, па нас даље од наслова води у садржину књиге.... Рацковићеве пјесничке опаске, уочавања, духовите каламбуре, виспрена поигравања ријечима и вишезначне стихове - лаконски изречене, општих обриса, као жилетом исклесаних - читалац хрли напросто да "прогута" у једном даху, очаран чињеницом да је опсег књиге свега тридесетак страна на којима су исписани стихови чији број, по страници не прелази шест, а понекад фигурира само један једини стих - констатује Куићева, и додаје да је књига прожета "густим хумором, иронијом и сатиром", па јој се читалац "неминовно мора вратити поновном прочитавању због вишезначности текста", упоређујући Рацковићеве стихо-афоризме са афоризмима славног енглеског пјесника - метафизичара Џона Дона.[6]

Рацковић је по образовању и основној вокацији филозоф. Написао је многе прилоге и приказе из своје струке, што се најупечатљивије види из његове библиографије коју доносимо у прилогу. Уз то, објелоданио је и двије књиге из те области: *Ознаке* (Београд, 1994) и *Филозофска мисао у Црној Гори* (Цетиње, 1994). За Рацковићеву књигу *Ознаке*, филозофски фрагменти, рецензију је написао проф. др Миодраг Цекић, која је објављена као предговор књизи, и то је један од посљедњих Цекићевих радова, за које овај познати српски филозоф тврди двије битне ствари: 1. да су фрагменти (књига садржи преко 140 фрагмената) филозофски и 2. да су оригинални, те да су: "теме на које се фрагменти односе еминентно филозофске", тврди професор Цекић и закључује:

"Највећа вредност ових Рацковићевих фрагмената је у томе што су то самостална ауторова размишљања, проистекла из сопственог ума и душе, а не из литературе, она су самостална, јер доносе нешто ново у односу на оно што је дато у литератури".

---

[5] Ranka Kuić: *Nikola Racković: Treća tačka. Književna zajednica Zvezdara, Beograd, 1990.* - Odjek, Sarajevo, 1991, br. 15/16, 1-30. septembar, str. 10.

[6] *Ibidem.*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Са проф. Цекићем дијели мишљење Првослав Ралић, истичући да је Рацковићев филозофски спис "пун значења" и да је "његова највећа вредност у томе што је у једном броју својих фрагмената изашао из рутине свакодневице и школске филозофије и поставио питање, изнио тезе, ставове, недоумице", апелујући на аутора да настави да пише филозофске фрагменте и тако своју "раскошну моћ за филозофски критички и нови фрагмент" довео до цјелине.[7]

Године 1994. Национална библиотека Црне Горе објавила је Рацковићеву књигу *Филозофска мисао у Црној Гори*, у којој је аутор на прегледан начин, послије уводног слова, кроз тринаест основних поглавља изложио развој филозофске мисли у Црној Гори од најстаријих времена (Превалис, Дукља, Зета) до најновијег доба, дајући на крају Закључак и библиографију коришћених радова (257 наслова у попису литературе). Рацковић је са познавањем и научним утемељењем посветио пажњу доминантној филозофској проблематици и специфичностима филозофског мишљења у Црној Гори. Треба рећи да је ова књига била првобитно намијењена као тема за докторску дисертацију ауторову на Филозофском факултету у Никшићу.

О овој Рацковићевој књизи, стручна и научна јавност је до сада дала мјеродавни суд. Више компетентних аутора (Стево Никић, Адам Нинковић, Првослав Ралић) књигу су анализирали и позитивно оцијенили као ваљани научни допринос развитку филозофске мисли у Црној Гори.

Овом својом студијом Никола Рацковић је до сада дао најпотпунију и најстудиознију књигу о развитку филозофске мисли у Црној Гори. О овој књизи "нашег плодног мислиоца", П. Ралић је казао да је она "изванредан развијен хипотетички оквир за будуће томове филозофске мисли Црне Горе. У њој су сви важнији стубови тог стваралаштва".[8]

Завршићемо, на крају, о овој Рацковићевој књизи његовим ријечима:

> "Превага етничко-моралне проблематике довела је до једне особености у црногорском филозофском насљеђу. Наиме, на питање у чему је специфичност филозофске мисли у Црној Гори, најкраћи одговор гласи: чојство. Чојство је специфичан систем моралних норми и моралних вриједности. Ако се у контексту црногорског филозофског насљеђа суштина чојства манифестује у томе како да браним другог од себе, онда прво и најважније питање које се у вези са моралом поставља јесте: како бити први. То: како бити први, даје одговор на питање: како је морал могућ. И управо у томе како да браним другога од себе и како да будем први у ос-

---

[7] Првослав Ралић: *На путу до истине: Никола Рацковић, Ознаке - филозофски фрагменти. Књижевна заједница Звездара, 1993.* - Просвјетни преглед, 1995, бр. 1878 (3), 31. јануар, стр. 13.

[8] Првослав Ралић: *Црногорско филозофско насљеђе: Никола Рацковић, "Филозофска мисао у Црној Гори". Издавач: Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић" - Цетиње, 1994* - Гласник Народне библиотеке "Радосав Љумовић", Подгорица, 1995, бр. 3, стр. 127.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

тваривању морала крије се специфичност филозофске етичке мисли у Црној Гори".[9]

Рацковићев лексикографски рад траје већ више година. Као сарадник Матице српске подстакнут је да напише лексикон црногорске културе - први те врсте у Црној Гори. Рад на лексикону културе једног народа врло је сложен, полуфункционалан и одговоран дугорочни посао, који, по правилу, обављају експертски тимови увјежбаних стручњака из разних научних и умјетничких дисциплина. Никола Рацковић је увиђајући насушну потребу код нас за једним таквим лексикографским издањем, које би обухватило све видове културног стваралаштва на тлу данашње Црне Горе, предано радио готово двије деценије, скупљао грађу, одабирао и систематизовао податке за релевантне појмове и личности везане за црногорско културно насљеђе, и, напокон, осмјелио се да рукопис припреми за штампу. Тај значајни пројекат реализовала је Централна библиотека Црне Горе на Цетињу обзнанивши га под називом *Prilozi za leksikon crnogorske kulture* (Цетиње, 1987). Колико је то био тежак, мукотрпан и одговоран задатак довољно је подсјетити да су у Рацковићевом лексикону заступљени ствараоци из свих области знања, књижевници, журналисти, публицисти, научници, умјетници и друге креативне личности, затим, појмови, правци, појаве, културно-историјски споменици, и то у временском распону од најстаријих времена - илирских, грчких, романских, старословенских, византијских, итд - до 1985. године. - Све је то ваљало конципирати, обухватити, аршинима савремене науке измјерити и интерпретирати. Ваљало је, дабоме, обухватити црногорске ауторе који живе и раде у Црној Гори, дакако, и оне поријеклом из Црне Горе који живе ван њених граница, без обзира да ли је њихово стваралаштво везано за Црну Гору, што није био лак и једноставан посао. За полазни критериј у Рацковићевом избору појединих аутора била је управо књига. Наиме, обрадио је све оне писце који су написали и објавили макар једну књигу, а онда је по лексикографским стандардима изнио био-библиографске податке о заступљеним ствараоцима.

Укратко, Рацковићеви *Prilozi...* садрже 2.064 одреднице, од којих 529 о појмовима, правцима и процесима, називима серијских публикација (листовима, часописима и осталој периодици) и споменицима културе (покретним и непокретним) и 1.535 о личностима- ствараоцима у области филозофије, науке, културе - ријечју из свих облика друштвене свијести.

И поред тога што је Рацковићев рукопис прошао двије-три фазе рецензирања од 16 мјеродавних стручњака и од стране два редактора, *Лексикон* није као пионирско дјело лишен многих слабости и мањкавости. Стога је договорено са аутором да и даље ради на допунама и комплетирању прве верзије како би се на свјетлост дана појавио цјеловити и свеобухватни *Лексикон културе Црне Горе*. Рацковић савјесно обавља измјене и допуне,

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

[9] Н. Рацковић: *Филозофска мисао у Црној Гори*, Цетиње, 1994.

тако да друго издање његове лексиконске књиге можемо очекивати на почетку трећег миленијума (током 2003!)....

Никола Рацковић се огледао и као библиограф. Написао је и објавио више био-библиографија, библиографија и библиографија у *Библиоīрафском вјеснику*, *Сīварању* и др. часописима. Посебан је његов допринос као спољњег сарадника на мултидисциплинарном пројекту *Црноīорска библиоīрафија 1494-1994. īодина*. У оквиру ове вишетомне едиције (до 2000. године штампано је 25 књига енциклопедијског формата, са преко 185.000 библиографских јединица), Рацковић је самостално или у коауторству написао три волуминозне књиге: ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА, Том III - књ. 4. Расправе, чланци и књижевни прилози у серијским публикацијама 1919-1920 (Цетиње, 1993); ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА, Том III - књ. 5. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1930-1935 (Цетиње, 1996), у коауторству са Видаком Рајковићем, и ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА, Том III - књ. 9. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1956-1960 (Цетиње, 2003). У назначеним књигама овог капиталног пројекта, Рацковић је марљиво и сериозно претражио преко 200 периодичних (серијских) публикација, црногорских и јужнословенских, и из њих ексцерпирао преко 30.000 бфј, идентификовао бројне ауторе са иницијалима и шифрама, избиљежио неопходне анотације тамо гдје је било то потребно; извршио класификацију библиографске грађе по систему Универзалне децималне класификације, урадио предвиђене регистре, и тако, попут професионалног библиографа обавио и истраживања, извршио систематизовање и приређивање рукописа за штампу, заузимајући на тај начин истакнуто мјесто у ретроспективној библиографији и културној историји Црне Горе.

II БИБЛИОГРАФИЈА

II-1 *Моноīрафске īубликације*

1. ШТА ЈЕ У ПИТАЊУ. Збирке свагдашњих питања. - Београд, Запис, 1982, 130 стр.; 17 цм.
2. PRILOZI ZA LEKSIKON CRNOGORSKE KULTURE. - Cetinje, Centralna narodna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", 1987, 227 str.; 28 cm.
3. ТРЕЋА ТАЧКА. Стихови. - Београд, Књижевна заједница Звездара, 1990, 38 стр.; 17 цм.
4. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Том III, књ. 4: РАСПРАВЕ, ЧЛАНЦИ И КЊИЖЕВНИ РАДОВИ У СЕРИЈСКИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА 1919-1929. - Цетиње, Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", 1993, 318 стр.; 29 цм.
5. ФИЛОЗОФСКА МИСАО У ЦРНОЈ ГОРИ. - Цетиње, Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", 1994, 132 стр.; 20 цм.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

6. ОЗНАКЕ, Филозофски фрагменти. - Београд, Књижевна заједница Звездара, 1994, 30 стр.; 17 цм. На књизи је год. изд. 1993. Противуречна суштина ствари [предговор] проф. др Миодраг Цекић.
7. ДРВО ИЗ ЗАВИЧАЈНОГ ДВОРИШТА. Студија о односу филозофског и поетског у стиховима Ђока Стојичића са Библиографијом о његовом песништву. - Крушевац, Багдала, 1994, 114 стр.; 21 цм.
8. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Том III, књ. 5: РАСПРАВЕ, ЧЛАНЦИ И КЊИЖЕВНИ РАДОВИ У СЕРИЈСКИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА 1930-1935. - Цетиње, Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", 1996, 544 стр.; 29 цм. У коауторству са Видаком Рајковићем.
9. НАСЛАГЕ. Стихови (Предговор) Горан Секуловић. Подгорица, Народна библиотека "Радосав Љумовић", 2000, 63 стр.
10. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Том III, књ. 9: РАСПРАВЕ, ЧЛАНЦИ И КЊИЖЕВНИ РАДОВИ У СЕРИЈСКИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА 1956-1960. - Цетиње, Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", 2003 (у штампи).
11. ЈУГОСЛОВЕНСКА ИЗДАЊА ЊЕГОШЕВИХ ДЈЕЛА, БИБЛИОГРАФИЈА. - Цетиње, Централна народна библиотека "Ђурђе Црнојевић", 1997, 136 стр.; 24 цм.

II - 2 *Чланци. Осврти. Коментари. Пјесме. Прикази*

1. [*Дискусија*]. - У: Прво радно савјетовање студената Југославије, Сарајево 1962. – Загреб, 1964.
2. *Проучавање социјалистичког морала ("О социјалистичком моралу", зборник радова, Београд 1965).* - Социјализам, VIII/1965, бр. 4, стр. 578-580.
   Приказ.
3. *Прилог проучавању радничког покрета (Сулејман Рецепагић: Раднички и народни покрети Латинске Америке, Београд, 1965).* - Социјализам, VIII/1965, бр. 9, стр. 1208-1209.
   Приказ.
4. *Одбрана праксе и принципа Париске комуне (Светозар Марковић: Париска комуна и Интернационала, Београд, 1965).* - Социјализам, VIII/1965, бр. 12, стр. 1635-1636.
   Приказ.
5. *Вера у моћ науке. Рако Томовић: Пресудни час науке, Београд.* - 1965. - Политика, LXII/1965, бр. 18706, 31. X, стр. 16; бр. 263, стр. [12].
   Приказ.
6. *Аргументи и закључци.* - Књижевне новине, 27. XI 1965, бр. 263, стр. [12].
   Коментар.
7. *"Бирократија и технократија" I и II. Избор текстова. Београд 1966.* – Рад, 3. II 1967, бр. 5, стр. 9.
   Приказ.
8. *Карл Маркс - Фридрих Енгелс: Рани радови, 3. изд. Загреб, 1967.* - Социјализам, X/1967, бр. 12, стр. 1602-1604.
   Приказ.
9. *В.И. Ленин: О Марксу и марксизму, Београд, 1966.* - Рад, 14. IV 1967.
   Приказ.
10. *Страни писци - Књижевни лексикон.* - Култура, 1968, бр. 2/3, стр. 245-246.

NACIONALNA BIBLIOTEKA ĐURĐE CRNOJEVIĆ

11. *Владимир Филиповић: Новија филозофија запада.* - Култура, 1968, бр. 2/3, стр. 247-248.
Приказ.
12. *Роберт Ескарпи: Отворено писмо Боју.* - Социјализам, XII/1969, бр. 7/8, стр. 1059-1060.
Приказ.
13. *Жан Фурастије: Цивилизација сутрашњице.* - Социјализам, XII/1969, бр. 1, стр. 133-135.
Приказ.
14. *Естетичке перспективе (Др Душан Недељковић: Хегелова естетика, Марксови основи естетике и данашње естетичке перспективе, Београд, 1970).* - Комунист, 5. XI 1970, бр. 711, стр. 21.
15. *Религија и атеизам (Др Есад Ћимић: Драма атеизације, Сарајево 1971).* - Борба, 27. XI 1971, бр. 327, стр. 8.
Приказ.
16. *Група аутора: Савремена филозофија, Београд, 1970.* - Социјализам, XIV/1971, бр. 11/12, стр. 1441-1442.
Приказ.
17. *Дијалектика и пракса (Др Глиторије Зајечарановић: Дијалектика немачке класичне филозофије, Нови Сад 1971).* - Борба, 13. V 1972, бр. 130, стр. 8.
Приказ.
18. *Филозофија као координација вредности. Жан Пијаже: Мудрост и заблуде филозофије.* - Култура, 1972, бр. 18, стр. 251-254.
Осврт.
19. *Слободан Томовић: Његошева луча и вјечна зубља Његошева.* - Социјализам, XV/1972, 7/8, стр. 925-927.
20. *Цјеловитост Његошеве мисли (Душан Недељковић: Његош филозоф ослободилачког хуманизма, Београд 1973).* - Стварање, XXIX/1974, бр. 3, стр. 397-398.
Приказ.
21. *Незаобилазно филозофско дјело (Хегел: Феноменологија духа).* - Стварање, XXIX/1974, бр. 10, стр. 1295-1296.
Приказ.
22. *Прилог марксистичкој литератури (Др Ристо Тубић: Енциклопедијски рјечник марксистичких појмова, Сарајево 1974).* - Побједа, 24. V 1975, бр. 3490, стр. 12.
23. *Филозофски погледи Светозара Марковића (Др Хенрик Писарек: Филозофија Светозара Марковића, Нови Сад 1974).* - Побједа, 2. VIII 1988, бр. 3550, стр. 6.
Приказ.
24. *Филозофски смисао врлине (Цицерон: Расправе у Тускулу, Београд 1974).* - Стварање, XXX/1975, бр. 4, стр. 660-661.
25. *Дуализам филозофског мишљења (Жан Жак Русо: Вјероисповијест савојског викара, Београд 1975).* - Стварање, XXXI/1976, бр. 4, стр. 601-603.
Приказ.
26. *Марксистичка етика (Др Вуко Павићевић: Основи етике, Београд 1974).* - Стварање, XXX/1975, бр. 7, стр. 1098-1099.
Приказ.
27. *Антрополошке студије (Бронислав Малиновски: Магија, наука и религија).* - Стварање, XXVIII/1973, бр. 7, стр. 974-976.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Приказ.

28. *Универзалност филозофског мишљења (Вујадин Јокић: Филозофске и књижевно-критичке расправе, Приштина 1975).* - Стварање, XXXI/1976, бр. 8/9, стр. 1257.
Приказ.
29. *Јован Стефановић Балевић.* - Библиографски вјесник, VII/1978, бр. 3, стр. 51-52.
Био-библиографија.
30. *Књиге и читање (Чедомир Мирковић: Писци, књиге, читаоци, Београд, 1978).* - Стварање, XXXIII/1978, бр. 12, стр. 1743-1744.
Приказ.
31. *Друштвена реалност религије (Оснивачи великих религија, Београд, 1978).* - Стварање, XXXIV/1979, бр. 4, стр. 679-680.
Приказ.
32. *Прилог марксистичкој теорији револуције (Првослав Ралић: Нове људске потребе и револуција).* - Књижевна критика, X/1979, бр. 4, стр. 94-96.
Приказ.
33. *Прилог био-библиографији др Николе Шкеровића.* - Библиографски вјесник, IX/1980, бр. 1, стр. 131-136.
34. *Мемоари научника (Михајло И. Пупин: Са пашњака до научењака).* - Стварање, XXXV/1980, бр. 1, стр. 109-110.
Приказ.
35. *Филозофија смисла (Др Богдан Шешић: Човек, смисао и бесмисао, Београд 1977).* - Књижевна критика, IX/1978, бр. 3, стр. 110-111.
Приказ.
36. *Прилог проучавању црногорске периодике (Радивоје Шуковић: Црногорски алманаси и календари).* - Стварање, XXXVI/1981, бр. 3, стр. 400-401.
37. *Прилог библиографији црногорских библиографија (1961-1981).* - Библиографски вјесник, XIII/1984, бр. 2, стр. 57-89.
38. *Персоналне библиографије.* - Библиографије црногорских писаца у периодичним публикацијама. - Стварање, XXXIX/1984, бр. 6, стр. 849-859.
39. *Значај Љетописа попа Дукљанина са филозофског становишта.* - Библиографски вјесник, XIII/1984, бр. 3, стр. 295-299.
Објављено и у зборнику др Слободана Калезића: "Црногорска књижевност у књижевној критици", Никшић, 1990.
40. *Вујадин Јокић: Филозофија и поезија. Београд, Нова књига, 1986.* - Васпитање и образовање, XIII/1987, бр. 3, стр. 98-99.
Приказ.
41. *Стваралаштво у развоју.* - Побједа, 21. V 1988, бр. 8066, стр. 13.
42. *Od samosvojnosti do osmišljavanja. Marginalije uz crnogorsko kulturno nasljeđe.* - Oko, 23. III - 6. IV 1989, str. 10.
43. *Dejstvo odluka ustavnih sudova. Bibliografija.* - Pravna misao, Sarajevo, 1984, br. 5/6, str. 107-108.
44. *Библиографија радова о уставном судству Југославије (1963-1983).* - Судска пракса, IV/1984, бр. 11, стр. 87-[98].
45. *Историја филозофских проблема (Вилхелм Винделбанд: Повијест филозофије, књ. I-II, Загреб, Напријед, 1988).* - Стварање, 1989, бр. 8/9; Васпитање и образовање, 1989, бр. 4, стр. 113-114.
Приказ.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

46. *Морална снага ријечи Петра I (Чедомир М. Лучић: Моћ ријечи Петра I. Никшић, Универзитетска ријеч, 1987).* - Библиографски вјесник, 1989, бр. 1/2/3, стр. 269.
47. *Прве штампане књиге. "Издања Ђурђа Црнојевића 1494-1496", Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње, 1989.* - Борба, 21. XII 1989, бр. 355, стр. 10.
48. *Библиографија Миленка Ратковића.* - У: Љубиша Рајковић Кожељац: Књижевно стваралаштво Миленка Ратковића, Београд, Ново дело, 1988. - 166 стр.
Библиографија Миленка Ратковића је на стр. 111-166. и обухвата 1.413 јединица.
49. *Црна Гора у својој прошлости и садашњости. Том IV, књ. 1. Библиографија. - Цетиње, Централна библиотека СР Црне Горе, 1991, 243 стр.* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 2/3, стр. 167-169.
Приказ.
50. *Феноменологија у Југославији. Библиографски рад Добрила Аранитовића.* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 2/3, стр. 169-170.
Приказ.
51. *Прва прозна драматизација Његошеве Луче (Слободан Томовић: Сатана против Бога. Плав, Удружење завичајних стваралаца, 1989).* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, стр. 183.
Приказ.
52. *Светозар Радоњић Рас: Стваралаштво и стварност. - Пљевља, Међурепубличка заједница за културно-просвјетну дјелатност, 1990.* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, стр. 184.
Приказ.
53. *Милорад Р. Блечић: Нова виђења. - Београд, Књижевна заједница Звездара, 1990.* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, стр. 184.
Приказ.
54. *Вук Минић: Домаће и руске теме. - Никшић, Универзитетска ријеч - Тиват, Индок центар, 1990.* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, стр. 185.
Приказ.
55. *Сном захваћена стварност (Благоје В. Савић: Сан је видио све. - Београд, Књижевна заједница Звездара, 1990).* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, стр. 185.
Приказ.
56. *Митар Митровић: Глава у чорби. - Београд, Заједница књижевних клубова Србије, 1990.* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, стр. 186. -
Приказ.
57. *Мирко М. Костић: Валови лутања. - Тиват, Индок центар, 1990.* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, стр. 186.
Приказ.
58. *Лирски трактат о тјескоби (Василија Томичић-Тимотијевић: Нека ме ветрови однесу. - Београд, Књижевна заједница Звездара, 1991).* - Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 2/3, стр. 176-177.
Приказ.
59. *Др Душан Мартиновић. Био-библиографија.* - Библиографски вјесник, XII/1983, бр. 3, стр. 209-245; XXII/1993, бр. 1, стр. 11-34.
60. *Радови о Ровинском (П.А. Ровински и јужнословенске земље. Зборник радова. - Цетиње, Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", 1992, 130 стр.* - Библиографски вјесник, XX/1993, бр. 1, стр. 186-190.
Приказ.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

61. *Путеви писане ријечи. Трагом огласа.* - Библиографски вјесник, XX/1993, бр. 1, стр. 203-205.
О књижарским огласима.
62. *Принова међу периодичним публикацијама. Брезнички записи, Пљевља, година I, бр. 1, стр. 3-123; бр. 2, стр. 3-173; год. II, 1991, бр. 3, стр. 5-231.* - Библиографски вјесник, XXI/1992, бр. 1/2, стр. 120.
Приказ.
63. *Једном и никад. Драгољуб Ђокић: Кликтаво лужје. - Смедеревска Паланка, Књижевно-издавачка задруга "Пера Тодоровић", 1991.* - Библиографски вјесник, XXI/1992, бр. 1/2, стр. 120-121.
Приказ.
64. *Зачарани круг завичаја. Смиљана Ђуровић: Светац над Зетом. - Београд, Књижевна заједница Звездара, 1991.* - Библиографски вјесник, XXI/1992, бр. 1/2, стр. 121-122.
Приказ.
65. *База драгоцјених података. (Др Душан Ј. Мартиновић, др Радивоје Шуковић: Црногорска библиографија Том III - Књ. 2. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1886-1905. - Цетиње, Централна народна библиотека Републике Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", 1993. - 516 стр.).* - Библиографски вјесник, XXII/1993, бр. 2/3, стр. 164-166.
Приказ.
66. *Ка коријенима књижарства. Велимир Старчевић: Књига о Геци Кону. Београд, Просвета, 1992.* - Библиографски вјесник, XXII/1993, бр. 2/3, стр. 187-188.
Приказ.
67. *Библиографске биљешке.* - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 1, стр. 184-188.
Библиографски записи о 26 нових књига.
68. *Споменице преминулим члановима Црногорске академије наука и умјетности.* - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 2/3, стр. 205-210.
Приказ.
69. *Поуздани подаци. Милосав Калезић: Црна Гора и Крлежа I. Библиографија. - Цетиње, Централна народна библиотека Црне Горе, 1995.* - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 2/3, стр. 242; Борба, 14. XII 1995, Свет књиге IV.
70. *Јубилеј пљеваљске гимназије (Брезнички записи, Пљевља, II, бр. 3, стр. 5-231).* - Васпитање и образовање, 1992, бр. 4, стр. 110.
Приказ.
71. *Tvorci trajanja. Milenko Ratković: Knjigotvorci, Književna zajednica Trag, Titograd, 1991.* - Odjek, Sarajevo, XLIV/1991, 1-31. III, br. 5/6, str. 21.
72. *Ostaci vremena. Dimitrije Nastić: Kairo. Beograd, 1990.* - Odjek, Sarajevo, XLIV/1991, br. 3/4, 1-28, str. 20.
73. *Афористички клуб.* - Ужичке новине, 7. IV 1995, бр. 28, стр. 13.
Објављена три афоризма. У рубрици Афористички клуб.
74. *Три афоризма.* - Политика експрес, 32/1995, бр. 1332, стр. 29.
У рубрици Гонг.
75. *Поетска читанка. Манојле Гавриловић: Недеља у завичају, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.* - Борба, 11. V 1995. Свет књиге, III.
Приказ.
76. *Споменик у шибљу.* - Побједа, XIII/1956, 12. VIII, бр. 33, стр. 9.
Жабљак - престоница Црнојевића.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

77. *Два броја "Савременика"* . - Борба, 17. VIII 1995, Свет књиге, I.
Двоброј 28-29 и троброј 30-31-32.
78. *Медији и друштво. Горан Секуловић: Драж фалсификата. - Ријека Црнојевића, Ободско слово, 1994.* - Борба, LXXIII/1995, бр. 236, 24. VIII. Свет књиге.
79. *Истраживач и сведок. Павле Аполонович Ровински: Црна Гора у прошлости и садашњости I - IV. Цетиње - Нови Сад, 1994.* - Борба, 3. VIII 1995. Свет књиге.
Приказ.
80. *Тачка а простор. Саво Мартиновић: Хазардни рјечник, Графокомерц, Београд, 1994.* - Побједа, LI/1995, бр. 10498, 2. III, стр. 13.
Приказ.
81. *Трагови трајања. Василија Томичић - Тимотијевић: Вез на камену. - Никшић, Унирекс, 1994.* - Побједа, LI/1995, бр. 10600, 15. VI, стр. 10.
Приказ.
82. *Попис и опис.* - Побједа, XLVII/1993, бр. 9829, 13. IV, стр. 13.
Приказ Чешке библиографије о Црној Гори.
83. *Пораз побједе.* - Наша борба, LXXIII/1995, бр. 98, 9. V, стр. 10.
Поводом обиљежавања 50-годишњице побједе над фашизмом. Коментар.
84. *Трактат о достојанству. Đovani Piko dela Mirandola: Говор о достојанству човека. Београд, Филип Вишњић, 1994.* - Побједа, 51/1995, бр. 10628, 13. VII, стр. 12.
85. *[Две песме].* - Наш траг, Велика Плана, 1995, бр. 2, стр. 30.
Објављене су песме Обућар и Рат и град.
86. *Чекање. - У: Дан у коме данујем.* - Београд, Факултетски одбор Савеза студената Филолошког факултета, 1961, 10.
Пјесма.
87. *Zid i glava.* - Monitor, 30. VII 1993, str. 4.
Коментар.
88. *Прави човјек на правом мјесту.* - НИН, 16. X 1992, стр. 62.
Пјесма.
89. *Кокот.* - НИН, 18. IX 1992, стр. 62.
Пјесма. Објављена у рубрици *Сатирикон*.
90. *Исходиште рата.* - НИН, 2. X 1992, стр. 62.
Пјесма. У рубрици *Сатирикон*.
91. *Чудна нека логика.* - Борба, 23. VI 1989, стр. 7.
Поводом Ћосићеве "Беседе читаоцима" у Будви.
92. *Ми и Хегел. Добрило Аранитовић: Хегел у Југославији 1863-1990, Хегелово друштво, Београд, 1991.* - Борба, 27. II 1992, бр. 58, стр. 16-17.
Приказ библиографије.
93. *Територијалност умјесто објективности.* - Побједа, 13. III 1969, стр. 9.
О принципима израде Историје југословенских књижевности. Полемика.
94. *Преглед уџбеничке литературе. Др Душан Мартиновић - Марко Марковић: Црногорски уџбеници 1836-1981. Историјски преглед са библиографијом.* - Титоград, Републички завод за унапређивање школства, 1982. - Овдје, XVI/1984, бр. 181, стр. 19.
Приказ.
95. *Др Душан Ј. Мартиновић: Просвјета 1889-1901.* - Просветни преглед, 1980, бр. 1324, 18. IV, стр. 9.
Приказ.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

96. *Марксистичка теорија милитаризма.* - Палилула, Београд, 12. VII 1977, стр. 6.
Приказ дискусија на Трибини Три Библиотеке "Милутин Бојић" поводом књиге Ејуба Кучука: "Милитаризам" (Београд, 1977).
97. *Савремени књижевни преводиоци Југославије. Београд, Савез књижевних преводилаца Југославије, 1970.* - Овдје, Титоград, III/1971, бр. 22, стр. 14.
Приказ.
98. *"Просвјета и образовање у Црној Гори". Цетиње, 1969. године.* - Побједа, 8. II 1970, стр. 9.
Приказ.
99. *Михаел Соболевски: "Огулински процес Јосипу Брозу 1927". Издавач: Општински одбор СУБНОР-а, Огулин, 1968.* - Рад, 1968, бр. 22, 31. V, стр. 8.
Приказ.
100. *"СК у условима самоуправљања (Зборник текстова, Издавач "Култура", Београд, 1967).* - Рад, 23. III 1968, бр. 12, стр.
101. *СКЈ у новој револуционарној етапи" Издавач: Центар за марксистичко образовање РУ Нови Београд, Београд, 1967.* - Рад, 1968, бр. 18, 3. V, стр.9.
Приказ.
102. *"Културни живот", број 4/68.* - Рад, 1968, бр. 35, 23-29. VIII, стр. 8.
Приказ.
103. *U povodu jednog apela.* - Telegram, Zagreb, 14. IV 1967, br. 363, str.2.
О идеји југословенства. Полемика.
104. *"Београд у деветнаестом веку". Издавач Библиотека града Београда, Београд, 1967.* - Рад, 1967, бр. 24, 16. VI, стр.9.
105. *"Југославија - земља људи". Издавач: Графички завод Хрватске, Загреб, 1967.* - Рад, 1967, бр. 50, 15. XII, стр.9.
Приказ.
106. *Борис Крајгер: "О реформи". Издавач: "Комунист", Београд, 1967.* - Рад, 1967, бр. 20, 19. V, стр. 13.
107. *Хроника о селу. Милојко Ђоковић и Милан Ђоковић: "Село на раскршћу". Издавач "Вести" Титово Ужице 1967.* - Задруга, 1967, бр. 1181, 26. X, стр. 9.
108. *СССР - земља октобра (Група аутора - Издавач "Комунист", Београд, 1967).* - Побједа, 1967, бр. 2664, 2. XI, стр.9.
109. *Најбољима отказ!.* - Рад, 5. VIII 1966, бр. 31, стр.8.
О вишку просвјетних радника. Коментар.
110. *Јадни вуче, наша их навуче!.* - Рад, 15. VII 1966, бр. 28, стр.8.
Осврт.
111. *Никола Виторовић: "Ослободилачки фронт Јужног Вијетнама". Издавач: "Седма сила", Београд, 1966.* - Рад, 1966, бр. 29, 22. VII, стр. 8.
Приказ.
112. *Данило Радојевић: "Београд и његове улице". Издавач: "Туристичка штампа", Београд, 1966.* - Рад, 1966, бр. 45, 11. XI, стр.9.
113. *Nerealan zahtev.* - Odjek, Sarajevo, 1965, br. 16, 15. VIII, str. 12.
Полемика са Добрицом Ћосићем.
114. *А друга страна медаље?* - Рад, 1965, бр. 52, 24. XII, стр.8.
О културно-забавном животу запослене омладине.
115. *Jednostavan tretman položaja žene u jednom dijelu naše štampe.* - Telegram, Zagreb, VI/1965, br. 251, 19. II, str. 11.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

116. *Академски стил - за раднике. Др Михаило Марковић: "Основи марксистичког погледа на свет". Издавач: Раднички универзитет "Ђуро Салај", Београд, 1964.* - Рад, бр. 33, 13. VIII 1965, стр.8.
117. *Zbornik filozofskih dijaloga: "Prvo radno savetovanje studenata filozofije Jugoslavije", Zagreb, 1964.* - Student, 1964, br. 25, 3. XI, str.8.
Приказ.
118. *Забиљежено у Берима: Од недјеље до недјеље.* - Титоградска трибина, 1962, бр. 87, 16. VIII, стр. 4.
119. *На филозофији основана трибина "ЛОГОС".* - Студент, 1962, 29. IV, стр. 13. Без потписа. У рубрици "Хроника".
120. *За Његошеву награду.* - НИН, 3. XI 1961.
121. *Студија о сељаштву. Момчило Исић: Сељаштво у Србији 1918-1925. Београд, Институт за новију историју Србије 1995.* - Борба, 2. XI 1995, Свет књиге, стр. IV.
122. *Бесједе туђе. Радован Миладинов Штурановић: "Ријечи опроштаја". Београд, Култура, 1995.* - Побједа, 1996, бр. 10818, 25. I, стр.10.
123. *Др Душан Мартиновић (допуна и наставак био-библиографије). - Библиографски вјесник, XII/1983, бр. 3, стр. 209-234.* - Библиографски вјесник, XXII/1993, бр. 1, стр. 11-34.
124. *Светозар Радоњић-Рас: био-библиографија.* - Библиографски вјесник, XIV/1985, бр. 2, стр. 210-235.
125. *Филозофија у "Црногорској библиографији 1494-1994".* - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 2/3, стр. 39-44.
126. *Његош 1925. библиографија.* - Библиографски вјесник, XXIII/1994, бр. 3, стр. 77-92.
127. *Говор времена. Лазар Ђ. Радовановић: Камено огњиште, Обод, Цетиње, 1995.* - Борба, 22. II 1996, Свет књиге.
128. *Петокњижје Душана Мартиновића: Портрети стваралаца.* - Политика, XCII/1996, бр. 29531, 9. I, стр. 22. Потпис: Н.Р.
129. *Свитац у простору и времену. Првослав Ралић: Космички хербаријум. Песме. Ниш, 1995.* – Свитак, II, зима 1995, бр. 8, стр. 32.
130. *Др Радослав Вешовић: Толстој и проблеми моралног и религиозног васпитања, Подгорица 1994.* - Васпитање и образовање, 1996, бр. 1/2, стр. 110-112.
131. *In memoriam. Живот у складу с филозофијом. Десет година од смрти Вујадина Јокића.* - Библиографски вјесник, XXVII/1997, бр. 3, стр. 239-240.
132. *Библиографске биљешке (5).* - Библиографски вјесник, XXVII/1997, бр. 3, стр. 223-236.
133. *[Двије пјесме].* - Омладински покрет, XV/1956, бр. 24 (436), стр. 5.
Тешко је и *Минијатура.*
134. *Црна Гора.* - Сусрети, VI/1958, бр. 2, стр. 156.
Пјесма. Објављено и у зборнику пјесама Манојла-Мања Вукотића; "Црна Гора себе разговара", Београд, 1993, стр. 53.
135. *Свакодневна.* - Студент, XXIV/1960, бр. 16, 10. V, стр. 6.
Пјесма.
136. *Његош 1925. Библиографија (2).* - Библиографски вјесник, XXV/1996, бр. 1/2, стр. 5-10.
137. *Петар С. Брајовић. Био-библиографија.* - Библиографски вјесник, XXV/1996, бр. 1/2, стр. 41-71.

BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

138. *О једном примјерку Горског вијенца.* - Библиографски вјесник, XXV/1996, бр. 1/2, стр. 113-114.
139. *Прилог историји штампе. Милорад-Миња Филић: Српска штампа на Косову и Метохији (1871-1941). Грађа за историју и библиографију, Приштина 1995.* - Библиографски вјесник, XXV/1996, бр. 1/2, стр. 194-195.
Приказ.
140. *Приподно о непролазном. Каталог издања Удружених црногорских издавача на Међународном сајму књига у Београду, Подгорица 1995.* - Библиографски вјесник, XXV/1996, бр. 1/2, стр. 196-197.
141. *Библиографске биљешке.* - Библиографски вјесник, XXV/1996, бр. 1/2, стр. 197-205.
142. *Прилог културној историји. Станиша Војиновић: Библиографија часописа "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", књ. I-II, Београд 1997.* - Градина, XXXIII/1998, бр. 10/11, стр. 157-158.
Приказ.
143. *Библиографске биљешке.* (Прилози за текућу монтенегрину). - Библиографски вјесник, XXVI/1997, бр. 1/2, стр. 179-184.
144. *Каталог часописа Интди, Београд 1970.* - Библиотекар, XXII/1970, бр. 2, стр. 207.
ИНТДИ: Институт за научно-техничку документацију и информације.
145. *Лексикон писаца Југославије, Том IV, Нови Сад 1997.* (Библиографски запис). - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 2/3, стр. 199-200.
Приказ.
146. *Водич кроз филозофску и социолошку литературу. Библиографический указатель, Философия и Социология, Москва 1997.* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 2/3, стр. 200-201.
147. *Прилог филозофској лексикографији. Бранко Павловић: Филозофски речник, Београд 1997.* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 2/3, стр. 201-202.
Приказ.
148. *Библиографске биљешке (7). (Прилози за текућу монтенегрину).* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 2/3, стр. 229-237.
149. *Библиографски рад Данила А. Живаљевића.* - Библиографски вјесник, XXVIII/1999, бр. 1/2/3, стр. 57-61.
150. *Његош и филозофија.* - Библиографски вјесник, XXVIII/1999, бр. 1/2/3, стр. 119-120.
Чланак.
151. *Прилози о Пастернаку.* - Библиографски вјесник, XXVIII/1999, бр. 1/2/3, стр. 222.
Приказ часописа *Градина*, бр. 3/1998.
152. *Енциклопедија једног села.* - Библиографски вјесник, XXVIII/1999, бр. 1/2/3, стр. 223-224.
Приказ монографије о Брекову.
153. *Библиографске биљешке. (Прилози за текућу монтенегрину).* - Библиографски вјесник, XXVIII/1999, бр. 1/2/3, стр. 225-260.
154. *Опис минулог. Кратки опис о Зети и Црној Гори. Превео и приредио Божидар Шекуларац, Подгорица, ЦИД, 1998.* - Борба, LXXVII/1999, бр. 231, 19. VIII. Свет књиге, IV.
Приказ.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

155. *Поуздано и прегледно. Добрило Аранитовић: Подрински часописи 1920-1970. Библиографија. Шабац 1997.* - Борба, 9. X 1997. Свет књиге, IV. Непотписано.
Приказ.
156. *Писци и дјела: Лексикон писаца Југославије, Том IV, Нови Сад, Матица српска 1997.* - Побједа, 1998, бр. 11780, 29. IX, стр. 14.
Приказ.
157. *Радоје Радојевић 1922-1978. - Библиографија.* - Стварање, XL/1985, св. 2, стр. 261-267.
158. *Библиографске биљешке (3).* - Библиографски вјесник, XXV/1996, бр. 3, стр. 179-186.
159. *Милорад Р. Блечић: Моћ поезије, Београд, 1982.* - Библиографски вјесник, XII/1983, бр. 3, стр. 287. Потпис: Н.Р.
160. *Пушкин и Црна Гора.* - Побједа, 1999, бр. 12048, 6. X, стр. 27.
Пушкин у "Црногорској библиографији 1493-1993".
161. *Живот уткан у времену.* - Просвјетни рад, 1999, бр. 21/22, 21. XII, стр. 13.
Поводом 90-тог рођендана Живојина Бошкова.
162. *Др Вујадин Јокић: "Размеђа савремене филозофије". Приштина 1981.* - Библиографски вјесник, XI/1982, бр. 3, стр. 195.
163. *Библиографија и њени творци. (Сусрети библиографа '96. Зборник, Инђија 1997).* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 1, стр. 225-226.
Приказ.
164. *О једној скривеној библиографији (Уз књигу Чарлса Тилиа: Суочавање са друштвеном променом, Београд 1997).* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 1, стр. 27.
Приказ.
165. *Цетиње у времену (Др Душан Мартиновић: Туга феникса, Цетиње 1997).* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 1, стр. 227-228.
Приказ.
166. *Библиографске биљешке. (Прилози за текућу монтенегрину).* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 1, стр. 229-240.
167. *Данас.* - Стварање, XXXIX/1984, св. 11, стр. 144.
Садржи три пјесме: *Дашуми; Ништа; Данас.*
168. *"Зборник радова професора и сарадника Наставничког факултета", бр. 9, 1986.* - Библиографски вјесник, XVII/1988, бр. 2, стр. 364.
(Биљешка о појави зборника).
169. *Фердинанд Велц, Библиографија Црне Горе 1800-1912, Цетиње 1991.* - Васпитање и образовање, 1991, бр. 5/6, стр. 133-134.
Приказ.
170. *Рецепција Хегела у Југославији. Добрило Аранитовић: Хегел у Југославији 1863-1990. - Београд 1991.* - Мостови, Пљевља, XXV/1993, бр. 126/127, стр. 124.
Приказ.
171. *Монографија о Јовану Павловићу. (Др Душан Мартиновић- Радивоје Шуковић: Јован Павловић живот и дјело, Нови Сад- Цетиње 1988.* - Стварање, XLIV/1989, бр. 7, стр. 763-764.
Приказ.
172. *Саво Брковић. Прилози за библиографију.* - Стварање, XLI/1986, св. 8/9, стр. 1227-1232.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

173. *Приступ филозофији. (Вујадин Јокић: Увод у филозофију, Титоград 1983).* - Стварање, XL/1985, св. 4, стр. 539-540.
Приказ.
174. *По изгубљеном трагу.* - Сусрети, III/1955, бр. 4, стр. 289.
Пјесма.
175. *Да сам даук.* - Омладински покрет, XIV/1955, бр. 6, (11. III), стр. 6.
Пјесма.
176. *Лењинов однос према култури.* - Развитак, Београд, 1974, бр. 5, стр. 28-34.
Чланак.
177. *Neka zapažanja o večernjoj štampi.* - Naše teme, Zagreb, VIII/1964, br. 11 (71), str. 1877-1879.
178. *Психолошка основа руковођења.* - Рад, 1965, бр. 6, 5. II, стр. 10.
Осврт на књигу Харолда И. Левита: "Психологија за руководиоце".
179. *Карл Маркс: "Бирократија и јавност".* - Књижевне новине, 1966, бр. 270, 5. III, стр. 4.
Приказ.
180. *"Мала политичка енциклопедија".* - Рад, 1967, бр. 16, 21. IV, стр. 11.
Приказ.
181. *Један вредан прилог развоју етике код нас.* - Социолошки преглед, III/1968, бр. 1/2, стр. 121-123.
Осврт на књигу др Вука Павићевића "Основи етике".
182. *Dve korisne priručne knjige.* - Kultura, 1969, br. 5/6, str. 223-225.
Књига - Данко Грлић: "Лексикон филозофа" (Загреб, 1968), и "Велика епохина енциклопедија афоризама"(Загреб, 1968).
Приказ.
183. *Oleg Mandić: "Leksikon judaizma i kršćanstva".* - Dijalektika, Beograd, IV/1969, br. 4, str. 96-97.
184. *Проучавање социјалистичког морала.* - Социјализам. - VIII/1965, бр. 4, стр. 578-580.
Осврт на зборник "О социјалистичком моралу" (Београд, 1965).
185. *Систем вредности младе генерације.* - У: "Студија популације потенцијалних кандидата за питомце средњих војних школа и војних академија". - Београд, Центар за андрагошко-психолошка и социолошка истраживања у ЈНА, 1972, стр. 139-143.
186. *Вукова прослава само за писмене.* - Социјализам, VII/1964, бр. 5, стр. 709-710.
Осврт.
187. *O modernizaciji rada u našim bibliotekama.* - Kultura, 1969, br. 7, str. 232-235.
188. *Бранислав Малиновски: "Магија, наука и религија", Београд, 1971.* - Универзитет данас, 1973, 1/2, стр. 142-143.
189. *У славу пјесника.* - Борба, 1995, бр. 166, 15. VI. Свет књиге.
Биљешка о књижевној публикацији "Јесењин".
190. *"Скадарлија".* - Борба, 1995, бр. 194, 13. VII. Свет књиге.
Биљешка о истоименој публикацији.
191. *"Мостови".* - Борба, 1995, бр. 236, 24. VIII. Свет књиге. Потпис: Н.Р.
192. *Медији и друштво: Горан Секуловић, "Драж фалсификата", Ободско слово, Ријека Црнојевића, 1994.* - Борба, 1995, бр. 236, 24. VIII. Свет књиге, IV.
193. *Учење о највећем добру.* - Овдје, VIII/1976, бр. 87/88, стр. 18.
Приказ књиге: Марко Тулије Цицерон, "О крајностима добра и зла".
194. *Питам.* - Просвјетни рад, 1955, бр. 3, 1. III, стр. 7.
Пјесма. Са коментаром Божа Булатовића.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

195. *Без научних принципа.* - Побједа, 1969, 23. III, стр. 9.
Полемика. Поводом најновије изјаве проф. др Бошка Новаковића, уредника историје југословенске књижевности.

196. *Време и вредности. (Мирослав Ђуровић: Савремена црногорска поезија, Бијело Поље, Одзиви, 1974).* - Књижевна критика, VI/1975, бр. 1, стр. 123-124. Потпис: Н.Р.

197. *Одбрана мудрости и врлине (Платон: Одбрана Сократова. Критон. Федон. БИГЗ, Београд 1976).* - Књижевна критика, VIII/1977, бр. 3, стр. 109-110.

198. *Nužnost pesme (Momčilo Đerković: Kopno, Zagreb 1977).* - Književna kritika, VIII/1977, br. 3, str. 110.

199. *Школе у свом времену. Драгица Војиновић: Црногорске средњошколске споменице и годишњаци. Библиографија. Цетиње 1981.* - Васпитање и образовање, 1981, бр. 4, стр. 124-125.

200. *Прво радно савјетовање студената филозофије Југославије.* - Социолошки билтен, Београд, 1962, бр. 2, стр. 58-59.
Публикација је без ознаке мјеста, године и броја.
Издавач је Удружење студената социологије Београдског универзитета.

201. *"Пракса" бр. 4/1964 и бр. 1/1965. год.* - Гледишта, VI/1965, бр. 3, стр. 477-479.
Приказ часописа.

202. *Ličnost Karla Marksa. (Robert-Jean Longuet: Moj pradjed Karl Marx, Zagreb, 1979.* - Književna kritika, XI/1980, br. 5, str. 130-131.

203. *Филозофске идеје Стефана Зановића.* - Култура 011, Младеновац, III/1997, бр. 5, стр. 71-73.
Садржи и избор из мисли Стефана Зановића.

204. *Мисли.* - Развитак, Београд, 1973, бр. 6/9, стр. 32-33.

205. *Црногорска периодика.* - Просвјетни рад, 1986, бр. 5, 1. III, стр. 7.
Приказ библиографије Мирослава Лукетића, Олге Вукмировић: *Серијске публикације у Црној Гори.*

206. *Лексикон писаца Југославије.* - Побједа, 1998, 13. VIII, стр. 12.
Биљешка о IV тому. (Грешком) потписано: Ј. Г.

207. *Врата времена: Петар Ћетков Вујачић, "Дивља крушка", Будва 1996.* - Борба, 1997, 16. I. Свет књиге, II.

208. *Жива књига. "Косовско-метохијска обележја, Београд - Приштина 1997.* - Борба, 1998, 4. XII. Свет књиге III.
Приказ.

209. *Улица* . - Борба, 1997, 20. XI. Свет књиге, IV.
Пјесме.

210. *Темељи трајања. Библиографија "Просвјетног рада" 1967-1997. Подгорица 1998.* - Борба, 1999, 4. III. Свет књиге, IV.
Приказ.

211. *Разграђивање личности. Данило Ераковић: "Непостојећи људи", Београд 1994.* - Република, VII/1995, бр. 113, 1-15. IV, стр. 18.
Приказ.

212. *Стожерни појмови. Цветко Лаиновић: "Остатак мисли", Београд 1995.* - Борба, 1996, 12. XII. Свет књиге, IV.
Приказ.

213. *Шта је у питању.* - Забавни магазин, I/1996, бр. 10, стр. 50.
Из истоимене књиге. Избор питања сачинио Вељко Радовић. - Са биљешком о аутору.

214. *Замагљене перспективе. Др Данило Гашовић: "Царство несвјесног и метафизика људске душе" (друго издање). Нови Београд 1997.* - Борба, 1998, 21-22. IV. Свет књиге, IV.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Приказ.

215. *Сусрети струке. "Сусрети библиографа '96", Инђија 1997.* - Борба, 1998, 15. I. Свет књиге, III.
Приказ зборника.

216. *Асфалт за Бере.* - Побједа, 15. V 1997.
У рубрици "Писма читалаца". - Уз име погрешно стоји титула: др.

217. *Ратко Марковић Рићанин: "Говор материје".* - Побједа, 1998, бр. 11674, 15. VI, стр. 18. Потпис: Н.Р.

218. *У Берима је подигнута зграда основне школе.* - Побједа, 1955, бр. 10, 6. III, стр. 11. Потпис: Н.Р.
Информација. Исте године је почела са радом Основна школа у Берима.

219. *Милорад Р. Блечић: Вукова пјесмарица о биљкама. 2. проширено изд. - Београд, 1993.* - Реч критике, исто, стр. 158-161.

220. *Библиографски рад професора Андрије Стојковића.* - У: Живот и дјело Андрије Б.К. Стојковића, Београд, Хегелово друштво, 2000, стр. 13-14.

221. *Сталност промјена друштва и човјека - Чарлс Тили: "Суочавање са друштвеном промјеном", "Филип Вишњић" Београд 1997.* - Побједа, 1998, бр. 11525, 15. I, стр. 11.
Приказ.

222. *Библиографија издања Његошевих дјела на српском и хрватском језику.* - У: Енциклопедија Његош, I том, Подгорица, 1999, стр. 1001-1092.

223. *Морал је свему мјера.* - Полис, Подгорица, XL/2000, бр. 1689, 2. VI, стр. 42-43.
Разговор са Н. Рацковићем водио Душко Шиљак.

224. *Етичка мисао у Црној Гори. Реални морализам стварни хуманизам.* - Побједа, LVIII/2000, 6. V, стр. 26.

225. *200 година од рођења А.С. Пушкина: Пушкин у "Црногорској библиографији".* - Просвјетни рад, 2000, бр. 15/16, 15. XI, стр.9.

226. *[Афоризми].* - У: Витомир Теофиловић, Враг и шала, пола столећа српског афоризма, Београд, 2000, стр. [80].

227. *Његош и Словени /Димитрије Л. Машановић; приредио Радомир В. Ивановић. - Нови Сад: Змај, 2000 (Нови Сад: Scan Studio), 16 стр.; 24 цм. (Студије и огледи, књ. 3). Тираж 1000.* - Библиографски вјесник, XXX/2000, бр. 1/2/3, стр. 237.

228. *Стих и стварност. Рефлексије о свијету и човјеку у поезији Александра Ивановића.* - Побједа, LVIII/2001, бр. 12912, 24. XI, стр. 28.

229. *Пјесник филозоф. Милан Ф. Ракочевић: "Црногорски прометеј", Подгорица 1998.* - Побједа 1999, 17. III, 26.
Објављено као приказ а у ствари је из књиге пренијета рецензија.

230. *Милосав Калезић.* - Просвјетни рад, 2000, бр. 17/18, 18. XII, стр. 23.
In memoriam.

231. *Свијет и човјек.* - Побједа, 2000, 9. XI, стр. 27.
О животу и дјелу Вујадина Јокића.

232. *Библиографија сиžнализма.* - Библиографски вјесник, XXIX/2002, бр. 1, стр. 251.

233. *Библиографске биљешке.* - Библиографски вјесник, XXIX/2000, бр. 1, стр. 253-266.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

234. *Школске библиотеке и систем вриједности.* – Школско библиотекарство данас: са округлог стола одржаног 15. јануара 2001. у Подгорици. – Подгорица: Просвјетни рад, 2001, стр. 88-90.
235. *Уз друго издање "Дивљих крушака" Петра Вујачића.* У: Петар Ћетков Вујачић: Дивље крушке: Доживљаји и сјећања. 2. изд. - Београд, 2002, стр. 7-8.

II - 3 *Текстови објављени у Leksikonu pisaca Jugoslavije. - Нови Сад, Матица српска, поштис: Н. Р.*

Том II. Ђ-Ј, 1979.

ЂИЛАС, Милован, стр. 23-24.
ЂОНОВИЋ, Светозар – 33.
ЂУРЕТИЋ, Војин - 64-65.
ЂУРИШИЋ, Душан - 75-76.
ЂУРОВИЋ, Мирослав - 79-80.
ЂУРОВИЋ, Жарко - 81-82. - коаутор.
ГЛАВУРТИЋ, Миро – 232.
ГОЛУБОВИЋ, Предраг - 259-260.
ХОЏИЋ, Зувдија – 388.
ЈАБЛАН, Милорад – 505.
ЈАБЛАН, Радован – 505.
ЈОКИЋ, Вујадин - 591-592.
ЈОКСИМОВИЋ, Саво – 592.
ЈОВАНОВИЋ, Јагош - 605-606.
ЈОВОВИЋ, Ранко – 665.

Том II. К-Љ, 1987.

КАДОВИЋ, Павле – 20.
КАЈЕВИЋ, Фехим - 22-23. - коаутор.
КАЛЕЗИЋ, Милорад - 31-32.
КАЛЕЗИЋ, Слободан – 32.
КАЛЕЗИЋ, Василије - 32-33.
КИЛИБАРДА, Новак - 139-140.
КИНИК, Петар – 140.
КОМАТИНА, Милијана - 226-227.
КОСТИЋ, Душан - 289-294. - коаутор.
КРАЉ, Мило - 390-391.
КРЦИЋ, Шефкет – 414.
КРИВОКАПИЋ, Мирко – 432.
ЛАБУДОВИЋ, Спасоје – 561.
ЛЕКИЋ, Марјан – 631.
ЛЕКИЋ, Радован - 631-632.
ЛЕКОВИЋ, Милисав Б. – 632.
ЛОПИЧИЋ, Ђорђе - 676-677.
ЛОПИЧИЋ, Никола - 677-678 (Коаутор)
ЛУКЕТИЋ, Мирослав – 695.
ЉУМОВИЋ, Радосав - 721 (коаутор)

Том IV. - М-Њ. - 1997

МАГОВЧЕВИЋ, Јован – 23.
МАНДИЋ, Вељко - 85-86 (коаутор)
МАНОЈЛОВИЋ, Ананије – 91.
МАРИНОВИЋ, Јосип – 122.
МАРКОВИЋ, Божидар - 136 (коаутор)
МАРКОВИЋ, Исмет – 140.
МАРКОВИЋ, Василије – 170.
МАРКОВИЋ, Видак – 171.
МАРКОВИЋ-СТИЈЕНСКИ, Радуле – 179.
МАРКОВИЋ, Ана Марија – 184.
МАРТИНОВИЋ, Александар - 191-192.
МАРТИНОВИЋ, Драго – 192.
МАРТИНОВИЋ, Душан Ј. - 192-

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐA CRNOJEVIĆA

МАРТИНОВИЋ, Мираш - 194-195.
МАРТИНОВИЋ, Саво - 196-197.
МАРТИНОВИЋ, Саво М. – 197.
МАРТИНОВИЋ, Вељко – 197.
МАШАНОВИЋ, Димитрије Л. – 210.
МЕЂЕДОВИЋ, Авдо – 287.
МЕЂЕДОВИЋ, Јунус - 287-288.
МИЋОВИЋ, Милутин – 329.
МИЋУНОВИЋ, Радомир - 329-330.
МИЈАНОВИЋ, Милутин – 386.
МИЈУШКОВИЋ, Милисав - 373-374.
МИЈУШКОВИЋ, Мирко - 374 (коаутор)
МИЈУШКОВИЋ, Владимир – 375.
МИКОВИЋ, Дионисије - 381-382 (коаутор)
МИЛАТОВИЋ, Вук - 399 (коаутор)
МИЛИЋ, Владимир - 419 (коаутор)
МИЛИЋЕВИЋ, Будимир – 421.
МИЛИЋЕВИЋ, Љубислав - 422-423.
МИЛИЈА, Старац Милија, Милија Колашинац – 432.
МИЛОВИЋ, Јевто - 464-465 (коаутор)
МИЛОВИЋ, Милан - 465-466.
МИЛОВИЋ, Момир – 466.
МИЉАНОВ, Марко - 477-478 (коаутор)
МИЉКОВИЋ (Мирковић) Вуко – 485.
МИНИЋ, Серафин Рафаел – 491.
МИНИЋ, Војислав - 491-492.
МИНИЋ, Вук – 492.
МИШНИЋ, Веселин – 514.
МИТРОВИЋ, Митар А. – 432.
МОЈСИЈЕ из Будимља – 553.
МРКИЋ, Миодраг – 574.
НИКЧЕВИЋ, Војислав П. – 688.
НИКЧЕВИЋ-БРАЈОВИЋ, Радмила – 689.
НИКИФОР (XVI в.) – 690.
НИКОЛА (XVI в.) – 693.
НИКОЛИЋ, Драган – 704.
НИКОЛИЋ, Рајко – 718.
НИКОЛИЋ, Витомир – 720.
НИШАВИЋ, Благоје – 729.
НОВАКОВИЋ, Душко - 751-752.

Текстови објављени у Enciklopediji Jugoslavije 2. изд. Загреб, Југословенски лексикографски завод

ЦЕХОВИ И ЕСНАФИ: Црна Гора, Ц-Р. - Том 2, 1982, стр. 623.

ЦРНА ГОРА: Културно-образовне и сродне дјелатности: Раднички и народни универзитети. - Том 3, 1984, стр. 48.

ЦРНА ГОРА: Културно-образовне и сродне дјелатности: Остале културно-образовне институције. - Том 3, 1984, стр. 48.

ФИЛОЗОФИЈА: Црна Гора Ц-Р. - Том 4, 1986, стр. 168-169.

Гаврило Дожић, Том 4, 1986, стр. 323.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

III - 4 *РЕЦЕНЗИЈЕ (на књиīе)*

Смиљана Ђуровић: СВЕТАЦ НАД ЗЕТОМ (пјесме). - Београд, Књижевна заједница звездара, 1991. - 73 стр.
Рецензија, стр. 70-71.

Саво Мартиновић: МРТВИ УЗАО. Епиграми. - Београд: Графокомерц, 1994. – 80 стр.
Рецензија: *Мрīви узао* Сава Мартиновића, стр. 79.

Рагиб Сијарић: САНЏАЧКЕ ПРТИНЕ. (Пјесме). - Нови Пазар, Удружење писаца Санџака, 1994. - 64 стр. (Лат.)

Милан Ф. Ракочевић: ЦРНОГОРСКИ ПРОМЕТЕЈ. Покушај повезивања Његошеве филозофије. Фототипско изд. - Подгорица: ДОБ, 1998. - 220.
Рецензија Н.Р., стр. 220.

III - 5 Одреднице за *Енциклоīедију Црне Горе, Том I* (Подгорица, ЦАНУ, у припреми)

1. Антологија
2. Бан Митрофан
3. Барјактаревић Радомир
4. Бартулица Мстислав
5. Безаревић Вуко
6. Бјелица Димитрије
7. Бјелица Михаило
8. Блечић Милорад
9. Божовић Григорије
10. Божовић Петар
11. Божовић Тодор
12. Брајовић Радисав Раде
13. Брковић Јеврем
14. Бубања Војислав
15. Булајић Стеван
16. Булатовић Божо
17. Бурић Радомир
18. Вековић Дивна
19. Вешовић Марко
20. Вешовић Мирко
21. Вешовић Радоња
22. Вешовић Радослав - Јагош
23. "Вијести"
24. Вранеш Мирко
25. Вујановић Никола
26. Вујачић Мирко
27. Вујовић Милутин
28. Вујовић Раде
29. Вујошевић Иван
30. Вукотић Манојло
31. Вукчевић Јован
32. Газивода Михаило
33. Главуртић Миро
34. Доклестић Шпиро Л.
35. Драшковић Бранко
36. Драговић Вук
37. Драговић Милорад
38. Ђикановић Љубомир
39. Ђоновић Светозар
40. Ђукић Војислав
41. Ђурашевић Ђуро
42. Ђурашевић Саво
43. Ђуретић Јагош
44. Ђуровић Војислав
45. Ђуровић Димитрије
46. Ђуровић Мирослав
47. Ераковић Данило
48. "Завичај"
49. Ивановић Радомир
50. Идризовић Мурис
51. Идризовић Нусрет
52. Ичевић Вељко

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

III *ЛИТЕРАТУРА О НИКОЛИ РАЦКОВИЋУ*

1. А.: *Лексикон црногорске културе*. - Побједа, 7. XI 1987, бр. 7877, стр. 12.
2. БОГАВАЦ, М.: *Поетика народних умотворина. М.Мркић: Поетика древног и модерног, I и II*. - Просветни преглед, 8. XII 1992.
3. БОГАВАЦ, М.: *Азбучници поетике наше књижевности. М.Мркић: Поетика древног и модерног II*. - Јединство, 24-25. IV 1993, стр.9.
4. БРКОВИЋ Лале: *[Никола Рацковић]*. - Полис, XL/2000, бр. 1689, 2. VI, стр. 42.
5. ВОЈИНОВИЋ, Драгица: *Дрво из завичајног дворишта. Крушевац, 1994*. - Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 1, стр. 182-183.
6. ВОЈИНОВИЋ, Драгица: *Његош међу нама: Никола Рацковић. Југословенска издања Његошевих дјела - библиографија, Цетиње, 1997*. - Побједа, 30. X 1997, стр. 12.
7. ВУЈАДИНОВИЋ, С.: *Цјеловита библиографија Његошевих дјела*. - Никшићке новине, 16-29. I 1998, бр. 1998, стр.3.
8. ГВОЗДЕНОВИЋ, Славка: *Никола Рацковић. "Филозофска мисао у Црној Гори"*. - Васпитање и образовање, 1995, бр. 5/6, стр. 165-167.
9. ДЕЛЕТИЋ, Р[атко]: *Промоција књиге "Филозофска мисао у Црној Гори": мисао над животом*. - Побједа, 9. IX 1994.
10. Д[ЕЛЕТИЋ], Р[атко]: *Живот међу књигама*. - Побједа, 1995, бр. 10460, 23. I, стр. 15. Потпис: Р.Д.
    О Н. Рацковићу.
11. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: *Поводом промоције књиге "Филозофска мисао у Црној Гори" - аутора Николе Рацковића*. - Библиографски вјесник, XXIII/1994, бр. 3, стр. 181-182.
12. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: *Црногорска библиографија 1494-1994, том III - књ. 5. Видак Рајковић и Никола Рацковић, Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1930-1935*. - Библиографски вјесник, XXVI/1997, бр. 3, стр. 193-194.
13. ЂИКАНОВИЋ, Љубомир: *Успјех младих титоградских писаца*. - Побједа, 1956, 4. XI, стр. 11. Потпис: Љ. Ђ.
14. ЂУРОВИЋ, Лада: *Промоција "Филозофске мисли"*. - Побједа, 3. IX 1994, бр. 1033, стр. [20]. Потпис: (Љ.Ђ.).
    О промоцији Рацковићеве књиге у Котору.
15. Ж.М.: *"Филозофска мисао у Црној Гори"*. - Просвјетни рад, 1994, 15. I, стр. 31.
    О представљању књиге Н. Рацковића у Подгорици.
16. ЈОВАНОВИЋ, Борислав: *Лексикон црногорске културе*. - Побједа, LVII/2002, бр. 13075, 11. V, стр. 38. Додатак: Култура. Аутор: Н. Р.
17. КАЛЕЗИЋ, Слободан: Његош и вријеме: *Поводом библиографије "Југословенска издања Његошевих дјела" Николе Рацковића*. - Побједа, 1993, 13. XII. Свијет културе, 1.
18. КАЛЕЗИЋ, Слободан: *Његош и вријеме. Поводом библиографије "Југословенска издања Његошевих дјела" Николе Рацковића*. - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 1, стр. 189-193.
19. КУИЋ, Ранка: *Исходиште. Никола Рацковић. Трећа тачка. Књижевна заједница Звездара, Београд, 1990*. - Одјек, XLIV/1991, бр. 15/16, 1-30. IX, стр. 10.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ „ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ"

20. [Љ. П.]: *Етика у Црној Гори.* - Побједа, LVI/2000, бр. 12350, 5. V, стр. [24].
О предавању Н. Рацковића у Подгорици 4. маја 2000. године.
21. МАНОЈЛОВИЋ, Марија: *Скривено значење поетске слике.* - Победа, Крушевац, 10. V 1996, стр. 14-15.
Разговор са пјесником Ђоком Стојичићем. Садржи и осврт на књигу Н. Рацковића, "Дрво из завичајног дворишта".
22. МАРТИНОВИЋ, Душан: *Лексикографско-библиографски рад Николе Рацковића.* - Библиографски вјесник, XXIII/1994, бр. 3, стр. 183-186.
23. [МАРТИНОВИЋ, Душан]: *Ријеч на Трибини "Три" "Милутин Бојић" у Београду 28. априла '88, приликом расправе на тему "Како презентирати културно насљеђе" а поводом књиге Николе Рацковића, "Прилози за лексикон црногорске културе", учествовали: Д. Мартиновић, С. Лукић, Р. Таутовић и Н. Рацковић.* - Библиографски вјесник, XVII/1988, бр. 3, стр. 307-315.
24. МАРТИНОВИЋ, Душан: *Црнојевића штампарија у јужнословенској и страној лексикографији.* П.о. из Зборника радова са научног скупа "Пет вјекова Октоиха - прве штампане ћириличне књиге на словенском југу", САНУ и ЦАНУ; Научни скупови, књ. 37.
О Н. Рацковићу / стр. 228, 237-238.
25. МИЛАТОВИЋ, Вук: *Песнички обрачун са животним парадоксима.* - У: Никола Рацковић, Трећа тачка, Београд, 1990, стр. 33-34.
26. МИРКОВИЋ , Ђорђе: *Дјело које траје.* - Побједа, 1997, 11. XII, стр. 11.
27. МИРКОВИЋ, Ђорђе: *Вечерас у "Зетском дому": у сјени духа Његошевог.* - Побједа, 1997, 9. XII, стр. 15. Потпис: Ђ. М.
28. МРКИЋ, Миодраг: *Поетске црне јаме (Никола Рацковић: Трећа тачка).* - Одзиви, XIX/1991, бр. 78/79, стр. 56-58.
29. МРКИЋ, Миодраг: *Белетристичност библиографских дела. (Н. Рацковић. "Југословенска издања Његошевих дјела").* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 1, стр. 218-220.
30. МРКИЋ, М[иодраг]: *Поетика древног и модерног 2. Београд, 1992*, стр. 174-213.
31. МРКИЋ, Миодраг: *Белетристичност библиографских дела (Н. Рацковић. "Југословенска издања Његошевих дјела").* - Библиографски вјесник, XXVII/1998, бр. 1, стр. 218-220.
32. НИКИЋ, Стево: *Никола Рацковић. Филозофска мисао у Црној Гори.* - Библиографски вјесник, XXIII/1994, бр. 3, стр. 187-188.
33. НИНКОВИЋ, Адам: *Преимућство етике: Никола Рацковић. "Филозофска мисао у Црној Гори", Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", Цетиње, 1994.* - Борба, LXXIII/1995, бр. 82, 23. III. Свет књиге.
34. НИНКОВИЋ, Адам: *Проницљиве мисли. (Никола Рацковић. "Ознаке". филозофски фрагменти. "Књижевна заједница Звездара". Београд, 1994.* - Свитак II, Пожега, пролеће 1995, бр. 5, стр. 30-31.
35. POPOVIĆ, Branko: *Zanimljiv pokušaj: Nikola Racković - "Filozofska misao u Crnoj Gori" - Cetinje, 1994.* - Monitor, 17. II 1995, str. 42.
36. Р.М. *Никола Рацковић, Наслаге.* - Побједа, 2002, 21. X, стр. 27.
Биљешка о појави збирке пјесама.
37. РАДОЊИЋ - Рас, Светозар: *Искре духа и језика: Никола Рацковић. "Наслаге", Подгорица, 2000.* - Борба, XXXVIII/2002, 19. X. Свет књиге, II-III, бр. 293.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

38. РАДУЛОВИЋ, Здравка: *Свједочанства прошлости: Видак Рајковић, Никола Рацковић, Црногорска библиографија (том III, књ. 5).* - Побједа, 1997, 20. XI, стр. 10.
39. РАДУЛОВИЋ, Здравка: *Црногорска библиографија, том III, књ. 4. Расправе. чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1919-1929. год. Аутор: Никола Рацковић.* - Библиографски вјесник, XXII/1993, бр. 2/3, стр. 168-170.
40. РАДУЛОВИЋ, Здравка: *Персоналне библиографије у Црној Гори (допуне).* - Библиографски вјесник, XXVI/1997, бр. 3, стр. 123-127.
Наводи четири персоналне библиографије Николе Рацковића, с тим што једна не припада овом аутору. То је: Списак објављених научних радова академика Зарије М. Бешића. (Никола Рацковић). - У: Геолошки гласник (Титоград), књ. XIV, 1991, стр. 11-14.
41. РАЛИЋ, Првослав: *На путу до истине: Никола Рацковић. Ознаке - филозофски фрагменти. Књижевна заједница Звездара, 1993.* - Просветни преглед, 1995, бр. 1878 (3), 31. I, стр. 13.
42. РАЛИЋ, Првослав: *Црногорско филозофско наслеђе: Никола Рацковић. "Филозофска мисао у Црној Гори".* - Гласник Народне библиотеке "Радосав Љумовић", Подгорица, II/1995, бр. 3, стр. 123-127.
43. *Рацковић Никола.* - У: Никола Рацковић, Трећа тачка, Београд, 1990, стр. 33-34.
44. САВИЋ, Благоје В.: *Реч и смисао: Никола Рацковић, Трећа тачка, поезија; издавач: Књижевна заједница "Звездара", Београд 1990.* - Звездара, Београд, 1991, 30. I, стр. 6.
45. СЕКУЛОВИЋ, Г[оран]: *Завршен скуп о Црногорској библиографији: одјеци историје.* - Побједа, 28. IX 1994, бр. 10348, стр. 11.
46. СЕКУЛОВИЋ, Горан: *Никола Рацковић. Ознаке, филозофски фрагменти.* - Побједа, 1994, бр. 10356, 6. X, стр. 9. Потпис: Г.С.
47. СЕКУЛОВИЋ, Горан: *"Наслаге" Николе Рацковића.* - У: Никола Рацковић, "Наслаге", Подгорица, 2000, стр. 7-10.
48. СЕКУЛОВИЋ, Горан: *"Енигма живота".* - Побједа, 23. XI 2000, стр. 27.
49. УГРИНОВ, Оливера: *Филозофска мисао у Црној Гори.* - Побједа, 6. IX 1994, бр. 10326, стр. 11.
50. ЦЕКИЋ, Миодраг: *Противуречна суштина ствари.* - У: Никола Рацковић, Ознаке, Београд, 1993, стр. 7-9.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ДОДАТАК

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

БОЈОВИЋ, др Јован (1934-1995)
(Уп. : ПОРТРЕТИ VI, стр. 236-267; ПОРТРЕТИ VII, стр. 251)

1. [Милорад Јокнић]: *Бојовић Јован.* - У: Пљеваљска гимназија 1901-2001. Споменица, Пљевља, 2001, стр. 313-314.

БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир (1877-1942)
(Уп. : ПОРТРЕТИ VII, стр. 71-84)

1. Душан Мартиновић: *Орлински и Ибријски.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. -Подгорица, 2001, стр. 365-371.

ВАСОВИЋ, др Милорад
(Уп. : ПОРТРЕТИ IV, стр. 246-265)

I ***Научни радови***
I -1 *Монографске публикације*

1. ЈОВАН ЦВИЈИЋ, НАУЧНИК, ЈАВНИ РАДНИК И ДРЖАВНИК. - Нови Сад: Матица српска и Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994, 456 стр.
2. ЈОВАН ЦВИЈИЋ, О СВОМ И НАШЕМ ВРЕМЕНУ. - Београд:. "Принцип", 1998, 210 стр.
3. ГЕОГРАФСКО ПРОУЧАВАЊЕ ЛОКАЛНЕ СРЕДИНЕ. - Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, 113 стр.
   Коаутор Миодраг Рајичић.
4. ГЕОГРАФИЈА СЛИВА СТУДЕНИЦЕ. - Београд: "Стари град", 1996, 227 стр.
5. ЈОВАН ЦВИЈИЋ – илустрована монографија. - Београд: "Вајат", 1997, 135 стр.
   Библиотека "За школу и дом".
6. ГОРЊА ЈАБЛАНИЦА. ГЕОГРАФСКА СВОЈСТВА. - Београд: "Народно дело", 1998, 256 стр.
7. ПОДРИЊСКО-ВАЉЕВСКЕ ПЛАНИНЕ. *Геоīрафска моноīрафија.* – "Ваљевац", Ваљево, 2002, 506 стр.

I – 2 *Сшудије и чланци у ūериодици и моноīрафским ūубликацијама*

8. *Неискоришћено блаīо Подрињско-ваљевских ūланина.* -Ваљевац, Ваљево, 1993, стр. 125-141.
9. *Јован Цвијић.* - У: "Сто најзнаменитијих Срба", Београд: Издавачка установа "Принцип", 1993, стр. 419-426.
10. *Развиūак реīионалне īеоīрафије у Србији.* - У: Стогодишњица Географског завода Универзитета, Београд, стр. 1-20. (у штампи)
11. *Уūицај јавних радова на ūуризам и ūрироду у националним ūарковима.* - Југословенски симпозијум о националним парковима, Колашин, 1992, "Заштита природе и туризам", посебно издање Завода за заштиту природе, Београд, 1994, стр. 70-79.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

12. *Брдско-планинско село у данашњим условима.* - Симпозијум у Етнографском институту САНУ, Београд, 1992. -Гласник Етнографског института САНУ, св. XLI, стр. 131-140.
13. *Цвијићевски приступ у Истраживачкој станици Петница.* - "Петничке свеске", Ваљево, 1993, бр. 6, стр. 1-6.
14. *Туризам у функцији развоја Ловћена.* -У: Национални парк "Ловћен" – природна и културна добра. ЦАНУ, Научни скупови, књ. 34, Подгорица, 1994, стр. 281-289.
Резиме.
15. *Теренска истраживања и универзитетска настава географије.* - Југословенски симпозијум о настави географије, Херцег- Нови, 1993. Зборник радова Географског факултета у Београду, 1994, стр. 1-12.
Коаутор др Слободан Касалица.
16. *Биланс географског преображаја Банатске пешчаре у XIX и XX веку.* - Југословенски симпозијум поводом 175. годишњице пошумљавања пешчаре. Зборник радова, бр. VI, "Делиблатски песак", Београд, 1994, стр. 179-189.
17. *Сто година географије на Великој школи и Универзитету у Београду.* - Географски годишњак, Крагујевац, 1993, стр. 1-15.
18. *Јован Цвијић и регионално-географска истраживања Проклетија.* - У: "Јован Цвијић и Проклетије" [монографија], Српско географско друштво, Београд, 1994, стр. 7-13.
Заједно са др Слободаном Касалицом.
19. *Истраживачке идеје Јована Цвијића настале у Источној Србији.* -У: Научни симпозијум "Јован Цвијић и Источна Србија". Посебно издање Српског географског друштва, Београд, 1994, стр. 1-9.
20. *Могућности развоја туризма на планини Радан.* -Гласник Српског географског друштва, Београд, 1994, св. LXXIV, бр. 2, стр. 37-47.
Заједно са Јеленом Кабиљо и Стеваном Станковићем.
21. *Горња Јабланица као део окружења Радана.* -Гласник Српског географског друштва, Београд, 1995, св. LXXV, стр. 9-25.
22. *Могућности оживљавања брдско-планинских села у Југославији.* - Југословенски симпозијум "Ревитализација села", зборник радова, Чачак, 1998, стр. 10-20.
23. *Јован Цвијић.* -У: "Живот и дело српских научника", књ. 2, САНУ, Београд, 1997, стр. 235-323.
24. *Боривоје Ж. Милојевић.* - У: "Живот и дело српских научника, књ. 4, САНУ, Београд, 1998, стр. 179-229.
25. *Критеријуми вредновања научног рада у географији.* - У: "Вредновање научног рада у природним наукама". Научни симпозијум, САНУ. Одељење природно-математичких наука, Београд, 1997, стр. 125-136.
26. *Регија и регионализација у географији.* - Посебна издања Географског института "Јован Цвијић", САНУ, Београд, 1997, св. 51, стр. 5-17.
27. *Дрина и Подриње – битна географска обележја.* - Научна монографија "Општина Лозница". Посебно издање Српског географског друштва, Географског факултета и Географског института САНУ, Београд, 1997, стр. 15-28.
28. *Географске области Србије.* - У: "Србија", [монографија], Београд: Ekoplus, 1997, стр. 99-129.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

29. *Природне особености и ресурси Косова.* - У: "Област Бранковића". Посебно издање САНУ, Београд, 1998, стр. 1-20.
30. *Географске особености Косова и Метохије.* - Добровољачки гласник, IX/1999, бр. 13, јун, стр. 6-34.
31. *Удео Јована Цвијића у развитку географије и сродних наука.* - Зборник радова Одсека за географију ПМФ у Приштини, 1997, стр. 17-32.
32. Јован Цвијић о просторним разноликостима Дурмитора и живота Дурмитораца. -У: "На врелима Вукова језика", Жабљак-Подгорица, 1998, стр. 1-15.
33. *Цвијићеви критеријуми разграничења држава и граница Републике Српске.* - Научни симпозијум "Република Српска у дејтонским границама", зборник радова, Одсјек за географију ПМФ, Бања Лука, 1997, стр. 15-25.
34. *Лекар др Радивој Симоновић, следбеник и сарадник Јована Цвијића.* - Гласник Етнографског института САНУ, Београд, 1997, св. XLVI, стр. 45-54.
35. *Љубомир Павловић и његово дело о Тамнави.* - У: "Антропогеографија Ваљевске Тамнаве", IV издање, Elvod-print , Уб- Лајковац, 1998, стр. [I]-XXIV.
36. *Сеобе становништва Северне Црне Горе у Југоисточну Србију.* - У: "На врелима Вукова језика", научни симпозијум, Жабљак, 2001, стр. 1-12. (у штампи)
37. *Тамнавци о својим прецима.* - Предговор за књигу "Наши преци", књ. II, "Тамнавац", Уб, *2001, стр. 1-12 (у штампи)*
38. Научна и стручна литература о Западној Србији. - (рукопис, 1-18 стр.).
Заједно са др Даницом Марковски.

I – 2 *Научно-популарни радови*

39. *Једног лета на Дурмитору.* - Земља и људи, Београд, 1991, св. 41, стр. 41-52.
40. *Два силаска у кањон Таре.* - Земља и људи, Београд, 1992, св. 42, стр. 59-65.
41. *Траговима Цвијићевих путовања по Црној Гори.* -"Соа небеска", Жабљак, Национални парк "Дурмитор", 1992, бр. 16/17, стр. 11-13.
42. *Задовољства и узбуђења на Мон-Блану.* -Земља и људи, Београд, 1992, св. 43, стр. 12-19.
43. *Лавине и маћа на високој планини.* - Земља и људи, Београд, 1994, св. 44, стр. 16-24.
44. *Ловћен у нашем памћењу.* - Земља и људи, Београд, 1995, св. 45, стр. 27-35.
45. *Путовања и сећања једног географа.* -"Принцип", Београд, стр. 1-185. (у штампи)
46. *Цвијићеве невоље на истраживачким путовањима.* - Земља и људи, Београд, 1996, св. 46, стр. 10-17.
47. *Троноша и Тршић у новом руху.* - Земља и људи, Београд, 1997, св. 47, стр. 6-17.
48. *Просторне особености Будванске ривијере.* - Илустрована монографија Будве, издавачи "Октоих" и "Култура", Београд, 1997, стр. 132-147.
49. *Грбаљ – питома удолина у залеђу Боке Которске.* -Илустрована монографија о Грбљу, стр. 1-14 (у штампи).
50. *Гајтан мог детињства. Сећање на родно село* (рукопис, стр. 1-14).

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

51. *Цвијић је свету објаснио Балкан.* - Галаксија, Београд, 1996, бр. 254/255, стр. 14-20.
52. *Слово о Цвијићу.* -"Први Цвијићеви дани", Основна школа "Јован Цвијић", Зрењанин, 1996, стр. 9-19.
53. *Екскурзије у настави географије.* -Гласник Географског друштва Републике Српске, Бања Лука, 1999, св. 4, стр. 133-138.
54. *Век наше географије.* – Анкета, "Политика", 12. јун 1999, стр. 22.
55. *Сусрети са академиком Јованом Туцаковим.* -Сећања. Посебна издања Института за проучавање лековитог биља "Др Јосиф Панчић", Београд, 1998, стр. 129-135.
56. *Јован Цвијић, Чеси и конгреси словачких научника.* -"Задужбина", Београд, 2001, стр.
57. *Јован Цвијић о Шумадији* (рукопис, стр. 1-4).
58. *Јован Цвијић о Моравско-вардарској удолини* (рукопис, стр. 1-8).
59. *Предлог за одржавање конгреса географа, етнографа и историчара духовно сродних народа* (рукопис, стр. 1-15).

I-4 *Разне информације*

*

Васовићеве књиге *Јован Цвијић – научник, јавни радник и државник* и *Јован Цвијић о свом и нашем времену* представљене су у овим културним и научним установама:

1. Матици српској, Нови Сад 1995;
2. Центру за културу "Вук Караџић" – Лозница 1995;
3. Народној библиотеци у Лозници 1996;
4. *Народној библиотеци* у Шапцу 1996;
5. *Народној библиотеци Србије* у Београду 1997;
6. Ректорату Универзитета у Приштини 1997;
7. Народној библиотеци "Радосав Љумовић" у Подгорици 1998;
8. *На Катедри географије Филозофског факултета* у Никшићу 1998;
9. *Скупштини општине Жабљак 1998;*
10. Библиотеци града Београда 1999.

*

Споменик Јовану Цвијићу постављен је и откривен 5. новембра 1994. у Студентском парку, испред Ректората Београдског универзитета и у непосредној близини Српске академије наука и умјетности. Локацију је предложио проф. Милорад Васовић, који је био члан Жирија и који се више од три деценије борио за подизање споменика овом великану науке и културе.

*

У септембру 1996. довршено је штампање *Сабраних дјела Јована Цвијића* у 14 књига луксузно опремљених. Издавачи су били САНУ и Завод за издавање уџбеника Србије. Покретач ове едиције и предсједник Уређивачког одбора био је проф. Милорад Васовић, који је овај посао обављао пуних 15 година, без икаквог хонорара.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

*

Од октобра 1999. године проф. Васовић повремено предаје на Одсјеку за географију ПМФ у Бања Луци, као гостујући професор.

*

Одбио је кандидатуру за дописног члана Српске академије наука (1993), Црногорске академије наука и умјетности (1996), Академије наука и умјетности Републике Српске и Научног друштва Србије.

*

САНУ је била предвидјела да у својој Галерији приреди велику изложбу о Јовану Цвијићу. Проф. Васовићу је повјерила да руководи припремама и напише стручни каталог, а до почетка 2000. године он је завршио све припремне радње, написао и одштампао *Каталог* на стотинак страница. САНУ је изненада одложила ову изложбу која је припремана од 1998. године. Готово невјероватно!

*

На крају ћемо навести признања која је проф. М. Васовић добио послије 1994. године.

1. На Годишњој скупштини Српског географског друштва, одржаној у Београду 11. јануара 1995, Васовићу је додијељена *Повеља Друштва* "за свестрани допринос научно-образовном раду на географији и за капитално дјело 'Јован Цвијић – научник, јавни радник и државник' ". Од југословенских географа до сада је само он добио ту Повељу.
2. Почетком јула 1996. године изабран је за члана National geographical Society (Američkog geografskog društva).
3. Почетком новембра 1996. године изабран је за члана American Biographical Institute. У публикацији тога Института под насловом "The International Directory of Distinguiship, Seventh Edition", на страници 213, објављени су основни био-библиографски подаци о проф. Васовићу.

   Поводом ових признања у САД о проф. М. Васовићу је објављено, у новембру и децембру 1996, пет опширнијих чланака у *Политици, Политици експрес, Борби и Нашој борби.* Дјелови тих чланака, па и њихови наслови, прилично су произвољни па и бесмислени ("Пешице преко Алпа, Кавказа и Пиринеја", "Истраживач светских тајни" , "Милорад Васовић изабран за члана 'Našnel dželografika' ", умјесто "Nešnel dželografical sosaiti"; "Први после Цвијића"). Стога ове библиографске јединице и нијесмо уврстили у Васовићеву библиографију.
4. На научном скупу *Друштвено-политичка делатност Јована Цвијића,* одржаном у САНУ 21. и 22. новембра 2002. године, проф. Милорад Васовић је поднио реферат под насловом "Јован Цвијић о прожимању балканских народа и идеји југословенства". На крају скупа предсједник Организационог одбора академик Михаило Марковић предложио је да проф. Васовић накнадно напише и чланак о свеколиком стваралаштву овог великана. Васовић је прихватио предлог и написао чланак "Свестраност стваралаштва Јована Цвијића" и предао га у штампу. . .
5. У Задужбини Илије Коларца одржано је 25. новембра 2002. вече назначено као *Географско дело професора Милорада Васовића.* Говорили су професори: др Живадин Јовичић, др Раденко Лазаревић, др Миљан Радовић, мр Срђан

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Белиј и др Милорад Васовић. То је био једини скуп на овој јавној трибини, старој 124 године, посвећен једном географу.

*

ЛИТЕРАТУРА

1. АРАНИТОВИЋ, Добрило: *Дјело које чини епоху. Милорад Васовић: Јован Цвијић – научник, јавни радник и државник. Нови Сад, Матица српска-Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994, 454 стр. Едиција:Велике биографије.* - Историјски записи, Подгорица, LXVIII/1995, бр. 4, стр. 247-249.

ВУКИЋЕВИЋ, Милан (1897-1964)
(Уп. : ПОРТРЕТИ III, стр. 241-251; ПОРТРЕТИ VII, стр. 252)

1. Ђорђе-Ђоко Мирковић: *Пријестоница наш завичај.* Књига друга, Цетиње, 2001.
О Милану Вукићевићу / стр. 51-57, са цитатима Ника Симова и Душана Јованова Мартиновића.

ВУКМАНОВИЋ, др Саво (1906-1995)
(Уп. : ПОРТРЕТИ II, стр. 225-240; ПОРТРЕТИ VII, стр. 253)

1. Др Душан Ј. Мартиновић: *Др Саво Вукмановић (Подгор, Црмница, 14. I 1906-Будва, 24. IV 1995).* - Бока, зборник радова из науке, културе и умјетности, 21, Херцег-Нови 1999, стр. 411-414.
In memoriam.

ВУКСАН Душан Д. (1881-1944)
(Уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 105-184; ПОРТРЕТИ IV, стр. 274-276)

1. Миленко Ратковић: *Душан Д. Вуксан.* -Просвјетни рад, Подгорица, 1999, бр. 21/22, 21. XII, стр. 11.

ВУЛЕКОВИЋ-Бољевић, Војислав (1923-1998)
(Уп. : ПОРТРЕТИ VII, стр. 223-237)

1. Васко Костић: *Војислав Бољевић-Вулековић (1923-1998).* - Бока, 21, Херцег-Нови, 1999, стр. 409-410.
In memoriam.

ВУЛЕТИЋ, Саво (1871-1945)
(Уп. : ПОРТРЕТИ III, стр. 195-218; ПОРТРЕТИ IV, стр. 272-274; ПОРТРЕТИ VII, стр. 253-254)

1. Милорад Никчевић: *Приче из црногорског живота Луке Јововића и Сава Вулетића.* - У: Др Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици – IV. Реализам. Модерна. Подгорица, 2001, стр. 270-290.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

ГВОЗДЕНОВИЋ, др Анто (1854 – 1935)
(Уп. :ПОРТРЕТИ III, стр. 41-52; ПОРТРЕТИ VII, стр. 254)

1. Ђуро Батрићевић: *Др Анто Гвозденовић генерал у три војске. Др Анто Гвозденовић: Кратке путничке биљешке и њихова критика.* - Подгорица, 2001, 249 стр. ; 21 цм.
2. Петар Милов Мартиновић: [*Некролог Анту Гвозденовићу].* - У: Ђуро Батрићевић, Др Анто Гвозденовић генерал у три војске. -Цетиње, 1994, стр. 225-230.
3. Петар М. Мартиновић: исто. - У: Ђуро Батрићевић, исто, Подгорица, 2001, стр. 73.
4. Новак Р. Миљанић: *Путописац и преводилац Анто М. Гвозденовић.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 223-238.

ДРАГОВИЋ, Марко (1852-1918)
(Уп. : ПОРТРЕТИ II, стр. 91-98; ПОРТРЕТИ VII, стр. 255)

1. Др Душан Мартиновић: *Марко Драговић.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици IV- . Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 429-433.

ЗЛАТИЧАНИН, Илија (1860-1941)
(Уп. : ПОРТРЕТИ III, стр. 81-104; ПОРТРЕТИ VII, стр. 258)

1. *Иво Подгорица.* - Зета, Подгорица, I/1930, бр. 1, 25. V, стр. 2; бр. 2, 1. VI, стр. 3; бр. 3, 9. VI, стр. 2.
2. Јован Чађеновић:. *Приповијетке Илије Златичанина.* -У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици – IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 310-321.

ЗЛОКОВИЋ, Игњатије-Игњо (1897-1997)
(Уп. : ПОРТРЕТИ VII, стр. 182-208)

1. Васко Костић: *Игњатије Злоковић (1897-1997).* - Бока, Херцег-Нови, 1999, стр. 415-417.
   In memoriam.
2. Др Душан Мартиновић: *Допринос Игњатија Злоковића (1897-1997) историографији о Црној Гори.* -Историјски записи, Подгорица, 1999, бр. 1/2, стр. 251-277.

ИВАНИШЕВИЋ, Јован-Јошо Ф. (1868-1944)
(Уп. : ПОРТРЕТИ, стр. 237-252; ПОРТРЕТИ IV, стр. 279-281)

1. Милорад Никчевић: *Прозе Јована Ф. Иванишевића.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 291-301.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ИВОШЕВИЋ, Василије-Васо (1922-1996)
(Уп. : Портрети VI, стр. 222-235; ПОРТРЕТИ VII, 258-259)

1. Васко Костић: *Васо Ивошевић (1922-1996).* - Бока, 21, Херцег-Нови, 1999, стр. 421-422.
In memoriam.

ЈОВИЋЕВИЋ, П. Андрија (1878-1939)
(Уп. : ПОРТРЕТИ, стр. 197-221; ПОРТРЕТИ III, стр. 443-445; ПОРТРЕТИ IV, стр. 283-284)

1. Др Марко Цамај: *Предговор.* - У: Андрија Јовићевић, Малесија, Подгорица, 1997, стр. [161-171].
2. Милорад Никчевић:*Андрија П. Јовићевић и Новица Ковачевић.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - . Реализам. Модерна. -Подгорица, 2001, стр. 255-269.

ЈОВОВИЋ, Лука (1865-1944)
(Уп. : ПОРТРЕТИ III, стр. 186-194)

1. *Прослава 50. годишњице учитељског рада Луке Јововића.* -Политика, Београд, XXXII/1935, бр. 9588, 7. I. Са фотографијом.
2. Милорад Никчевић, *Приче из црногорског живота Луке Јововића и Сава Вулетића.* -У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици IV-. Реализам. Модерна. -Подгорица, 2001, стр. 270-290.

КРИВОКАПИЋ-Орлински, Радомир (1876-1938)
(Уп. : ПОРТРЕТИ IV, стр. 148-155)

1. Душан Мартиновић: *Орлински и Ибријски.* -У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. -Подгорица, 2001, стр. 365-371.

ЛЕКИЋ, Данило (1910-1992)
(Уп. : ПОРТРЕТИ II, стр. 303-316; ПОРТРЕТИ VII, стр. 261)

1. *Данило Лекић.* - Просвјетни рад, Подгорица, 1999, јубиларни број, 15. јануар, стр. 6.
2. Миленко Ратковић: *Неимари наше прошлости. Данило Лекић.* - Просвјетни рад, Подгорица, 2000, бр. 11/12, 12. IX, стр. 17.

ЛОПИЧИЋ, Ђорђије Ф. (1910-1942)
(Уп. : ПОРТРЕТИ, стр. 223-232)

1. *Ђорђе Лопичић.* - У: Јанко К. Лопичић, Лопичићи – братство у Цеклину (Црна Гора) 1450-2001. Прилог историји племена Цеклина. Треће проширено издање. - Београд, 2001, стр.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

МАРТИНОВИЋ, Митар Бошков (1870-1954)
(Уп. : ПОРТРЕТИ VI, стр. 128-196; ПОРТРЕТИ VII, стр. 261-262)

1. Војвода Живојин Мишић: *Моје успомене. Треће издање,* Београд, 1981.
2. Драгољуб Живојиновић: *Генерал Митар Мартиновић, сведочанство учесника о збивањима у Црној Гори 1910 -1916. год.* - Историјски часопис XLV-XLVI (1998-1991), Београд, 2000, стр. 197-207. Summary.
3. Радован Н. Казимировић: Чарање, гатање, врачање и прорицање у нашем народу. Прилог испитивању тајанствених духовних појава, II издање, Београд, 1941.
   Казивање Митра Б. Мартиновића о видовитости попа Стевана Мартиновића и Стане Лазове Мартиновић / стр. 294-295; 458-459.

МАРТИНОВИЋ, Нико С. (1914-1975)
(Уп. : ПОРТРЕТИ V, стр. 141-222; ПОРТРЕТИ VII, стр. 263)

1. *О ратном дневнику Јанка К. Лопичића.* - У: Јанко К. Лопичић, Лопичићи – братство у Цеклину (Црна Гора) 1450-2001. Прилог историји племена Цеклина. Треће проширено издање. - Београд, 2001, стр. 231-233.
2. *Нико Симов Мартиновић.* - У: Јелисавка Комненић-Џаковић, Под сводом мрклина, Београд, 2001, стр. 85-86.
3. Божидар Мартиновић: *Човјек човјечности и савјести.* – Цетињски лист, XXI/ 1997, бр. 407, 30. XII, стр. 7.
   Подсјећање на Н. С. Мартиновића.
4. Миодраг МАКСИМОВИЋ: *Прогон једног црногорског "великосрбина". Зашто је Нико Симов Мартиновић морао поднети оставку на све дужности које је имао у Црној Гори. -Непожељан интелектуалац.* - Политика, Београд, 16. јуна 2002. године.

МИЈУШКОВИЋ, Владимир (1909-1963)
(Уп. : ПОРТРЕТИ II, стр. 139-150; ПОРТРЕТИ VII, стр. 265)

1. ТРАГОМ ВРЕМЕНА / Приређивач Жарко Ђуровић. -Подгорица, 2000, 158 стр.
   [Предговор:] Ријеч приређивача – "У кључу традиције"/ стр. [I] - VI.

МИЉАНИЋ, Новак Р. (1917-1997)
(Уп. : ПОРТРЕТИ IV, стр. 235-245)

1. *Плејада црногорских путописаца.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. -Подгорица, 2001, стр. 49-55.
2. *Путописац Лазар Томановић.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 191-199.
3. *Путописац и преводилац Анто М. Гвозденовић.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 223-238.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

4. *Књижевник Никола-Нико Вучетић.* -У:Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици- IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 414-419.
5. *Новица Николић и његово стваралаштво.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици -IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 351-355.
6. Др Душан Ј. Мартиновић: *Новак Миљанић (1917-1997).* - Бока, 21, Херцег-Нови, 1999, стр. 423-426.
In memoriam.

НЕМИРОВСКИ, Евгеније Љвович
(Уп. : ПОРТРЕТИ III, стр. 291-368; ПОРТРЕТИ VII, стр. 267-289)

I *Књиге и брошуре*

1. GESAMTKATALOG DER FRÜHDRUCKE IN KYRILLISCHER SCHRIFT. Baden-Baden:Verlag Valentin Koerner, 1998. Bd. 3. Die Prager Druckerei Francisk Skorina. 405 S.
2. GESAMTKATALOG DER FRÜHDRUCKE IN KYRILISCHER SCHRIFT. Baden-Baden: Verlag Valentin Korner, 1999. Bd. 5. Die Druckerei von Francisk Skorina in Wilna. 264 S.
3. GESAMTKATALOG DER FRHDRUCKE IN KYRILLISCHER SCHRIFT. Bd. 4. Diwe Druckerei von Božidar Goraždanin und Venedig, die erste Druckerei Božidar Vuković in Venedig. Verlag Valentin Korener. Baden-Baden, 2001, 481 str.
4. ИЗОБРЕТЕНИЕ ИОГАННА ГУТЕНБЕРГА. Из истории книгопечатания. Технические аспекты. Москва: Наука, 2000, 664 стр.
5. ПЕРВЫЕ СЛАВЯНСКИЕ МИНИАТЮРНЫЕ ИЗДАНИЯ, Москва: Издательская группа Я. Н. Костюк, А. П. Лавренко, 2000, 64 стр. , 16 табл. [2] стр.

II *Чланци и расправе*
1998.

6. *Библиографическое путешествие в Белград.* - Книжное обозрение, 1998, 11. авг. 32, № 32, стр. 19; 18. авг. , № 33, стр. 19, 31.
7. *Ветер с Востока.* - Книжное обозрение, 1998, 10. 2, № 6, стр. 19
8. *Виктор Иванович Харламов.* -У: Харламов В. И. : Книга. Библиотека. Культура, Москва, 1998, стр. 359-363.
9. *Воронежские раритеты* . -Книжное обозрение, 1998, 24. 2, № 8, стр. 19.
10. *Душан Мартинович.* - Книжное обозрение, 1998, 3. 2, № 5, стр. 19.
11. *Изобретения и патенты. Из воспоминаний книговеда.* - Книжное обозрение, 1998, 7. 4, № 14, стр. 15.
12. *История и современность: перекличка.* - Книжное обозрение, 1998, 30. 6, № 26, стр. 19.
13. *История фотопечати. Очерки истории специальных видов печати.* - Флексо Плюс, 1998, № 1 (3), стр. 40-42.
14. *Как по нотам. . . Очерки истории полиграфической техники.* -Курсив, 1998, № 3, стр. 52-54, 56, 58, 60-61.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNOJEVIĆ

15. *Каталоī као знамениī доīађај.* - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1997, Нови Сад, 1998, стр. 72-76.
16. *Книīа русскоīо Зарубежья.* - Книжное обозрение, 1998, 6. 1, № 1, стр. 19.
17. *Книīи, изменившие мир. 4. XVIII век (2).* -Книжное обозрение, 1998, 14. 4. , стр. 18.
18. *Книīи, изменившие мир. 5. Первая īоловина XIX века.* -Книжное обозрение, 1998, 28. 4, № 17, стр. 19.
19. *Книīоведческое обозрение.* - Книга. Исследования и материалы Москва, 1998, Сборник 75, стр. 275-290.
20. *"Книжный мир России".* - Книжное обозрение, 1998, 16. 6, № 24, стр. 19.
21. *Мой Иван Федоров.* - Книжное обозрение, 1998, 14. 7, № 28, стр. 19; 4. 8, № 31, стр. 19; 17. 11, № 46, стр. 9.
22. *Начало книīоīечаīания в Валахии .* - Книга. Исследования и материалы, Москва 1998, Сб. 75, стр. 73-115.
23. *Новие книīи о книīах.* - Книжное обозрение, 1998, 20. 1, № 3, стр. 19; 26. 5, № 21, стр. 19.
24. *О книжном деле – с оīīимизмом. Вышел новый сборник "Книīа. Исследования и маīериалы".* -Книжное обозрение, 1998, 23. 6, № 25, стр. 19.
25. *Орловская īечаīь. Очерки исīории сīециальных видов īечаīи.* - Флексо Плюс, 1998, № 2, стр. 44-48, 50-52; № 3, стр. 40-42, 44, 46.
26. *Полиīрафическая īехника īервых русских īиīоīрафий.* - Курсив, 1998, № 2(10), стр. 50-52, 54, 56, 58-59.
27. *Приīчи Соломона.* -Универзитетская книга 1998, 6, стр. 51-53.
28. *Псалīырь.* - Универзитетская книга, 1998, 5, стр. 43-46.
29. *Ручные реīродукционные īроцессы.* -Курсив, 1998, № 1(9), стр. 54-61
30. *Совршенсīвование ручноīо īиīоīрафскоīо сīанка.* -Курсив, 1998, 4, стр. 56-58; 60-62; № 5, стр. 58-62.
31. *Сīаре словенске шīамīане књиīе на ћирилици у манасīирским и црквеним библиоīекама у Црној Гори. (Граћа за збирни каīалоī сīарих шīамīаних књиīа у црноīорским библиоīекама).* -Библиографски вјесник, Цетиње, 1998, бр. 2/3, стр. 87-94.
32. *Фрилдīильде Краузе.* - Книжное обозрение, 1998, 1. 9, № 35, стр. 46.
33. *Черноīорский Требник около 1496 īода īиīоīрафии Джурджа Црноевича.* - Письменная культура. Источниковедческие аспекты истории книги. Сб. статей, Москва, 1998, стр. 78-109.

1999.

34. *Алоиз Зенефельдер и изобреīение лиīоīрафии.* - Курсив, 1999, № 2, стр. 56-60; № 3, стр. 58-62; № 4, стр. 56-60.
35. *Библиофильские славянские издания XV-XVI веков, найечаīаные на īерīаменīе .* -Актуелные проблеми теории и истории библиофильства. Материалы научной конференции. Санкт-Петербург, 1999, стр. 48-53.
36. *Блеск и нищеīа фоīонаборных машин.* - Компьюарт, 1999, № 1, стр. 39-42.
37. *Возникновение новых реīродукционых сīособов высокой īечаīи в конце XVIII века.* -Курсив, 1999, № 1, стр. 56-62.
38. *В īалиīре копировально-множиīельных īроцессов: счасīливая судьба ксероīрафии.* - Компьюарт, 1999, № 9, стр. XXE

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE „ĐURĐE CRNOJEVIĆ"

39. *Всегда ли машина убивает искусство книги?.* - Компьюарт, 1999, № 1, стр. 39-42.
40. *"Всеобщая библиотека" Конрада Геснера.* - Мир библиографии, 1999, № 2, стр. 60-63.
41. *Дизайн и искусство книги: международные выставки искусства книги в Лейпциге.* - Компьюарт, 1999, № 4, стр. 39-43.
42. *Из страних часописа. [Перевод на кн. "Библиотека Саве Текелије" из журнала "Библиотековедение"].* -Вести. Гласило Библиотеке Матице српске, Нови Сад, 1999, 30, стр. 19.
43. *Иоганн Гутенберг и изобретение книгопечатния.* - Полиграфист и издатель, 1999, № 4, стр. 91-94; № 5, стр. 85-87; № 6, стр. 77-79; № 7, стр. 83-85; № 10, стр. 88-91; № 11, стр. 78-80.
44. *История электрографии. Очерки истории специальных видов печати.* - Флексо Плюс, 1999, № 1, стр. 44-47; № 2, стр. 40-42; № 3, стр. 44-46; № 4, стр. 46-48; № 5, стр. 52-56; № 6, стр.
45. *Книга или игрушка? Книги необычной формы и конструкции.* - Компьюарт, 1999, № 6, стр. 85-92.
46. *Книга книг Библия.* - Библиотековедение, 1999, № 2, стр. 104-125.
47. *Как и где учат мастеров книжного дела в Германии.* -Компьюарт, 1999, № 6, стр. 11-16.
48. *Новые дисертации [по библиотековедению].* - Мир библиографии, 1999, № 3, стр. 82.
49. *Новые каталоги славянских старопечатных книг.* - Мир библиографии, 1999, № 5, стр. 86-88.
50. *Новые книги о книгах.* -Библиотековедение, 1999, № 1, стр. 83-91.
51. *Полиграфические материалы: есть ли у них будущее?.* -Компьюарт, 1999, № 2, стр. 12-17.
52. *Появление литографии в России.* -Курсив, 1999, № 5, стр. 60-65.
53. *Родившийся во времена Шерлока Холмса [о "Биографическом словаре Чемберса"].* -Мир библиографии, 1999, № 4, стр. 58.
54. *У истоков славянского книгопечатания.* - Мир библиографии, 1999, № 1, стр. 22-27.
55. *Флексография в палитре специальных способов печати.* -Компьюарт, 1999, № 3, стр. 18-22.
56. *Цвет в книге: через века и страны.* -Компьюарт, 1999, № 8, стр. 18-27.
57. *Что и когда писали об изобретателе книгопечатания.* -Мир библиографии, 1999, № 3, стр. 55-61.
58. *Eine wenig bekannte frühe Nachricht über die Anfange des Buchdrucks in Europa.* - Gutenberg Jahrbuch, Mainc, 1999, str. 161-163.
59. *F. Sokolova. Cirilske aa hlaholske stzare tisky v ceskich knigovnach. Katalog. Praha, 1997.* - Solanus. International journal for russian & east european bibliographic, library & publishing studies, London, 1999, Vol. 13, str. 99-100.

Книга. Энциклопедия, Москва, 1999, 800 стр.

Е. Љ. Немировски написао следеће одреднице: От редколегии (стр. 5-6. Без потписа) Академическая типография (стр. 27-28), Алексеев П. А. (стр. 29), Алисов М. И. (стр. 29-30), Альдины (стр. 31-32), "Алманах библиофила"(стр. 32), "Анонимна " типография (стр. 36), Анопистографическая книга (стр. 36), Апостол (стр. 37), Афон (стр. 47-48), Баде И. А. (стр. 49), Балабан Г. А. (стр. 50), Бандтке Е. С. (стр. 51), Барсов Е. В. (стр. 52), Басмы (стр. 53), Бытырщик (стр. 53), Бауэр Ф. А. (стр. 54), Белокуров С. А. (стр. 55), Бестселлер (стр. 63-64), Библиогнозия (стр. 64),

NAŠA NOVINA
BIBLIOTEKA
PANTELEJMON DURKOVIĆ

"Библиограф" (стр. 64), Библиолит (стр. 77), "Бібліологічні вісті"(стр. 77), Библиология (стр. 77), Библиометрия (стр. 78), "Библиономия"(стр. 78), Библиософия (стр. 78), Библиофилософия (стр. 97), Библия (стр. 97-102), Бирев И. (стр. 194), Би Шэн (стр. 105), Болгария (стр. 109-112), Боров Т. (стр. 113), Боснийское книгопечатание (стр. 113), Булгаков Ф. И. (стр. 120), Бурцов-Протопопов, Глаголическое книгопечатание (стр. 165), Глоссарий (стр. 166), Горин Е. Е. (стр. 170), Гравированная книга (стр. 174), Граф У. (стр. 177-178), "Графические искусства и бумажная промышленность" (стр. 179), Гусник Я. (стр. 185), Гутенберг И. (стр. 185-186), Гутенберговские премии (стр. 186 - 187), Дагеротипия (стр. 188), Даль С. (стр. 188), Данилевский В. В. (стр. 189), Демчинский Н. А. (стр. 193), Добровский (стр. 198), Доре Л. О. Г. (стр. 200-201), Дублюра (стр. 202), Духовных академий библиотеки(стр. 202-203), Дюрер А. (стр. 203-204), Евангелия (стр. 205-206), Евсев И. Е. (стр. 207), Жилло Ф. (стр. 211), Запаско А. П. (стр. 215), Знаменщик (стр. 217-218), Иван Черный (стр. 220), "Инзель"(стр. 245-246), Инкунабулы (стр. 246-248), Исаевич Я. Д. (стр. 250), "Искусство и печатное дело"(стр. 251), Историография книги (стр. 258-260), Кавелин Л. А. (стр. 265), Кавецка-Грычщва А. (стр. 265), Калайдович К. Ф. (стр. 267), Капп Ф. (стр. 273), Каратаев И. П. (стр. 274-275), Кениг Ф. (стр. 280), Кирилловское книгопечатание (стр. 286-288), Клуб любителей книги при Центральном доме работников искусств (стр. 297), Книга (стр. 299-303), Книговедение (стр. 305-309), Книгопечатание (стр. 316-318), Княгининский П. П. (стр. 330), Кодекс (стр. 332-333), Конторович А. К. (стр. 339), Копиевский И. Ф. (стр. 340), Копреева Т. Н. (стр. 341), Костер Л. (стр. 343-344), Кука (стр. 353), Кунце Х. (стр. 354-355), Кустода (стр. 355), Лепренс Ж. Б. (стр. 368), Лер Ф. К. (стр. 368), Ливчак И. Н. (стр. 371), Линогравюра (стр. 372-373), Лисицкий Е. М. (стр. 373-374), "Литературное обозрение" (стр. 379), Луппов С. П. (стр. 387-388), Люльфинг Х. (стр. 388), Макари (стр. 393), Мак-Люэн М. Х. (стр. 393), Малеин А. И. (стр. 395), Мамоничи (стр. 396), Марки почтовые (стр. 399), Маркус В. А. (стр. 401), Маркушевич А. И. (стр. 401), Маца (стр. 404), Мергенталер О. (стр. 409), Мертенс (стр. 409-410), Миниатюрное издание (стр. 413-414), Могила П. С. (стр. 418), Московская синодальная типография (стр. 426), Московский Печатний двор (стр. 427-428, совместно с Поздеевой), Мушковский Я. (стр. 432-433), Мыльников А. С. (стр. 433), Назаров А. И. (стр. 436), Ньепс Ж. Н. (стр. 450), "Обзор графических искусств" (стр. 451), Октоих (стр. 456), Орлов И. И. (стр. 459), Острожская Библия (стр. 461-462), Острожская типография (стр. 462), Острожский К. К. (462), Палеотипы (стр. 467), Палимсест (стр. 467-468), Папмрологи (стр. 469), Первопечатная книга (стр. 473), Периодические книговедческие издания (стр. 476-480), "Печатное дело" (стр. 483), "Печатное искусство" (стр. 483), Печатный станок (стр. 484), "Печать и революция" (стр. 484), Пиан (стр. 484), Погодин М. П. (стр. 496), Польша (стр. 502-505), Псалтырь (стр. 515-516), Пташицкий С. Л. (стр. 517), Пфистер А. (стр. 519), Ректо (стр. 527), Пене-Семен А. И. (стр. 527), "Ромм" (стр. 533), Россия (стр. 535-551, совместно с Л. П. Жуковской е. а. Динерштейном и др.), Рудометов М. Д. (стр. 553-554), Рукописная книга (стр. 554-566, совместно с К. Б. Старковой, Е. Н. Мещерской и др.), Румянцев В. Е. (стр. 567), "Русский библиофил" (стр. 569), Свиток (стр. 582), Севастьянов П. И. (стр. 583), Сербия (стр. 585-586), Сергиевский П. И. (ср. 586), Сигнет (стр. 588), Сидоров А. А. (стр. 588), Сикорский Н. М. (стр. 588), Сильвестр (стр. 588-589), Симмонс Д. С. (стр. 589-590), Синодальная библиотека (стр. 590), Скамони Г. Н. (стр. 591), Скорина Ф. (стр. 592-593), Скрипторий (стр. 594-595), Словения (стр. 597-598), Словолитня (стр. 598-599), Слуховский М. И. (стр. 599), Снегирев И. М. (стр. 600), Срезневский В. И. (стр. 613), Старопечатна книга (стр. 615), Суздальский Спасо-Евфимиев монастырь (стр. 621), Схолия (стр. 621), Сырку П. А. (стр. 621-622), Теребенев А. И. (стр. 630), Тессинг (стр. 630), Тромонин К. Я. (стр. 644), Ундолский В. М. (стр. 657), Уыпрь Лихой (стр. 658), Федоров Иван (стр. 665-667), Федоровские чтения (стр. 668), Феодосий Изограф (стр. 668), Феофан Грек (стр. 668), Фиоль Ш. (стр. 671-672), Флоровский А. В. (стр. 672), Фофанов А. Ф. (стр. 677), Фрейденберг М. Ф. (стр. 683), Фуст И. (стр. 684), Хорватия (стр. 689-690), Черкасский А. М. (стр. 703), Шеффер П. (стр. 717-718), Шиллинг фон Канштадт П. Л. (стр. 718), Шицгал А. Г. (стр. 720), Щапов П. В. (стр. 725), Щелкунов М. И. (стр. 725), Щепкин В. Н. (стр. 725), Эскарпи Р. Ш. (стр. 737), Ягич В. (стр. 743), Якоби Б. С. (стр. 743), Яцимирский А. И. (стр. 752).

2000.

60. *Дед и бабушка. (Из воспоминаний).* - Русский еврей, 2000, Весна, стр. 29-31.
61. *Замётки о южнославянских старопечатных изданиях.* -Зборник Матице српске, Нови Сад, 1998 (2000), Т. 54/55, стр. 195-201.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

62. *Изобретение гальваностехники и ее развитие в России. Очерки истории полиграфической техники.* - Курсив, 2000, № 1, стр. 54-59; № 2, стр. 58-61.
63. *Иоганн Гутенберг и изобретение книгопечатания.* - Полиграфист и издатель, 2000, № 1, стр. 82-85; № 2, стр. 85; № 6, стр. 72-76.
64. *История электрографии.* - Флексо Плюс, 2000, № 1, стр. 60-64; № 2, стр. 42-45, 46, 48; № 3, стр. 50-55; № 4, стр. 52-556; № 5, стр. 48-50; № 6, стр. 48-50, 52, 54.
65. *Каталоги Матицы сербской.* - Мир библиографии, 2000, № 3, стр. 93.
66. *Книги о книге и книжное дело.* - Полиграфист и издатель, 2000, № 3, стр. 75-77.
67. *Механизация печатного процесса в России.* - Курсив, 2000, № 6, стр. 58-61.
68. *Мои полиграфические университеты.* - Компьюарт, 2000, № 4, стр. 60-68;№ 6, стр. 36-45.
69. *Мой Иван Федоров (Из воспоминаний книговеда).* -Библиотековедение, 2000, № 2, стр. 80-88; № 3, стр.
70. *Новые книги и диссертации о книге и книжном деле.* -Полиграфист и издатель, 2000, № 5, стр. 85-87; № 7/8, стр. 1012-103.
71. *Подводя итоги XX столетия: книгоиздание.* -Компьюарт, 2000, № 1, стр. 32, 34-39.
72. *Подводя итоги XX столетия: книгоиздание. Что и сколько переводится в мире.* - Компьюарт, 2000, № 2, стр. 38-44.
73. *Подводя итоги XX столетия: книгоиздание. Бестселлер – детище рекламы.* - Компьюарт, 2000, № 3, стр. 50-54.
74. *Псалтырь: страницы истории.* - Библиотековедение, 2000, № 1, стр. 68-74.
75. *Сводные каталоги и цензы изданий Иоганна Гутенберга.* -Мир библиографии, 2000, № 3, стр. 65-70.
76. *Фридрих Кениг и изобретение печатной машины. Очерки истории полиграфической техники.* -Курсив, 2000, № 3, стр. 58-61; № 4, стр. 56-60; № 5, стр. 62-64.
77. *" Я верю в силу книг!".* -Мир библиографии, 2000, № 2, стр. 57-62.

2001.

78. *Подводя итоги XX века: искусство книги.* -Компьюарт, 2001, № 1, стр.
79. *Изобретение ротационной печатной машины.* -Курсив, 2001, № 1, стр. 58-62; № 2, стр. 58-62.
80. *История глубокой печати. Возникновение и первые опыты.* - Флексо Плюс, 2001, № 1, стр. 60-64.
81. *История глубокой печати. Первые граверы.* - Флексо Плюс, 2001, № 2, стр. 52-55.

ЛИТЕРАТУРА (1998-2001)

1. АЛЕКСЕЕВА, Г. : 70 *лет служения книге.* - Книжное обозрение, 1999, № 12, 23. 3, стр. 2.
У том броју и о Е. Љ. Немировском као уреднику часописа "*Библиографија*".
2. БАХАНОВ, Е. : *Кладезь книжной премудрости. [Об энциклопедическом словаре "Книга"].* -Книжное обозрение, 1999, № 13, 30. 3, стр. 4.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DURDE

3. ВАСИЛЬЕВ, В. И. : *Иоганн Гутенберг и развитие его идей.* - Немировский Е. Л. Изобретение Иоганна Гутенберга. Из истории книгопечатания. Технические аспекты. Москва, 2000, стр. 5-6.
Између осталог, о Е. Љ. Немировском и о његовом чланку о енциклопедији "Книга".
4. ГАЛЕНЧЕНКА, Г. Я. : *Nemirovskij Evgenij L. Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, 1998. Bd. 3, Die Prager Druckerei von Francisk Skorina.* - Кантакты і дыялогі, Мінск, 1998, № 9, стр. 26-28.
5. ГЕРАСИМОВА, Л. С. : *"КО" жить легче.* - Книжное обозрение, 1998, № 44, 3. 11, стр. 4.
6. *Евгений Львович Немировский. 75 лет со дня рождения.* -Знаменительные даты 2000. Универсалнный иллюстрированный календарь для работников библиотек и любителей книги, науки, словесности. Москва, 2000, стр. 140.
7. [*Евгений Львович Немировский. К 75 летию].* -Библиография, 2000, № 4, стр. 84-85.
8. *Книги об этом еще не было. В издательстве "Наука" отмечают юбилей Иоганна Гутенберга* [О кн. : Е. Л. Немировский. Изобретение Иоганна Гутенберга]. -Книжное обозрение, 2000, № 42, 16. 10, стр. 23.
9. *Кого наградила АСКИ.* -Книжное обозрение, 2001, 14, стр. 8.
О додјељивању дипломе лауреата и новчаној премији за уникално научно-техничко издање "Изобретение Иоганна Гутенберга".
10. KUNA, Herta: *Evgenij L. Nemirovskij, Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Band I. Baden-Baden, 1996.* -Slovo, Zagreb, 1999 (2000), sv. 47/49 (1997-1999), str. 319-325.
11. KUNA, Herta: *Evgenij L. Nemirovskij, Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Scrift. Band I. Baden-Baden, 1997.* -Slovo, Zagreb, 1999 (2000), sv. 47/49 (1997-1999), str. 325-331.
12. ЛЯСКО, К. И. : *Куда ведут следы? К первопечатнику, вестимо. Штрихи к портрету Евгения Львовича Немировского по случаю его 75-летия.* - Полиграфист и издатель, 2000, № 3, стр. 75-76.
13. МАЛКИНА, С. Р. : *Немировский Евгений Львович.* - Книга. Энциклопедия, Москва, 1999, стр. 442.
14. МАРТИНОВИЋ, Душан J. : *Евгеније Љвович Немировски.* - Годишњак ЦАНУ, Подгорица, 1996, стр. 194-196. Без потписа.
15. МАРТИНОВИЋ, Душан: *Nemirovskij Evgenij Lvovič. Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Baden-Baden, Verlag Valentin Koerner, 1998. Bd. 3. Die Prager Druckerei von Francisk Skorina.* - Библиографски вјесник, Цетиње, 1998, бр. 2/3, стр. 196-199.
16. МАРТИНОВИЋ, Душан J. : *Евгениј Љвович Немировски.* -ПОРТРЕТИ VII, 2000, стр. 267-289.
17. МАРТИНОВИЋ, Душан J. : *Евгеније Љвович Немировски и његов допринос јужнословенској библиологији. Уз 75-годишњицу живота.* - Сусрети библиографа, Инђија, 2002, стр. 153-163.
18. МАРТИНОВИЋ, Душан J.: *Evgenij Lvovič Nemirovskij, Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Die Druckerei von Božidar Goraždanin und Venedig, die erste Druckerei Božidar Vuković in Venedig. Bd. 4. Verlag Valentini Koerner. Baden Baden. 2001, 481 str.* - Историјски записи, Подгорица, 2002, св. 1/2, стр.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

19. САМОРОДОВ, Б. П. : Книга о Радишевском, ученом и типографе. - Полиграфия, 1998, 2, стр. 100.
Рецензија на књигу Е. Л. Немировски: *Анисим Михайлов Радишевски* (Москва, 1997).
20. *Сорок из четырехсот. Лучшие книги – 2000. Мнение АСКИ.* - Ex libris, НГ, 2001, 17, стр. 1.
21. ЧУРЧИЋ, Лазар*: Два прилога Јевгенија Љвовича Немировског о варијанти Саборника – Минеја (празничној) – Божидара Вуковића из 1536-8.* - Годишњак Библиотеке Матице српске, 2000, Нови Сад, 2001, стр. 203-206.
22. ШВЕЦОВА-Водка, Г. Н. *: Место библиографии в системе социальных коммуникаций.* -Книга. Иследования и материалы. Москва, 1998, Сб. 75, стр. 46-62, 47, 48, 51.
О радовима Е. Љ. Немировског.

ПЕРОВИЋ, Лазар Т. (1869-1928)
(Уп. :ПОРТРЕТИ, стр. 167-196; ПОРТРЕТИ IV, стр. 296-297)

1. Душан Мартиновић: *Критички профил Лазара Т. Перовића.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 453-455.

ПОПОВИЋ, Лазо Ђ. (1872-1928)
(Уп. : ПОРТРЕТИ, стр. 159-166; ПОРТРЕТИ VII, стр. 291)

1. Василије Лукић: *Лазо Поповић, научник и педагог.* - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 463-466.
2. Душан Мартиновић: *Професор Лазо Ђ. Поповић о Пљеваљској гимназији.* - Историјски записи, Подгорица, 1998, бр. 3/4, стр. 157-180.
3. Душан Мартиновић: *Лазо Ђ. Поповић о Пљеваљској гимназији. Неколико његових необјављених писама.* - Брезнички записи, Пљевља, 1999, бр. 11/12, стр. 201-226.
4. [Милорад Јокнић]: *Лазо Ђ. Поповић – дани у слободи.* - Пљеваљске новине, Пљевља, XXXVIII/1999, бр. 1022, 15. X, стр. 9.
Наднаслов: У сусрет стогодишњици Пљеваљске гимназије. (И о Л. Ђ. Поповићу с позивом на Д. Ј. Мартиновића.)
5. Милорад Јокнић: *Поповић Лазар.* -У: Пљеваљска гимназија 1901-2001. Споменица, Пљевља, 2001, стр. 289.

ПОПОВИЋ-Липовац, Јован (1856-1929)
(Уп. : ПОРТРЕТИ, стр. 147-157; ПОРТРЕТИ IV, стр. 298-299; ПОРТРЕТИ VI, стр. 292)

1. ЦРНОГОРАЦ И ЦРНОГОРКА / превео с руског језика Драго Ћупић, Подгорица: ЦИД, 2001 (Београд: Војна штампарија), 196 стр. ; 21 цм.
[Поговор:] Јован Поповић-Липовац и његова књига о Црној Гори – Слободан Калезић / стр. 175-189.
2. Слободан Калезић: *Јован Поповић-Липовац и његова књига о Црној Гори.* - Побједа, LVII/2000, бр. 12550, 21. XI, стр. 18; бр. 12551, 22. XI, стр. 29; бр.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

12552, 23. XI, стр. 30; бр. 12553, 24. XI, стр. 30; бр. 12554, 25. XI, стр. 35; бр. 12555, 26. XI, стр. 17.

3. П. А. Ровински: *Црноїорац и Црноїорка. (Русија и Црна Гора од времена Пеїра I Ј. Пойовића –Лийовца),* Санкт-Петербург, 1883. - У: Павел Аполонович Ровински, Записи о Црној Гори, Подгорица, 2001, стр. [331]-365.

РОВИНСКИ, Павел Аполонович (1831-1916)
(Уп. :ПОРТРЕТИ, стр. 127-141; ПОРТРЕТИ III, стр. 409-431; ПОРТРЕТИ IV, стр. 301-304; ПОРТРЕТИ VII, стр. 293-295)

1. ДЈЕВОЈАЧКИ ИНСТИТУТ "Царице Марије" на Цетињу / превела, приредила и уводну студију написала Марина Мартиновић. - Цетиње, 2000, 236 стр.
2. ЗАПИСИ О ЦРНОЈ ГОРИ / превео Драго Ћупић; приредио, уводну студију написао и регистре саставио Душан Ј. Мартиновић. -Подгорица: ЦИД, 2001, 554 стр.
3. ИЗ РАТНОГ ЖИВОТА ЦРНЕ ГОРЕ / превео и приредио Мирољуб Ралевић. - Подгорица: Историјски институт Црне Горе, 2001.
   Умјесто предговора М. Ралевић / стр. 7—8.
4. У НОВИМ ПОСЈЕДИМА ЦРНЕ ГОРЕ: есеји с пропутовања Баром и Улцињем, објављени у московском часопису "Руска мисао" 1883. године / превео Ратомир Божовић. – Побједа, LVIII/2002, бр. 13022 (17. 3), стр. 23; бр. 13023 (18. 3), стр. 22; бр. 13024 (19. 3), стр. 20; бр. 13025 (20. 3), стр. 22; бр. 13026 (21. 3), стр. 17; бр. 13027 (22. 3), стр. 19; бр. 13028 (23. 3), стр. 20; бр. 13029 (24. 3), стр. 24; бр. 13030 (25. 3), стр. 23; бр. 13031 (26. 3), стр. 22; бр. 13032 (27. 3), стр. 22; бр. 13033 (28. 3), стр. 20; бр. 13034 (29. 3), стр. 21; бр. 13035 (30. 3), стр. 20; бр. 13036 (31. 3), стр. 23; бр. 13037 (1. 4), стр. 21; бр. 13038 (2. 4), стр. 25.
   Садржи: У разрушеном граду; Трагови прошлости; Бег над беговима; Портрет тиранина; Хватање Селим бега; У очараној шуми; Учинци слоге; Зачеци Пристана; Једини радници; Нови дух Барана; Свијест о поријеклу; Као пуж у шкољци; Породична интима; Нестајање флоте; Капетанска част; Породични живот; Шанса је – школа.
5. Петар Влаховић: *П. А. Ровински и њеїов значај за еїнолоїију Црне Горе.* - У: П. А. Ровински, Етнографија Црне Горе /превео др Вук Минић. Том I, Подгорица, 1998, 520 стр.

РОГАНОВИЋ, Јован П. (1870-1920)
(Уп. : ПОРТРЕТИ II, стр. 105-118; ПОРТРЕТИ IV, стр. 304-305)

1. Душан Мартиновић: *Живоїи и сїваралашїво Јована Роїановића.* -У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. -Подгорица, 2001, стр. 456-462.

СТАНИЋ, Милија (1909-2001)
(Уп. : ПОРТРЕТИ II, стр. 241-301; ПОРТРЕТИ IV, стр. 305-308)

1. СМРТ СМАИЛ-АГЕ ЧЕНГИЋА / Иван Мажуранић; приредио Милија Станић. - Титоград: Републички завод за унапређивање васпитања и образовања, 1990 (Титоград: Побједа), 57 стр.; 20 цм.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

2. *Мемоари Милутина Душанова Вуксановића.* - Никшићке новине, Никшић, 2001, бр. -, 22. II, стр.
3. Вукале Ђерковић: *Присјећање Милије Станића на дане проведене у Црној Гори.* -Просвјетни рад, Подгорица, 2000, бр. 11/12, 12. VI, стр. 6.
4. Бранко Копривица: *Научник мудре и неуморне радиности.* - Никшићке новине, Никшић, 2001, бр. 1299, 8. III, стр. 21.
   На вијест о смрти лингвисте Милије Станића.

ЦАКОВИЋ, Вукоман (1905-1991)
(Уп. : ПОРТРЕТИ V, стр. 223-242; ПОРТРЕТИ VII, стр. 299-300)

1. СРЦЕ НА ДЛАНУ. (Црногорске народне тужбалице). -Београд: Стручна књига, 2001, 142 стр.
   [Предговор:] Пјесме бола и поноса – Драго Ћупић / стр. 5-11.
2. [Милорад Јокнић]: *Цаковић Вукоман.* - У: Пљеваљска гимназија 1901-2001. Споменица, Пљевља, 2001, стр. 399.

ШАКОТИЋ, Вељко (1917- 2001)
(Уп. : ПОРТРЕТИ VI, стр. 268-279; ПОРТРЕТИ VII, стр. 300)

1. ОТОЧКИ ОДЈЕЦИ. - Никшић, 2000, 38 стр.
   Збирка пјесама.
2. ТРИ ВИЈЕКА НИКШИЋКЕ ТВРЂАВЕ. - Никшић, 2001, стр. 112.
3. Бранко Копривица: *Вељко Шакотић.* - Никшићке новине, Никшић, XXXIII/2001, бр. 1314, 8. XI, стр. 23. Потпис: Б. К.
   У спомен покојнику.
4. С. Мићуновић: *Омаж Вељку Шакотићу.* -Никшићке новине, Никшић, 2002, бр. 1332, стр. 24.
5. Ра П. : *Усиомена на Вељка Шакотића.* - Побједа, Подгорица, LVIII/2002, бр. 13129, 4. VII, стр. 13.
6. Ра П. : *Усиомена на Вељка Шакотића.* - Побједа, Подгорица, LVIII/2002, бр. 13130, 5. VII, стр. [32].
   Између осталог, представљање постхумног Шакотићевог дјела "Три вијека никшићке тврђаве".

ШОБАЈИЋ, Илија Ш. (1876-1953)
(Уп. : ПОРТРЕТИ V, стр. 107-117; ПОРТРЕТИ VII, стр. 300-301)

1. Аноним: *Црногорци у умјетности.* - Слободна мисао, Никшић, XVIII/1940, бр. 16, стр. 7.
   О Илији Шобајићу.
2. И. Г. : *Данас у Модерној галерији у Будви. Цртачки видокруг Илије Шобајића.* - Побједа, LVI/2000, бр. 12325, 7. IV, стр. 11.
3. *Илија Шобајић.* -Побједа, XXIX/1972, Вријеме, 16. VII, стр. 3.
4. Гојко Кнежевић: *Цртежи Илије Шобајића.* - Побједа, LVI/2000, бр. 12304, 17. III, стр. 10.
   Изложба у Југословенском културном центру са мапама 12 одабраних Шобајићевих радова (издавачи: Центар за културу - Никшић и "Ново дело" - Београд, 1999).
5. Гојко Кнежевић: *Цртачки видокруг.* - Побједа, LVII/2001, бр. 12882, 25. X, стр. 11. Потпис:Г. К.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

6. Гојко Кнежевић: *Цртачки видокруг*. - Побједа, LVII/2001, бр. 12897, 9. XI, стр. 11.
Цртежи Илије Шобајића у Народном музеју у Београду.

ШОБАЈИЋ, Максим М. (1836-1917)
(Уп. : ПОРТРЕТИ V, стр. 85-97; ПОРТРЕТИ VII, стр. 301)

1. ОСВЕТА КОСОВСКА. *Јуначке пјесме српске*. -Никшић, 1999, 284 стр.
[Поговор:] "Освета косовска" – земаном – Нико Мартиновић / стр. 275-282.
2. Радосав Меденица: *Друштвена функција народне епске пјесме (Освета косовска Максима Шобајића). [Die soziale Funktion der Volksepik]*. - Прилози проучавању народне поезије, Београд, VI/1939, бр. 1, стр. 60-70.
3. Миленко Ратковић: *Максим Шобајић*. - Просвјетни рад, Подгорица, 2001, бр. 11/12, 14. IX, стр. 21.
4. П. А. Ровински: *Записи о Црној Гори*. - Подгорица, 2001, стр. [523]-528.

ШОБАЈИЋ, Петар (1891-1957)
(Уп. : ПОРТРЕТИ V, стр. 132-140; ПОРТРЕТИ VII, стр. 301)

1. Ристо Ј. Драгићевић: *П. Шобајић, Никшић-Оногошт, Београд, 1938*. - Записи, Цетиње, XII/1939, бр. 21/2, стр. 125-126.
2. Јово Тошковић: *П. Шобајић, "Никшић-Оногошт". Издање Географског друштва, Београд, 1938*. - Полимље, XXXV/1938, бр. 10842, стр. 8.

ШОБАЈИЋ, Симо П. (1878-1916)
(Уп. : ПОРТРЕТИ V, стр. 118-131; ПОРТРЕТИ VII, стр. 301)

1. ЦРНОГОРЦИ. - Подгорица:Унирекс, Центар за културу – Никшић, 1997, 138 стр.
[Предговор:] *Шобајићеви Црногорци* / Живко Ђурковић, стр. I–VII.
Библиографија / стр. 137-138.
2. ПЈЕСМЕ, КРАТКЕ ПРИЧЕ И АНЕГДОТЕ. ПРИПОВИЈЕТКЕ / приредио и предговор написао Живко Ђурковић). -Никшић, 2001, 164 стр.
[Предговор:] *Књижевно дјело Сима Шобајића* – Ж. Ђурковић / стр. 5-18.
Библиографија / стр. 149-159.
3. Живко Ђурковић: *Књижевно дјело Сима Шобајића*. - У: Слободан Калезић, Црногорска књижевност у књижевној критици - IV. Реализам. Модерна. - Подгорица, 2001, стр. 342-350.

ШУКОВИЋ, Радивоје К.
(Уп. : ПОРТРЕТИ VI, стр. 280-306; ПОРТРЕТИ VII, стр. 301-305)
I

1. ИЗ ИСТОРИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ И КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. - Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001, 306 стр.
2. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Том III. – књ. 14. *Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1979-1981*. -Цетиње, 2002, 726 стр.
3. ОБРАЗОВАЊЕ НАСТАВНИКА У ЦРНОЈ ГОРИ (1947-1977)

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE CETINJE ĆRNOJEVIĆ

(у рукопису).

4. *Развијање књижевно-теоријских појмова у вишим разредима основне школе.* - Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, I/1963, бр. 1, стр. 42-46.
5. *Припремање нових уџбеника за основну школу.* -Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, XI/1973, бр. 1, стр. 89-90.
6. *Књиге, али какве.* -Универзитетска ријеч, Титоград, VIII/1976, бр. 2, стр. 7.
О уџбеницима.
7. *Црногорска књижевност у наставном плану.* -Никшићке новине, Никшић, 1977, бр. 624, стр. 6; бр. 625, стр. 6; бр. 626, стр. 6; бр. 627, стр. 6; бр. 628, стр. 8.
Међу излагањима са савјетовања и излагање Р. Шуковића.
8. *Предговор.* - У: Др Душан Мартиновић – Марко Марковић, Црногорски уџбеници 1836-1981. Историјски преглед са библиографијом. - Титоград, 1982, стр. 5-6.
9. *Најоран истраживачки и сакупљачки рад. (О Портретима др Душана Мартиновића).* - Просвјетни рад, Титоград, XXXI/1989, бр. 16, стр. 1.
10. *Издавање уџбеника и уџбеничке литературе у Црној Гори.* -У: Стварање и вредновање уџбеника (1973-1983). -Титоград, 1984, стр. 8-45.
11. *Ико Мирковић:Подгоричка штампарија и лист "Зета"Јована –Јоза Вукчевића 1931-1941. Подгорица, 1988.* -Историјски записи, Подгорица, LXXI/1998, бр. 3/4, стр. 257-258.
12. *Др Душан Ј. Мартиновић: Цетињска читаоница-Градска библиотека "Његош"(1868-1998), Цетиње, 1998.* - Историјски записи, Подгорица, LXXI/1998, бр. 3/4, стр. 249-251.
13. *Ревија "Данас" и "Просвјетни рад".* - Просвјетни рад, Подгорица, 1999, јубиларни број, 15. I, стр. 17; свечани број, 15. II, стр. 12.
14. *Јагош Јовановић, директор Више педагошке школе.* -Васпитање и образовање, Подгорица, XXIV/1999, бр. 3, стр. 267-271.
Некролог.
15. *Крсто Лековић: Завод за уџбенике и наставна средства 1973-2000. Подгорица, 2000.* -Васпитање и образовање, Подгорица, XXV/ 2000, бр. 4, стр. 241-243.
16. *Подршка стручном и педагошком стваралаштву.* - Просвјетни рад, Подгорица, 2000, бр. 17/18, 18. XII, стр. 2; 2001, бр. 1/2, 6. II, стр. 11.
Уз 25. годишњицу излажења часописа *Васпитање и образовање.*
17. *Учешће Више педагошке школе у реформи школа за образовање наставника.* - Просвјетни рад, Подгорица, 1999, бр. 17/18, 15. X, стр. 8; бр. 19/20, 19. XI, стр. 8; бр. 21/22, 21. XII, стр. 19.
Из рукописа "Образовање наставника у Црној Гори (1947-1977)".
18. *Библиографија "Просвјетног рада" 1967-1997 (Петар Кривокапић, др Новак Јовановић: Библиографија "Просвјетног рада", "Просвјетни рад-Министарство просвјете и науке, Подгорица, 1999).* -Просвјетни рад, Подгорица, 1999, бр. 5/6, 18. III, стр. 26.
19. *Извод из рецензије проф. др Радивоја Шуковића.* -У: Пљеваљска гимназија 1901-2001. Споменица, Пљевља, 2001, стр. 9-11.
20. *Добрило Аранитовић: Црногорска библиографија, том III, књ. 6. Расправе, чланци и књижевни радови у српским публикацијама 1936-1944, Цетиње, 2000.* -Библиографски вјесник, Цетиње, XXX/2001, бр. 1/2/3, стр. 198-200.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DURKO CRNOJEVIĆ

21. *Свједок стогодишњице трајања (Велько Шакотић и Милорад Ђукановић: Захумље 1898-1998. Прилог за монографију, Центар за информативну дјелатност, Никшић, 1998.* - Просвјетни рад, Подгорица, 2001, бр. 15/16, стр. 23.
22. *Учешће Павла Аполоновича Ровинског у расправама о Црнојевића штампарији.* -Историјски записи, Подгорица, 2002, 1/2.
23. *Љиљана Литовина: Црногорска библиографија. Том III, књ. 13. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1976-1978. Цетиње, 2001.* - Историјски записи, Подгорица, 2002, 1/2.
24. *Уз ауторске ознаке и биографске податке појединих сарадника међуратне црногорске периодике.* - Библиографски вјесник, Цетиње, 2002, бр. 1/2/3, стр.
25. *Др Душан Ј. Мартиновић: Његошеви јубилеји и Његошеви споменици, Цетиње, 2002.* – Васпитање и образовање, Подгорица, 2002.

II

1. Аноним: *Радивоје Шуковић.* - Просвјетни рад, Подгорица, 1999, јубиларни број, 15. јануар, стр. 6.
2. АЏИЋ, Марија – Маровић, Бранка: *Библиографија о Црнојевића штампарији (1985-1996).* -У: Споменица Октоих 1494-1994, Подгорица, 1996, стр. 130-145.
   И о радовима Р. Шуковића о Црнојевића штампарији.
3. БРКОВИЋ, Лале: *За основце на вријеме.* - Титоградска трибина, Титоград, XVIII/1976, бр. 795, стр. 6.
   Разговор са Р. Шуковићем о уџбеницима.
4. ВУКАНОВИЋ, Јованка: *Радивоје Шуковић гост Просвјетног рада. Образовање развојни фактор а не потрошња.* -Просвјетни рад, Подгорица, 1999, бр. 21/22, 21. XII, стр. 3
5. ВУЛЕТИЋ, Душан: *Нове читанке за I разред основне школе.* - Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, 1962, бр. 2, стр. 99-105.
   О читанкама Р. Шуковића и Петра Пешута.
6. ДЕЛИБАШИЋ, др Раде: *Развој школства и педагошке мисли у Црној Гори(1830-1981).*
   И о радовима Р. Шуковића.
7. ЈОВАНОВИЋ, Благоје: *Лекције које се памте и као легенде препричавају.* - Дан, Подгорица, 2000, бр. 664, стр. 8.
8. ЈОВАНОВИЋ, Новак: *Зборник радова поводом 140. годишњице Његошеве школе, "Обод"- Цетиње, 1976.* - Васпитање и образовање, Титоград, II/1976, бр. 3/4, стр. 209-213.
   И о прилогу Р. Шуковића.
9. ЈОВОВИЋ, Радоје: "*Марксистичка идејна основа уџбеника". Издавач Савезна конференција југословенских издавача уџбеника, Нови Сад, 1976.* - Васпитање и образовање, Титоград, II/1976, бр. 5, стр. 251-255.
   И о прилогу Р. Шуковића.
10. ЈОВОВИЋ, Радоје – Стевовић, др Саво: *Зрела научна штива (Радивоје Шуковић: "Из историје књижевности и књижевног језика", Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица, 2001).* -Просвјетни рад, Подгорица, 2001, бр. 18, стр. 23.
11. ЛЕКОВИЋ, Крсто: *Завод за уџбенике и наставна средства, 1973-2000, Подгорица, 2000.*

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

И о учешћу Р. Шуковића на стварању и издавању уџбеника.

12. НИКЧЕВИЋ, Милорад: *Црногорска приповијетка између традиције и савремености,* Титоград, 1988.
О радовима Р. Шуковића / стр. 32, 50, 53, 54, 59, 101, 106, 116, 137, 163, 170, 208, 214, 226, 237, 253, 254, 264, 310, 331, 334, 336, 338, 347, 358.
13. ПИЖУРИЦА, мр Крсто: *Радивоје Шуковић о књижевности.* -У: Радивоје Шуковић, Из историје књижевности и књижевног језика, Подгорица, 2001, стр. 3-9.
14. RACKOVIĆ, Nikola: *Šuković Radivoje. - U: Prilozi za leksikon crnogorske kulture,* Cetinje, 1987. str. 198.
15. *Проф. др Радивоје Шуковић.* - У: Пљеваљска гимназија 1901-2001. Споменица, Пљевља, 2001, стр. 406-407. Са фотографијом.
16. ХАЏИЋ, Милка: *Осврт на читанке за више разреде основне* школе. - Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, 1973, бр. 2, стр. 53-57.
17. ШУКОВИЋ, Драгица: *Прилози за збирку псеудонима, иницијала и шифара црногорских аутора.* - Библиографски вјесник, Цетиње, XXI/1992, бр. 1/2, стр. 5-51.
И о раду Р. Шуковића на разрјешавању недовољно индивидуализираних ауторских ознака.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

РЕГИСТРИ

(саставила М. Врачар)

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

РЕГИСТАР АУТОРА

А. 278
Алексеева Г. 296
Анђелић Б. 249
Анђелковић Божидар 249
Аноним 47, 53, 75, 101, 159, 249, 300, 303
Аранитовић Добрило 142, 288
Арсенијевић Видан 249
Ацковић Драгољуб 151
Аџић Марија 303

Б.Л. 249
Б.О. 249
Бабић Бранко 48, 49
Бабовић Милосав 105, 106
Бајкић Велимир 85, 101
Бајовић Стеван 158
Бановић Мијо 149
Барјактаровић Мирко 151
Батрићевић Ђуро 289
Баханов Е. 296
Благојевић Обрен 60, 75, 86, 87, 89, 90, 92, 101
Блечић М. 249
Богавац М. 277
Богавац Милован Ј. 233
Божичковић О. 249
Божовић Григорије 75, 101
Божовић Мијо 151
Божовић Ратко 227, 233
Божовић Ратомир 143, 151, 299
Божовић Тодор 57, 71
Бојовић Милоња 41
Бољевић Драго 160
Боричић Чедомир 149, 151
Боројевић М. 239
Боројевић Милош 249
Бошковић Бранко 141
Брковић Лале 246, 249, 277, 303
Брковић Мирјана 228, 233
Брновић Бранко М. 208, 209
Бубања Војислав 228, 233
Булатовић Божо 256

В.М. 101
Васильев В. И. 297
Васовић Милорад 148, 152, 283-286
Везелић Алексије 25
Вешовић Радосав 142
Влајковић Светозар 244
Влајчић М. 249
Влатковић Драгољуб 249
Влаховић Петар 299
Војводић Мирко 46
Војводић Раде 250
Војиновић (Шуковић) Драгица 40, 47, 277, 304
Волк Петар 250
Врбица Василија 75
Вугделић Мил[утин] 101
Вујадиновић С. 277
Вујановић Никола 250
Вујачић Милан 29
Вујовић Миланка 250
Вујошевић Иван 101
Вукановић Јованка 303
Вукмановић Јован 48
Вуковић Бранко 250
Вуковић Мироје 210
Вуковић Раде 46
Вуковић Радован 101
Вуксан Душан Д. 7, 25, 49
Вукчевић Веселин 210
Вукчевић Радоје 103
Вулевић Зоран 149, 152
Вулетић Душан 303
Вучинић Бошко 102
Вучинић Момир 228, 233

Г.П. 250
Галенченка Г. Я. 297
Гвозденовић Душан П. 158, 159, 161-172, 175-202
Гвозденовић Славка 277
Герасимова Л.С. 297

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURO CRNOJEVIĆ

Гледић Будо 250
Гледић Војислав 233
Грашић Боривоје 102
Греговић Саво 141
Григорович В. И. 25
Губерина Вељко 81, 82, 102
Губеринић Вукашин 152

Др С. 102
Др Ф.Р. 102
Дабиновић А. С. 138
Делетић Р[атко] 277
Делибашић Раде 303
Динерштейн 295
Добричанин Мирко 149, 152
Драгићевић Ристо Ј. 102, 301
Драговић Милија М. 50, 75
Драшковић Чедомир 47, 153, 210, 277
Дујовић Јован 141, 250

Ђаковић Милутин 246
Ђерковић Вукале 300
Ђикановић Љубомир 277
Ђоновић Јован И. 53, 57, 60-66, 71-74
Ђоновић Никола И. 88-90, 93-101
Ђукић Радован 250
Ђурковић Живко 301
Ђуровић Војислав 233
Ђуровић Жарко 233, 291
Ђуровић Лада 277

Ердељановић Јован 154

Ж.М. 277
Жервэ Н.П. 38
Живојиновић Драгољуб 291
Жуковская Л.П. 295

Зелић Герасим 25
Зечевић Велизар 250
Злоковић Игњатије 127

И.Г. 300
Ивановић Васко И. 243-249
Ивановић Веско 250
Ивановић Ј. 102
Ивановић Мартин 250
Ивановић Радомир В. 225, 227, 228, 233
Ивањи Иван 250
Илић М. 250
Илић Петар М. 102
Иличковић Миодраг 159

Ј.М. 152
Јаблан Радован 233, 250
Јабучанин Љиљана 210
Јанковић Бранислав 46
Јекнић Драгољуб 233
Јеламић Алексије 102
Јелић Добрашин 234
Јелић Илија М. 92, 102
Јерелић Љубиша 250
Јечинац Т.Т. 29
Јовановић Благоје 303
Јовановић Борислав 277
Јовановић Јагош 53, 75
Јовановић Јован М. 54, 75
Јовановић Новак 208, 210, 303
Јовићевић Андрија П. 290
Јовичић Стојан 102
Јововић Радоје 303
Јововић Пантелија 49, 75

Кабиљо Јелена 284
Каженегра Борис 134, 138, 141
Кажић Марко 109-124
Казимировић Радован Н. 291
Калезић Слободан 250, 263, 277, 283, 288-292, 298, 299, 301
Капетановић Сузана 250
Касалица Слободан 284
Кнежевић Гојко 300, 301
Криспер М. 221
Кристан Етбин 71
Ковачевић Предраг В. 125, 126, 134, 136-141
Команин Жарко 251
Комненић Петар 75
Комненић-Џаковић Јелисавка 291

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Копривица Бранко 300
Косин Павле 251
Костић Васко 288-290
Костић Мита 15, 25
Куић Ранка 257, 277
Кујунџић Миодраг 251
Куна Херта 297

Л. 75

Лакићевић Огњен 251
Лалић Михаило 82
Лалић Средоје 25
Лековић Крсто 160, 303
Ломачевский Александр 38
Лопичић Јанко К. 290
Лубарда В[ојислав] 251
Лукетић Мирослав 7, 9, 25
Лукић Василије 298
Лукић Света 239, 251
Лутовац Момчило С. 146, 147, 149-151
Ляско К.И. 297

Љ. П. 278

М.Р. 76

Мажуранић Иван 299
Максимовић Војислав 227, 234
Максимовић М. 251
Максимовић Миодраг 291
Малкина С.Р. 297
Манојловић Марија 278
Маринковић Боривоје 26
Марковић Марко 104, 111, 302
Марковић Филип Јованов 46,47
Марковић Штедимлија Савић 76
Марковски Даница 285
Маровић Бранка 303
Мартиновић Божидар 291
Мартиновић Душан Ј. 26, 38, 40, 76, 101, 102, 141, 153, 155, 159, 209, 210, 234, 253, 278, 283, 288-290, 292, 297-299, 301
Мартиновић Марина 299
Мартиновић Нико 301
Мартиновић Нико С. 47, 76, 102
Мартиновић Петар Милов 289
Мартиновић Филип - Ацо С. 218-222
Матић Светозар 24-26
Машановић Димитрије Л. 226-232
Меденица Радосав 301
Мещерская Е.Н. 295
Милатовић Вук 234, 278
Милић Александар 141
Милорадовић Мирко 241, 251
Милошевић Томислав 234
Миљанић Новак Р. 29, 289, 291, 292
Минић Војислав 227
Минић Вук 299
Мирковић Ђорђе - Ђоко 210, 278, 288
Мирковић Милосав 239, 251
Мирковић Тодор Ј. 38
Миркович М. Ф. 38
Мићуновић С. 300
Мишић Живојин 291
Мыслина А.П. 39
Мрваљевић Блажо 102
Мрваљевић Јаков 160
Мркић Миодраг 256, 278
Муршава Н.В. 39

Н.К. 234

Недељковић М. 251
Недић Милан С. 103
Немировски Евгеније Љвович 292-296
Никић Стево 278
Никчевић Милорад 288, 289, 304
Нинковић Адам 278
Новаковић Сл. 251

Ораовац Томо П. 48

Орловић Драган 238, 240, 251

Пл. 47

Павић Милорад 9, 10, 22, 26
Пајовић Миленко 234
Пајовић Рад. 103
Пасиновић Миленко 126, 130, 131, 141
Пејовић Иво 246
Пејовић Крсто И. 72, 76
Перовић Мухарем 251
Перовић Сретен 251
Перуновић Станко 76

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURO CRNOJEVIĆ

Петровић Бошко 7, 21, 24, 26
Петровић Душко М. 234
Пижурица Крсто 304
Пилетић Светозар 252
Пишчевић Симеон Стефанов 11, 24, 25
Попов Нил 7, 8, 24, 25, 27
Попов Раша 238, 239-242, 251, 252
Поповић Бранко 278
Поповић Марко 103
Продановић Јаша М. 67, 68, 76
Пуљезевић Јозо 252
Пушоњић Бошко 246

Р.В. 39
Р.М. 278
Ра П. 300
Радовановић Лазар 234
Радовић Илија 103
Радовић Новица 103
Радовић Рајко Ж. 103
Радоњић Светозар Рас 278
Радуловић Здравка 279
Радуловић М. 29
Ражнатовић Јован 159
Рајичић Миодраг 283
Рајковић Видак 261
Ралевић Мирољуб 149, 299
Ралић Првослав 258, 279
Ратковић Миленко 288, 290, 301
Рацковић Никола 76, 160, 234, 259-276, 304
Ровински Павел Аполонович 48, 299, 301
Рудаков В.Е. 39
Рудић Петар 151

С.Г. 160
Савић Благоје В. 234, 279
Савић Милисав 234
Самородов Б.П. 298
Сахаров Игор Васиљевич 30
Секуловић Горан 261, 279
Селенић Слободан 252
Скоко Саво 146, 147, 149, 152
Срзентић Васа 103
Стаменковић Владимир 241, 252
Станић Милија 299
Станковић Михаило К. 46
Станковић Стеван 284
Старкова К.Б. 295
Старовлах Милош 160
Стевовић Саво 303
Степановић Предраг 21, 27
Стјепчевић Иво 138
Стриковић Јован Н. 225, 227, 234
Строев В. Н. 38
Стругар Владо 233
Стругар Саво 103

Тасић Ђорђе 91, 92, 103
Тошковић Јово 76, 301
Трифковић Ристо 235
Трифуновић Ђорђије 149, 152

Ћетковић Јован 76
Ћоровић Владимир 28
Ћупић Драго 299, 300
Ћурчић Небојша 252

У.Р. 160
Угринов Оливера 279
Uebersberger Hans 27

Финци Ели 252

Х.Х. 103
Хаџић Милка 304
Хован Јован 252
Хусар Имре (Huszár Imre) 24, 27

Цамај Марко 290
Царановић Милисав 252
Цекић Миодраг 257, 261, 279
Церовић Љубивоје 27

Чађеновић Јован 106, 108, 289
Чечулин Н.Д. 27
Чолак Тоде 224, 227, 235
Чупић Мирко 252

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Чурчић Лазар 298

Цаковић Вукоман 300

Шакотић Вељко 300
Швецова - Водка Г.Н. 298
Шијаковић Миодраг Б. 235
Шиљак Душко 273
Шкеровић Никола П. 52, 53, 76, 103
Шобајић Максим М. 301
Шобајић Симо П. 72, 301
Шомло Ана 252
Шпадијер Ана 127
Шуковић Мијат 59, 70, 76
Шуковић Радивоје К. 301-303

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ПРЕДМЕТНИ ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

Авакум, калуђер 99
Авдовићи 117
Аврамовић, проф. 241
Адамич Луј 99
Ајнштајн [Алберт] 185, 193
Аквински Тома 181
Александар Први, руски цар 29
Алексеев П.А. 294
Алисов М.И. 294
Андрић [Иво] 230
Анжујска Јелена 108, 117
Аранитовић Добрило 264, 266, 270, 302
Аристотел 177, 180-188, 190, 196, 200
Аркчев, гроф. 30
Архимед 183, 188
Arcola 192
Атанацковић Богобој 106

Бабовић Милосав 105, 232
Багратион, кнез 30
Баде И.А. 294
Бађани, гроф. 11
Бајкић Велимир 85
Бакић Љубомир 62, 77
Балабан Г.А. 294
Балевић Стефановић Јован 263
Балшићи 120, 132
Баљза 30
Бан Ђуро 133
Бан Митрофан 132, 276
Бандтке Е.С. 294
Бањевић Бранко 148
Барбарини, кардинал 180, 189, 195, 196
Барјактаревић Радомир 276
Барјактаровић Мирко 150
Бароу 201
Барсов Е.В. 294
Бартулица Мстислав 276
Бауэр Ф.А. 294
Беговић Мирко 79
Безаревић Вуко 276
Белармини 189, 195
Белић Срђан 287, 288
Белић Александар 104
Белокуров С.А. 294
Белтрами 192
Бентивоље, кардинал 198
Бестужев, гроф 13
Бети 192
Бећировић Милијана - Мица 118
Бећковић Матија 240
Бешић Зарија М. 279
Бизмарк Ото 253
Бирев И. 295
Бјелица Димитрије 276
Бјелица Михаило 276
Благојевић Обрен 60, 84, 86, 87, 90
Блечић Вилотије 42
Блечић Милорад Р. 264, 270, 273, 276
Богдановић Предраг - Ци 230
Богишић Валтазар 132
Боднско (Мирковић) Амалија Николајевна 32
Божовић Григорије 91, 92, 276
Божовић Петар 276
Божовић Ратко 249
Божовић Тодор 50, 52-54, 56-59, 75, 94, 99, 276
Бојанић Петар 83, 94
Бојовић Богдан 77
Бојовић Бошко 77
Бојовић Јован 280
Бојовић Михаило 54
Бомбиери 192
Бор Нилс 159, 193
Боров Т. 295
Бојовић М. 239
Бошков Живојин 270
Бошковић Руђер 159, 176
Брајовић Петар С. 268
Брајовић Радисав Раде 276
Брахо Тихо 181, 195
Брковић Јеврем 148, 276
Брковић Саво 146-148, 150, 270
Брковић Бранко Милов 203-208, 210

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

Брновић Веселин 254
Број Луј де 159
Броневски В.Б. 140
Бронза Јосип 133
Бруно Ђордано 181, 189, 192, 195
Бубања Војислав 276
Бузолић Вељко 83, 94
Булајић Стеван 276
Булатовић Божо 245, 256, 271, 276
Булатовић, Вуксан 118
Булатовић - Ибријски Љубомир 40, 280
Булгаков Ф.И. 295
Бурзан Илија 254
Бурић Радомир 276
Бурцов - Протопопов 295
Буторац Павао 127, 149
Буонамићи Франческо 187
Буха Бошко 113

Ванини Лућилио 181
Васиљевић М. 121
Васић Милош 74
Васовић Милорад 148, 283-285
Вековић Дивна 276
Величковић, инг. 83, 94
Велц Фердинанд 270
Венел, франц. генерал 163
Вешовић Марко 276
Вешовић Мирко 276
Вешовић Радоња 276
Вешовић Радослав - Јагош 268, 276
Вивиани 187
Видаковић Вук 133
Видаковић Милован 106
Визин Иво 133
Винделбанд Вилхелм 263
Витембершки Александар 9
Витковић Секула 10
Витровић Никола 267
Вицковићи 154
Вицковић Михаило 166-168, 171
Владисављ Сава 140
Војводић Ђуро 50, 51
Војводић Мирко 43
Војиновић Драгица 272
Војиновић Станиша 269
Војновић Марко 133
Волтер 169, 192
Вранеш Мирко 276
Врбица Блажо 162
Вујановић Илија 43
Вујановић Никола 276
Вујачић Мирко 276
Вујачић Петар Ћетков 272, 273
Вујовић Димитрије - Димо 161
Вујовић Марко 44
Вујовић Милутин 276
Вујовић Павле 159
Вујовић Раде 276
Вујошевић Иван 276
Вукановић Радован 245
Вукићевић Јоле 46
Вукићевић Милан 204, 240, 288
Вукмановић Саво 204, 288
Вукмановић Светозар - Темпо 82
Вукмировић Олга 272
Вуковић Божидар Подгоричанин 114, 120, 122, 123, 209, 298
Вуковић Виђенцо 21
Вуковић Рад. 45
Вукојичић Миленко 112
Вукотић, Божо 139
Вукотић Душан 77
Вукотић Иван 133
Вукотић Иво 77
Вукотић Лука 77
Вукотић Манојло - Мањо 268, 276
Вукотић Милутин 161
Вукотић Никола 133
Вукотић Петар 133
Вукотић Платон 133
Вукотић Стеван 133
Вуксан Душан Д. 288
Вуксановић Љубо 77
Вуксановић Милутин Д. 300
Вукчевић Глигорије 79
Вукчевић Јован 276
Вукчевић Јован - Јозо 302
Вукчевић Митар 51
Вукчевић Никола 122
Вукчевић Радоје 56
Вукчевић Урош Н. 123
Вулековић - Бољевић Војислав 288
Вулетић Саво П. 40, 77, 288, 290
Вучераковић Марко 163

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Вучетић Миленко 229
Вучетић Никола - Нико 292
Вушовић Љубо 82

Гавриловић Зоран 228
Гавриловић Манојле 265
Газивода Михаило 276
Галилеј Галилео 175-202
Гарчевић Гојко 78
Гашовић Данило 272
Гвидући 195
Гвозденовићи 153, 154
Гвозденовић Анто М. 153, 169, 170, 289, 291
Гвозденовић Божо 154
Гвозденовић Владо П. 153
[Гвозденовић] Гвозден 154
Гвозденовић Думеља 153, 154
Гвозденовић Душан П. 153-202
Гвозденовић Ђорђе Језерац 42
Гвозденовић (Вукотић) Јока 154
Гвозденовић Мартин 154
Гвозденовић Милан П. 153, 161-163, 165
Гвозденовић Мирко П. 153
Гвозденовић Мићун 153
Гвозденовић Пајо 154
Гвозденовић Периша 154
Гвозденовић Петар Р. 153, 154, 161-163
Гвозденовић Радивоје - Рајо В. 153
Гвозденовић Ристо 153, 154
Гедел Курт 191
Геземан Герхард 92, 93
Геснер Конрад 294
Гете [Јохан Волфганг] 146
Гик Александар 33
Главуртић Миро 274, 276
Гледовић 165, 169
Гломазић Љубомир 50, 51
Гоголь [Николај Васиљевич] 114
Гојнић Лабуд 53, 77
Головни 30
Голубовић Предраг 254, 274
Горин Е.Е. 295
Госпић Драгољуб 42
Граф У. 295
Грим 146
Грлић Данко 271
Губерина Вељко 82, 84
Гусник Я. 295
Гутенберг Јохан (Иоганн) 294-297

Давидовић Љубомир 42, 62, 94, 100, 101
Даковић Марко 50, 51, 54, 56, 77, 94, 161
Даль С. 295
Дамјановић Ђуро 228
Дамјановић Лазар 50, 51, 164
Дамњановић Владимир 79
Данилевский В.В. 295
Даниловић Милован 150
Дапчевић Владо 82, 166, 167
Дашић Миомир 232
Декарт [Рене] 185
Делетић Бранко 166
Демчинский Н. А. 295
Десница Владан 228-230
Дини 192
Добричанин Милисав 77
Добричанин Мирко 232
Добровский 295
Добросављевић Теодора 155
Дожић Гаврило 275
Доклестић Шпиро Л. 276
Домановић Радоје 122, 232
Дон Џон 257
Доре Л.О.Г. 295
Драговић Вук 276
Драговић Живко 80
Драговић Марко 289
Драговић Милорад 276
Драгутиновић Андрија 163
Драшковић Бранко 276
Драшковић Ђуро 162, 163
Драшковић Јован 94
Дрљевић Јанко 51, 77
Дрљевић Секула 77, 240, 241
Dubreil 156
Дучић [Јован] 106
Дучић Нићифор 93

Ђерковић Вукале 254

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Ђерковић Момчило 272
Ђикановић Љубомир 276
Ђилас Милован 82, 83, 94, 165, 274
Ђокић Драгољуб 265
Ђоковић Милан 267
Ђоковић Милојко 267
Ђоновић Драгутин 49
Ђоновић Душан И. 49, 79
Ђоновић Ђорђе 49
Ђоновић Иво 48, 49
Ђоновић Јанко 242
Ђоновић Јован Ивов 48-71, 75-76, 83, 94
Ђоновић Михаило И. 49, 78, 79
Ђоновић Никола И. 49, 52, 56, 76-96, 101-103
Ђоновић Светозар 274, 276
Ђорђевић Михаило 81
Ђорђевић Тихомир 93
Ђукановић Мило, редитељ 243, 244, 249
Ђукановић Милорад 303
Ђукановић Слободан 232
Ђукић Војислав 276
Ђурашевић Ђуро 276
Ђурашевић Саво 276
Ђуретић Војин 274
Ђуретић Јагош 276
Ђурић Владимир 150
Ђурић Милош Н. 209
Ђуришић Душан 274
Ђуришић Јован И. 123
Ђуровић Војислав 276
Ђуровић Димитрије 276
Ђуровић Жарко 274
Ђуровић Жарко Л. 232
Ђуровић Мирослав 272, 274, 276
Ђуровић Смиљана 265, 276

Евсев И.Е. 295
Енгелс Фридрих 261
Ераковић Данило 272, 276
Ердељановић Јован 93
Ескарпи Роберт 262

Живаљевић Данило А. 269
Живанов Миодраг 209
Живковић Драгоје 148
Живковић Петар 81
Жежељић Петар 133
Жилло Ф. 295
Жугић Јевто 118

Зајечарановић Глигорије 262
Зановић Стефан 272
Запаско А.П. 295
Здравковић Драгиша 81
Зелић Герасим 7, 20
Зенефельдер Алоиз 293
Зеђанин Л. 245
Златичанин Илија 289
Злоковић Игњатије - Игњо 127, 289
Змајевић Андрија 141
Змајевић Матија 133

Иберсбергер Ханс 21
Иванишевић Јован - Јошо 289
Ивановић Александар Лесо 107, 273
Ивановић Васко И. 236-243, 249-252
Ивановић Веско 236
Ивановић Драго 236
Ивановић Здравко 150, 151
Ивановић Илија 236
Ивановић (Малишић) Марија 236
Ивановић Марко 133
Ивановић Мартин 236
Ивановић Павле 51
Ивановић Радомир В. 273, 276
Ивановић (Радуловић) Стака 236
Ивелић Марко 133
Ивошевић Василије-Васо 290
Идризовић Мурис 276
Идризовић Нусрет 276
Илић Јован 150
Илић Михаило 81
Иличковић Бранка 155
Исаевич Я. Д. 295
Исић Момчило 268
Ичевић Вељко 276

Јаблан Милорад 274
Јаблан Радован 274

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Јагић Ватрослав 108, 111
Јакшић Ђура 106, 117
Јанковић Бранислав 45
Јараковић С. 245
Јевтовић Лола 248
Јелић Илија 91, 92, 98
Јерговић Никола 77
Јерговић Филип 80
Јеротић Владета 229
Јовановић Арсеније IV, патријарх 11
Јовановић Батрић 161, 166, 168, 171
Јовановић-Змај Јован 209
Јовановић Јагош 274, 302
Јовановић Љуба 139
Јовановић Михаило 50, 51
Јовановић Новак 302
Јовановић Слободан 73
Јовићевић Андрија П. 40, 290
Јовићевић Иван-Иво 51
Јовичић Живадин 287
Јововић Лука 40, 288, 290
Јововић Ранко 274
Јокић Вујадин 263, 268, 270, 271, 273, 274
Јоксимовић Драгић 81, 83, 84, 94, 102
Јоксимовић Саво 274

Кавалиери Бенавентура 196, 200
Кавелин Л.А. 295
Кавецка - Грычщва А. 295
Кадовић Павле 274
Каженегра Борис 134
Кажићи 104
Кажић Јован 79
Кажић Ковиљка 109
Кажић Марко 104-109
[Кажић] Ненад 109
Кажић (Поповић) Душанка 109
[Кажић] Симка 109
Кажић Симон 104
Кајевић Фехим 274
Кајзерлинг 16, 17
Калайдович К.Ф. 295
Калач Исо 230
Калезић Василије 274
Калезић Милорад 274
Калезић Милосав 265
Калезић Слободан 274
Кампанела Томазо (Campanella Tommase) 181, 197, 198
Кандељ Б.Л. 209
Каниц Ф. 50
Капичић Јово 166
Капп Ф. 295
Карађорђе 112, 118
Карађорђевићи, династија 84, 165, 167
Карађорђевић Александар, краљ 55, 56, 68, 81, 93, 138, 165, 167
[Карађорђевић] Павле, кнез 56
Карађорђевић Петар, краљ 51
Карађорђевић Петар II, краљ 56
Каратаев И.П. 295
Караџић Вук Стефановић 108, 110, 120, 139, 146, 147, 231, 271
Карло XII 169
Касел Густав 85
Кастели 197, 198, 200
Катајев В. 111
Катарина II, руска царица 20, 23
Кауниц, аустријски канцелар 13
Качић - Миошић Андрија 133
Кашћелан Нико 162, 164
Кениг Фридрих 295, 296
Кеплер Јохан 175, 178, 181, 182, 195, 200
Килибарда Новак 274
Киник Петар 274
Киш Данило 232
Киш Егон Ервин 73
Klingeberg Helmuth 171
Княгининский П.П. 295
Ковачевићи 125
Ковачевић Васо В. 125, 126
[Ковачевић] Ева 130
[Ковачевић] Љубица 130
Ковачевић Михаило 118
Ковачевић Н. 29
[Ковачевић] Ненад 130
Ковачевић Новица 290
Ковачевић Предраг В. 125-137, 141
Ковачевић Сава 119
Ковачевић (Стаматовић) Вера 130
Ковачевић (Суђић) Љубица 125
Ковачевић Филип 79, 80, 125, 132
Кодов Христо 209

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆA

Кожухаров Стеван 209
Коларац Илија 287
Коматина Милијана 274
Коменски Јан Амос 43
Кон Геца 265
Контић Ђорђе 79
Конторович А.К. 295
Коперник [Никола] 175, 177-181, 187, 190, 195-200
Копиевский И. Ф. 295
Копреева Т.Н. 295
Корошец Антон 81
Косић Марко 99
Космајац Момчило 155
Костер Л. 295
Костић Душан 274
Костић Мирко М. 264
Костић Момчило 50, 51
Крајгер Борис 267
Краљ Мило 274
Краси, опат 195
Краузе Фрилдгильде 293
Кретњечиков Петар 19
Кривокапић Мирко 274
Кривокапић - Орлински Радомир 283, 290
Кривокапић Петар 302
Криспер М. 217
Кристан Етбин 66, 68
Крклец Густав 81
Крлежа Мирослав 230
Крцић Милован 77
Крцић Шефкет 274
Куић Ранка 256, 257
Кулишић Шпиро 146-148
Кунце Х. 295
Кучук Ејуб 267

Лабудовић Спасоје 274
Лазаревић Раденко 287
Лазић Жика 245
Лаиновић Филип 120, 123
Лаиновић Цветко 272
Лалић Михаило 82, 232, 253
Ландау Лав 173
Ланжерон, гроф 30
Латковић Видо 204
Левит Харолд И. 271
Лекић Данило 290
Лекић Марјан 274
Лекић Радован 274
Лековић Крсто 303
Лековић Милисав В. 274
Лењин В. И. 261
Лепренс Ж. Б. 295
Лесковац Младен 21, 114, 115
Ливчак И. Н. 295
Липовина Љиљана 303
Лисицкий Е. М. 295
Longuet Robert - Jean 272
Лопичић Бранко 166
Лопичић Ђорђе (Ђорђије Ф.) 274, 290
Лопичић Јанко 229
Лопичић Јанко К. 290
Лопичић Никола 274
Лотариншки Карло 10, 23
Лубарда Петар 105, 108
Лукачевићи 120
Лукетић Мирослав 7, 272, 274
Лукић С. 278
Лукић Света 239
Луковић Нико 127
Луппов С.П. 295
Лутовац Вукаиле 142
Лутовац Милисав В. 142
Лутовац Момчило С. 142-149, 151, 152
Лутовац Стеван 142, 146
Лутовци 142
Лучић Чедомир М. 264
Люльфинг Х. 295

Љепава Јован 78, 79
Љепава Милисав Ј. 79
Љубиша [Стјепан Митров] 119, 138
Љумовић Илија 51
Љумовић Радосав 274

Маговчевић Јован 274
Мајић Петар 50
Мак - Люэн М. Х. 295
Максимовић Десанка 230
Малапарте Курцио 171
Малеин А. И. 295

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Малиновски Бранислав 262, 271
Мандић, учитель 167
Мандић Вељко 274
Мандић Олег 271
Манојловић Ананије 274
Марија Терезија, аустр. царица 10, 11, 13, 28
Марија Фјодоровна, руска царица 31
Мариновић Јосип 274
Марковић Ана Марија 274
Марковић Андрија 52
Марковић Божидар 274
Марковић Василије 274
Марковић Видак 274
Марковић Исмет 274
Марковић Јован 40
Марковић Лаза 74
Марковић Лазо 232
Марковић Марко 40, 47, 107, 266
Марковић Милорад 108, 113
Марковић Михаило 268, 286
Марковић Никола Ј. 40
Марковић Радован 123
Марковић Радуле Стијенски 274
Марковић Ратко Рињанин 273
Марковић С. 190
Марковић Светозар 261, 262
Марковић Стоја 121
Марковић Филип Ј. 40-45
Марковић Филип С. 40
Маркс Карл 261, 262, 271, 272
Маркус В.А. 295
Маркуш Марко 166
Маркушевич А. И. 295
Марошевић Амбро 229
Мартиновић, командир 163
Мартиновић Александар 274
Мартиновић Вељко 275
Мартиновић Драго 274
Мартиновић Душан Ј. 151, 232, 264-266, 268, 270, 274, 278, 288, 292, 302, 303
Мартиновић Марко 134
Мартиновић Мираш 275
Мартиновић Митар Бошков 291
Мартиновић Нико С. 95, 288, 291
Мартиновић Петар 159
Мартиновић Радован 158, 174
Мартиновић Саво 46, 266, 275, 276
Мартиновић Саво М. 275
Мартиновић Стана Лазова 291
Мартиновић Станко Ф. 211
Мартиновић Стеван 291
Мартиновић Филип - Ацо С. 211-218
Матавуљ Симо 78
Матановић Александар 77
Мауровић А. 246
Махин Фјодор 73
Мацони Јакоб 187, 188
Машановић Димитрије Л. 223-226, 233-235, 273, 275
Машановић Марко 229
Медичи Тоскана Косим II 178-180, 189, 193
Међедовић Авдо 275
Међедовић Јунус 275
Мергенталер О. 295
Мериме 146
Мештровић Иван 94
Мијановић Милутин 275
Мијовић Велимир 166, 167
Мијовић Павле 82, 166
Мијушковић Владимир 275, 291
Мијушковић Лазар 51, 52
Мијушковић Милисав 275
Мијушковић Мирко 80, 275
Миковић Дионисије 127, 275
Милановић Ниша 82
Милатовић Вук 275
Милатовић Никола 121
Милија (Старац Милија) 275
Милић Владимир 275
Милићевић Будимир 275
Милићевић Љубислав 275
Милићевић Ранко 166
Мыльников А.С. 295
Миловић Јевто 209, 275
Миловић Милан 275
Миловић Момир 275
Милојевић Боривоје Ж. 275
Милосављевић Петар 112
Милошевић Антун 127
Милошевић Гавро 77
Милошевић Новак Цуфо 77
Милуновић Мило 108, 112, 118
Милутиновић Иван 82

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Миљанић Новак Р. 29, 291, 292
Миљанић Петар 57
Миљанов Марко 108, 119, 123, 275
Миљковић (Мирковић) Вуко 275
Минић Војислав 224, 275
Минић Вук 264, 275
Минић Серафин Рафаел 275
Мирковићи 29, 30, 33, 39
Мирковић Александар Ј. 39
Мирковић Александар Т. 29, 30, 38
Мирковић Ико 302
Мирковић Јаков С. 30, 31, 39
Мирковић Јован 29
Мирковић Милисав 239
Мирковић Михаило Т. 29, 30, 38
Мирковић О. Д. 30
Мирковић Сава 29
Мирковић Симо 29
Мирковић Стјепан (Стеван, Стефан) 28, 29, 30
Мирковић Тодор Јаковов 28-39
Мирковић Чедомир 263
Митровић Јован 167, 168
Митровић Митар 264
Митровић Митар А. 275
Митровић Митра 245
Митровић Стефан 232
Мићовић Милутин 275
Мићуновић Благота 168
Мићуновић Владо 166-168
Мићуновић Јован 161
Мићуновић Радомир 275
Михаиловић Дража 82, 83, 94, 161
Мицкијевич 146
Михајловић Борислав 228
Мишнић Веселин 275
Мишовић Видоје 62
Могила П.С. 295
Мојсије из Будимља 275
Молоте, проф. 176
Мркић Миодраг 256, 275, 277
Мрковић Иво 254
Мук Адолф 82
Мусолини Бенито 241
Мушковский Я. 295

Наполеон 32, 132, 133, 169
Назаров А.И. 295
Настић Димитрије 265
Недељковић Душан 262
Недић Милан С. 91, 102
Немања 119
Немањићи, династија 120, 132, 133, 135
Немировски Евгеније Љвович 296-298
Ненезић Ристо 50, 51
Њепс Ж.Н. 295
Никић Стево 258
Никифор 275
Никола 275
Николић Бајо - Пивљанин 133
Николић Витомир 275
Николић Драган 275
Николић Новица 292
Николић Рајко 275
Николић Сава 245, 246
Николић Спасо 118
Никчевић (Брајовић) Радмила 275
Никчевић Војислав П. 148, 275
Нинковић Адам 258
Нишавић Благоје 275
Новаковић Бошко 272
Новаковић Душко 275
Новаковић Петар 54

Њутн Исак 182, 186, 201

Одаловић Бошко 227
Oldhajm Bates 128
Омерћевићи 48
Орлов И.И. 295
Орловић Драган 238
Орфелин Захарије 231
Османагићи 120
Острожский К.К. 295

П.Б. 38
Павић Јефто 77
Павић Милорад 7
Павићевић Бранко 29, 148
Павићевић Вуко 262, 271
Павићевић Иван 62
Павићевић Мато 77
Павићевић Мићун 100

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE
CRNOJEVIĆ

Павле Први, руски цар 29, 31
Павловић Бранко 269
Павловић Јован 270
Павловић Љубомир 285
Павловић Константин, руски царевић 30, 32
Павловић Пеко 161
Павловић Ристан 113, 114
Павловић Стеван 161
Павлович Михаил 37
Павлович Николај Први, руски цар 33
Пајковић Михаило - Бађо 155
Палена Т.П. 33
Панић - Суреп Милорад 245
Пастернак [Борис] 269
Пауновић Станислав 155
Пашановић Абдурахман 116
Пашић Никола 62, 67, 68, 94, 100, 225, 232, 253
Пејатовић Танасије 108, 112
Пејовић Божидар 155
Пејовић Видак 40
Пејовић Ђорђије Ђоко 230
Пене - Семен А.И. 295
Перић Живојин 101, 103
Перовић Вукашин 148
Перовић Лазар Т. 297
Перуничић Јелка 115
Петар Велики, руски цар 28, 134, 140
Петровић Бошко 7
Петровић Вељко 230
Петровић Јеврем 94
Петровић Михаило С. 72
Петровићи - Његоши, династија 108, 157, 165
Петровић - Његош Василије 7, 14, 17, 20, 28
Петровић - Његош (Вукотић) Милена, краљица 161
Петровић - Његош Данило, владика 55
Петровић - Његош Данило, књаз 55
Петровић - Његош Данило, престолонаследник 73
Петровић - Његош Михаило 55, 56
Петровић - Његош Никола I 49-53, 55, 56, 58, 59, 66, 67, 76, 79, 83, 165
Петровић - Његош Петар I 55, 99-153, 225, 240, 264, 299
Петровић - Његош Петар II 55, 94, 108-110, 113, 114, 117-120, 209, 224-227, 229, 231, 233-235, 262, 264, 268, 269, 273, 276-278
Петровић Растко 239
Петровић Стеван 15, 17
Петровна Јелисавета, руска царица 14, 28
Петронијевић Бранислав 49
Пешут Петар 303
Пијаде Моша 245
Пијаже Жан 262
Пиколомини, надбискуп 199
Пилетић Јоле 122
Пилетић - Чобељић Марија 122
Писарек Хенрик 262
Питагора 188
Пишчевић Александар С. 18-21, 24
Пишчевић Гаврило С. 9
Пишчевић (Рашковић) Дафина 11
Пишчевић Симеон Стефанов 7-27
Пишчевић Стефан 9-11, 24
Пишчевић (Хорват) Катарина 18
Пламенац Јован 93, 162, 163, 165, 169, 170
Пламенац Михаило 50
Платон 187, 188, 272
Погодин М.П. 295
Подгоричанин Иван 19, 20
Подолски 193
Попивода Крсто 165, 166
Попов Нил, 7, 8, 20
Попов Раша 238
Поповић Богдан 104
Поповић Владимир 50, 51
Поповић Крсто 161-163
Поповић Лазо Ђ. 298
Поповић - Липовац Јован 298, 299
Поповић Нико 133
Поповић Никола 168
Поповић Ристо 77
Поповић Стеван 133
Поповић Стојан 161
Прелевић Илија 50, 51
Прерадовић 15
Прешерн Франц 108, 110
Прибић Александар 247
Продановић Јаша 67, 68

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DIGITALNI ARHIV

Протић [Љубомир] 62
Проудлак Артур 129
Пташицкий С.Л. 295
Птоломеј Клаудио 177, 179-182, 187, 191, 195, 196
Пузиков Евгениј 129
Пулевић Радован 77
Пупин Михајло И. 263
Пучков, руски пуковник 17
Пушкин [Александар Сергејевич] 146, 270, 273
Пфистер А. 295

Радановић Бошко 77
Радикић Василије 230
Радишевски Анисим Михайлов 298
Радовановић Лазар Ћ. 232, 268
Радовић Андрија 161
Радовић Вељко 272
Радовић Миљан 287
Радовић Новица 101
Радовић Саво 77
Радојевић Данило 267
Радојевић Димитрије 117, 121
Радојевић Радоје 270
Радоњић Илија 100
Радоњић Светозар Рас 254, 264, 268
Радуловић Блажо Марков 124
Радуловић Марко 51
Радусиновић Павле 151
Ражнатовић Јован 204
Ражнатовић Петар 50, 51
Раиков Божидар 209
Раичевић Андрија 114
Раичковић Милутин 254
Рајковић Видак 260, 279
Рајковић Љубиша Кожељац 264
Рајковић Стеван 52
Ракић [Милан] 106
Ракићевић Томислав 150
Ракочевић Милан Ф. 273, 276
Ралић Првослав 258, 263, 268
Ралф 96, 97, 102
Ранковић [Александар] 165
Ратковић Миленко 264, 265
Рацковић (Брновић) Љубица 253
Рацковић Ђоко 254
Рацковић Зарија 254
Рацковић Јулка 254
Рацковић Крсто 253, 254
Рацковић Митар 254, 256
Рацковић Никола 40
Рацковић Никола К. 253-260, 277-279
Рацковић Никола М. 253
Рацковић Радован 254
Рацковић (Радуновић) Марија 254
Рашковић Атанасије 11
Ређеп Драшко 249
Репнин, кнез 30
Реџепагић Сулејман 261
Рибар Иван 68
Рикарди, опат 197
Рист Шарл 85
Рићи Остилио 176
Ровински Павел Аполонович 120, 253, 264, 266, 299, 303
Рогановић Јован П. 299
Рогошкин Михаил 128, 129
Родић Гаврило 140
Рољевић Васо 115
Ротковић Радослав 148
Рудометов М.Д. 295
Румянцев В.Е. 295
Русо Жан Жак 262

Савић Благоје Б. 264
Савојски Евгеније, принц 9
Салихбеговић, муфтија 65, 66
Самарџић Стеван 108, 114
Самоковлија Исак 227-231, 233, 235
Севастьянов П.И. 295
Секуловић Горан 266, 271
Селимовић Меша 230
Селмановићи 116
Сењавин, руски адмирал 140
Сергиевский П.И. 295
Сијарић Рагиб 276
Сикорский Н.М. 295
Симмонс Д.С. 295
Симоновић Радивој 285
Синклер Луис 73
Сырку П.А. 295
Скамони Г.Н. 295
Скерлић [Јован] 71, 80

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Скоко Саво 146
Скорина Ф. 295
Слуховский М.И. 295
Снајдер Карл 89
Снегирев И.М. 295
Соболевски Михаел 267
Соколова Ф. 294
Сократ 272
Соловјев Александар 132
Спасић Крунослав 231
Спасојевић Јанко 77, 78
Средановић Ђуко 120
Срезневский В.И. 295
Сремац Стеван 122
Срзентић Васо 85
Станић Милија 299, 300
Станић Нешо 120
Станковић Михаило К. 45
Станојевић Станоје 104
Старчевић Велимир 265
Стефановић М. 83, 194
Стјепчевић Иво 127
Стојадиновић Милан 56, 94
Стојадиновић Слободан 230
Стојановић Љуба 62
Стојичић Ђоко 261, 278
Стојковић Андрија 273
Стојовић Милорад 95
Стратимировић Анте 20
Стриковић Јован 224
Стругар Саво 77, 91, 92, 102
Струдзе Михаило 33
Суворов, фелдмаршал 30
Сфорца Карло 100

Такер Роберт 89
Тарбел Харлам 96, 97, 102
Тасић Ђорђе 91, 92
Таутовић Р. 278
Тврtко, краљ 133
Текелија Петар 20
Текелија Сава 294
Теофиловић Витомир 273
Теребенев А.И. 295
Тибоде Албер 225
Тили Чарлс 270, 273
Тимотијевић Коста 65
Тито Јосип Броз 83, 208, 267
Тодоровић Марко 50, 51
Тодоровић Стеван 94
Толстој [Лав Николајевич] 268
Толстој Петар Андрејевич 134, 140
Томановић Лазар 51, 53, 291
Томашевић Јован 79, 164, 167
Томић Жика 118
Томић Михаило 139
Томић Светозар 72
Томичић (Тимотијевић) Василија 264, 266
Томовић Рако 261
Томовић Слободан 262, 264
Торићели, Евангелиста 181
Тоскана, војвода 193, 200
Трипало Мика 247
Тромонин К.Я. 295
Тубић Ристо 262
Туцаков Јован 283

[Ћетковић] Ђуро П. 117
Ћетковић Станко Ђ. 117, 120
Ћимић Есад 262
Ћирић Милорад 246
Ћоровић Владимир 28
Ћосић Добрица 267
Ћурчић Стеван 51
Ћуфка Алекса 166
Ћуфка Косто 166

Ундолский В.М. 295
Урбан VIII, папа 180, 189, 196, 199
Урош II Милутин 117

Фатић Саво 77
Федоров Иван 293, 295
Филдс 192
Филиповић Владимир 262
Филиповић Душан 51
Филић Милорад - Миња 269
Фиоль Ш. 295
Фићино Марсилио 187
Фишер Ирвинг 85, 89
Флоровский А.В. 295
Фон Енгелсхафен, барон 11

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Фон Клајн 11
Фофанов А.Ф. 295
Фрањо Јосип, аустр. цар 125
Фраусфорт 96, 97, 102
Фрейденберг М.Ф. 295
Фрејзер Ален 128
Фубини 192
Фурастије Жан 262
Фуст И. 295

Хајзенберг Вернер 190
Харламов Виктор Иванович 292
Хегел 262, 266, 270
Хербарт 43
Херцег Шћепан (Стјепан) 115, 123
Хецл Александра 246
Химлер Хајнрих (Himmler Hoinrich) 128, 141
Хипарк 185
Хобсон Ј.А. 85
Хорват Иван 18-20, 23
Хоџић Зувдија 274
Хоџић Муса Буто 248
Хувер, амер. предсједник 89
Хусар Имре 21

Цајић Радосав 209
Campali, кардинал 193, 194
Цветиновић Василије 122
Цвијић Јован 93, 283-287
Цекић Миодраг 257, 258
Церовић Гаврило 50, 78
Церовић Милутин 112
Церовић Саво 78
Церовић Секула 114
Цинцар Поповски Никола 232
Цицерон Марко Тулије 262, 271
Црнојевићи, династија 108, 121, 132
Црнојевић (Чарнојевић) Арсеније III 9
Црнојевић Ђурђе (Црноевич Джурдже) 179, 264, 293
Црнојевић Иван 117
Chooуet Gustav 156
Churchill Winston Spencer Leonard 139

Чађеновић Јован 106
Челебија Евлија 122
Черкасский А.М. 295
Черный Иван 295
Черњев 13
Чобелић Радоје 50, 51
Чолак Тоде 224
Чорба, генерал 20
Чутурило Стево 209

Цаковић Вукоман 300
Цаковић Ђуро 167, 168

Шакотић Вељко 300, 303
Шантић [Алекса] 106
Шапчанин Милорад 126
Шарановић Бањо 204
Шаулић Милош 78
Шевић Иван 13-16
Шекуларац Божидар 269
Шеровић Петар 127
Шешић Богдан 263
Шеффер П. 295
Шиллинг фон Канштадт П.Л. 295
Шиљак Душко 273
Шицгал А.Г. 295
Шкеровић Никола 263
Шмаус Алојз 92
Шобајић Илија Ш. 300, 301
Шобајић Максим М. 301
Шобајић Петар 301
Шобајић Симо П. 54, 75, 301
Шпадијер Ђуро 40
Шредингер Ервин 159
Штајнер, проф. 182, 183
Штурановић Радован М. 268
Шћекић Ново 229
Шћепановић Бранимир 254
Шћепановић Славко 250
Шуковић Радивоје К. 263, 265, 270, 303, 304

Щапов П.В. 295
Щелкунов М.И. 295
Щепкин В.Н. 295

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Эскарпи Р.Ш. 295

Ягич В. 295

Якоби Б.С. 295
Яцимирский А.И. 295

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

РЕГИСТАР ПЕРИОДИКЕ

Адвокат 153
Almanach de St. Petersburg 30
Anglo-Yugoslav Review 73
Арс (Цетиње) 231
Аутопут (Београд) 237

Београдска недеља (Београд) 237
Београдски дневник (Београд) 72
Библиография (Москва) 297
Библиографски вјесник (Цетиње) 29, 30, 40, 47, 127, 142, 209, 210, 255, 263-265, 268-270, 273, 277-279, 293, 297, 302-304
Библиотекар (Београд) 256, 269
Библиотековедение (Москва) 294, 296
Билтен Народне банке Југославије (Београд) 212, 219
Билтен Народне Банке САП Војводине (Нови Сад) 213
Билтен Републичког завода за унапређивање школства (Титоград) 302-304
Блиц (Београд) 237, 252
Бока (Херцег-Нови) 131, 140, 141, 288-290, 292
Борба (Београд) 232, 233, 237, 252, 255, 262, 264-266, 268-273, 278, 287
Бранич (Београд) 81, 100, 102
Брезнички записи (Пљевља) 265, 298
Британија 73
Буктиња (Београд) 55

Ваљевац (Ваљево) 283
Ваљци (Никшић) 85, 99
Васпитање и образовање (Титоград / Подгорица) 255, 263, 265, 268, 270, 272, 277, 302, 303
Венац (Београд) 229
Vesarnapi Ujság 27
Вести (Нови Сад) 294
Вестник Европы (Москва) 25, 27, 38
Ветрењача (Београд) 237
Вечерње новости (Београд) 251
Вечерњи лист (Загреб) 252
Видици (Београд) 73, 100, 237, 246
Вјесник (Загреб) 252
Време (Београд) 97

Галаксија (Београд) 286
Географски годишњак (Крагујевац) 284
Геолошки гласник (Титоград) 279
Германија 72
Глас Боке (Котор) 131, 137-139
Глас САНУ, Одјељење друштвених наука (Београд) 29
Глас Црногорца (Цетиње) 29, 209
Гласник (Београд) 55
Гласник Географског друштва Републике Српске (Бања Лука) 286
Гласник Географског института САНУ (Београд) 143
Гласник Етнографског института САНУ (Београд) 150, 284, 285
Гласник Југословенског професорског друштва (Београд) 75, 103
Гласник Народне библиотеке "Радосав Љумовић" (Подгорица) 258, 279
Гласник Народног универзитета Боке Которске (Котор) 127, 131, 138, 139
Гласник резервних официра и ратника (Београд) 100
Гласник Соколске жупе Цетиње (Цетиње) 109
Гласник Српског географског друштва (Београд) 143, 148, 150-152, 284
Гласник ЦАНУ, Одјељење друштвених наука (Титоград / Подгорица) 76
Гласник ЦАНУ, Одјељење умјетности (Титоград / Подгорица) 209
Гледишта (Београд) 256, 272
Глобус (Београд) 143, 149-151
Годишњак Библиотеке Матице српске (Нови Сад) 293, 298

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Годишњак Географског друштва Црне Горе (Цетиње, Титоград) 143, 151
Годишњак Поморског музеја у Котору (Котор) 141
Годишњак ЦАНУ (Подгорица) 297
Годишњак Цетињске гимназије (Цетиње) 159, 247
Градина (Ниш) 229, 230, 256, 269

Дан (Подгорица) 303
Данас (Београд) 159, 237, 241, 250, 251
Данас, ревија 302
Даница, календар (Београд) 73, 141
Дело (Београд) 237, 245, 246, 250
Демократија (Београд) 101
Дијалектика (Београд) 256, 271
Дневник (Нови Сад) 230, 237, 251
Дневни лист (Београд) 54, 71
Добровољачки гласник (Београд) 285
Домети (Сомбор) 230
Досије / Dossier (Цетиње) 159, 160
Дуга (Београд) 237

Економист (Загреб) 101
Епоха (Београд) 43, 46, 72, 97
Ex libris (НГ) 298

Живот (Сплит) 235
Живот и рад (Београд) 73, 92, 100-101
Журнал Министерства народнога просвещения 27

Забавни магазин 272
Задруга 255, 267
Задужбина (Београд) 286
Записи (Цетиње) 72, 85, 98, 102, 301
Зборник Више поморске школе (Котор) 132, 140
Зборник Которске секције историчара Црне Горе (Котор) 141
Зборник Матице српске (Нови Сад) 295
Зборник Матице српске за књижевност и језик (Нови Сад) 25, 26
Зборник радова професора и сарадника Наставничког факултета (Никшић) 270
Зборник Факултета за поморство у Котору (Котор) 126, 132, 140, 141
Звездара (Београд) 234, 279
Земља и људи (Београд) 143, 150, 151, 285
Зета (Подгорица) 75, 85, 99, 100, 102, 103, 302
Зета (Цетиње) 125
Зетски гласник (Цетиње) 47
Зора (Сарајево) 228

Израз (Сарајево) 228-230
Илустрована политика (Београд) 251
Информатор (Загреб) 212, 219, 220
Историјски записи (Титоград / Подгорица) 38, 48, 102, 232, 234, 288, 289, 298, 302, 303

Јавност (Београд) 73, 232
Јавор (Нови Сад) 29
Јеврејски преглед (Београд) 228
Јединство (Приштина) 233, 238, 252, 277
Јеж (Београд) 237, 246
Јежев календар (Београд) 237, 246
Jugoslavia fervojinstvo 237
Југословенско банкарство (Београд) 212, 215, 216, 219, 220
Јужни преглед (Скопље) 102

Кантакты і дыялогі (Минск) 297
Книжное обозрение 292, 293, 297
Књижевна критика (Сарајево) 256, 263, 272
Књижевна реч (Београд) 229, 230
Књижевне новине (Београд) 21, 27, 110, 228, 229, 246, 250, 256, 261, 271
Књижевност (Београд) 9, 26, 237
Књижевност и језик (Београд) 230
Компьюарт 294, 296
Комунист (Београд) 256, 262
Култура (Београд) 102, 256, 261, 262, 271
Култура 011 (Младеновац) 272
Културни живот (Београд) 267
Курсив 293, 294, 296

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

Летопис Матице српске (Нови Сад) 7, 25, 26, 102
Ловћенски одјек (Цетиње) 47
Лучиндан (Цетиње) 160

Месечни информатор (Београд) 212, 216, 217, 219-221
Мир библиографии 294, 296
Млада култура (Београд) 237, 245
Младост (Загреб) 230, 234, 237, 239, 245, 246, 249, 251
Монитор (Подгорица) 255, 266, 278
Мостови (Пљевља) 228, 230, 231, 233, 255, 270

Народна мисао (Бјут-САД) 54
Народна одбрана (Београд) 76
Народна просвета (Загреб) 43, 47
Народна ријеч (Цетиње) 72, 75
Народна скупштина 74
Народни лист (Цетиње) 47
Народни студент 237
Наша борба (Београд) 255, 266, 287
Наше море (Дубровник) 131, 140
Наше теме (Загреб) 256, 271
Наши дани (Сарајево) 228
Наш траг (Велика Плана) 255, 266
Недељна борба (Београд) 237, 248, 249
НИН /Недељне информативне новине (Београд) 237, 241, 246, 250-252, 255, 266, 268
Никшићке новине (Никшић) 277, 300, 302
Нова Европа (Загреб) 67, 72, 76, 138
Ново доба (Сплит) 73
Новости (Београд) 100

Овдје (Титоград /Подгорица) 159, 165, 208, 229, 233, 249, 255, 266, 267, 271
Одзиви (Бијело Поље) 278
Одјек (Сарајево) 228, 229, 255, 257, 265-267, 277
Око (Загреб) 256, 263
Омладина (Цетиње) 237, 245
Омладински покрет (Титоград) 107, 109, 110, 113, 250, 255, 268, 271
Ослобођење (Чикаго) 54
Ослобођење (Сарајево) 251

Палилула (Београд) 267
Педагошка стварност (Нови Сад) 233
Песник 231
Петничке свеске (Ваљево) 284
Пљеваљске новине (Пљевља) 298
Победа (Крушевац) 278
Побједа (Титоград / Подгорица) 75, 101, 102, 106, 107, 109-124, 140, 141, 143, 158-160, 168, 210, 232, 234, 237, 245-248, 250, 251, 255, 262, 263, 265-268, 270, 272, 273, 277-279, 298-301
Повеља (Краљево) 228
Повеља октобра (Крагујевац) 229, 230
Подузеће-банка (Загреб) 212, 216, 219, 221
Покрет (Загреб) 54
Полимље (Прибој) 114, 116, 228, 301
Полис (Подгорица) 256, 273, 277
Полиграфист и издатель 294, 296, 297
Полиграфија 298
Политика (Београд) 72-76, 99-101, 103, 143, 147, 232, 234, 235, 237, 238, 241, 242, 246-249, 251, 252, 255, 261, 268, 286, 287, 290, 291
Политика Експрес (Београд) 128, 132, 141, 237, 238, 249, 251, 255, 265, 287
Правда (Београд) 97-100
Правна мисао (Београд) 256, 263
Право - теорија и пракса (Београд) 212, 221
Prager presa 102
Пракса (Титоград) 143, 147, 151, 272
Преглед (Сарајево) 75
Привредна изградња (Нови Сад) 212, 219, 220
Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор (Београд) 269
Прилози проучавању народне поезије (Београд) 301
Приморац (Беч) 125
Приморске новине (Будва) 7, 25, 141

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

Просветни преглед (Београд) 44, 229, 234, 258, 266, 277, 279
Просвјета (Цетиње) 266
Просвјетни рад (Титоград / Подгорица) 25, 41, 47, 106, 107, 111-124, 131, 140, 143, 149-151, 158, 159, 208-210, 230, 234, 250, 255, 256, 270-272, 300-303
Публика (Подгорица) 249

Рад (Београд) 255, 261, 267, 268, 271
Радио Сарајево - Трећи програм (Сарајево) 229
Радио ТВ ревија (Београд) 249
Развитак (Београд) 228, 256, 271, 272
Развршје (Никшић) 99
Ратник (Београд) 72
Република (Београд) 54, 55, 72, 256, 272
Реч (Београд) 101
Реч критике 273
Родное племя 25
Русский архив (Москва) 37, 38
Русский еврей 295
Русский инвалид (С. Петербург) 35, 39
Русская старина (С. Петербург) 38

Савременик (Београд) 229, 231, 266
Савременик плус (Београд) 232
Свитак 268, 278
Слобода (Иванград) 147, 152
Слободна мисао (Никшић) 43, 44, 46, 47, 76, 85, 89, 97-99, 101-103, 300
Слободна педагогика (Љубљана) 158
Слободна ријеч 53, 75
Слово (Загреб) 297
Соа небеска (Жабљак) 285
Solanus (London) 294
Социјализам (Београд) 256, 261, 262, 271
Социолошки билтен (Београд) 256, 272
Социолошки преглед (Београд) 271
Споменик СКА (Београд) 7, 25
Српски гласник (Солун) 55
Српски књижевни гласник (Београд) 76, 91, 97, 100, 101, 103, 237
Српски народни календар Видовдан (Питсбург) 100
Старине Црне Горе (Цетиње) 123
Стварање (Титоград / Подгорица) 107, 109, 111, 112, 115, 117-119, 228, 233, 237, 243, 246-248, 255, 262, 263, 270, 271
Стварност (Београд) 82
Стремљења (Приштина) 228, 231, 235
Студент (Београд) 237, 251, 255, 268
Студентски лист (Загреб) 237
Судска пракса (Београд) 256, 263
Сусрети (Цетиње - Титоград) 107, 112, 117, 243, 245, 246, 249, 255, 268, 271
Сцена (Нови Сад) 250

Тамнавац (Иванград) 282
Tan (Pariz) 55
Телеграм (Загреб) 251, 255, 267
Типар (Пљевља) 113, 114
Титов пионир 237, 245
Титоградска трибина (Титоград) 119-124, 246, 249, 252, 268, 303
Токови (Иванград) 143, 150, 151
Травел (САД) 99
Трговински гласник (Београд) 55, 72, 73, 85, 89, 97-99
Трибуна (Београд) 75
Turistički Lojd 99

Ужичке новине (Ужице) 265
Универзитет данас (Београд) 271
Универзитетска ријеч (Титоград) 302
Универзитетская книга 293
Уставотворна скупштина 74
Учитељ у школи и у народу (Дубровник) 43, 46

Флексо Плюс 293, 294, 296
Фронт (Београд) 237, 246

Цетињски вјесник (Цетиње) 75
Цетињски лист (Цетиње) 47, 153, 159, 208, 210, 224, 229-231, 233-235, 237, 248-250, 291

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE Đurđe CRNOJEVIĆ

Цетињски одјек (Цетиње) 43, 46
Црногорски алманах (Суботица) 50, 75
Црногорски гласник (Београд) 100

Český slovo 75

Четврти јул (Београд) 230, 231

Шаховски гласник (Загреб) 141
Штампа (Београд) 54

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

САДРЖАЈ

СИМЕОН СТЕФАНОВ ПИШЧЕВИЋ (1731-1797) 7
ТОДОР Ј. МИРКОВИЋ (1790-1866) 28
ФИЛИП Ј. МАРКОВИЋ (1897-1950) 40
ЈОВАН И. ЂОНОВИЋ (1883-1963) 48
НИКОЛА И. ЂОНОВИЋ (1885-1974) 77
МАРКО КАЖИЋ (1908-1988) 104
ПРЕДРАГ В. КОВАЧЕВИЋ (1904-1989) 125
МОМЧИЛО С. ЛУТОВАЦ (1925-1990) 142
ДУШАН П. ГВОЗДЕНОВИЋ (1917-1993) 153
БРАНКО МИЛОВ БРНОВИЋ (1931-1995) 203
ФИЛИП - Ацо С. МАРТИНОВИЋ (1928-1997) 211
ДИМИТРИЈЕ Л. МАШАНОВИЋ (1930-1998) 223
ВАСКО И. ИВАНОВИЋ (1928-1999) 236
НИКОЛА РАЦКОВИЋ..... 253
ДОДАТАК..... 281
БОЈОВИЋ, др Јован (1934-1995) 283
БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир (1877-1942) 283
ВАСОВИЋ, др Милорад..... 283
ВУКИЋЕВИЋ, Милан (1897-1964) 288
ВУКМАНОВИЋ, др Саво (1906-1995) 288
ВУКСАН Душан Д. (1881-1944) 288
ВУЛЕКОВИЋ-Бољевић, Војислав (1923-1998) 288
ВУЛЕТИЋ, Саво (1871-1945) 288
ГВОЗДЕНОВИЋ, др Анто (1854-1935) 289
ДРАГОВИЋ, Марко (1852-1918) 289
ЗЛАТИЧАНИН, Илија (1860-1941) 289
ЗЛОКОВИЋ, Игњатије-Игњо (1897-1997) 289
ИВАНИШЕВИЋ, Јован-Јошо Ф. (1868-1944) 289
ИВОШЕВИЋ, Василије-Васо (1922-1996) 290
ЈОВИЋЕВИЋ, П. Андрија (1878-1939) 290
ЈОВОВИЋ, Лука (1865-1944) 290
КРИВОКАПИЋ-Орлински, Радомир (1876-1938) 290
ЛЕКИЋ, Данило (1910-1992) 290
ЛОПИЧИЋ, Ђорђије Ф. (1910-1942) 290
МАРТИНОВИЋ, Митар Бошков (1870-1954) 291
МАРТИНОВИЋ, Нико С. (1914-1975) 291
МИЈУШКОВИЋ, Владимир (1909-1963) 291

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

МИЉАНИЋ, Новак Р. (1917-1997) 291
НЕМИРОВСКИ, Евгеније Љвович..... 292
ПЕРОВИЋ, Лазар Т. (1869-1928) 298
ПОПОВИЋ, Лазо Ђ. (1872-1928) 298
ПОПОВИЋ-Липовац, Јован (1856-1929) 298
РОВИНСКИ, Павел Аполонович (1831-1916) 299
РОГАНОВИЋ, Јован П. (1870-1920)..... 299
СТАНИЋ, Милија (1909-2001)..... 299
ЏАКОВИЋ, Вукоман (1905-1991) 300
ШАКОТИЋ, Вељко (1917- 2001) 300
ШОБАЈИЋ, Илија Ш. (1876-1953) 300
ШОБАЈИЋ, Максим М. (1836-1917) 301
ШОБАЈИЋ, Петар (1891-1957) 301
ШОБАЈИЋ, Симо П. (1878-1916) 301
ШУКОВИЋ, Радивоје К. 301
Р Е Г И С Т Р И (саставила М. Врачар)..... 305
РЕГИСТАР АУТОРА..... 307
ПРЕДМЕТНИ ИМЕНСКИ РЕГИСТАР..... 312
РЕГИСТАР ПЕРИОДИКЕ..... 325

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ЦЕНТРАЛНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
"ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ"

Др Душан Ј. Мартиновић

ПОРТРЕТИ VIII
Био-библиографски преглед

За издавача
Чедомир Драшковић

Лектор
Чедомир Драшковић

Тираж: 800

Компјутерска припрема
ЦНБ

Штампа
"Графичар" - Ужице

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Од истог писца:

1. БУДВАНСКА РИВИЈЕРА.Туристичко географска
2. ЦЕТИЊЕ постанак, функције и т
3. ПРОСВЈЕТА 1889-1901. БИБЛИ
4. CETINJE spomenici arhitekture.- Cetinje: Obod, [1981], 167 str.
   Коаутор проф.Урош Мартиновић.
5. ЦРНОГОРСКИ УЏБЕНИЦИ 1836-1981. Историјски преглед са библиографијом.- Титоград: Републички завод за унапређивање школства ООУР Издавање уџбеника и уџбеничке литературе, 1982, 201 стр.
   Коаутор Марко Марковић.
6. ЦЕТИЊЕ, град-херој.- Пожаревац: Просвета, 1983, 232 стр.
7. ПОРТРЕТИ. (Биобиблиографски преглед).- Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", 1983, 361 стр.
8. ПОРТРЕТИ II.- Цетиње: ЦНБ СРЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1987, 347 стр.
9. ЈОВАН ПАВЛОВИЋ. Живот и дјело.-Нови Сад: Матица српска; Цетиње: ЦНБ СРЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1988, 274 стр.
   Коаутор проф.др Радивоје Шуковић.
10. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА
11. ПОРТРЕТИ III.- Цетиње: ЦНБ СРЦ
12. ЕВГЕНИЙ ЛЬВОВИЧ НЕМИРОВСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Том III књ.2: Распра
13. ПОРТРЕТИ IV.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1993, 516
14. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Историјски разво
15. СТУДИЈА О СПОМЕНИЦИМА И СПОМЕН-ОБИЉЕЖЈИМА ЦЕТИЊА СА ПРЕДЛОГОМ МЈЕРА.- Цетиње: "Цетињски лист", 1992, 16 стр. А-4
    Коаутор др Чедомир Марковић.
16. DEMI MILLENAIRE DU LIVRE IMPRIME MONTENEGRO [Titograd, 1992]: Republički zavod za međunarodnu kulturno-prosvjetnu, naučnu i tehničku saradnju, 15 p.
17. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Том III књ.2: Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1885 1905.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1993, 516 стр.; 29 цм.
    Коаутор проф. др Радивоје Шуковић.
18. ПОЛА МИЛЕНИЈУМА ШТАМПАНЕ КЊИГЕ У ЦРНОЈ ГОРИ.- Подгорица: ЦАНУ, 1994, 34 стр.
19. ПЯТИСОТЛЕТИЕ КНИГОПЕЧАТАНИЯ В ЧЕРНОГОРИИ.- Подгорица: ЦАНУ, 1994, 34 стр.
20. HALFA MILLENIUM OF PRINTED BOOKS IN MONTENEGRO.- Podgorica: CANU, 1994, 34 S.
21. EN HALBES MILLENIUM MONTENEGRINISCHEN BUCHDRUCKER KUNST.Zum bevorstehender 500 jahriden Jubilaum de Crnojevic Druckerei Podgorica: CANU, 1994, 34 S.
22. DEMI MILLENAIRE DE L'APPARITION DU PREMIWER IMPPRIME AU MONTENEGRO.- Podgorica: CANU, 1994, 34 S.
23. MEZZO MILENIO DEL LIBRO STAMPATO NEL MONTENEGRO.- Podgorica: CANU, 1994, 34 p.
24. MEDIO MILENIO DE LA IMPRENTA DE LIBROS EN MONTENEGRO.- Podgorica: CANU, 1994, 34 P.
25. ЦРНА ГОРА У ГУТЕНБЕРГОВОЈ ГАЛАКСИЈИ. Историја црногорског штампарства с краја XV вијека до краја самосталности црногорске државе 1916. године.- Подгорица: ЦАНУ, Одбор за обиљежавање 500. годишњице *Октоиха првогласника*, 1994, 168 стр.
26. ЛУЧА ТАМОМ ОБУЗЕТА. Библиолошки есеји.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић Обод, 1995, 536 стр.
27. ПОРТРЕТИ V.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1995, 317 стр.
28. ДР НИКО С.МАРТИНОВИЋ (1914-1975). Живот и дјело.Опште генеалошко стабло Мартиновића. Родослов Шпировића.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1995, 265 стр.
29. САВО МАТОВ МАРТИНОВИЋ (1806-1896).Живот и стваралаштво.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1996, 166 стр.
30. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА. Том III књ.7: Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1945-1950.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1996, 486 стр.
    Коаутор проф. др Радивоје Шуковић.
31. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА.Том III књ.8: Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1951-1955.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1997, 445 стр.; 29 цм.
32. ТУГА ФЕНИКСА. Мирнодопска деградирања Цетиња.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1997, 226 стр.
33. ПОРТРЕТИ VI.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 1997, 325 стр.
34. ČERNA HORA 500 LET KNIHTISKU 1494-1994.- Cetine Praha, 1997, 58 str.
    Коаутор Чедомир Драшковић.
35. ЦЕТИЊСКА ЧИТАОНИЦА (1868-1915;1928-1940) ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА "ЊЕГОШ" (1945 - 1998).- Цетиње: Градска библиотека и читаоница "Његош", 1998, 423 стр.
36. ДИВИЗИЈАР МИТАР БОШКОВ МАРТИНОВИЋ (1870-1954). Живот и рад.- Подгорица: Културно-просвјетна заједница, 1998, 277 стр.
37. КАМЕНИ ПРЕСТО СЛОБОДЕ. Географско-историјска студија Цетињског краја.- Цетиње: Издавачки центар Цетиње,1999, 163 стр.
38. ПОРТРЕТИ VII.- Цетиње: ЦНБ РЦГ "Ђурђе Црнојевић", 2000, 333 стр.
39. ПРОСВЈЕТНО-ПЕДАГОШКА ДЈЕЛАТНОСТ СИМА МАТАВУЉА У ЦРНОЈ ГОРИ.- Подгорица: Културно-просвјетна заједница, 2001, 55 стр.
40. ЊЕГОШЕРВИ ЈУБИЛЕЈИ И ЊЕГОШЕВИ СПОМЕНИЦИ.- Цетиње: ЈУ Маузолеј "Петар Други Петровић Његош", 2001, 309 стр. Резюме: стр.287-289.Summary: стр.290-293.
41. ДР ЈОВАН СТЕФАНОВИЋ БАЉЕВИЋ (или Шћепан Мали). Живот и рад.- Подгорица: ДОБ (Друштво за очување црногорске културне баштине), 2002, 240 стр. Резиме: стр.225-233; Резюме: стр.229-231; Zusammenfassung: стр.232-235; Summary: стр.236-239.
42. 160 ГОДИНА ДРЖАВНЕ (НАЦИОНАЛНЕ) БИБЛИОТЕКЕ ЦРНЕ ГОРЕ 1838-1998.- Подгорица: ЦАНУ, 2002, 586 стр. Резиме: стр.505-52; Резюме: стр.521-536; Summary: стр.537-5
43. 160 ГОДИНА ДРЖАВНЕ (НАЦИОНАЛНЕ) БИБЛИОТЕКЕ ЦРНЕ ГОРЕ 1838-1998. II ДИО [Библиографија].- Цетиње, 2002,145 стр.
44. ГЕНЕРАЛИ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ У РУСКОЈ ВОЈСЦИ.- Подгорица: ЦИД, 2002, 326 стр. Резюме: стр.301-324.
45. ПОРТРЕТИ VIII, Цетиње, 2003,329 стр.
46. ЦЕТИЊЕ бунтовно и револуционарно, Цетиње, 2003, 350 стр.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ